September 1922.

THE

CHOWKHAMBÂ SANSKṚIT SERIES;

A COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS,

NO. 297.

पुष्पसूत्रं

सा म प्रा ति शा ख्यं

पुष्पर्षिप्रणीतम्

श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ।

काशिस्थद्राविडोपाह्व म० म० पण्डितश्रीलक्ष्मणशास्त्रिणा
संशोधितं विजयते ।

FASCICULUS I–१

PUBLISHED & SOLD BY THE SECRETARY,
CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE, BENARES.
AGENTS:-OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG:
PANDITA JYESHTHÂRAM MUKUNDAJI, BOMBAY:
PROBSTHAIN & CO; BOOKSELLERS LONDON.
Printed by Jai Krishna Das Gupta,
at the Vidyâ Vilas Press, Benares.

1922.

Registered According to Act XXV. of 1867. (All Rights Reserved.)

Library IIAS, Shimla
S 294.161 2 P 979 P-P 979 P: 1
00024837

॥ श्रीः ॥

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ॥
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्त्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा—संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ॥
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दाऽऽमोदमोहितम् ॥ २ ॥
स्तबकः—२९७

73
...TE OF ADVANCED STUDY
No. 24837
18.6.68
SIMLA.
S
294.1612
P979 P;1

हरिः ॐ ।

—:o:—

सामप्रातिशाख्यम् ।

पुष्पर्षिप्रणीतम् ।

अजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् (१) ।

ॐ उच्चामही पुनारवजये आत्वौशनं कयादेव्यं तंवो धसं तरोलेयॅं स्वादिहितं पवस्वेन्द्रमच्छसफष्क-ले पुरःश्यावागवेऽभिप्रिकावॅं स्वासु ज्ञीय मेह्यूसाकं वयं भरमधार्मेधं पान्तॅं ह्व्यं प्रवः शास्त्यं वयङ्काणवे प्रथमः ॥ १ ॥

इन्द्राकत्वमयन्दासौर्द्धसद्मनमातूपारमभित्वार्षभ-मिदङ्गारमिदं घृतश्चुन्निधनमात्वे तिथं योगे मेधामि-न्द्रसुतेकौत्समाश्वन्द्रोणासुतासोमैकर्चौप्रसोजयंतृचेप्र-सोहितमयासफमाक्षारॅंहर्यप्रसुन्वागौरीगौतसमेक-र्चावृषायौक्ताद्यं पुनायास्यमैडे द्वितीयः ॥ २ ॥

एतास्वेव त्रिणिधनं वृषाशोशिष्ठमभिप्रव श्यैतं त्वा-

(१) अस्य पुष्पसूत्रमितिप्रसिद्धस्य सामवेदप्रातिशाख्यस्य अजातशत्रुकृतभाष्यस्य त्रीणि पुरातनानि पुस्तकानि लब्धानि तेषु पञ्चमप्रपाठकमारभ्य समाप्तिपर्यन्तं ग्रन्थो दृश्यते । पञ्चमप्रपाठकारम्भ एव मङ्गलाचरणदर्शनात् पुष्पिकायां 'पञ्चमप्रपाठके' अस्य स्थाने "प्रथमप्रपाठके" इति लेखदर्शनाच्चात्रैव कदाचिद्भाष्यग्रन्थारम्भ इत्यनुमीयते ॥

मिदाछन्दसं यस्तेष्मतम्पवस्वमच्छपूषासुशंकुसुज्ञानरी॰
वितान्येकर्चाः पूषा तृचेक्रौञ्चं वृषायाममेवामह्रीविश्वा-
दꣳष्ट्रम्पूर्वमुचाक्षुष्टम्भमभिसोमद्गतमेप्रहिन्वाष्कारान्त-
न्तिस्रः संक्रोशोघत्वाष्टम्भमन्तराणिरवन्तिस्रः ष्टौहे
तृतीयः ॥ ३ ॥

आसोसखावाचः शौक्त एकर्चौ सुतावितन्त्वाष्ट्री
अन्ते स्वासु हिंष्ठीयवर्णरश्च्यानिदक्षसाकामन्तवदꣳ–
ष्ट्रोत्तराभीशवेस्वः पृष्ठश्चपुनासत्राविश्वाः शोकंयोरा-
पृश्न्यौर्णौत्तरꣳ स्वासुत्वꣳ हिंहृत्कमातीषासोमः पु-
रोनानदंश्वात्सप्रꣳ सोमः सैन्धुच्चितमग्निं वश्चतुर्थः ॥४॥

प्रियमिमंवितंजुषस्वार्षाशाकलवार्शे उष्वाणमा-
नवानूपवाग्नाग्नेयानियत्सोशवन्तनिꣳधꣳ शुद्धुपम्रप्राणा-
वनक्रोशेजसावितपार्थस्पत्यमिन्द्रुराते सञ्जयमिन्द्रा-
मित्रमसामहामित्रमिन्द्राद्दृधीयक्रौञ्चे पञ्चमः ॥ ५ ॥

एतास्वेववयंमृज्यौक्ष्णोरन्ध्रेस्वारैडेजजिद्वरुणसाम-
गोष्ठमुत्यꣳहवद्देꣳयꣳरेवन्तीयम्पारिस्वावैदन्वतानितृती-
याद्यचतुर्थानि ससुतंवो दीर्घकार्ण्णे सोमागौरीमधु-
श्चुन्निधने तथाक्रौञ्चे वाङ्निधनमैडेश्नौष्टमयापवाग्ने-
गूर्दः प्रवोर्चोपाह्वꣳशपुत्रे षष्ठः ॥ ६ ॥

वृषातनिपर्ण्णैडकूलीयानिपुणाकण्वतरगौङ्गवया–
स्यानिस्वासुप्रवदभिनिधनं वैखानसानि यस्ते मौच्च-
मेषस्य शार्कंरप्लवः सखापुरीवितकार्त्तंज्यक्षाहविषंये-
सोजरावात्समातेत्वम्नः सौश्रवसं यदि धीङ्क्मध्वर्यो-
रूपे सप्तमः ॥ ७ ॥

एतास्वेवाशुमार्गीमिश्रटतसाकलम्बान्यभिसोब्रि-

हिङ्कुपार्श्वंहन्मगतहाराच्छिद्राणिप्रहिन्मन्वादुक्थमुदू-
द्वत्तीयदिनैपातिथसुभयंवैयश्वंयुषकूसुरूपाद्यभासका-
क्षीवतासितान्यष्टमः ॥ ८ ॥

द्युम्नमैषिरं प्राणात्रैतमभीनोवितकौत्सशुद्धाकौश्व-
रयिष्ठौदलानिस्वासुधर्महिन्वविशीयंस्वासुशनसांव-
र्तमारुतानिजिघ्नतइत्यदारसुरूपोत्तरंहरिश्रीनिधनसै-
न्धुबाभ्रवेडानांसंक्षारऋषभश्चेति नवमः ॥ ९ ॥

तोयिं पृष्ठकौल्मपुष्पदैर्घवैयश्वाद्याभीशवानिश्री-
णन्तोवासिष्ठमसोसामराजंस्वासुश्रायन्तीयं यतः-
सम्मतंत्वंसोमाश्वसूक्तशाम्मदावचीनेडविष्कृतानि-
त्वम्पपर्णंपवस्वमनसंपरित्यंवितनिह्वहिष्ठीयानि दश-
मः ॥ १० ॥

एतास्वेवासितसाधपाराणिस्वासुविधर्मोपोषुश्रु-
ष्यंस्वास्वैःमवाहककुभोद्वंशीयान्युच्चाजिगाभीके-
पुनोत्सेधज्ञीयनिषेधान्याजावितंमाचिचिथमुदुत्यंवर्त्तो-
च्छकुलीयं पर्यूषुश्यावागवेधन्वहविषं वाङ्निधनमेका-
दशसूर्यस्याग्निंवाजजिद्दंव्ये दशरात्रः ॥ ११ ॥

वृषामहीपुनामन्तमुत्सःप्लवःप्रत्नंदैर्घप्रकापार्थं चिदू-
वर्त्तोयस्तेजराच्छसुज्ञानंपुरःकौश्वंप्रोकावमग्निं वःमा-
सत्राप्रसोमाश्वंप्रसोमदेपज्रंस्वासुवर्त्तःपवते ज्ञानका-
शीतेप्रसुवितमाजाम्योकोनिधनंसवीरौदलं प्रसुन्वा-
साभ्रे प्रथमः ॥ १२ ॥

वृषाष्मतयैक्कोत्तरेतोषिच्छन्दसमृच्येडमायास्यंतृ-
चेश्रीणन्तस्त्रिणिधंनवृषाशोपार्थमभिप्रवर्त्तःशंकुवितेप-
वस्वायम्पूषाश्रामहीविश्वादंष्ट्रोत्तरमुचारूपमभिसो-

रीरवंप्रहिन्वाग्नेयमात्वावर्त्तःस्वासुक्षुल्लकवाचेसखाज्ञानदासेसुतान्धी द्वितीयः ॥ १३ ॥

पत्रिराजंपवस्वादारतोर्षिपृश्न्येकस्यांतृचेभीशवोत्तरयौधाश्रीणमुह्वाअस्यासिष्टंयोरावर्त्तःस्वाम्वौणर्णाघसुज्ञानेपुरस्त्वाष्ट्र्यर्द्वैडꣳस्वासुलोशाग्नैडशुद्धीयेअर्षासन्तन्यभिसोमानावानूपवाम्राण्यभित्रिसम्पायशावर्त्तौसागौपूर्त्कंप्राणज्ञाने तृतीयः ॥ १४ ॥

एतास्वेव दासंपवस्ववारायिष्ठमसालौत्तरंयजिष्ठꣳसाध्यामिन्द्राश्वसूक्तंमृज्यमतन्त्रिणिधनायास्येसाकꣳसिष्ठापिद्यावर्त्तःपरिस्वैःमवाहन्तंवर्चिज्ञानकाशीतस्वासुरूतान्धेनुप्रसोर्चिवर्त्तौत्सःप्रत्नंवर्त्तलेग्येतथाभिसोमत्सपरिधीन्दुहेति च चतुर्थः ॥ १५ ॥

हाउनित्रं प्रतेलौशाद्यंमन्ददुग्धावर्त्तलेग्येइन्दुःसम्पापवस्वत्वाष्ट्रीद्धिरभ्यस्तङ्गोविह्लौशोत्तरम्पवमाद्दषोवर्त्तलेग्येअयापवासिष्ठंज्योतिर्मरुतामुच्चासवापुनावर्त्तौभिवायुम्पार्थपुरोमधुश्चुज्ञीर्यबृहदाग्नेयमाभिसोगौङ्गवंप्रहिन्वायौधास्वादिक्षुष्टम्भं पञ्चमः ॥ १६ ॥

आजातममभ्यैडङ्कावन्तोषिमतंयओसितंद्दषायामभैडङ्कत्वावर्त्तास्तिस्रोहितꣳसहत्वाष्ट्र्यस्यसत्रातवोत्सेधोदुहापृश्निशिशुम्पार्थम्द्युम्नम्प्राणासफ श्रुध्येकर्चाविन्दुनिषेधोधर्त्ताकावंक्रतुꣳष्टम्भꣳसखापौष्कलंक्रतुꣳश्यैतपच्छश्रुध्ये षष्ठम् ॥ १७ ॥

क्रतुन्धसंपवतेपौष्कलमस्यामहीतोषिलेयमृच्चयꣳसोपार्थꣳस्वानोहितम्पवसत्रापयूदेव्यमिन्दुर्यद्धापरिप्रधवारꣳसूर्यस्यकावंतृचेपवमापौरुमीढम्मन्द्रन—

वाद्यम्परिधीनित्रमभिसोद्वाजमुत्सःसिष्ठंयद्वापमेनमि-
तिप्रसोगवशुद्धीयएकर्च्चाःक्रतुम्मीढन्तवर्चिश्रुध्ये सप्त-
मः ॥ १८ ॥

क्रतुम्मानवाद्यंप्राणापौष्कलक्रतुञ्जनित्रꣳसोमःश्रुध्यं
क्रतुंद्वाजमाभिसोतिथंतोषिद्रुक्थंयस्तेसोमसोमाध्यर्धेड-
मदब्धःसुमाण्डवमस्यजरातोषिरवश्वेदेवानिह्वः सं-
वत्सरः ॥ १९ ॥

प्रतिनानदमानोविश्वाश्यैतम्पुरोदलꣳस्वादोःश्यै
तम्पवस्वेडानांकर्चःव्रत्नयौधाशिशुन्देव्यङ्क्यास्वारम्परि-
प्रधन्वसफमेकस्यामुच्चास्पारसौपर्णणाक्रेरपुनाष्टम्भले
घेश्रायभरन्तरोवारमच्छैकस्यांपुरस्तृचेयास्यमैडꣳस्वा-
नोजरावर्णमिषंपुनावषट्कर्षे प्रथमः ॥ २० ॥

तृचेमच्छौपगवान्निषेधःश्रायमयापाश्वेमिन्द्रामही-
कर्च्चाःपवस्वमलेयंतृचेत्वेसोयौधादैर्घेघाद्यौतानमेन्दुमा-
रुतꣳस्वादिजशानदवश्रुध्यन्देवोदार्शिज्ञीयमुत्तेमहीम-
न्द्रंजरापाहिरंवतृचैदैर्घविश्वस्मात्समन्तन्तास्वेवजय-
मिन औशने द्वितीयः ॥ २१ ॥

कयातेदेव्यमग्नआगाधसमच्छलेयमदासꣳहितंभ-
द्रोग्नेवाजसफष्कलेकर्चौतृचेश्रुध्यविशोवाश्वमृचितृचे-
न्धीगवज्ञीयेसामिद्धंभीयेकावमुपत्वावारमुषेषन्तो कज-
रास्वासुवषट्प्रसोतृचेगौङ्गवꣳशगध्यूहारत्वङ्कौल्मला-
शुमजच्युतःकर्चे तृतीयः ॥ २२ ॥

प्रधसत्राप्रसुवाश्वंकर्चावौदलंतृचेप्रदैज्ञीयꣳस्वासु-
दैर्घꣳशगध्यूवर्तःस्वादिष्कृनमस्यषमतंयस्तेहितमयंपूर्वा-
श्वंविपश्चितोभार्गवꣳस्वासुगौक्तसुचंप्रसुन्वागौतमंतृ-

चेवृषाजिगस्वारपर्णोपुनादैर्घयस्तेसुरूपोत्तरंत्वँहिशंकु-
सुज्ञापवस्वदेवासितमर्यंपूषेति चतुर्थम् ॥ २३ ॥

उच्चार्षभषूक्तेभिसोमोत्सेधःस्वानोवारंप्राणाश्रुध्यं
पुरोनिषेधःप्रधन्ववर्प्योजिघ्नमहीसाकम्पार्थमिमाउ-
त्वाश्यैतंयस्यलेयंपवमासँहितमासोगोमन्नःसफश्रुध्ये-
भीनोवाश्यावागवेञ्जतेकावन्तोषिदँष्ट्रोत्तरमाभित्वा-
कण्वरमानोदोविशीयं पञ्चमः ॥ २४ ॥

परित्यँश्यवागवेपविश्रंकावँस्वादिमौच्चं ज्ञीय-
क्षुंविशीयंत्वन्नश्चिवारमुच्चास्वारसैन्धुच्चितंतोर्षिवरुण-
सामयस्तेकाक्ष्यच्छादासंषुरोवाध्प्रवैतहव्यसामेत्रासा-
न्यग्नेत्वेँसत्राभिसोदोविशीयँस्वासुवारंप्रतूर्तिंघुव-
र्त्तत्राम्रृषभस्तोष्युत्सेधे षष्ठः ॥ २५ ॥

उत्सेधएवश्रीणमच्छविशीयमयंपूनिषेधइन्दुपुष्पं-
च्यावनमेकस्याम्पवस्वतंवःपुरोजनित्रेपुनातिथंतंवशुन्धा-
पदान्तँस्वादिनमगौषूक्ताश्वसूक्तएकर्चौयज्ञैह्यषुतन्ते-
श्रुधीतिचवाराणिषिबोत्सेधानिषेधावूष्यापर्णमैडन्दु–
ह्रासमन्तंपङ्क्तयांपुनावरूसाम्नि सप्तमः ॥ २६ ॥

तवाहम्मतजयेरेवतीर्दैव्यँस्वासुसत्राभरन्तवसत्पु
रोजागतँसोमसामयदभियामितिप्रत्रन्मह्रीद्रम्पर्णमै-
डंवसुरुचःसत्राधयदोविशीयंप्रत्नमुत्सेधस्तदिदोश्यैत-
ँरक्षःसुरूपोत्तरँसुमन्मावारंपुनावैयश्वङ्कर्चोवषड-
न्तमुत्सोयस्तेसत्रापवस्वकाचीनेडमेकाहाः ॥ २७ ॥

इति प्रथमः प्रपाठकः ।

पन्यङ्कुक्षमात्वाविदꣳष्ट्रम्पूर्वम्पारिस्वासुरूपोत्तरꣳ-स्वासुरूपोत्तरꣳ स्वासुहाविषजरामार्गीयवाणीदंवाम्प-वस्वसाकमृच्यभिसोतवोजनित्रैच्छजराप्रसोजरासो-जरासोमसामरोहितकूलीयानिप्रसोक्षारान्तंजयमुद्वे-स्वारम्पर्णमच्छाक्षारमभिप्रिखानसमस्यपन्नाशुमा-र्गीयवे प्रथमः ॥ १ ॥

एतांस्वेवमिन्रटतसाकलम्बान्यभिसोदैर्घपाद्विहि-ङ्कादेव्यमेवमेवतनिहन्मेमोषुत्वापार्श्वमस्वासन्तनियस्ते-सुरूपाग्रभासासितःन्यभिगुवाचासखातृचेशौक्तमि-न्द्रासितकौत्सशुद्धाक्रौञ्चरयिष्ठा निद्वितीयः ॥ २ ॥

इन्द्रापविज्ञायेस्वासुविशीयमुचासुरूपोत्तरादा र-संक्षारास्तोपि पृश्निनतथाश्रिणिꣳसानोहाविषमशाम्म-दावचीनेडाविष्कृतान्ययंपूज्ञयिहिष्टयिधताज्ञियिम्प्रसु-पारमयंपूक्रौञ्चाद्यकुस्तन्देव्यन्तिसत्रैधुक्षिते तृतीयः॥३॥

. सुतात्वाष्ट्रीस्वारेपुनापृश्नयाभीशवोत्तरोसिष्ठमय-मेदुदेव्यंꣳस्वानोगौषूक्तंप्राणावारन्दसासत्रापरिप्रिद्वा-जमूमिणाक्रोशनन्तोषिवाश्रमानवनानूपानिश्रीणाग्नेय-ꣳसोमाःश्यावागवागवनिषेधाःपवस्व श्यावागवे च-तुर्थः ॥ ४ ॥

एतास्वेवाकूपारꣳसोमाःक्रौञ्चाद्यꣳसुनात्वाष्ट्य-र्द्धेडꣳपुरःशुद्धापदान्तमसाक्षितमैडन्तोषियौधाजैगते-श्रीहन्मनंपुरःपारसाग्नेपवस्ववात्रेयंपरिप्रिषूक्तमेकस्यां-प्रत्यस्सैवितामिन्द्राच्युतम्प्रसुदानोत्तरमृच्याभिप्रिज्ञिय-न्नमस्तेजरावृषाज्ञीयꣳस्वासुभरमेनामित्रेपञ्चमः ॥ ५ ॥

पवस्वदत्वाग्नीपदीङ्ग्यन्त्यामाभिसोदं ग्नोत्तरमृचि-
तृचेभीशवोत्तरंस्वःपृष्ठंहिन्वावयमेसिष्ठम्पुरःक्षुल्ल-
लेयन्त्वमिन्द्रविदिङ्कादेवयम्प्राणावार्शम्पवस्वङ्गीयंबृह-
दाग्नेयन्नरस्तोदः श्रीणम्पिबापृष्ठमध्वर्य्योपर्णौडकूलीये
तवहन्म गतगौङ्ग्वयास्यातितासुधाराहवाशेः षष्ठ ॥६॥

पवस्वदेक्षिततमैडङ्गोमन्नस्त्रतम्पुरः क्रौश्चाद्यगौतमे
प्रोसारथ्यातेस्त्रौग्मतं हाउहुवाइशिशुंसिष्ठम्पारित्य-
मूर्द्धडत्वाग्नीङ्गीयेपुनामदगकाण्वेभीनोनिषेधसाभ्रङ्गी-
यानिस्तोमम्मन्तपुनासोमसामात्रेयम्पुरः शिशुमुहुवा-
यिसिष्ठंकौत्समभीनःस्वारंधर्ताशार्गे सप्तमः ॥ ७ ॥

हाउहुवाअङ्कावासिष्ठंपरित्यमासितोत्तरमिन्द्रा-
पारमभ्यस्तङ्कर्चावसायासैमडमाजागृशानम्परिप्रधन्व-
वाजजिद्दहीनाः ॥ ८ ॥

विशोवितमृचितं वस्तृचेश्रुध्ययाजिष्ठमैध्मजिघ्नपर्णौ-
डकूलीयसन्तनिनिपुनादुकृथम्पवपानोजराश्रवसेभीनः
कार्त्रंप्रसोमार्गीप्रसोमदेगतहन्महारायणानित्वादिका-
क्षीभासेप्रसुशुद्धापदान्तंवृषासुरूपोत्तरर्षभेपुनापृष्ठे प्र-
थमः ॥ ९ ॥

एतास्वेवकालेमलैषस्यशं कुकाण्वमाष्कृतमभिसो-
पुनावाशमौशनंसाकमिनाधसङ्गोमत्पौष्कलमभयं-
वाशन्त्वामिमानवोत्तरङ्कईङ्काण्वमाष्कुतमभिशगिध-
मानवाद्यमात्वाद्धाजंयोरानित्रंयशास्त्वामिन्द्राग्निर्मूस-
त्रापिवाजमवर्त्तः काण्वमामन्द्वैरभिनिघनयथाननान्य-
त्स्वमङ्गनीढे द्वितीयः ॥ १० ॥

आत्वेन्द्रसुतोद्दॅंशीयंप्रतिष्यैषोजराश्रुध्यमुषस्ताशिवप्रतुज्योतिषंयत्प्रगायतेत्यवोइदमाभाइत्यौशनान्याशूद्मात्वॅंसत्राश्रुध्यम्पवस्वाभिप्रिसिष्ठंयदेषप्रकोश इति जनस्यैताबोकावानितोषिङ्क्णवरन्तन्तेमभरम्पुनाच्छन्दस मेकस्यां तृतीयः ॥ ११ ॥

तवाहं पृश्न्येकस्यामप्सामार्गीगोमानाग्नेयं पङ्क्त्यांॅंसन्तनीन्द्रोगोष्ठः पुनापङ्क्त्यान्तन्त्वामर्गीवयङ्क्सन्तनिप्राहिन्वाच्छिद्रमभीनस्त्वाष्ट्र्येकस्यां त्यन्तॅंहिन्वन्तीडानामुपोर्चानेडमुत्सो वितङ्गृविङ्गीयं पवमाकृणवम्प्रसोमाभीकपर्णैडप्रसोद्विहिङ्क्डादेव्यॅं स्वादिशवं प्रसुवैश्वामित्रस्वारकौत्से चतुर्थः ॥ १२ ॥

एतास्वेवौरुक्षयं वृषाहरिश्रीयस्तेशाम्मदावाश्वसूक्तान्ययं पूकौत्समैडमुचामित्रटतसाकलम्बान्यौशनवैरूपेतिस्रसुतासाश्रवाश्वेतवाहम्पुष्पदुक्थमाण्डवानिविदावस्वितियस्यनिधनं परिप्रियामार्गीयवर्मीनिधनम्पुरः शुद्धीयमैडमुष्वावैष्णवाद्ये पञ्चमः ॥ १३ ॥

उष्वावैष्णवं द्वितीयमेकस्यां तृचेस्तुचमसासोमसामाध्यर्डेडं पवस्वलासदस्यवं परित्यंवाङ्निधनं क्रौञ्चम्पर्यूवितमृचर्षाकोष्णिहमजीमृज्यकणवरमेकस्यां तृचेपुष्पोत्तरं वृषासूक्तकलेपुनोभयतस्तोभङ्गौतमं पुरस्ताष्ट्रीस्वारान्तमाकारान्तश्रोचामार्गीपुनाद्विहिङ्क्डादेव्यगतपुष्पाण्ययन्पूमधुश्चुश्र ओजि पुष्पोत्तरे षष्ठः स्त्राद्याश्वसूक्तमेकस्यांॅंसत्राणि ॥ १४ ॥

प्रत्नमुद्वदुपाशिमासफमिन्द्रविश्वालेयन्तं वोभरन्त्वमङ्गकुभंवरिवः साहीयमुत्सोभिनिधनंकारव-

मेषब्रह्मालेयमाष्कृततंवोवयमुत्वालेयमुपदविपवज्ञीया-
निसखुशिक्षासफष्कलेकर्चौमत्स्यलेयंतृचेस्वामुधसमुत्त-
रयोः ककुबात्वालेयंपरिप्रधन्वपौष्कलमेकस्याꣳस्वा-
दिकौत्समैडे प्रथमः ॥ १५ ॥

सखाक्रौञ्च मयम्पूषेतियद्वितीयमेवाभरामिन्द्रंवि-
श्वामैधधमिन्द्रायाहिधियेगायन्तिलेयमायः पुरमग्ने-
तक्रमश्वमेनाप्रत्युइमाउवामितिचैकैकस्मिन्वारदेꣳयश्रु-
ध्यानिसन्धावग्नेविवस्वेतिचतानि यज्ञामहावैश्वा-
मित्रे द्वितीयः ॥ १६ ॥

एतास्वेवदैर्घमचिक्रहितम्पवस्ववषट्कर्चः पुरोज्ञी-
यमुत्तरेगायत्र्यांविधुंवषट्वण्मकिमित्तेवितेश्रायन्ती-
यंपवस्वान्धीपवस्वसोमोत्सोग्रौतानमेकर्चाः प्राय-
श्चित्तानि ॥ १७ ॥

अभित्वाकृण्वरनुत्तरेककुभाविन्दुर्नौधसः श्यैतेस-
नः कौत्समैडमुत्सोधसम्पुरस्तृचेपारमभ्यस्तंयत्पुरउत्सः
श्यैतेपुरोधसंकर्चास्तंवो नौधसः श्यैतमभिप्रवः श्यै-
तनौधसमभित्वात्वामिद्धिवारेतंवोदाभिप्रवः क्रौंचे-
भित्वापूर्वकृण्वरंत्वामित्वꣳह्येहिकृण्वबृहद्यद्यायादिमहा
वैष्टम्भे प्रथमः ॥ १८ ॥

पिवाश्रुधीतिचतमसमेतास्वेवमरायꣳरेवाꣳइद्रा-
वारंप्रसोप्रसुकृण्वतरंपुना पूषाकृण्वबृहदभिसोसुता-
सोष्टम्मेतवपुर इतितमसमेतास्वेवमरायमिन्द्रायेन्दो-
वारमिममासितमसात्वाग्नेयदिन्द्रविप्रियंपुराम्भिन्दुम-
हावैश्वामित्रे द्वितीयः ॥ १९ ॥

गायन्तिसाम्यासंत्वाग्नेयन्द्रयाक्रौंचाश्विमिमसागा-

यमेन्द्रयाचवितानिदेवः कण्वरंयज्ञाकण्वबृहत्पुरोवा-
त्सप्रज्ञनिताज्ञीयॅस्वासुमरायन्त्वंद्याॅशुद्धासुष्वापा-
रङ्कर्चौसोमाः पवन्तज्ञीयॅस्वासुवाराघजनिता-
श्यावाश्वंप्रतेशैस्वण्डिनज्ञोविच्छयेनस्तन्त्वाह्वद्देव्य-
ॅरसं मार्गीयवे तृतीयः ॥ २० ॥

अथापवावार्तितरज्ञयोतिर्ज्ञागतंवरुणसामवत्प्रका
शिशुमुद्वदर्क्रांत्सामराजंप्रकारर्थीयॅशिशुज्ञयोतिषम
क्राज्ञयोतिषवात्सप्रेश्रृङ्गमाजापुनायामेत्रैवगोराङ्गिरसॅ
सोमीयमेतमुत्यमितिप्रोवाराह्मुहुवायिधर्त्ताह्नाउहुवा-
असाविसिष्ठेप्रोपामीवधर्त्ताक्रन्देसाविसिमानान्निषेधे
चतुर्थः ॥ २१ ॥

प्रवाजिबोधीयदश्यात्वाभिनिधनङ्काण्वमग्न आ-
इन्द्रवणमनैपातिथान्याच्छाश्रायन्तीयं क्षुद्राः श्रायन्ती-
यं क्षुद्राः श्रायन्तीयं क्षुद्राः ॥ २२ ॥

इति बृहत्स्तोत्रियाधिकारः ।

स्वासुतरमेनाप्रत्युइमा उवामितिचत्वामिदूबृहद-
भिसोन्तरिक्षयद्यावै रूपम्पवित्रमरिष्टपवस्वदाथर्वणं-
पिबामहावैराजमर्षायएवमिन्द्रोबृहदृगिररश्मेस्वादो-
र्वाजीयंपवस्ववार्षभाष्टेडाविंद्रायेन्दोरेवत्यः सुरूपक्र-
षभउभेयच्छेयमइमानुभद्रंयस्तेग्नेरर्कः पवस्वदेशिरा-
मर्कस्तोषिस्थानसङ्कृतिभर्गयशाॅसि सुषासाविसोत-
मसोक्र्कः कयातरंदशरात्रः ॥ २३ ॥

पुनातरमभिसोञ्जोरूपन्तोष्यांवणमर्षापत्यशाक्करे-
यज्ञायज्ञाचतरम्मत्स्यबृहत्मत्यस्सैतरंयज्ञाप्रसुखरश्चतुर्थे-
मत्स्ययं पूषाद्वितीयमेतास्वेवतृतीयंप्रत्यस्मैसुतासः प्र-

थमस्यप्रत्नांभ्राजविभ्राट्नवमणमेन्द्रमिदेश्रायन्तः की-
र्त्यमिन्द्रक्रपुरः श्रायविकरणपरिस्वान आभ्राजमु-
ष्वाग्नेर्व्रतंमूर्द्धापुरोभासेतवाहन्तम्पुरोजिबृहत्परीतस्तर-
ᳯरेवतीरेवत्यस्वमग्नेबृहदभिसोपरीतोवाक्करम्भाद्योत्त-
रेतादिदात्रिकराजनदेव्येपरिस्वानः शिरामर्कोग्नेतत
षड्चेलान्दᳯसंवत्सरः ॥ २४ ॥

पुरोवणᳯस्वादिशिरामर्कोर्षायस्तेवार्षाहरेभित्वा-
त्वामित्तरबृहद्विपदोत्तरेपर्यूषुनदᳯसᳯस्तोभःपुनासप्त हमे
कस्यांधर्त्तादीर्घतमसोर्कोर्यपूभर्गः स्वासुवत्सामाभेम-
बृहद्यस्तेस्वाशिरामर्कः किमिबृहत्पवतेयस्तेबलभिदे-
कर्चौत्वमिन्द्रयशः पुरोजिभर्गः पुनास्थानᳯस्वासुस-
म्रहल्येसामनीपुरइन्दुरेकर्च एकाहाः ॥ २५ ॥

श्राज्यदोहानिप्रतिलोमानिप्रसुन्वायᳯसोतिस्रो-
वाचइतिश्रायकृतिःस्वासुरश्ममश्वव्रतमभिवाजीव्या-
हृतिसामानिपश्चभूर्भुवःस्वः सत्यंपुरुषइतिस्वर्णिणधने-
चायंपूतमसः कर्चःश्रीणास्वानन्तिस्त्रोग्नेरर्कःपरिप्रध-
न्वदीर्घतमसोर्कोभित्वावृषभतरंयज्ञावृहदभिप्रिवृषा-
पवित्रधर्त्ताइतिस्तोभाद्विरिडचतुरिडषडिदाष्टेडानिपु-
नावणम्परिप्रियास्वाशिरामर्कःसुताबृहत्पुरोवार्कज-
म्भाद्यामासोमान्तरिक्षमभिसोवणमग्निंवोवाजीयᳯ-
स्वाद्यग्नेरर्कोद्विर्यंदीर्घतमसोर्कः परिस्वापयोहीनाः॥२६॥

माभेमतरमग्निम्महेनःप्रतिवाजीयान्यभिप्रिया-
दीर्घतमसोर्कउत्सोभर्गःपरिधीनाथर्वणᳯश्रीणन्तस्तम-
सः परिस्यᳯसंक्रुत्येककर्चाः पुनायशः पुरोजम्भो

त्तरमुत्सः सꣳसर्पउत्तमोभिप्रवाद्यंपुरोद्वितीयꣳस-
त्राणि ॥ २७ ॥

तंवोवणमभिप्रवर्णंवृषाचैकत्र्षंचपुनाश्विनोर्व्रंनम्पु-
रउत्तमेतास्वेवापांव्रतेपुनागवांव्रूतꣳस्वाद्युत्तरमेनाप्रत्यु-
ष्माउवामग्नेविवस्वत्त्रिकद्रुकेषुबृहदग्नेविवस्वत्तरंप्रत्नꣳ-
सखा तौरश्रवसे प्रतिलोमे याममायङ्गौः प्रायश्चि-
त्तानि ॥ २८ ॥

यज्ञेन्दुरेकर्चः सखायोधावृहद्द्विः सखात्रिः परि-
तन्दुर्योधाद्वौद्वौपादौद्विरभ्यस्येत्पुनातरमुत्सः प्रत्नंद्विर-
भ्यस्तमभित्वातरबृहत्त्वामिदूबृहत्तरन्त्वामित्वꣳह्योहि-
जम्भꣳस्वासुहस्वायदिन्द्रयेतिचयद्यायदिन्द्रवान्तरि-
क्षेस्वासुषभः श्रुधीहवमितिचत्रिकप्रोष्ठुवत्सातीषङ्गो-
यदिन्द्रेद्रायाहिपुनापूषाजम्भाद्यमभिसोहस्वासुतासो-
हस्वान्तरिच्चेतवपुरइतिवैराजकृषभꣳसोमउष्वापव-
स्ववत्सास्तयोरेवातीषङ्गः प्रसोप्रसुतरंपुनापूषाबृहद्-
भिसुतासोरूपेतवपुरइतिमहावैराजम्परिस्वारेवत्यो-
भिसोसुतातरन्तवबृहत्सोमउष्वापवखतरंमृज्यसोमा-
तवपवस्वश्रेयःसुतासोरिष्टमग्नआयाह्यन्तरिक्षꣳहोता-
र्वत्साअक्रान्तमसःसोमउष्वापवस्वासिमाःक्षुद्रा इति
क्षुद्रा इति ॥ २९ ॥

इति लघु—स्तोत्रियाधिकारः ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः ।

तालव्यमायि यदूवृद्धमवृद्धं प्रकृत्येइऐईत्येतान्या-

यिप्राप्तमोयिभवति हिशब्द एवाहि सौभरामहीयव-
योरेहीमिहवद्दैवोदासे त्वᳲहिकौल्मएकारश्च प्रकृति-
प्राप्त ऐ भवतीहवद्दैवोदासे पुनश्चावृद्धमप्यायि भव-
तीशानं एवतरेस्तावे पवन्त क्रौञ्चे वसोनिरेकेभिनि-
धने यदूद्धं प्रकृतिर्भवति तस्य ग्रहणं निधने हीषी-
स्थᳲ सर्वत्र न जिनं वृषातनिनिशिशुं तिस्रोहितेच-
विप्रत्नंपीजयेभिनंत्वेसोमजयेनिमायस्तेहिनेममाद्रिम-
रीतायां मानजयर्योर्विर्षीन्द्रद्रोमसन्ताननि ॥ १ ॥

यौधादेवस्तावेशनेषीद इन्दुः ऋषिः येना देव्ये-
खीनां धसोभि षुधे रित्र सᳲ हितेयोनिं द्रोणे सर्वत्र
पर्षिं सफेपीतास्तावे क्रमीत नाए ष्कलेताइसइ विदे
इन्द्रः अप्सुजित्सर्वत्रनान्त्योद्वᳲशीयशुध्यजरावोधी-
येषु वाश्वेजि तीश्नथि घाजि योवृद्धाईसर्वत्रनक्रात्तय-
शोपद्रवधास्यषेध सोमसामसाध्रेषु स्वाधी धीगचे
वजिनस्तावे अभि कावेधिर तार्त्तौ अधितृतीयायां
ज्ञीयेपप्रीᳲ सर्वत्र सिषं दाशे जेषु नार्मेमइ दभिः
ष्याभिः तिशृ ह्माणिकाण्वे तवेत यन्ति प्रथमः ॥ २ ॥

कचेसुते रात्रिदासेषि रात्रिपारेकूर्मिम् आर्षभे-
मार्कीं गारेभयिन् नानि गोभिः त्वास्मिन् सौमेधतये-
हुवेनिधनयोः कौत्सेमेषु मनि यौधादेव सफेषि ऐड-
यास्येपासि दसि नोद्गीथादौ देवो द्वितीयः ॥ ३ ॥

सिष्ठेषिपृथिवीं षिम एषि इयैतेत्राणि छन्दसे-
गाहिनान्त्येति वे ष्मतेवेपूर्वं स्थाभिः नघे शकुतिमाहि
क्रौञ्चेभि यामेपूर्वां दᳲष्टेपातिंद्वितीयं अभि छम्भे ददे
वोवित्सर्वत्रनामरूपमित्राविलम्बेषु मदुगेमनी संक्रो-

शेचई वह्निः तिंव्र मनी धेन वस्ति मदे छम्भे स्वन्दी रवेसाति छौहेतिक यन्तीस्तृतीयः ॥ ४ ॥

शौक्तेश्रिये त्वाष्ट्रीसस्वे प्रमतान्वे शुम्नी भवी भिः हारिवर्णे सहिं दिथ पत्नीः रश्चेपूर्धि आसि प्युर्षी दᳬष्ट्रेवे धनि शवेवेपूर्वे परि तेदि साहीयेविप्रध्रुवं शोकेमुरीं ओजि कर्ण्णे स्विनः यदि पृश्निनानिस्यद्विस्तावे औण्णायवेयाती माहि हत्केवᳬही नविस्तावे षदीयेवाती अग्ने आभि वात्सप्रे तन्ते दवीः एति राणि सैन्धुक्षितेनप्त्रे चतुर्थः ॥ ५ ॥

प्रियइद्रा ज्येष्ठं हरी ब्रवी त्सुरिन्द वितेहेश ध्रयश्चतृभिः येव पेगो याम्रेमन्दी यानिध्यश्वेतान्यग्नेस्त्रिणिधनेमन्दीच शेशयूᳬषिपतीपूर्वे नापि वनेश्यतिः क्रोशेप्रिया त्रीणि तेसर्वत्रविवृत्तमङ्कारप्रत्ययं नमर्मृज्यन्ते हितेपवतेदाशस्पत्ये पार्थजभ्रिसर्वत्र दाशस्पत्येराति साखी सञ्जयेद्यावि मित्रेकृवृत चिते स्यवे असिपूर्वे महामित्रेगाहि हरी क्रौञ्चे चौविसर्वत्र पञ्चमः ॥ ६ ॥

रयिᳬरंधे न्वसिरायिᳬरुणसाम्नि भिर्वन्तीये विश्वे असिनिधनेदन्वतेप्रथमे परि त्रेसोसर्वत्र तुवे सः पीद्धितीये कविः तुवे श्वेस सः पी असितृतीये दीर्घइन्द्रः आये नमि कार्णश्रवसइव वितेरेसर्वत्रक्रोञ्चेभीयाः श्रौष्टे सूनि जून्ति सूनि गूर्दे छदी षष्ठः ॥ ७ ॥

तनिपर्णकुलीयेषुन्वेवा ण्वतरेषासिपूर्वे यास्ये षसि दासि प्रियं षासि अभ्यं तवणे सुते रेके स्वन्दी कण्व दार्षि खानसेसहिमभ्यासे माने मौक्षेस्थाभिः

शाक्करइवोदुगीथे वर्मा स्रुवेनी षी समीः अभि यवी कार्त्त यशेतीवो यित्नवे हविषेयाहि वात्सेत्रा- हि वीक्कू स्ति वी र्वी रुवेपवि तवे इन्दो पीयूसर्व- त्र सप्तमः ॥ ८ ॥

हीन्द्रा तयवे पविठते तवेपर्णे पाङ्वेभि हन्मगत- योर्मनी हडुक्थेभियें उक्षद्धार्गवेभ्र वैहेन्नृभिः नवे वैशे- नस्तावेष्टमः ॥ ९ ॥

ऐषिरेदीदिवतीयं देपूर्वे इयतिः स्वरी धर्मणिता- द घर्त्तासि विशोवींग्डु मही नीया छतिं शनेथि र्ती ये मारुतेकविः यसीः भ्रवेस्तेति संक्षारेनावी नवमः॥१०॥

भीशवसुते सामराजेषि षिमा यासि श्रायन्ती- येनर्दीपरिक्रुष्टंप्रतिप्रथमायां मन्तेषोविनोदुगीथेस्यसि काशतेताजित् निहवेरेणसर्वत्र दशमः ॥ ११ ॥

सितेयोदेसर्वत्र मदे नरे सर्वत्र, विधर्मणिजन्ति त्रै- ककुभेविवापामी वर्ंशीयेमीरे शामा जिगेतेजा आ- भीकेददे श्रीयेषसिपूर्वेवर्त्त त्यम धीतं रोहितपूर्वसाई स्यचे बाइवेनाई गाजी जिये अभिधीगवे पारि नाई महे अभिसौहृपर्य्याभ्यासे देंग्येप्रङ्खो दशरात्रिः ॥१२॥

पार्थे वक्ति ति तिसा जूतिं मते गांधीयेस्थाभिः कावेभिः धसाहीयेनष्टे इवे महि वर्तेभिन्ने दलेत्रेसर्वत्र- विद्युत्तमकारप्रत्ययम्प्रथमः ॥ १३ ॥

हिन्वे ष्मते हविर्दसे खनिसिष्टे तानिपार्थे वर्ते हस्रे स्तावेणे शङकुतुनिमहि दर्ंष्ट्रपतिं रूपेतेजा अग्ने स्त्रिणिधनेभियें येष्ठौहेतेष्टम्मे दासेसमी धीगवे वेपूर्वे द्वितीयः ॥ १४ ॥

सामराजेसइत् वन्ति पवि धिरोमी रे भीशवेसुते उहुवायियिसिष्ठेहम भिः सं पर्ये तिरे मन्ति क्षैत पूर्व-औणायवेकविः शुचिः येचोत्तरे लौशेनाति शुद्धीयेडेन श्यीवान् गहिरपि मद्धि रयिं भ्रयश्वेभि म्रष्टपे सम्पा-यांवाणीः वारी नानि व्यूतिः चीने रंधीतृतीयः ॥१५॥

दासेत्रीणि रयिष्ठोर्मणिपूर्व इभ्यालोशेराजे साध्ये-श्रेष्ठ मन्तेवारे सिष्ठेनुत्रीः नक्षे धन्वे स्त्रिया भिःस चते सुमे णंति वर्त्तेदिये मरुतांधेनौमनि यदि नुषी वर्त्तेदेव गृविः सर्वत्रनाजावितञ्जीययोजेनकावेप्रसोतरयोश्च उ-त्सवर्त्ते देवश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

हाउनित्रेवते तीनां दवीः कवी ति मनी राणि लौशेयन्ति यन्ति संपाद्यांवाजी रातिं तानि वते वांत्स्वे रसे माणि सिष्ठेनएस्तेह औष्टेचयानि मरुता-मद्रि वर्त्तेदेवस्तावे पार्थे गुर्वी धीज रथे स्तानि षेयं ञ्जीये त्तवे पञ्चमः ॥ ५ ॥

ऐडकावेबृहन्नधि सितेरथिं ऐडयामेमती सखी वर्त्तेस्वव्दी कण्वे सऽंहितेहारिः पार्थेणेन ति दवीः क-वी सफेदिदी कावेदभ्रे माहि छंभेमनि सर्वत्रनमीढे ष्कलेनिषी श्रिये यवी षष्ठः ॥ ६ ॥

धसेत्रे भी ष्कलेवते पार्थेयाहि योजि रूणि सूनि थाविद् सऽंहिते साःपी वन्तीयइन्द्रा महे स्यपे कावेने-न्द्रात् निरुक्तं मीढेज्योतिः सप्तमः ॥ ७ ॥

ष्कलेधि तिं पात्रि त्रित हदुत्थेसुने संवत्सरः ॥८॥

श्यैते सि ईशा यौधादसीसर्वत्रपूषायां चनस्तोभे

प्रत्यये यूथे स्वारेपर्णेखीनां सफइन्द्रा पूष्णे बोधीयेसः पी प्रथमः ॥ १ ॥

पार्श्वेकभिः पूर्वे सीये लेये पीत्वास्तावे नए यौधातुवे महे तीया यौतानेमई यवी गाभिः ह्माणिं दिवेपूर्वे युगे मारुत एदु धाᳩसि महि श्रुधि आश्वी जज्ञे बोर्धायेयोर्नि ज्ञीयेसिचं प्रचे वाहिं अदर्शिज्ञीये तानि त्यानि मन्तेह्वि यौधामहे शते दार्शि तीरुशर्ती सुभिः एवणै द्वितीयः ॥ २ ॥

देऽयेम्रे धसेष्मती बर्हिः रंति केशं अग्नि सᳩ हितेग्निः तूर्णिः अग्निः वाश्वेदूरी ज्ञीयेप्रियं दुरी परे ज्ञीयेकविं जसी समी यत्ते कावेकविं जसी वन्ती-येभिः हारायणे नहि कौल्मेस्माणि तृतीयः ॥ ३ ॥

दलेत्के ज्ञीयेप्रदै त्यानि तानि वर्चेदेवस्तावे ष्मते-दुहेसर्वत्र सᳩहितेस्थाभिः वाश्वेप्रियाः र्षणीः स्रुचेद्रे-ह द्रेहस्वा जिगोहिन्वे सितेरयिं चतुर्थः ॥ ४ ॥

षभेददे वंतीये कविः यानि वारे तानि वरीषु क्रत्वे च यानिसिष्ठेतानिपार्थे लेयेर्ये तुभ्येत् ज्यते अ-स्मे सᳩहिते ज्योतिः ज्योतिः सफेदेवा कावेनक्री ज्योतिः एवतरइन्द्रा नोङ्गीथे पञ्चमः ॥ ५ ॥

कावेसइत् मौक्षेयोनिं विशीयेवाजे वन्तीयेत्व-भिरन्त्ये रुणसाम्निसुते दासेस्येत् वन्तीयेमोभिः व-र्त्तेयादी षष्ठः ॥ ६ ॥

षेधेरायिम् उत्तरेऽनित्रेभि एह्यू वारेदुभिः तन्ते वारेषि पत्तीः श्रुधीहवारेनवी प्युर्षां षेधेभि रुणसा-म्नि नृभिः सप्तमः ॥ ७ ॥

यौधापर्य्युद्वीथे देव्येरेव चित्यर्णे वारेरन्ती गहि अभि साहीयेयस्ते काशी तेनाए एकाहाः ॥ ८ ॥

इति तृतीयः प्रपाठकः ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

कद्येमादी, नारे ऊतिः, स्वर्वन्निधनेपरि, पूष्णे महे पेयात् क्रत्वे इवेच, बोधीयेशेय धिये मार्गीयवेकिने जयेच्चारान्ते देव वैखानसेप्रिया प्रथमः ॥ १ ॥

तनिन्यभि पाइर्वेगहि वाचः साम्नि दीद्धितीयं देव वह्निः स्तावे स्वरी शौक्ते श्रिये सिते सने मदे द्वितीयः ॥ २ ॥

ज्ञीयेपरि नन्ति परेज्ञीयेषि सइत् विशीयेप्रियं सन्ति संक्षारेभूमि इवानि ष्मतेसः पी धत्तोज्ञीये त्वीयो मादी देव्येयेद् प्रिया तृतीयः ॥ ३ ॥

भीशवे सीद नृभिः यानिपार्थेतानिसिष्ठे देव्यएडु साहीयेसन्दे बृहद्धारेमाही क्रोशेधीभिः ध्रयइवेसुते धीगवेषेधयोर्द्धीयाश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

त्रेयेदेवे ज्ञियेभितृतीयायां बोधीयेदेव संवे ज्ञीयेदीया पञ्चमः ॥ ५ ॥

त्वाष्ट्रीयवे भीशवेमनी सिष्ठेमथिः गहि वार्शे प्रिया ज्ञीयेचातीसर्वेत्रनवाइवान्धीगवयोः हृदाग्नेयदूरे गतेतोदि गौगवेदिवेपूर्वे परि यास्येपर्युदुगथि दिवा यानिपार्थे तानिराहे वाशेशीप्राषष्ठः ॥ ६ ॥

सारथिनियासीत् प्रभि इव वति धियो धेन तंपि तोत्रिः सौग्मतेपनी यसी मिदी यानिपार्थे तानि हाउ-

हुवाइसिष्ठे ज्ञीयेतिवा द्रिस परि आष्कारणिधने नृभिः षेधज्ञीययोर्न्ने मन्तेदित्यान् दस्येसोमसाम्निषासि दसि सिष्ठं पूर्वेणोक्तं शार्गहरिः सप्तमः ॥ ७ ॥

अक्रान्वासिष्ठेथमे सेनः देवान् णीत देवान् द्रेप ज्योतिः सितेमदे यामएषि एषि शनेमती सूरे वीषः ऊनी षार्वादर्हीनाः ॥ ८ ॥

गतहन्मनयोरतुक्रे प्रथमः ॥ १ ॥

शङ्कुनिवर्मा यानिपार्थे तान्यौशनेष्कलेनेमि षाशेषणे मानवेवेध आष्कारणिधनेवेद नेन्द्रों निश्रेस्यद्वी इन्द्रस्ययशासित्राणि एकः जमवर्त्तेतुने अभ्यन्तेमन्द्रैः याहि चित् येमुः इत् अति । धन्वे हारी गम्भी सन्धे मनाज्येगहि कण्ठे देथा मीढे ब्रधी द्वितीयः ॥ २ ॥

बोधी येच्छन्ती दर्शि परे बोधीयेच्छति श्रुध्येयेह वैश्वज्योतिषे षीद येना वेद शने यदीं यन्ती परेशनेश्वेति चीया देव सुमे भाशने देव रथे तेह तमे शुभार्गवे म्नानि वैधृतसिष्ठे याथि धियः एताः कावे श्वेद परे कावे वीत् दे भर पर्वाः वे पूर्वे तृतीयः ॥ ३ ॥

अग्नेस्त्रिणिधने मन्दी सङ्कारे दे वे दे वे ज्ञीये सी वी तीसा ज्योती पावीत् स्वार कौत्सेत्के चतुर्थः ॥४॥

श्रीनिधने ह्निन्वे कौत्से प्रियाः रयिं एटते म्नानि शने यन्ताः रूपे धेन ब्रह्माः साध्रे दिवे पूर्वे वाश्वे तीरा वे पूर्वे मार्गीयवे मही पञ्चमः ॥ ५ ॥

सुचे मन्दी क्रौञ्चे मदे शाकलेन्वेवा आष्कारणिधने भि पूर्वे मार्गीयवे तेजा द्वैगते सीद सत्राणि ॥६॥

सफे शिक्षा हिश विदाः त्रैककुभे ब्रवी मिगीथे काण्वे रिन्न उपास्मैज्ञीयेते दाविं ज्ञीयेतीया हेतृ क्रमीत पवज्ञीये वारे नधे सफे सुन्वे सुक्षिष्कले शिक्षा हिश रयिं लेये नस्ते हिशू नौधसं पूर्वणोक्तं लेये स्यते ष्कल इन्द्रा प्रथमः ॥ १ ॥

भरे ब्रह्म नामेधे पतिं चतुर्थे स्वरे अभि लेयेण्वी परे लेये यूथे ष्णिरे कमश्वेमिणीन्मात्री वारे शि स्त्रि तवेत् देव्ये दर्शि परे देव्ये चोदे श्रुध्ये श्विवभ्यां द्वितीयः ॥ २ ॥

सᳪंहितेरी ये याभिः कृत्नुमी ज्ञीये त्नवे श्रायन्तीये देवे प्रायश्चित्तानि ॥ ३ ॥

पवतरइन्द्र धसे त्नवे श्यैतधसेरितृ स्रेणे नीकेरेः क्रौञ्चे भि परे क्रौञ्चे जरि हस्रे तानी गिरेः पवतरे भिः आस्येव ष्टम्भे तासी प्रथमः ॥ १ ॥

सहो दैर्ग्घे श्वाद्रिः परे सहो दैर्घे नीषा सचे वक्मि उत्तरेमराये नीवी मारे वारे भिः पवतरे थे ष्टम्भे स्येशा सखे तव मयेराये परि वारेणसिं त्वाष्ट्रीगहि हरी सिष्ठमिये स्ति तेदि महामित्रे कावि। वज्री स्तोभैः यसीर्द्वितीयः ॥ २ ॥

क्रौञ्चे घोषे वितेत्सुरी असा वित इन्द्रि सुते ष्टुतीः गायवितेचेत पवतरे सिचं देवः ज्ञीये सूरी मरायेग्निर्दीधि प्रेड्डो वारे पूर्वे तीयं षाश्वेताग्नेः शैखण्डिन आश्वि यदि श्येनईया मार्गीयवेसन्ते तृतीयः ॥ ३ ॥

वार्ग्रतुरेस्रेह इनौष्टे च यानि प्रवद्भार्गवे तिरे तिसा जूतिं मते उद्वद्भार्गवे येना येति ऋषिकृत् साम-

राजे थमे विध मतिस देव वृणी त्सुरी ज्योतिः कुत्स-
स्याधिरथीयेवक्ति एति रेभनूजूतिं मते अक्राज्ज्योति-
षे प्रथमे देव वृणी त्सप्रेसेनः देवान् पूर्वे । यामे क्रमीत्
अभि गोराङ्गिरसे विच अयासोमीयेन्द्रेण हाउहुवा-
यि सिष्ठे राजे इन्द्रस्यापामीवे नाति चतुर्थः ॥ ४ ॥

अभ्यते शीगा रीया रेज धी भिः प्र दै थि वीं
आत्वाभ्यन्तरइन्द्रा हरी रसी नैपातिथेन्द्रे स्वा आयन्ती
ये वारी क्षुद्राः ॥ ५ ॥

हस्ये द्वितीये सन्धितरे णोति तृतीयेशाᳪ हिसो-
मी अरिष्टे पवि श्राणि तिभु वैराजे श्राणि वार्हद्गिरे-
हिर्वी हरी रश्मइन्द्रः तमित् रसे वाजीये वरीः अष्ठ
डेर्माणि वतीष्वीन्द्रा रैवतर्षभइन्द्रे श्येने दीर्घे शक्ति
पूर्वे दे वी भद्रे रुद्रिः सक्रातिनि परि भर्गे हविः तम-
सोर्केराजे कविः । तरे भीषु वासी दशरात्रः ॥ १ ॥

यज्ञा तरे तेय मत्स्य बृहति षाते प्रत्य र एनं
यज्ञा स्वरे तत्ते प्रस्तु स्वरे सावी मूर्द्धा भासेग्निं तीषु-
रेव बृहति हिवे परिजम्भे हविः राजने स्वादी योधीः
स्वाशिरामर्केकविः विश्वे इलान्दप्रथमाया मीया षिभा
णाची द्वितीयाया मन्नेणाक्षी तृतीयाया महि अग्निं रेपु
दैवा संवत्सरः ॥ २ ॥

यस्ते हरे षरे वेपूर्वे नधे सᳪस्तोमे धारे अभिपरे
सᳪस्तोभे तीनां तीनां तमसोर्के नृभिः हरिः त्वभिः
वत्सायांग्वभिर्द्वितीयं हरिः कभिः प्राचीं बृहति सा-
खीशिस्वारामर्के दिवे पूर्वे बृहत्यस्मिं बह्वभिदिराᳪस्ये
काहाः ॥ ३ ॥

यानि पार्थे तानि द्वितीये दोहे यानि संक्रोशे तानि तृतीये रश्मेयाइ वस्वीः अश्वव्रते श्मतिः अयंपू तमसोर्के पतिः स्वर्वान्निधने यानि तानि परिप्र तमसोर्के तेसो च तरेद्वीषां बृहतिथिर्वी स्वाशिरामर्के कविः शुचिः मही वृहति दिवे पूर्वं वाजीये ग्निं पयसि विश्वे तिमाहीनाः ॥ ४ ॥

वाजीये प्रथमे ग्नि अग्निः द्वितीये महे तृतीये प्रति वार्षीः तर्ना तनी तमसोर्के भि प्रि निय रीय भिः ये अभि अधि अध्यास्यायान्तमसोर्के परि संक्रातिनि परिसत्राणि ॥ ५ ॥

द्वितीये सन्धि वृहति मही तवे अग्ने बृहति शुवे द्विवर्भ्यां त्रिक बृह सई । यामे क्रमीत् यधी प्रायश्चित्तानि ॥ ६ ॥

रिक्षि वइ वैराजर्षभे द्रिः अस्ति त्राणि हंसि वउत्तरे भे वक्मि नी षी वामीत्। वत्सायां साई प्रोषुवत्सायां सङ्के अतीषङ्गेण्वी ह्स्वायां संखे वत्सायामवी येव येगो वाज वत्सायां त्रे धा वीश्च। एतान्ग्रेवातीषङ्ग्योर्वी वर्जे। सुता तरे वे तव बृहति दिवे पूर्वं अरिष्टे सखे वे पूर्वं वत्सायामग्निं यजि परि र्णानां सहि तमसोर्केमत्सि इन्द्रवज्री आद्यायामिन्द्रो द्वितीयायां पूर्त्तिस्तृतीयायाञ्छान्दसीषुसिमास्वतीषङ्गेन व्याख्यातः प्रकृतिभावः प्रकृतिभावः॥२९॥

इति चतुर्थः प्रपाठकः।

सौभराभीवर्त्तजयानां वृद्धं तुरीयमपीयूवाजेती ꣳष्यति(१)मधुदस्ममनाद्यं जये श्यावाश्वे चायावास्वा

अजातशत्रुकृतम्

पुष्पसूत्रभाष्यम् ।

श्रीसामवेदाय नमः ।

जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥ १ ॥

*सौभराभीवर्तजयानां वृद्धं तुरीयम् *सौभराभीवर्तयौधाजयानां साम्नां चतुर्थमक्षरं दीर्घं यत्तद्वृद्धं भवति। तुरीयशब्देन चतुर्थमुच्यते । दीर्घ–द्विमात्रं वृद्धं–त्रिमात्रम्।उदाहरणानि-सौभरे–वयमु त्वा–आद्यान्त्ययोः,(१) अभीवर्त्ते–पुनानः सोमाद्ययोः, यौधाजये तवाहꣳसोमा–आद्यायाम् । अस्यापवादमाह *अपीयूवाजेतीꣳषि *अकारः प्रतिषेधार्थः। प्रत्नं पीयू यौधाजये, प्रस्मवाजे इति च, येन ज्योतीꣳषि सौभरे एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः। ह्रस्वानामपि वृद्धिप्रापणार्थमाह *अतिमधुदस्मम् *एतानि ह्रस्वान्यपि वर्द्धन्ते । ह्रस्वोदाहरणानि परिधींरति, उदुत्ये मधु तंवोदस्ममभीवर्त्ते । अस्यापवादमाह *अनाद्यं *अकारः प्रतिषेधार्थः। एतेषां त्रयाणामुदाहरणानां यदाद्यमुदाहरणं परिधीरंति तस्य वृद्धिर्न भवति इति यौधाजये श्यावाश्वे च यदाधिकृतं न तद्भवतीति। किं चाधिकृतं ?दीर्घं चतुर्थमक्षरं–। वृद्धं भवतीति । उदाहरणं यथा पुरोजिती व इत्येवमादि *अयावा-

---

(१) अभीपीयूवाजेतीꣳषि–इति २ पु०पा० । (१) ऋचोरिति शेषः ।

सोमधाम सफपौष्कलयोर्वे हीष्यामूने द्विपदायाᳬं सखा तुरीयᳬं स्ये महि द्वितीयमन्वयिक्याम च मीड्ढ वृद्धि-

---

स्वासोमधाम *अकारः प्रतिषेधार्थः पूर्वलक्षणप्राप्तानां वृद्धिप्रतिषेधः । एकाक्षराणि उदाहरणानि । यथा (यावास्वासोमधा) समुप्रियाया। अभीनोवा । पवस्ववा । परिस्यस्वा । इन्द्राय सोम (सहस्रधा) द्व्यक्षरमुदाहरणं गृह्यते । सोमशब्दस्यैव प्रतिषेधार्थम् । तेन किं ? ते पूतासोमुष्वाणा सोमभृतीनां वृद्धिर्भवति । सहस्रधा । सोमशब्दश्च ग्रहणाद्वर्द्धते । ह्रस्वोपि सन् सुतासोम । *सफपौष्कलयोर्वे हीष्याम् *सफपौष्कलयोः साम्नोः(वे) प्रस्तावविषये हीष्यां प्रत्ययभूतायां दीर्घाक्षरस्य वृद्धिः इत्यधिकारः अनुवर्तते, तुरीयमिति निवृत्तं अर्थादिह षष्ठाक्षरस्य वृद्धिः। उदाहरणानि–सफे–पवस्व मधुमध्यायां, पौष्कले–इन्द्रमच्छसुतातृचे एवमादीनि *ऊने *ऊने च पादे स्वस्मादक्षरपरिमाणात् ह्रस्वस्यापि वृद्धिः । सफपौष्कलयोरेव । ससुन्वेयः । प्राणा शिशुरिति च (द्वितीयायाम्) । *द्विपदायां *द्विपदायां च सफपौष्कलयोर्ह्रस्वं वर्द्धते परिप्रधन्वेत्यत्र । हीष्यां प्रत्ययभूतायामित्यनुवर्तते । *सखा तुरीयम् *सखाय आ पौष्कले प्रस्तावे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *स्ये महि द्वितीयमन्वयिक्याम्* । रहस्ये विषये महित्रीणां द्वितीयं दीर्घमित्यधिकारात् द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अन्वयिक्यामिति *सा चेन्महित्रीणां प्रतिपादमन्विता अनुगता भवति नैकस्मिन् पादे इत्यर्थः । उदाहरणानि–स्वाशिरामर्के पवस्व देवते यस्तेमदो स्वादिष्ठयेत्यादिषु अरिष्टे सुतासोमायाम् । आज्यदोहे प्रसुन्वानायाम् । वैराजर्षभे तवाहᳬंसोमपुरोजित्यादिषु *अचमीड्ढ *अकारः प्र-

यँमिमदिमघोपारिष्टे रयीभृथि त्रिष्टुभे चोतायाꣳ शने च द्वितीयचतुर्थस्थमयतींयुधातेदे स्ये चातये वकः

तिषेधार्थः। समुद्रो वाचमीं खय इत्यरिष्टे महित्रीणां द्वितीयस्य दीर्घस्य वृद्धिप्राप्तस्य वृद्धिप्रतिषेधः *हृंगिर्यं मिमदिमघोपारिष्टेरयिभृथि *ह्रस्वं माहित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते—वक्ष्यमाणेषु उदाहरणेषु। गिर्यं मिमदिमघोपारिष्टे रयीभृथि। परिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशिरामर्के। घृणातपंतमातिसूर्यमिति वैराजर्षभे। जघ्निर्वृत्रममि। स्वादिष्ठया मादिष्ठया मदि। पर्षिराधो मघो त्रीण्यपि स्वाशिरामर्के। इन्दुरिन्द्राय पवते सहस्रधारः। प-अरिष्टग्रहणाद्वैराजर्षभे शक्नुना इव पप्तिमेतिपशब्दस्यावृद्धिः। सोमस्यतीरयि अरिष्टे। हनामखं नभृ आज्यदोहे। अपश्वानꣳक्षथि वैराजर्षभे यथासंख्येनोदाहरणानि *त्रिष्टुभे चोतायाꣳ शने च द्वितीयचतुर्थस्थम् *त्रिष्टुभि चोतायां वर्द्धते। पार्थवासिष्ठवाराहकुत्सरथीयादिषु द्वितीयस्वरस्थं चतुर्थस्वरस्थं च दीर्घमक्षरं वर्द्धते। अधिकारात्त्रिष्टुभि वृषाशोणादिषु। अशनस्य पृथग्ग्रहणम्—पृथक्पादमन्वयिक्यामित्यधिकारात् अशने न प्राप्नोति एकत्वात्तूतायाः (त्रिष्टुभि उतायां) कृतं पृथग्ग्रहणम्। *अयतीं युधातेदे *अकारः प्रतिषेधार्थः। द्वितीयचतुर्थस्य दीर्घस्य च ऊतायां वृद्धिप्राप्तस्य प्रतिषेधः। प्रतिधेनुमिवायतीं। गोविन्दुर्द्रप्सः। आयुधास्त्वायुधः पवते। देवइन्दुः। अशनवासिष्ठवैश्वज्योतिषेषु *स्ये च* रहस्ये च यदधिकृतं तद्भवति। किं चाधिकृतं? प्रतिषेधः। तेन रहस्ये च ऊतायां द्वितीयचतुर्थस्थस्य सर्वत्र वृद्धिप्रतिषेधः *अतये* सोऽयमपवादः। महः पुरूणि सातय इत्यत्रवे शब्दस्य वृद्धिरेव *वकः सर्वत्र* शुचिबन्धुः पावक

सर्वत्रान्त्यमपुरन्धि प्रशस्तिमान्धादि श्मेऽधृष्णास्मान्मधोर्वृष्णावस्वीश्च रवे घᳩ षष्ठमनो वाऽभरादिर्यौधाजये सर्व,मरारणस्तावोपान्त्यं देव्ये दाखीसो होहव्ये

इत्यत्र वकारस्य सर्वत्र वृद्धिः *अन्त्यम्* सर्वत्रान्त्यम्—ऊतायां सर्वत्रान्त्यमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं च दीर्घं च सर्वशब्दात् *अपुरन्धि प्रशस्तिं* अकारः प्रतिषेधार्थः । ऊतायामन्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । वर्द्धयावाचं जनया पुरन्धिम्—आज्यदोहे । यान्ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिं वैराजर्षभे *आन्धादि श्मे* पार्थुरश्मे आन्धाया आदिर्वर्द्धते । इन्द्रोमदास्वादोरित्थयोः । दीर्घमित्याधिकारो निवृत्तः *अधृष्णास्मान्मधोर्वृष्णावस्वीश्च* अकारः प्रतिषेधार्थः । पार्थुरश्म आन्धादेर्वृद्धिप्रतिषेधः । वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु—धृष्णवे, अस्मा३इन्द्र, मधोः पिबन्ति, वृष्णामदन्ति, वस्वीरनु*रवे घं षष्ठं* रौरवे प्रस्तावे दीर्घं षष्ठमक्षरं वर्द्धते—पुनानः सोमादिषु *अनोवा* प्रस्मवाजेषुनोवातिरौरवे (एष) षष्ठाक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः*अभरादिर्यौधाजये सर्वम्* सोऽयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा यौधाजये अन्यत् सर्वं ह्रस्वं दीर्घं वा षष्ठमक्षरं वर्द्धते । अदब्धः सुरभिम् । पाहि चतसृभिः । उत्सो देवो हिर, एतान्युदाहरणानि । एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः भकाररेफादित्वात् *अरारणे* (सोयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा) अरारणरकारादित्वात् प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसङ्गः । *स्तावोपान्त्यं देव्ये दाखीसो* प्रस्तावोपान्त्यमक्षरं वामदेव्ये वर्द्धते दा खी सोएतल्लक्षणं यावदुक्तमेव कस्त्वा सत्यो मदा । अभीषुणः सखी । अनुहित्वासुत३ सो । *हो हव्ये* वैतहव्ये प्रस्तावोपान्त्यो

णी जनित्रे शृगे लेये द्विपदासु ज्ञीये दांत्ये सनाद्वितीयं वैरूपे प्राह्वाङ्गं ह्रस्वासंयोगेऽवकया भिः सुशात्रवे धृष्णु सोम वारानिहोतयोश्च नासादधीन्मुद्रं नद्रस्वन्दी-

---

होशब्द एव वर्द्धते । इन्द्र इन्द्रो महो । *णीजानित्रे* पूर्वे जनित्रे णीशब्दस्य प्रस्तावोपान्त्यस्य वृद्धिस्त्रिष्वप्येतेषु योनिवद्भावाव वृद्धिप्राप्तानां वृद्धिरुच्यते *शृङ्गे* गौशृङ्गे प्रस्तावोपान्त्यं वर्द्धते *लेये द्विपदासु* कालेये एष ब्रह्मायां स्तावोपान्त्यवृद्धिः *ज्ञीये दान्त्ये* यज्ञायज्ञीये पदान्त्यमक्षरे प्रत्यये प्रस्तावोपान्त्य-मक्षरं वर्द्धते । यथा यज्ञा यज्ञावः । परित्यं हर्यतं२ । अयं पूषादिषु, पादमध्ये तु प्रत्यये न वर्द्धते यथाभिप्रियाणि वृषामती । आजागृ-विरित्येवमादिषु *सनाद्वितीयं वैरूपे* गायत्रीसाम्नि वैरूपे सन इन्द्रसत्र द्वितीयस्याक्षरस्य वृद्धिः योनिवद्भावात् अवृद्धिप्राप्तेर्वच-नम् *प्राह्वांग२ ह्रं चासंयोगे* महूयसायां द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । दीर्घं ह्रस्वं च यत्तदसंयोगपरम्--ह्रस्वस्यैतद्विशेषणम् असंयोग इति वदुदाहरणानि बृहत्याग्नेय एडसौपर्णपौष्कलादिषु । श्यैतनौधसे च । अक्षरव्याख्यानमेतत् । *अवकया* उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वस्यासंयो-गपरत्वात् वृद्धिप्राप्तस्यापवादः *भिः सुशात्रवे धृष्णु सोम* महूय-सायामिदमेव ह्रस्वस्य संयोगपरत्वात अवृद्धिप्राप्तस्य वृद्धिरुच्यते । अध्वर्यो आद्रिभिः । भियसमाधेहि शात्रवे पौष्कले धृष्णुश्यैतनौधसे । इन्द्राय सोम पौष्कले परिप्रधन्वायाम् *वारानिहोतयोश्च* यद-धिकृतं तद्वति । किञ्चाधिकृतं ? दीर्घमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं चा-संयोगपरमिति । उदाहरणानि—वारवन्तीयाभिनिधनकाण्वाग्ने-स्त्रिणिधनकाण्वादिषु । *नासादधीन्* उत्सर्गप्राप्तस्यापवादः । सनो दूराच्चासाच्चवारवन्तीये । गम्भीराम् उदधीन्, अभिनिधने

चक्रुत्यानिष्यतेनिमृद्वं निहोताणः सोयंमघज्ञैः परि-
क्रतुरिमानूगोदन्वते चागिरिप्रभृतितिस्रस्त्रैशोके चाद्या-
न्त्ययोरैटतसारथिनोरविगीता वैश्वामित्रे च सर्वासु
नेवे च विकल्पे नैकर्चे यवेमह्यामरसंदोषं प्र थेचाद्ययोर-

काण्वे *मुद्रं न ह्रस्वब्दीचक्रुत्यानिष्यते निमृद्वम्* अप्राप्तप्राप-
णार्थं ह्रस्वत्वासंयोगपरत्वाच्चावृद्धिमाप्ता निपात्यन्ते । मुद्रं न
ह्रस्वब्दीचक्रुत्या निष्यते जनिष्यते निमृद्वम् अग्नेस्त्रिणिधना-
भिनिधनकाण्वत्वारत्न्तीयेषु यथासङ्ख्येन, *निहोताणः सोयं
मघज्ञैः परिक्रतुरिमानूगो* वारोदाहरणान्युक्तानि । इदानीं
निहोतोदाहरणान्युच्यन्ते सोम उष्त्राणः (सो) अग्नेस्त्रिणि
धने पिशङ्गरूपं मघ्र अभिनिधने । शिशुं न यज्ञैः परिप्लुत्रे,
क्रतुरिन्दुः असूपेगोमान् गो अग्नेस्त्रिणिधने *दन्वते च* ऐड
वैदन्वते च निहोता भवति *अगिरिप्रभृति तिस्रः* अकारः
प्रतिषेधार्थः । गिरिष्ठाप्रभृतयस्तिस्र एव भवन्ति । शेषा
निहोताः *त्रैशोके चाद्यान्त्ययोः* त्रैशोके चाद्यान्त्ययोः स्तो-
त्रीययोर्निहोते भवतः *ऐटतसारथिनोरविगीता* ऐटते च यज्ञसा-
रथिनि चाविगानेन ते प्रतिपन्ना सर्वेनिहोता भवन्ति । *वै-
श्वामित्रे च सर्वासु *निहोता भवति प्रसुन्वानायाम् ।* ने-
वेचविकल्पे । पूर्वे मानवे विकल्पविषये निहोता भवन्ति–शग्ध्यु-
ष्वादिषु । *नैकर्चे* पूर्वे एकर्चमानवे मन्द्रयायेति निहोताप्र-
तिषेधः ।

निहोताः समाप्ताः ।

यवेमह्याम् मार्गीयवे माहित्रीणां द्वितीयं ह्रस्वं दीर्घं च सर्वं
वर्द्धते । अस्य मन्त्रादिषु ।*अरसं दोषं प्र*। अकारः प्रतिषेधार्थः।

नद्रु घंवैधृते चि सर्वं जनित्रसंचाररथिराजेषु द्यौताने-
तृचमध्ये चतुरक्षर एकर्चे चोत्तरयोर्घंयामे ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्भादनोविभिरप्सुरुताभज्रआद्या-

रसं दोषं प्र रसं ते, तवत्यइन्दो प्रहित्रजं दिवः पीयूपं कुर्वेत्तस्यायां महिशब्दः एतेषु महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *थेचाद्य-योः* पार्थेचाद्ययोः स्तोत्रीययोर्महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः पवस्व वाजेत्येतासु । *अनद्रु* अस्यापवादः हरिं पवित्रे अद्रुह इत्यत्र । *घं वैधृते* । वैधृतवासिष्ठे अभिप्रियाणीत्यत्र महित्रीणां द्वितीयं दीर्घं वर्द्धते *चि* अवद्युतानः कलशां अचि । अत्र चिशब्दोह्-स्वोपि वर्द्धते *सर्वंजनित्रसंक्षाररथिराजेषु* एतेषु सामसु महित्रीणां द्वितीयं सर्वं वर्द्धते । ह्रस्वं दीर्घं च वर्द्धते पूर्वेजनित्रे अभिसोमादिषु इडानाᳲ संक्षारेपवमानस्यजिघ्नतादिषु यज्ञसारथिनि मा अयास्यां । सामराजे पवित्रायां* द्यौताने तृचमध्ये *अधाहीन्द्रगिर्वणइत्यत्र आद्यान्तौमुक्त्वा तृचमध्ये महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः । *अचतु-रक्षर*अचतुरक्षरं वैकृतं गानमुक्त्वा समृग्महे वावृध्वाᳲस-मितिच *एकर्चेचोत्तरयोः* एकर्चेद्यौताने उत्सोदेवायां उत्तरयोः पादयोः महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः *घंयामे *यामे दीर्घं महित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते आयं गौरित्यत्र ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्भात् पृश्निनि अपादादिः स्तोभात्परं वर्द्धते परीतोष्यादिषु *अनोविभिरप्सुरुताभज्रः*अः प्रतिषे-धे । नोविभिः अप्सुरुताभज्रं नूनं पूनानोविभिः सुतेवित्वाप्सु विश्वासान्तरुता इन्द्रतᳲशुंभहस्तेनवज्रः एतेषु अपदादेः स्तो-भात्परस्यावृद्धिः । *आद्यात्* आद्यादक्षरात् परस्याक्षरस्य

दनुत्सोयस्याऽऽभीशवेभिगीतादद्रिनोअर्षण्यंतस्माच्चा-
विर्यदंतोरो नौधस आइद्रांतादतन्नपुणो विछन्दसि च
पूर्वाल्लेयप्रस्तावसद्दक्तुरीयपँशिप्रमतिसुताद्ययोस्था-
देश्च परं नोत्तरयोर्व्रात्ये ष्कले योनौ हव्ये चोपाशिप-

वृद्धिः *अनुत्सोयस्य*अनुत्सः अनुत्सोदेवः यस्य द्वितेति च आद्यात्परस्य प्रतिषेधः *आभीशवेऽभिगीतात् *आभीशवे-तवाहपँसोमादिषु अभिगीतात्परस्य वृद्धिः । *अद्रिनो अर्षण्यं *सुषावसोममीद्रनूनं पुनानोअपोवसानो अर्ष उत्सेदेवोहिरण्य-एतेषु आभिगीतात्परस्पापि वृद्धिः *तस्माच्च *तस्माच्चाभि-गीतात्परं वर्द्धते *अविर्यदन्तोरः *अप्रतिषेधे । विः यं.दं. तं रः । सोमोयउत्तमँ हविः । मधुप्रियं. मद्यंमदं. मदच्युतं, सूर्यं परः एतेषु आभिगीतात्परस्य प्रतिषेधः *नौधसआ इन्द्रा-न्तान् *नौधस आ इन्द्रान्तान् नौधसे आइन्द्रात्परस्य वृद्धिप्र-तिषेधः । *अतं न पुणः *अप्रतिषेधे । तं. नपु. णः । क्षुमन्तं गिरिंनपु, शिक्षाणः । एषु आ इन्द्रात्परस्य वृद्धि प्रतिषेधः *विछं-दासिचपूर्वात् *चशब्दात्प्रतिषेधाधिकारोऽनुवर्तते । विछन्दासिच पूर्वादा इन्द्रात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *लेयप्रस्तावसद्दक्तुरीयपँशिप्र-मतिसुताद्ययोः *कालेयप्रस्तावसद्दशेषु च सामसु चतुर्थमक्षरं वर्द्ध-ते । मदेषु शिप्रकालेये परिधींराति,गौङ्गवेने पौरुहन्मनेद्वैगातेषुसुता-सोमाद्ययोः सार्वात्रिकं लक्षणं नैतत् ?एतेष्वेव *थादेश्चापरं* । का-लेयसाम्नि उद्गीथात्परस्य वृद्धिः । उद्गीथद्वितीयं वर्द्धते इति अर्थः । *नोत्तरयोर्व्रात्ये* व्रात्यस्तोमकालेये-पत्रस्वमधुमत्तमायामुत्तरयोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादेः परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *ष्कले योनौ* । पौष्कलेयोनावेव *हव्येच* वैतहव्ये च योनावेव उद्गीथादेः

रिप्रधन्वसखाप्राणातृचयोः शने च स्वास्विनोराद्यायां च विकल्पे हिष्ठीये चाम प्रतृजाप्लुतो वलोपश्च द्वितृतनीचः फे हतिकृष्टादवृद्धं श्येने जिग्युय मवोवृप्रत्यवरोहे च शाक्त्ये च नयजयेहारादविताषभोरिया च

परस्य वृद्धिः *उपशिपरिप्रधन्वसखाप्राणातृचयोः* वृद्धिप्रसङ्गाद्वैतहव्यस्य ग्रहणं योन्यधिकारार्थं। पौष्कले–उपशिक्षादिषु उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *शने च स्वासु *अशने च स्वासु तृचे उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *इनोराद्यायां च विकल्पे* इनोराजान्नित्यौशने आद्यायां स्तोत्रीयायां विकल्पविषये उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः* हिष्ठीये च*प्रम हिष्ठीये च उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः *अम*अकारः प्रतिषेधार्थः। प्रमं हिष्ठीये च मध्यमायां स्तोत्रीयायां उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *प्रतृजाप्लुतोवलोपश्चद्वितृतनीचः फे*प्रियं देवायामृतेनयक्रतजातोवित्राद्धे इत्यत्र सफे प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः जाशब्दः प्लुतोभवति चकारलोपश्च तयोरेवाविकल्पयोः द्वितीयतृतीययोः विकल्पयोस्तशब्दोनीचोभवति *हतिकृष्टात *वृहति कृष्टात्परस्य वृद्धिः प्रतिहारस्येत्यर्थः *अवृद्धं श्येनेजिग्यु* । श्येनेवृहतिकृष्टात्परस्य जिग्युशब्दस्य वृद्धिप्रतिषेधः *यमत्रोवृ* यमत्रोवृत्संधिस्तोत्रे च बृहतिपिवतंसोम्यं मधु, अस्मेधेहि श्रवोबृहदनयोः कृष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रत्यवरोहे च* बृहतिस्तोत्रीयोत्तमायां प्रत्यवरोहविषये कृष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *शाक्त्येच* शाक्त्ये च कृष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *नय* न प्रतिषेधे सखाय सो चक्रमास इतिच, अनुत्तमायां कृष्टात्परस्य वृद्धिरेव भवति* जयेहारात्* । यौधाजये प्रतिहारात्परस्य वृद्धिः *अविताषभोरियाचता* अः प्रतिषेधे-

ता वने हारादिरनेकर्चे दादौ भावेसे च नौ रश्चे च निर्त्रे च त्र्यन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि हव्ये चायोनौ मत्सरि शब्दाः स्वासूत्तरयोर्देव्ये त्सोदे हारे थे च धौ च हारे यास्ये देवो जयसाप्तमिकत्रिणिधनायास्येषु च थे सा- र्वादिर्यवाख्ययोर्हितांतः श्वतःपाष्ठौहे ष्टु प्रिये सोमो

विता, षभो, रिया, चता, दियोनत्रारष्मविता, यूथेननिष्ठाद्द्षभो, सत्वंनोवीरवीर्याय, पाहिचिता *वने हारादिः* च्यावने प्रतिहारा-दिर्वर्द्धत अभिप्रम्नायामित्यत्र *अनेकर्चे दादौ* अःप्रतिषेधे एकर्चे च्यावने यः प्रतिहारः पादादौ तस्य वृद्धिप्रतिषेधः।प्रतिहाराद्वित्वा-त्पादादिग्रहणम्* दादौ भावे से च नौ* दादाविति योगविभागः। गायत्रीभासे च योनावेव पादादिस्थस्य प्रतिहारस्य वृद्धिरुच्यते। अस्यापि प्रतिहारद्वित्वम् *रश्चेच* तैरश्चे च योनावेव प्रतिहा-रादेर्वृद्धिः चशब्दानुकर्षात् । *निर्त्रे च* पूर्वे जनित्रे च यो-नावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः। *त्र्यन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि* योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः *हव्ये चायोनौ* वैतहव्ये च योनिवर्जं प्रतिहारादेर्वृद्धिः *मत्सरिशब्दाः स्वासूत्तरयोर्देव्ये* म त्स रि-एतेशब्दाः स्वासु वामदेव्ये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः वर्द्धन्ते। क-स्त्वासत्याम। मंहि ष्ठोमात्स । अविताजरि *त्सोदेहारे थे च धौ च हारेऽयास्ये* पुनानः सोमधारयेत्यत्र प्रती-हारोद्गीथयोः त्सोदेशब्दोवर्द्धते । प्रतिहारे धौशब्दश्च। साध्य आयास्ये *देवोजयसाप्तमिकात्रिणिधनायास्येषु च थे सार्वादिः* एतेषु उद्गीथे सार्वाया आदेर्देवशब्दस्य वृद्धिः *यवाख्ययो-र्हितान्तः* अर्णायवाख्ययोः साम्नोः संहितान्तो वर्द्धते *श्वतः पाष्ठौहे* अस्मभ्यंसोमविश्वत इति शब्दः पाष्ठौहे वर्द्धते

५

वार्शे सोमो दन्वते तुरे ध्माखादिरयोनौ पुत्रेर्द्धडोपाय आद्यमाद्यायां उद्वंशीये चाऽभ्य आंधीगवे च द्वितीय-मसंतु स्वारे च पर्णेयोनौ पृष्ठ्ये चाजिगसुरूपाणां च मीढे व्यमशी गीथाद्यंकावे ते ज्ञीये स्वासु पुनादेव

संहितान्तो वर्द्धते *ष्टुप्रिये* वासिष्ठप्रिये न किष्वानुमप्मनेति-ष्टुशब्दोवर्द्धते *सोमो वार्शे* अस्मा इन्द्राय । सो मा अर्षन्त्विवतिमाशब्दस्य वृद्धिः *सोमो दन्वते* वैदन्वते सोमो तृतीये शब्दो वर्द्धते *तुरे ध्माखादिः* वात्रेतुरे ध्माखादिर्वर्द्धते ध्माखखजकृत् । एतेषां ध्माखाधा श्चि३क२यार्क२धू३ एताध्मा-खाः *अयोनौ* योनौ अकारः प्रतिषेधार्थः वात्रेतुरे ध्माखा-देर्वृद्धिप्रतिषेधः भिभेयमा३ना३ *पुत्रेर्द्धडोपाय आद्यमाद्या-याम्* उद्वंशपुत्रे अर्द्धडोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते । आद्यायां स्तोत्रीयायाम्–या३ञ्जुजोवा ंवयेशी च *उद्वंशीये चार्द्ध-डोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र *अभ्यः* अकारः प्रतिषे-धार्थः । अरन्धामभ्य इन्दव इत्यर्द्धडोपायेभ्यशब्दस्य वृद्धिप्र-तिषेधः* आन्धीगवे च द्वितीयम् *आन्धीगवे चोपाये द्वितीयं वर्द्धते *असन्तु* यज्ञायसन्त्विवति प्रतिषेधः *स्वारे च पर्णे योनौ* स्वारे सौपर्णे च योनावेवोपायद्वितीयं वर्द्धते । अन्यत्र प्रतिषेधः *पृष्ठे चाजिगसुरूपाणाञ्च* एतेषु चोपायाद्वितीयं व-र्द्धते योनावेव *मीढेव्यं* पौरुमीढे उपायाद्वितीयं तालव्यं वर्द्ध-ते । त्वमङ्गप्रशंसादिषु *अशी* जीवाज्योतिरशीमहि इति प्र-तिषेधः *गीथाद्यं कावेते* कावे उद्गीथाद्यं अक्षरं वर्द्धते । अञ्जत इत्यत्र *ज्ञीये स्वासु पुनादेवः* यज्ञायज्ञीये उद्गीथाद्य-मक्षरं वर्द्धते स्वासु तृचे पुनानः सो । देवोवः तृचयोश्च *आ-

आद्यायामन्यत्र प्रमᳪंह्याद्ययोर्भाद्रिष्ठाः शांमे त्रे वैश्वामित्रे कृते थे तुरीयᳪं सर्वत्र षष्ठं ध्वक्षयोः पाजे थे भे दैर्घ्ये परे सर्वत्राककुभि हव्ये त्सिवायामयादौ घृतनिधनसांवर्त्तयोराद्यायाम् ॥ २ ॥

द्यायामन्यत्र* । अन्यत्र यज्ञायज्ञीये आद्यायामेवोद्गीथाद्यस्य वृद्धिः–अयं पूषादिषु *प्रमं ह्याद्ययोर्भात्* प्रमᳪंहिष्ठीये आद्ययोः स्तोत्रीययोः स्तोभात्परं वर्द्धते *रिष्ठाः शांमे* प्रदेशांपरिस्वानोगिरिष्ठा इति ष्ठा शब्दस्य वृद्धिः *त्रे वैश्वामित्रे* सवीरायांहरिः पवित्रे इति त्रेशब्दस्य वृद्धिः *कृते थे तुरीयᳪं सर्वत्र षष्ठंध्वक्षयोः* हो विष्कृते उद्गीथचतुर्थमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र ध्वशब्दे अक्षशब्दे च प्रत्यये उद्गीथषष्ठस्य वृद्धिः । मन्द्र । ओजिष्ठो । अध्वपवित्रे । सोमो अक्ष । *पाजे थे भे दैर्घ्ये* । पादशब्दजेशब्दौ उद्गीथे स्तोभे प्रत्यये वर्द्धेते । दैर्घश्रवसे । ऊर्ज्जोनपा । भुवद्वाजे *परे सर्वत्र* । परे स्तोभे प्रत्यये सर्वत्र पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिः *अककुभि* ककुप्सु परे स्तोभे प्रत्यये पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिर्न भवति । यज्ञायज्ञातृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः दैर्घश्रवसे *हव्येत्सिवायाम्* वैतहव्येत्सिवायां प्रत्ययभूतायां पूर्वस्याक्षरस्यावृद्धिः (वर्द्धते जो ऽपीद्वायामित्येव) *अयादौ* अकारः प्रतिषेधे यकारादौ यात्सिवायां प्रत्ययभूतायां वृद्धिप्रतिषेधः । मा३हाᳪं अभिज्ञु । *घृतनिधनसांवर्त्तयोराद्यायाम्* घृतनिधने सांवर्त्ते च आद्यायां स्तोत्रीयायां त्सिवाप्रत्यये पूर्वस्य वृद्धिः । इदᳪंह्यनु । एन्द्रनोगाधिप्रिय ॥

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य (पञ्चमस्य) द्वितीया कण्डिका समाप्ता ।

घमृगाद्यन्तमसे यश्च परात्सर्वत्र नाहं पादतुरीयं वात्सप्रे त्रिष्टुभि पाष्टे च दीर्घे स्यत्रंषाणीदांते क्षौद्रेति चतुर्थं तीच धीगवे स्तावषष्ठं प्रत्युत्क्रामतिसर्वत्र च मं योनौ पर्यूषु विशस्त्वांरित्त्वं द्यांच द्विपदास्वाद्यमाइंद्रासोमाभिधा म्रे तृतीये वार्ङस्यतन्वारातांश-

---

घमृगाद्यन्तमसे सहोदैर्घतमसे ऋगाद्यन्दीर्घमक्षरं वर्द्धते । चोधासुमेभूरिहिते एवमादीनि *यश्च* । यकारश्च ऋगाद्यो ह्रस्वोपि वर्द्धते । यस्तेमदोयुजात् *परात्सर्वत्र* ऋगाद्यपरात्परं वर्द्धते । तृतीयमित्यर्थः । पिवासोमेति सोमशब्दस्य वृद्धिः । एवं सर्वत्र *नाहं* तवाह२ सोमायां अकारस्य तृतीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः *पादतुरीयं वात्सप्रे त्रिष्टुभि* त्रिष्टुभि वात्सप्रे सोमः पवतायां पादे पादे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *पाष्टे च दीर्घे* पञ्चमाष्टमे चाक्षरे दीर्घे पादे पादे वर्द्धते वात्सप्रे *स्यत्रं* स्यशब्दत्रशब्दौ ह्रस्वावपि वर्द्धेते पञ्चमं जनितेन्द्रस्य सोमं पवित्रम् *षाणीदान्ते* षाणी इत्येतौ शब्दौ पादान्तौ वर्द्धेते *क्षौद्रेति चतुर्थम्* क्षौद्रे वात्सप्रे पुरोजित्यां अतीत्य चतुर्थं वर्द्धते पञ्चममित्यर्थः *तीच* ती शब्दः चतुर्थो वर्द्धते पुरोजिति *धीगवे स्तावषष्ठं प्रत्युत्क्रामति सर्वत्र* आन्धीगवे प्रस्तावषष्ठमक्षरं प्रत्युत्क्रामति सर्वर्क्षु। परित्य२ हर्यतामिति *च मं योनौपर्यूषु विशस्त्वा२ रित्त्वं द्याश्च* आन्धीगवे पञ्चममक्षरं प्रत्युत्क्रामति योनौ। पुरोजित्यां पर्यूष्वादिषु च पूर्वोक्तान्युदाहरणानि *द्विपदास्वाद्यम्* द्विपदास्वान्धीगवे आद्यमक्षरं प्रत्युत्क्रामति।पवस्वसोमायाम् *आइन्द्रासोमाभिधा* सोमशब्दोऽभिधाशब्दश्च आइन्द्रा भवति।पवस्वसोमायामेव *म्रे तृतीये

तादब्धायां त्वांधामध्ये मानूगोचमागायतोपहिततुवि-
शुद्धीयौदलयोंधा(द्वी)रंवाचः साम्नि सिते थे द्वितीय-
मायास्यआंधीतोसंयोगे द्वैगतेभिगीताद्वमाचप्रसोम
प्रान्त्ययोऽस्तवमध्यमायां च तृतीये बृहत्यौ होवायाः प-

वार्द्धेस्वतन्वाराताशता* वाम्रे तृतीयेपादे पर्वाणि भवन्ति। वाम्रे तृतीये एता भवन्ति। अभिसोमादिषु सा२मुद्रस्याधिवा२ इष्ट-मायेनाऊवा३ इत्येवम् *अदब्धायान्त्वान्धामध्ये* अदब्धायान्तु वाम्र आन्धामध्येभवति । आशतायाः स्थाने। सुतेचित्वाप्सु-मामदा आ२उवेत्येवम् *मान् गोचमागायतो पहिता* अनूपे गोमान् गोभिरित्यत्र आन्धा च मध्ये भवति। अशतया स्थाने-मान् गोमागायते एहित्वामान् गोशब्दश्चान्धाभवति। मागायता-चास्य पूर्वा भवति। वार्द्धे स्वतन्वास्थाने अनूपे गोमानोशिइत्ये-वम् *तुविशुद्धी यौदलयोः* तुविद्युम्नं इत्यत्र शुद्धीयपदानिधने-अदलेच विशब्देओवृद्धिः । योनिवद्भावादवृद्धिः *धारंवाचः साम्नि* सहस्रधारमितिधा शब्दस्य वृद्धिः *सिते थे द्विती-यम्* गायत्री सामाश्रिते उद्गीथे द्वितीयमक्षरं वर्द्धते पवस्व-देवादिषु *आयास्य आन्धान्ताः* त्रिणिधने आयास्ये आन्धा या अन्तो वर्द्धते। अरा३ इया३ आ३ यो३ एषां आन्धा *अ-संयोगे* संयोगे तु प्रत्यये आन्धाया वृद्धिप्रतिषेधः साद-त्माव्राम् *द्वैगतेऽभिगीतात्* द्वैगते अभिगीतात्परं वर्द्धते प-रीतोष्यादिषु *वमाच प्रसोमप्रान्त्ययोस्तवमध्यमायां च तृती-ये* द्वैगत एव तृतीये पादे न वमादेक्षुरात्परं वर्द्धते प्रसोमदेव प्रथमान्त्ययोः।तृतीयायांतु विकर्षं कृत्वा तवाहं सोमध्यमायाश्च शब्दात् तृतीयेपादे नवमादक्षरात्परं वर्द्धते *बृहत्यौहोवायाः परं

रꣳषष्ठमक्षरं कृष्यते त्वमग्नआद्यायामाद्यं मध्यमायां तृतीयमुत्तमायां चतुर्थमनुष्टुप्प्रथमायां च श्ये-नोत्तरयोर्द्वितीयꣳसप्तमंकिमित्पूर्वयोस्तवमध्यमायां च गोश्रृंगेष्टादशविꣳशे ष्टुभिज्ञीय तृतीयेंत्यमायिन्द्रादिः

षष्ठमक्षरं कृष्यते* बृहति औहोवायाः परं षष्ठमक्षरं कृष्यते। त्वामिध्यादिषु *त्वमग्न आद्यायामाद्यम्* त्वमग्ने बृहति ओहो-वायाः परं प्रथममेवाक्षरं कृष्यते *मध्यमायां तृतीयम्* म-ध्यमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं तृतीयमक्षरं कृष्यते *उत्तमायां चतुर्थम्* त्वमग्नेबृहत्येव उत्तमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्यते *अनुष्टुप्प्रथमायां च* अनुष्टुप्प्रथमायां च बृहति औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्य-ते–पुरोजित्यादिषु *श्येनोत्तरयोर्द्वितीयम्* श्येनबृहति यत् द्विपदोत्तरासु गीतं तत्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं द्वितीयमक्षरं कृष्यते *सप्तमं किमित्पूर्वयोः* किमित्ते बृहति-पूर्वयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं सप्तममक्षरं कृष्यते *तवमध्यमायां च* तवाहꣳसोम बृहति मध्यमायामौहोवायाः परं सप्तमं कृष्यते *गोश्रृङ्गेष्टादशविꣳशे त्रिष्टुभि* गोशृङ्गे त्रिष्टुभि आजागृविरित्यत्र उद्गीथे अष्टादशविंशेऽक्षरे कृष्य-ते *ष्टुभिज्ञीय तृतीयेन्त्यमाइन्द्रादिः *त्रिष्टुभियज्ञायज्ञीये आजागृविरित्यत्र तृतीये पादे अन्त्यमक्षरमा इन्द्राया आदि-र्भवति। सम्पा३तिषं मिथुनासोनि कामा२आ३ एवमाइ-न्द्राकर्त्तव्या *सोमः प्राष्टमम्* सोमः पवतायां ज्ञीये प्रथमायां स्तोत्रीयायां तृतीये पादे अष्टममक्षरं आइन्द्राया आदिर्भवति।

सोमः प्राष्टममिवप्रीचयज्ञरन्धपूर्वस्त्रौग्मतेषु न योनौ इव उताद्विषा ऽयोनौ हिन्वविशीयेतायिथ्यामादिर्योनौ च स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयमन्त्यायां चान्त्यस्य गीथो पान्त्यत्रीषु बोधीये न योनौ प्रवाज्याद्यायां चोपायद्वितीयं काण्वे योनौ सिष्ठे च हारद्वितीयं न-

---

जना३इता३अग्नेर्जनिता३सू३री३ *इव प्रीचयज्ञरन्धपूर्वस्त्रौग्मतेषु *यज्ञस्त्रौग्मतयोः तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमं औक्ष्णोरन्ध्रे तृतीय एव पादे तृतीये पर्वणि एतेषु सामसु इवप्री भवति । प्रेष्ठंवोद्वितीये इव प्रीययोनिवद्भावादाद्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्राप्तस्य प्रतिषेधः *न योनौ* योनौ तु वर्द्धते—एवाद्यमक्षरम् *इव उताद्विषा* माण्डवे तवाह९ सोमायां पुरूणिबभ्रविति उताद्विषाभवति *अयोनौ* यौनौ तु प्रतिषेधः *हिन्वाविशीयेता इथ्यामादिः* हिन्वयिथिंविशीये द्वितीये पादे द्वितीयं चतुर्थं अञ्जता यिथिं तस्या आदिर्वर्द्धते। प्रेष्ठं वः प्रथमे अतायिथिं *योनौ च* योनौ च विशीये अतायिथ्यायामादिर्वर्द्धते। दू३रा३या३अन्यत्र सर्वत्र प्रतिषेधः *स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयम्* स्वासु तृचे औशने द्वितीयपादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अन्त्यायां चान्त्यस्य* स्वास्वेव अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अन्त्यस्य पादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । *गीथोपान्त्यत्रीषु बोधीये* बोधीये गायत्रीषु उच्चातादिषु उद्गीथस्योपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *न योनौ* योनौ तु बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रवाज्याद्यायां च* प्रवाज्याद्यायां बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धिः । *उपायद्वितीयं काण्वे योनौ* काण्वे उपायद्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते । ऊ ३ वया३ उत्त-

दे पुरो जित्याॅंहविषे च सवाज्यक्षायाॅंशुध्ये च-
नौ रन्ध्रे चोत्तमायामाद्यं ध्यमायां तृतीयमाद्यायां बो-
धीये प्रवाज्याद्ययोर्गाथे तृतीयं द्विःकृष्टं चतुर्थमंत्या-
यां वाशेध्यमपादयोरन्त्यानित्रीणि चत्वारिपिबंतम-
यंतॅंहिवेछन्दसेकमश्वेर्वानहोजितस्मैहशंथीस्यग्रेभिः

रयोः प्रतिषेधः । *सिष्ठे च* वयमेनायां वासिष्ठे च योनावेव उपायस्य द्वितीयस्य वृद्धिः षता२ । *हार द्वितीयं नदे पुरोजित्याम्* नानदे पुरोजित्यां तृचे प्रतिहारद्वितीयं वर्द्धते *हविषे च सवाज्यक्षायाम्* सौहविषेसवाज्यक्षायां प्रतिहाराद्वितीयं वर्द्धते । गोभाइ ।*शुध्ये च नौ* शुध्ये च योनावेव प्रतिहाराद्वितीयस्य वृद्धिः । अस्मा २ अव उत्तरयोरन्यत्र प्रतिषेधः । *रन्ध्रे चोत्तमायाम्* द्वितीयेमौक्ष्णोरंध्रेउत्तमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहारद्वितीयं वर्द्धते।*आद्यं ध्यमायाम्* मध्यमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहाराद्यमक्षरं वर्द्धते । *तृतीयमाद्यायाम्* आद्यायां तु स्तोत्रीयायां प्रतिहारतृतीयं वर्द्धते । *बोधीये प्रवाज्याद्ययोर्गाथे तृतीयं द्विःकृष्टम्* जराबोधीये प्रवाज्याद्ययोरुद्गीथतृतीयमक्षरं द्विष्कृष्टं भवति । क्षाः सहा२३ । *चतुर्थमन्त्यायाम्* । अत्रैवान्त्यायां स्तोत्रीयायां उद्गीथचतुर्थं द्विःकृष्टं भवति । हा २ ई न्द्रास्या २क्रू । *वाशेध्यमपादयोरन्त्यानि त्रीणि* । वाशे उ पुनानः सोमादिषुमध्यमेषु पादेषु अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धते पादान्तेषु । *चत्वारिपिबंतमयंतॅं हि* । पिबन्तंकद्रुयोः। अयंयः। पुरोतांहिस्वराजं। एतेषु त्रिषु पादान्तेषु अन्त्यानि चत्वारि चत्वार्यक्षराणि वर्द्धन्ते* । वैछन्दसेकमश्वेर्वानहोजितस्मैदुग्रशंथीस्यग्रेभिः कृष्टानि *वाछन्दसे साकमश्वे *आयः पुरमग्रे

कृष्टानि दैर्घे व्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे स्वासु द्वितीयषष्ठे प्रस्तो तृतीयमर्मृ चतुर्थं थमोच्च द्वितीयं ज्ञीये सर्वत्र ककुभि चतुर्थं योनौ वैयश्वे सप्तमं पञ्चममुत्तरयोरेकर्चैष्टमं गीथचतुर्थं च ॥ ६ ॥

तमग्न्यतृचयोर्वानिहो जितमस्मैदृशंर्थीस्यग्नेभिः एतानि द्वादशाक्षराणि कृष्टानि भवन्ति । नमन्योनावाम्रूरोन । अस्थाद्द्यौ यजि । मर्चौयो अस्मै । भद्रꣳहृदि । स्पृशं माथोरथीं तस्या । ज्योतिरग्ने विश्वेभिः *दैर्घे व्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे* दैर्घश्रवसे व्रात्याग्निष्टुतोरुद्गीथद्वितीय सप्तमे अक्षरे कृष्टे भवतः । तेसोम पाहिनो अग्न इति च । *स्वासु द्वितीयषष्ठे* स्वासु योविश्वायां उद्गीथद्वितीयषष्ठे कृष्टे भवतः । *प्रस्तो तृतीयं* मध्यमायां उद्गीथद्वितृतीयं कृष्यते ॥ मर्मृचतुर्थं *मर्मृज्यन्त इत्युद्गीथचतुर्थं कृष्यते *थमोच्चं द्वितीयं ज्ञीये सर्वत्र *प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं ज्ञीये ज्ञीये सर्वत्र कृष्यते । तृतीयपादे प्रथमोच्चं भवति *ककुभि चतुर्थं *स्वासु यज्ञायज्ञीये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभौ भवतः । तयोः प्रथमोच्चचतुर्थं कृष्यते । ऊर्जोनपा ३२ भुवद्वाजे ३२ *योनौ वैयश्वे सप्तमम्* वैयश्वे योनावेव प्रथमोच्चे सप्तमं कृष्यते अत्रापि तृतीयपादे प्रथमोच्चं सत्राचियामघवाना ३२ म् *पञ्चममुत्तरयोः* उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रथमोच्चे पञ्चमं कृष्यते । तꣳहि स्वराजं उतोपमानं *एकर्चेच* वैयश्वे प्रथमोच्चाष्टमं कृष्यते । आरत्नयायोनिमृता *गीथचतुर्थं च* तस्मिन्नेवैकर्चे वैयश्वे द्गीथचतुर्थं कृष्यते । चकारः

तरे हारादि रनुत्तरयोः स्वासु नवेगीथादि रयोनौ शोकेमान्त्ययो र्विछन्दः स्वाग्नेये ककुभे च योनौ सामराजे च पादान्ते कांपा पदादौ च दीर्घे न जागृविर्द्देव-

---

समुच्चयार्थः । अंपोवसा ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

तरे हारादिः रथन्तरे प्रतिहारादिः सर्वत्र वर्द्धते *अनुत्तरयोः स्वासु* स्वासु तृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारादेर्वृद्धिप्रतिषेधः *नवेगीथादिः* उत्तरे मानवे सोमउत्वादिषु उद्गीथादेर्वृद्धिः *अयोनौ* योनौ नित्वामग्नायां वृद्धि प्रतिषेधः *शोके मांत्ययोः* त्रैशोके मध्यमांत्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादिर्वर्द्धते *विछन्दः स्वाग्नेये* त्रिछन्दस्सुबृहदाग्नेये अग्निनरायां उद्गीथादेर्वृद्धिः । *ककुभे च योनौ* त्रैककुभे योनावेव प्रथमायामित्यर्थः । उद्गीथादिर्वर्द्धते उत्तरयोरन्यत्र च प्रतिषेधः *सामराजे च* सामराजे च योनावेव उद्गीथादेर्वृद्धिः पवित्रायां प्रतिषेधः *पादांते कांपापदादौ च दीर्घे* असम्बद्धमिदं वक्ष्यत्युपरिष्टात् । इदं संघातस्त्रिष्टुप्सु भवति ।पार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु। इदं तए३ परा३उतए३का३य एव इदं संघातः अवयवद्वितीयं पूर्वसाकाङ्क्षितं विशिष्यते। पदान्ते अक्षरे ह्रस्वे दीर्घे च पदादौ कांपा भवति । यथा न दयन्ना३ इधी३ तथातिस्रोवाच ईरयति *न जागृविर्द्देवस्य कंचिद्वाष्टमारुस्सूरिकारिदाथुपीति* नकारः प्रतिषेधे । एतेषु पूर्वलक्षणप्राप्तकांपापर्वप्रतिषिध्यते । स ईरथोनः, शुष्मीशर्द्धोन, अत्र न कारः पार्थवासि-

स्य कंचिद्व्राह्ममारुत्सूरिकारिदाशुपीति राजनेचाद्ययोऽ-
रतृतीये जगतीषु च वाराहे परयोश्चान्तेषु श्यैते गीथ-
षष्ठं त्रिष्टुप्सु दशमं मध्यमायां द्वादशं नित्रे गीथषष्ठं१
रुपञ्चमं१ह्रस्वायाङ्गीथादिर्वार्द्धा मागासोमस्पतिः

प्राज्यदोहेषु । विचक्षणो जागृविर्वासिष्ठे देवो देवस्य वासिष्ठे सफायां वृक्षं न पक्कं वासिष्ठे । पुरुमेध्यश्चित्तबृहत्सोमो वाष्टधोमतिसशार्ङ्गो नपारु । नयत्सूर्येसिष्ठेषु सतोधनं कारि मत्स्यवर्त्तिदाशुनेदानींपीतिः । त्रीण्यप्यौशने यथासंख्येनोदाहरणानि *राजनेचाद्ययोः* चकारेणापवादाधिकारोऽनुकृष्यते राजने चाद्ययोः स्तोत्रीययोः कांपा न भवन्ति *अतृतीये* तृतीये पादे भवत्येवकांपा आद्ययोः स्तोत्रीययोः *जगतीषु च वाराहे* प्रोअयास्यां वाराहे कांपाप्रतिषेधः चशब्दादपवादाधिकारः । *परयोश्चान्त्येषु* वाराहात्परयोर्वासिष्ठयोर्द्धर्त्तासात्रिसोमयोः अन्तेषु पादेषु कांपा न भवति चशब्दादपवादः *श्यैते गीथषष्ठम्* श्यैते गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते । *त्रिष्टुप्सु दशमं* श्यैते त्रिष्टुप्सु तदिदासेत्यत्र उद्गीथदशममक्षरं वर्द्धते । *मध्यमायां द्वादशम्* अत्रैव मध्यमायां उद्गीथे द्वादशमक्षरं वर्द्धते । *नित्रे गीथषष्ठं* पूर्वे जनित्रे उद्गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते । *रु पञ्चमं* रु शब्दः पञ्चमोवर्द्धते गिरिंनपुरु । *ह्रस्वायां गीथादिर्वार्द्धा* ह्रस्वायां बृहदोपशायां उद्गीथादिर्वार्द्धस्वतन्वा भवति अत्र द्विपात्प्रस्तावः । उद्गीथादौ मागायना सा ऊहगीतौ वार्द्धस्वतन्वा पञ्चाक्षरा भवति । ना३स्त्वावज्रिन् सा एवंविधा द्रष्टव्या *मागा सोमस्पतिः* सहस्रधारायां सोमस्पातिरित्यत्र मागायतैव भवति वार्द्धस्वतन्वा । *सेधेहाद्वितीये यथर्चं भवति* उत्सेधे हाद्वितीये स्तौभिके हाशब्दे प्रत्यये पूर्वमक्षरं यथर्चं भवति ।

सेधेहाद्वितीये यथर्चं भवत्यषिणोदनः सर्वत्र पादतृतीयतुरीयं वृद्धमन्त्यस्यावृद्धं वर्त्ते च तृतीयं विश्वासां विश्वास्ते मराय आंधानन्दे अनुपादं नन्दायाः स्थानेमागायता परिदुहाशक्रुपुरः सखातं न्दुदक्षादिषु च नंदापरमेकोच्चं दून्युच्चामिन्द्रनावेकं नीचं

अषिणोदनः षिणः दनः समुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिणः। परिस्वानश्चक्षसेदेवमादनः एतयोर्न यथर्चं भवति। *सर्वत्र पादतृतीयतुरीयं वृद्धं* सर्वत्र उत्सेधे तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं वृद्धं भवति *अन्त्यस्यावृद्धम्* अन्त्यस्य पादस्य चतुर्थमक्षरं सर्ववृद्धम् *वर्ते च* अभीवर्त्ते तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं च कृष्यते। *तृतीयं विश्वासां विश्वास्ते* अभीवर्त्ते पुन विश्वासां तनुतां विश्वास्तेस्पृधः एतयोस्तृतीयमक्षरं कृष्यते अन्यत्र चतुर्थम्। वर्तेचेत्यादिसूत्रद्वयं प्रकृशब्दरहितं आम्नायानुसारेण व्याख्यातमिदं-पुस्तकान्तरे तद्यथा वर्ते च *मराय आंधानन्दे अनुपादं* मराये आंधा च नन्दा च आंधानन्दे ते अनुपादं भवतः पादे पादे अनुपादम्। आग्नीं ना२हास्ता२च्युतां२ एवमादिषु। *नंदायाः स्थानेमागायतापरिदुहाशक्रुपुरः सखातंदुदक्षादिषु च* मराय एव नन्दायाः स्थाने मागायता परिदहाशक्रुपुरः सखा भवति वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु। परिधी२दुहानः शकुनाः पुरोजिती सखायः। तंदुरोषां दक्षाय्यः मेद्धोपुरो त्वाशश्वन्तः। *नन्दापरमेकोच्चम्* नन्दापरं यत्पूर्वं तदेकोच्चं भवति। ता२मा अग्निमा२स्तेवसवः एवं सर्वत्र। *दून्युच्चमिंद्र* पिबासोममिन्देत्यत्र नन्दात्परं दून्युच्चं भवति। *नावेकं नीचम्* योनौ अग्निनरायां एकं नीचं भवति नन्दापरं। *मासु सक्षं च* म-

ऽमासुसक्षंच रांतꣳहिमनाकारान्तꣳ स्तंव्युचैकेस्तं व्युश्चैके ॥ ४ ॥

अथस्तोभगतागतमगति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ गतिर्विरतेक चिद्विरतेप्यगति र्व्यंजने प्रत्यये ग· तिरगतिश्च तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिमंतः

असु सक्षं एतेषु नन्दापरमेकं नीचं भवति । वोधासुमेम नसु- ष्टुतिमसु । इमाब्रह्मासतु प्रति चक्षं धीयतिदुहानोधेच । अत्र- नितवाहꣳ सोमरारण एवमादीनि । एषाचाकास्थितानिचैतानि अकारान्तपदान्तां स्थिरान्तं *रांतꣳहितं* स्वरान्तं यत्पूर्वास्थि· तं सꣳहितं भवाति । स्थितसंहितं भवतीत्यर्थः । परिधींरति ता ꣳ इहि दुहानोवभ्रऊधानि । *अनाकारान्तं* पदान्तावस्थित- मेव यत्पर्व आकारान्तं भवति । तदस्थितसꣳहितं न भवति स्थि· तसन्धिर्नभवतीत्यर्थः । तवाहं नक्तमुतसोमतेदिवा सोमंविश्वा- च्याधिया पिवासोममिन्द्र मन्दतुत्वा । नार्वा एवमादीनि । *स्तं व्युचैके स्तं व्युचैके* एतौ शब्दौ स्थितसꣳहितौ भव- तः एके मन्यन्ते न तु ग्रन्थकारः । एतानि निश्चितानि प्र· योगविषयाणि न स्वाध्याये ।

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ * ॥

वृद्धादूर्द्ध समाप्तम् *अथ स्तोभगतागतं* वर्त्तिष्यते । *अगति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ* यथा हारायणे राजादेवौ· हो३ ऋतंबृहात् । तथा चार्कजंभे हाउत्सोदेवोहिरण्या३पा३एव- मादीनि । *गतिर्विरते *विरते तु गतिर्भवति हारायणादिषु । *कंचिद्विरतेऽप्यगतिः *यथा मधुश्च्युन्निधने प्रागन्त्यात्स्तोभा·

स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ पूर्व-कल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यत्वा दत्रेकाराभ्यासस्य विकल्पोन-गतागतस्य मध्यमयोश्चागतः सत्वन्नउद्वा वृषस्वपुनान-द्वितीयायान्घर्द्दिप्रत्ययेयंपूषायांऽसर्व्वासु पूर्वेजनित्रेन्त्य-स्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रान्त्यस्यापि गति र्वाम्रे-हो इस्तोभस्योत्तरस्या गतिरभिसोमाद्यायामाद्यःस्तो-भः सगतिप्राप्तोलुप्तगतिर्भवतिक्रौश्चयोः पर्य्याकूपारे चागतः स्तोभः पुरोजितीत्यस्मिन्नृच्छन्दे गतिर्भवति

त्। *व्यञ्जने प्रत्यये गतिरगतिश्च* यथा वाजाजिति । *तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिमंतः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः* उपरिष्टादुदाहरिष्यामः । *कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ* कण्व-बृहतिस्तोत्रीयाद्यान्त्यावगतौ स्तोभौ भवतः त्वामिच्याादिषु । *पूर्वकल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यत्वात्* उदिन्द्राश्वमिष्टय इत्यत्र पूर्व-कल्पश्चागतोभवति । अन्त्यत्वाद्वैकल्पिकत्वादेतयोः । *अत्रे-काराभ्यासस्य विकल्पो न गतागतस्य* अत्र इकाराभ्या-सो विकल्पते न गतागतं । *मध्यमयोश्चागतः सत्वंन उद्वावृषस्व पुनानद्वितीयायां घर्द्दिप्रत्ययेऽयंपूषायाऽसर्व्वासु* स्तोत्रीयाया मध्यमश्चागतोभवति सत्वंनादिषु । पुनाना-द्वितीयां घर्द्दिप्रत्यये अयं पूषायाऽ सर्व्वासु *पूर्वे जनि-त्रेऽन्त्यस्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रांत्यस्यापि गतिर्वाम्रेहो इस्तोभस्योत्तरस्यागतिरभिसोमाद्यायामाद्यः स्तोभः स गति प्रा-प्तो लुप्तगतिर्भवति क्रौंचयोः पर्य्याकूपारे चागतः स्तोभः* क्रौं चयोरयंपूपाद्ययोः परिसहर्यतऽहरिमिति यस्य योनिस्तस्मिन्ना-कूपारो एतेषु सर्व्वे स्तोभा अगता भवन्ति । *पुरोजितीत्यस्मि-

गतिमान्पूर्वस्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याᳵ सर्वासु तंवोदस्माद्यायां चोत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्यमदत्यनुमादेवत्राहव्यं प्रेमध्वराय ॥ ५ ॥

अतः परमगतिमन्तस्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यंजने प्रत्यये स्वरे तु गतिर्भवति शात्त्ये प्रथमायाᳵसर्वउत्त-रयोश्चक्रुमासत्यत्वᳵहिरण्ययुश्च कक्षे सर्वनेंद्रᳵसुत इ-न्द्रङ्गीर्भिराद्यागमन्नियमते घृतनिधनेऽन्त्यः सर्वासु मधुनिधनेंत्यवर्जं दैवोदाद्यारयो यौक्तयोः स्वधाप्रत्यये माधुछन्दसउपस्वरन्त्वयाभूषन्ति सुषावसोपुनाना-

छन्दे गतिर्भवति* एवं तेष्वेव क्रौञ्चादिषु त्रिषु पुरोजितीत्यत्र गतिः । *गतिमान्पूर्वः स्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याᳵसर्वासु तंवोदस्माद्यायां च* पूर्वस्तोभोगतिमान् भवत्ये-तेषु । *उत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्य मदत्यनुमादेवत्राहव्यं प्रेमध्वराय* एतेषु उत्तरो ऽगतिमान् भवति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥

अतः परमगतिमन्तः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यञ्जने प्रत्यये स्वरे गतिर्भवति स्वरे तु प्रत्ययो गतिर्भवति । उदाहरणानि यथाद्दपाहो३३ अचा इहो३ई । *शात्त्ये प्रथमायाᳵसर्वं उत्तरयोश्चक्रुमासत्यत्वᳵहिरण्ययुश्च* उदाह-रणानि यथा राजन्निति द्दषो ऽऽहो३२ । अवाऽयिहो-यि२ । गतौ । *अकक्षे सर्वे* अगता भवन्ति । *नेन्द्रᳵसुत इन्द्रं-गीर्भि राद्यागमन्नियमते* एतेषु गतिर्भवति । हरि श्रीनिधने सर्वा गतिर्भवन्ति । *घृतनिधनेंत्यः सर्वासु मधुनिधनेऽत्यवर्ज्जं

स्साक्षुष्टम्भे स्वादिष्ठाद्ययोरंत्यो मद्गोप्रत्नं गौतमेंत्यो वैष्टंभे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्न२ सघस्तोत्री-यान्तेनजातमविश्वाशविस्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया-नपापत्वा देवान् गच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा-सहस्रधावाचः साम्न्यासोप्रियंदेवायाविक्रोश२ हा-रिवर्ण उलोककृमन्दानास्तैरर्द्वेप्रत्नामृतस्या ऽभी-शवे पुरूणि गृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुना-

---

दैवोदासारयोर्यौक्तयोः स्वधामत्यये माधुछन्दस उपस्वरं त्वया भूषन्ति सुपावसो पुनानाः सोक्षुष्टं भे स्वादिष्ठाद्ययोरन्त्योमद्गो-प्रत्नं गौतमें ऽत्योवैष्टम्भे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्न२सधस्तो-त्रीयान्ते न जामतविश्वाशवि स्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया नपायत्वा देवान्गच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा सहस्रधा वाचः साम्न्यासो-प्रियन्देवाय विक्रोशँहारिवर्णउलोककृमन्दानस्तैरश्चये प्रात्नमृत-स्याभीशवे पुरूणिगृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुनानायामाद्यः सर्वासु स्वः पृष्ठे सर्वे नाभिसोमाध्यास्यायां त्रिचे प्रत्यये पृश्नि-नि ज्येष्ठं य इन्द्रं त२शुहस्तेनसुपादव्यः सुघृणाप्रत्तं पुरूती-पादीये सर्वे रन्ध्रयोश्च सर्वे नोत्तरे वृपाअचि वाजजिति स-र्वेनरयिमचिक्र वरुणसाम्नि नर्योप्सु मदाधरुणं वन्तीय इन्द्रे सन्तु दे दिशतीरनाधृष्टाभिर्मधुपर्पि पृथुप्रगामोर्ज्जोनभुवद्रादक्ष-दधानुप्तिमौमध्यआविस्तुर्गोयतो व्रतानिहिन्वंनृताभक्षयत्सो-योजतउदुस्त्रिया अर्वाग्रथ२सजूरश्वायन्तोनागोरयि मीशर्द्धपरिष्कृ-ण्वन्ति गूर्दः पूर्वयो र्हुम्माहिन्वविशीयोत्तरयोरन्सायोनौ चान्त्यः॥ ॥ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ।

नायामाद्यः सर्वासु स्वःपृष्ठे सर्वेनाभिसोमाध्यास्यायां विचेप्रत्यये पृश्निनिज्येष्ठं य इन्द्रंते१शुहस्तेनसुषादध्वः सुध्रूणाप्रत्तंपुरूण्यातीषादीयेसर्वे रन्ध्रयोश्च सर्वे नोत्तरे वृषा अचिवाजजिति सर्वेनरायिमाचिक्रवरुणसाम्नि नर्योप्सुमदाधरुणं वन्तीय इन्द्रेसंतु देदिशतीरनाधृष्टाभिर्मधुपर्षिपृथुप्रगामोजोनभुवद्धादक्षंदधानुष्टि· मौमध्य आविष्णुर्गोयतो व्रतानिहिन्वंनृताभक्तं यत्सोयोजतउदुस्त्रियाअर्वाग्रथ१सजूरश्वारन्तोनागोरायिर्माशर्द्धपरिष्कृण्वंति गूर्द्दःपूर्वयोर्हुमाहिन्वाविशीयोत्तरयोरन्त्योयोनौ चान्त्यः ॥ ६ ॥

दक्षणिधने गोषातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे न तु विवसोः स्यामसुम्ने साकमश्व उच्चायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमा नमधोस्तृतीयो लम्बेसोममिन्द्राय शुक्रन्दुदुह्रे हरायणेन्द्रं पवमान्यस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वेपुनानायामंत्योभासेक्रतुवित्तेनापवस्वम१हिष्ठः सितेऽन्त्यः कौत्सेभितृतीया·

दक्षणिधने गोषातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । *न तु विवसोः स्याम सुम्ने* तुविद्युम्नेवसोः स्यामसुम्ने इत्यपवादः । *साकमश्व उच्चायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमाः* । उच्चाया अन्यत्र प्रथमादयः स्तोभा अगता भवन्ति *न मधोस्तृतीयो लम्बे सोममिन्द्राय शुक्रं दुदुह्रेहारायणेन्द्रं पवमानस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वे पुनानायामन्त्योभासे क्रतुवित्तेनापवस्व म१हिष्ठः सितेन्त्यः* गायत्रीसामासिते अन्त्यः स्तोभोऽगतोभवति *कौत्सेऽभितृती·

यामुभौ स्तोभाविन्द्राय पूषाद्ययोः स्वादिप्रथमायाञ्चो-त्तरस्त॑ंसखायः परित्य॑ंरक्षः सैंधुक्षिते तिस्रो-वाचोत्तमायामंत्यः पवस्वाद्यायाञ्च मतेप्रत्नंपवमान-गोभिः सुषादव्धोदुहानो दावसुनिधनेत्वं॑सोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोषातिर्हाविष्कृते त्वं॑सोमाद्यान्त्ययोः स्वादिप्रथमायाञ्चोद्व॑ंशीय इन्द्रसुतायामुत्तरयोर्मैधे-त्थाप्रत्यये ॥ ७ ॥

सामराजेपवित्रेयामनाकृष्टो गौषूक्तेर्य आमरुतां धेनौ सर्वे त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे न हरिवत्सपवमानवा-

---

यायामुभौ स्तौभाविन्द्रायपूषाद्ययोः स्वादिप्रथमायां चोत्तरस्त॑ंसखायः परित्य॑ंरक्षः सैन्धुक्षिते तिस्रोवाचोत्तमायामन्त्यः पवस्वाद्यायां च मन्तेप्रत्नं पवमानगोभिः सुषादव्धादुहानोदावसुनिधने त्वं॑सोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोषातिर्हाविष्कृते त्वं॑सोमाद्यान्त्ययोः स्वादिप्रथमायां चोद्व॑ंशीय इन्द्रसुतायामुत्तरयोर्मैधेत्थाप्रत्यये* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ।

सामराजे पवित्रायामनाकृष्टौगौषूक्तेर्य आमरुतां धेनौ सर्वे त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे* स्वरयोस्वरयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । नहरिवत्सम्पवमानमेत्रमादिष्त्रपवादः । *न हरिवत्सं पवमानत्राचस्पतिः सोमस्यतिः सखेन्द्रस्य पुरः सखयोर्वाचीनं यज्ञं च ब्रह्मोद्व॑ंशं युक्ष्वाह्यथागिरां बृहदाग्नेयें-

षस्पतिः सोमस्यतिः सखेन्द्रस्य पुरः सखायोर्वाचीनं यज्ञं च ब्रह्मोदृवंशंयुंक्ष्वाह्यथागिरां बृहदाग्नेयेन्त्यो यस्तेसोमसाम्नि गोषातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयो-रंत्यः स्ववर्न्निधन इन्द्राय सशुक्रइन्द्रेस्तेसुतस्येन्द्रस्य-यशस्यनुत्तो वैश्वामित्रेसरज्जार आनिधने तु प्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्प्राजापत्ये सर्वे न नृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेत्त्वायदीपविनशीपतिः क्रन्देशूर-इन्द्रस्या उवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछिद्रांजो-रूपं सन्तनिपार्श्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्याद्भ्या-त्परमतिहारमेके विरते गतिलोपो न सन्धौ तू३त्वाहृ-रा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ यातू३ त्वाहरा ३३१

ऽन्त्योपस्ते सोमसाम्नि गोषातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयोरन्त्यः स्वर्वन्निधन इन्द्रायसशुक्रइन्द्रस्तेसुतस्येंद्रस्य यशस्यनुत्तोवैश्वामित्रे सरज्जार आनिधने तुप्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्प्रा-जापत्ये सर्वे ननृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेत्त्वायदीपविनशी-पतिः क्रन्दे शूरइन्द्रस्या ऊवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछि-द्रांजोरूपसन्तनिपार्श्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्यात्* । ता-लव्यात्परं आउवा गतिरेव भवति । अछिद्रादिष्वेव मनीषि-ण इत्यत्र । *व्यात्परमतिहारमेके विरते गतिळोपौ न सं-धौ तू३त्वा३हरा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ यातू ३ त्वा-हरा ३३ उवा ३२३णी ३२३४ या३* तालव्यात्परं गते-रतिहारमेके मन्यन्ते । तत्र च विरते गतिलोपः सन्धावलोपः तत्रोदाहरणं तमेवअछिद्रादिष्वेवोदाहरणानि मनीषिण इति ।

उवा ३२३ णी ३२३४ या कृतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु वत्सासु सप्तास्येभिर्ज्याकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीषङ्गे पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीष्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये वृष्टि सर्वेनवशि प्रत्यये नवशि प्रत्यये ॥ ८ ॥

वादौमन्तेनीचैः पुना प्रवं मृज्य सुषा पाहि परिधीं दुहे म२शके थे पुनानायां प्रान्त्ययोः छम्भे वयं प्रव२ राय आ सुता द२ष्ट्रेचानिन्द्रं तवात्वारंपर्यां

कृतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु वत्सासु सप्तास्येभिर्ज्याकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीषङ्गे पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीष्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये वृष्णिसर्वे न वशिप्रत्यये न वशिप्रत्यये ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ।

गतागतं समाप्तम् । *वादौ मन्ते नीचैः पुनाप्रवंमृज्यसुषापाहि परिधीन्दुहेम२शके* समन्ते प्रस्तावादि नीचो भवति । पुनानः सोमप्रव२मघमृज्यमानः सुषावसोपाहिविश्वस्मादृक्षसः परिधी२रतिदुहानः । इम२स्तोमशकेमत्वा । *थे पुनानायां मान्त्ययोः* । उद्गीथे पुनानायां प्रथमांत्ययोः स्तोत्री ययोः समन्ते नीचीभवतः प्रसङ्गादेतदुक्तं । *छंभे वयंप्रव२रायआसुता*। महावैछंभे वयं प्रव२मघरायाआक्रूहसुतासोम एतेषु प्रस्तावादिर्नीचैः । *द२ष्ट्रे च *द२ष्टे चेतिजातिग्रहणम् *आदंष्ट्र२ष्ट्रयोः*

प्रान्त्ययोः शीयेविञ्ययुंक्ष्व क्षितेशुभ्रंरायः सं हिष्टी-
यासितयोरय मयाहरिश्री लीयेयाभि सुतादिवः पी
विद्माकू शुद्धीयेभिद्रेगिरिं पुरोजिप्र त्वाष्ट्रयोश्च सुता-
च प्रान्त्ययो राग्नेये पुरोज्यग्नि माशु नाध्वतवप्रसो-

प्रस्तावादिनीचो भवति एष उत्सर्गः । *अनिन्द्रन्तवात्वारंप-र्यांप्रांत्ययोः* अन प्रतिषेधे इन्द्रंविश्वा तवाहंसो आत्वाविशंतु-अरन्तइन्द्रकुक्षये परीतोष्यां प्रथमांत्ययोः एतेषुप्रतिषेधः । *शीयेविञ्ययुंक्ष्व* उद्वंशीये विञ्ययुंक्षाहिकेशिनाप्रस्तावादि-नीचैः । *क्षितेशुभ्रंरायः सं* सैन्धुक्षिते शुभ्रमंघोरायःसमुद्रेति च नीचैर्भवति । *हिष्टीयासितयोरयम्* यद्वाहिष्ठीयासितयो-रयंपूषेति नीचीभावः । *अयाहरिश्री* हरिश्रीनिधने अया-चित्त इति च नीचैः *लीये याभिसुतादिवः पी* रोहितकू-लीये अयाचित्तः अभिद्रोणानि सुता इन्द्राय दिवः पीपूषं एते-षु प्रस्तावादि नीची भवति । *विद्मा कू* रात्र्याकूपारे वि-द्माहित्वेति प्रस्तावादिनीचोभवति । *शुद्धीयेभिद्रेगिरिंपुरोजि-प्र* शुद्धाशुद्धीयेऽभीतोवाजसातममिति द्वे आद्ये स्तोत्रीये गि-रिंनपुरुपुरोजितीप्रथमायां च प्रस्तावादिनीचैः । *त्वाष्ट्र्योश्च* ऊर्द्धेडत्वाष्ट्रीसाम्नि आकारणिधने च पुरोजिप्रथमायां च प्र-स्तावादि नीचैः । *सुता च प्रान्त्ययोः* सुतासोमायां प्रथमा-न्त्ययोःस्तोत्रीययोरूर्द्धेडत्वाष्ट्रीसाम्नि प्रस्तावादि नीचं । *आ-ग्नेये पुरोज्यग्नि* बृहदाग्नेये पुरोजि अग्निनर इति च नीचीभ-वति । *आशु* आशुभार्गवे च उच्चातादिषु प्रस्तावादि नी-चं । *नाध्वतवप्रसोसनः* नः प्रतिषेधे । अध्वर्योतवत्यइन्दोप्र-

सनः पर्णेचाप्रसो पूक्ते शुभ्रमुचैनाया दक्षसंहि-
तयोः स्वादिमान्त्ये संह्यदाभ्यस्तिस्रश्च षडन्ते तृ-
चयोर्द्वे पुनाच सेधे पुना परितवामंतवत् प्रत्नं प्रपिबा-
भिसोद्वेश्रीसद्मनेयं दासेचा ऽऽसितेपघ्नं स्तुचे म-

सोमासोविसनइन्द्राय एतेष्वपवादः। *पर्णेच* विलम्बसौप-
र्णे च आशुभार्गवत् उत्सर्गापवादौ द्रष्टव्यौ एतान्येव प्रत्युदाह-
रणानि। *अप्रसो* प्रसोमासोविपश्चित इत्यस्यापवादः। *पू-
क्ते शुभ्रमुचैनाया* गौपूक्ते शुभ्र मन्धे उच्चातेपुरानावि-
श्वाअपाचित्त इति नीचीभावः। *दक्षसंहितयोः स्वादिमांसे*
दक्षणिधनसंहितयोः स्वादिष्ठयेतिमध्यमान्ते स्तोत्रीये नीचे
प्रस्तावे भवतः। *संह्यदाभ्यस्तिस्रश्च* संहिते विशेषः।
अदाभ्यः पुरः तिस्रोवाच उदीरत इति च तृचयोर्मध्यमां-
त्यस्तोत्रीये नीचप्रस्तावे। *षडन्ते तृचयोर्द्वे* वषट्कारणि-
धने अभित्वापूर्वपीतयेविधुन्दद्राणमिति च तृचयोर्द्वे द्वे आद्ये स्तो-
त्रीये नीचप्रस्तावे भवतः। *पुनाच* पुनानः सोमायां
वषडन्ते प्रस्तावादि नीचैः। *सेधेपुनापरितवामन्तवत्* उ-
त्सेधे पुनानः सौपरीतोषिं च तवाहंसोत्रिष्वेतेषु समन्तवत्
प्रस्तावादिनीचीभावः। *प्रत्नंपिबाभिसोद्वेश्री* उत्सेधे
प्रत्नंपीपूषं प्रथमायां पिबासुतस्य अभिसोमासे इति च तृचयो-
र्द्वे आद्ये स्तोत्रीये श्रीणन्तइति च नीचीभावः। *सद्मनेयं*
ऊर्द्धसद्मने अयं त इति नीचीभावः। *दासेच* रात्रिदै-
वोसे चायन्तइन्द्र इति नीचीभावः। *आसितेपघ्नन्* गायत्रीसा-
मासिते अपघ्नन्पवसे इति नीचैः। *स्तुचेमन्द्र* यौक्तस्तुचेम-

न्द्रमन्तवदुक्थे प्रहिन्वोचैः शंकुन्यस्यप्येषसर्वः स्वयवा-
श्वे पनकाण्वे श्यैतेद्वयोनाविन्द्र क्रत्वायां च परम-
ज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः पुरोजिगि-
रिजनित्र आर्षभश्येनयोः प्रान्त्येवायोर्द्धर्त्तेति वाम्रेभि-
सोद्वे मान्यत्र लौशेगोविच्छयेनवदसाविमान्त्ये ऽस्यपी-
त्वाकाशीते नवेमन्द्राभिमत्ससुषा मद्रेचा नुत्सोराजा

न्द्रयायेतिनीचैः । *मन्तवदुदुच्छे* वार्हदुक्थे पुनानःसोपरीतोषिं
चतवाहस्सोतृचेषुसमन्तवदुचनीचं । *प्रहिन्वोचैः* प्रहिन्वान इति
बार्हदुक्थेप्रस्तावादिरुचैः । *शंकुन्यस्यप्येषसर्वः* शंकुनिअस्य-
पीत्वाएषस्यधारयेतिसर्वस्तृचोनीचप्रस्तावादिः *स्वयवाश्वे* श्या-
वाश्वे स्वेद्विर्यं पञ्चतिस्वयशब्दोमन्द्रेनीचो भवति । *पनकाण्वे*
काण्वेपनशब्दोनीचोभवतिमन्द्रस्वरे । *श्यैतेद्वेयोनाविन्द्रक्रत्वायांच
परमज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः* श्यैतेयोनाविन्द्र-
क्रत्वायाश्च द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये परमज्याः स्वादोरित्थेतिप्रथमावा-
वृधानः पुरोजिप्रथमाइमाउत्वेतिसर्वस्तृचः एतेषु प्रस्तावादिनी-
चैः । *पुरोजिगिरिजनित्रे* उत्तरेजनित्रे प्रपुरोजितीगिरिनपु-
रुनीचप्रस्तावादिः । *आर्षभश्येनयोः प्रान्त्ये* आर्षभे गोविच्छये-
ने च प्रथमांत्ये स्तोत्रीये नीचेप्रस्तावे भवतः । *वायोर्द्धर्त्तेति*
वायोरभिक्रंदेधर्त्तेतिनीचैः । *वाम्रेभिसोद्वे* । वाम्रे अभिसोमाद्वे
स्तोत्रीये नीचप्रस्तावे भवतः । *मान्यत्र* अन्यत्र मध्यमा नीचप्र-
स्तावा । *लौशेगोविच्छयेनवत्* द्रुभ्याघातलौशेगोविच्छयेनवत्-
प्रथमान्त्ययोः । *असाविमान्त्ये* असाविसोमापालोशे मध्य-
मान्त्ये नीचप्रस्तावादिः । *अस्यपीत्वाकाशीते* अस्यपी-
त्वेतिनीचैः *नवेमन्द्राभिमत्ससुषा* उत्तरे मानवे मन्द्रया या अ-

रन्ध्रोत्तरवाजजितोर्योना वेतंऽ्हबद्देव्ये पुरोनदे पुना-
यामे पुरोयज्ञावृत्रवीरापारे ष्ठे प्रयोनावयं पूपुरः क्रौञ्चे
साप्तमिक आयास्ये नुत्सस्तव कावंरथन्तयोः सर्व-
त्रा प्रोस्वो ॥ ९ ॥

थेषूक्ते द्वे साव्यामपो वैयश्वेजय उतोनः शवे नेन्द्रः
कलेषां प्रान्त्ययो राकूहविषघृतनिधनाश्वसाध्यानां द्वे

भिसोमामवसरासः सुषावसो इति नीचैः । मद्रेच पौरुमद्रेच एता-
न्येवोदाहरणानि । अनुवसोराजा अनू उत्सोराजादेव इति
चात्रापवादः *रन्ध्रोत्तरवाजजितोर्योनौ* उत्तरे ऋक्तो रन्ध्रेवा-
जजिति च योनावेव प्रस्तावादिनीचौः । *एतंऽ्हवद्देव्ये* इहव-
द्वामदेव्येएतमुत्यमिति नीचैः *पुरोनदे* नानदे पुरोजितीनीचैः*
पुनायामे* उत्तरेयामे पुननो अक्रमीद्भीनीचैः *पुरोयज्ञावृत्रवी-
रापारे* पर्याकूपारेपरोजितीयज्ञायसवृत्रघ्ने वीराय सदना इति
एतेषु नीचैः प्रस्तावादिः *ष्ठ प्रयोनौ* वयमेनवासिष्ठयोनावेव
प्रथमायां नीचीभावः *अयं पूपुरः क्रौंचे* अयं पूषा पुराजिंती-
तिनीचैः । साप्तमिक आयास्ये सर्वप्रस्तावादिनीचैः *अनुत्सस्तव*
अनूप्रतिषेधे उत्ससस्तवाहं सोमेति च प्रतिषिध्यते *कावरथन्तरयोः
सर्वत्र* कावेरथन्तरे च सर्वत्र प्रस्तावादिनीचैः । अप्रोस्वो प्रो
अयासीदिति कावेस्तोवारथन्तरे प्रतिषेधः । प्रस्तावाधि-
कारः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य
नवमी कण्डिका समाप्ता ।

थेषूक्ते द्वे साव्यम अतः परं उद्गीथाधिकारः । उद्गीथे अप्रा-

सप्तनेयं दासे च कौल्मलान्धीकावाभीकसोमर्षभमरुतां योनौ प्र मरुतां चत्वारीन्द्रमलीये प्र वाहे स्तृणन्ति देवमपां न ककुभे त्वꣳ सर्वे उग्रं कदानत्वद्ग्रहणात् सेरयिमिन्द्रासर्वोभियो भरे स्थूरमेवासर्वो योनौ प्र-

---

थुर्मदायामाद्ययोरुद्गीथस्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैः। *अपांवैयश्वे*। वैयश्वे अपोवसानोनीचैः। *जगउतोनः* । संजये उतोनउत्पुपूर्या इति नीचैः। अतः परं सर्वत्रोद्गीथाधिकारोऽनुवर्त्तनीयः । *शवै*। शैशवे उद्गीथादि नीचैः। *नेन्द्र*। सन इन्द्रः इन्द्रश्च-सोमः। *कलेर्षाप्रात्यन्योः* । शाकले अर्षा सोमार्या प्रथमांत्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैर्भवति । *आकूहविषघृतनिधनाश्वसाध्यानां द्वे । *आकू पारे सौहविषघृतनिधन आश्वे साध्यानां द्वेद्वे आद्ये नीचोद्गीथे भवतः । *सप्तनेयं* । अर्द्धसप्तेन अयंरणायते सुत इति नीचैः। *दासे च* रात्रिदैवोदासे च पूर्वशब्दोनीचैः । *कौल्मलांधीकावाभीकसोमषभमरुतां योनौ प्र* कौल्मलं बर्हिष आंधीगवे कावे आभीके यस्ते सोमसार्षिन्न ऋषभे पावमाने मरुतांधेनौ एतेषां योनावेव प्रथमायां उद्गीथादि नीचैः । ऊहगीतौ प्रतिषिध्यते। *मरुतां च चत्वारि* मरुतां धेनौ च चत्वार्यन्या अनुदुगीथादिरपि वचनान्नीचैः *इन्द्रमलीये प्र* इन्द्रमच्छरोहितकूलीगे प्रथमायामेवोद्गीथादि नीचैः। *वाहे स्तृणन्ति देव मपां न*। ऐध्मवाहे स्तृणन्ति बर्हिः देवं देवत्रा अपां न पातमिति नीचैः *ककुभेत्वꣳसर्वः* । त्रैककुभे त्वमङ्गप्रशꣳसिष इति सर्वमेवोदुगीथादिनीचैः। *उग्रंकदानत्त्वदुग्रहणात* । उग्रन्तत्यत्येतेकदानः शुश्रवनत्वदन्यो एतेषां ग्रहणान्नीचीभावः । *सेरयिमिन्द्रासर्वो-

रे च वृजिगेप्र पर्णे सोमवरुणा स्वारे योनावाय्ययो-र्मरुर्देवानामूतीदिविद्युम्ना मित्रे दिविद्युम्ना स्यद्वे पृ-श्निन्येकर्चे पुनानायामन्तवत् पर्याभितयोर्दैर्घे चैवम-भिसोम योनौ मान्त्ये यज्ञासर्वः क्षितेचामदाय कण्व

भिगो॥ । एडकौत्से रयिमर्ष इन्द्राय सोमपातव इति सर्वस्तृचः अभिगोनिमिति च नीचीभावः । ॥भरे स्थूरमेवासर्वः॥ । सौ-भरे स्थूरं न क्वचित् वाह्यसिवीरयूरिति एतेषूद्गीथादिनी-चैः । ॥योनौ भरे च॥ । सौभरे योनौ प्रथमायां उद्गीथादौ प्रतिहारे च नीचत्वं । ॥वृजिगे प्र॥ आजिगेवृषा च प्रथमायां उद्गीथादिनीचैः । ॥पर्णे॥ त्रिलम्बे सौपर्णे उद्गीथादिनीचैः । उच्चादिषु । असोमवरुणासोमं पवित्रे वरुणायेति चापवा-दः । ॥स्वारे योनावाय्ययोर्मरुर्देवानामूतीदिविद्युम्ना॥ । ॥स्वा-रे सौपर्णे नावाय्ययोः मरुत्वते च देवानां सुम्ने । ऊती दिसदा-दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् एतेषूद्गीथादि नीचैः । ॥मित्रे दिविद्यु-म्नास्यद्वे॥सौमित्रे दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् अस्य प्रत्नेति द्वैस्तो-त्रीये नीचादयः । ॥पृश्निन्येकर्चे॥ । पृश्निनि एकर्चे दुहानायां एतवाहाऽसोमेति च नीचैः । ॥पुनानायामन्तवत॥ । उद्गीथादे-र्नीचीभावः । ॥पर्याभ॥ । परीतोष्यां पृश्निनि मध्यमायां उ-द्गीथादिनीचैः । ॥एतयोर्दैर्घे चैवं॥ । दैर्घश्रवसे च एतयोः पुनापरीतोषिवृचयोरेवमेव पृश्निवदुद्गीथादिर्नीचीभावः । ॥अभिसोम॥ । अभिसोमायां दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमायां उद्गीथादेर्नीचीभावः ॥योनौ मान्त्ये॥ । दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमान्ते स्तोत्रीये नीचोद्गीथे भवतः । ॥यज्ञा सर्वः॥ । यज्ञायज्ञेति तृचे दैर्घश्रवसे सर्वं उद्गीथादि नीचैः । ॥क्षिते च॥ । सैन्धुक्षिते च उद्गीथादिर्नीचैः । ॥अमदाय॥ । अ-

बृहत्युपोत्तमश्चावृद्धाद्यपादाद्यं रहस्ये च बृहत्य त्रिष्टु-
बतिछन्दसोः साहीयेऽग्नेत्वं सर्वो विच्छन्दःसु च व-
त्सासु योनौ च प्र शनवार्शयोरनूनेऽस्मद्ग्रहणा द्वर्णेच
न सोम ह्नीयर्क्षु विशीये प्र क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवैक-

साध्यं शुभ्रदायेति प्रतिषेधः । *कण्वबृहत्युपोत्तमं* सर्वं उद्गी-
थादिनीचं भवति । च शब्दादुद्गीथे । अवृद्धादि किं ? एतदेव
अपदादित्वं चावृद्धादि यदि भवति तदाप्युद्गीथे नीची भ-
वति । *रहस्ये च बृहति* । रहस्यविषये उद्गीथादिनीचैः ।
अत्रिष्टुबतिछन्दसोः त्रिष्टुभि अतिछन्दःसु । बृह-
ति उद्गीथादेर्नीचीभावप्रतिषेधः *साहीयेग्नेत्वं सर्वः* स-
त्रासाहीये अग्नेत्वं नो अन्तम इति तृचे सर्वत्र उद्गीथा-
दिर्नीचैः । *विछन्दःसु च वत्सासु* । नित्यवत्सासु वि-
छन्दःसु सोमउष्वा । पवस्ववाजसातय इति च उद्गीथा-
दिनीचैः । *योनौ च प्र*नित्यवत्सासु प्रथमायामुद्गीथादि-
र्नीचैः । *शनवार्शयोः* । गायत्रीसामौशने वार्शे च उद्गी-
थादिर्नीचैः । *अनूने* । ऊने पादे शनवार्शयोरेव प्रतिषे-
धः । मेष्ठंवः प्राणाशिशुरिति च । *अस्मद्ग्रहणात्* । वार्शे
अस्मभ्यं सोमविश्वत इति ग्रहणान्नीचैः । *वर्णे च* रहस्ये
च शाक्करवर्णे उद्गीथादिनीचैः । *न सोम* । अर्षा सोमा-
यां प्रतिषेधः । *ह्नीयर्क्षु विशीये प्र*विशोविशीये यज्ञायज्ञी-
यर्क्षु प्रथमाया उद्गीथादिनीचैः । *क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवै-
कर्चतृचहवदैव्यवरुणयव वाजीयादारसछद्वीपपद निधनचित्रपं-
गयुणवपामानां विपर्ययो यथा योनौ* । क्रौशं अप-
गवोत्तरे वैष्णव एकर्चे सोमउष्वायां तृचस्थे इहवद्वामदेव्ये

यंतृचहवद्दैंव्यवरुणयववार्जीयादारस्त्रुद्धीय पदानिध- नचित्रषङ्गयुणवयामानां विपर्ययो यथा योनौ ॥ १० ॥

ग्रहणानि श्यैते योनौ प्रे वाहे शृङ्गे वत्सायां क्रम- श्वे च पूर्वे बृहति चायोनौधः सन्तनिनि पूर्वेष्ठ-

---

एतमुत्यायां वरुणसाम्नि ज्योतिर्यज्ञायां ईनिधने मार्गीयवे परि- मियायां रायो वाजीये स्वासु आदारस्तुति पवमानस्य जिघ्नता- दिषु शुद्धाशुद्धीये अभिनोवाजसादिषु । अतीषङ्गे यदिन्द्र चि- त्रायां । यवरावे अर्षा सोमायां यामे आयङ्गौरिति एतेषु च यत्र योनौ उद्गीथादिनीचैस्तत्र ऊहगीतौ उच्चैर्भवति यत्र योनौ उद्गीथादिरुच्चैस्तत्रोहगीतौ नीचैर्भवति एवं विपर्ययः । इत्युद्गीथाधिकारः ॥ १० ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य
दशमी कण्डिका ॥ ७ ॥

ग्रहणानि । इदानीं संकरे एव ग्रहणं निवर्तते इदानीं संग्रहः । नैकवत् उच्चावचग्रहणानि वर्त्तिष्यन्त इति वाक्यशेषः । *श्यैते योनौप्रे* । श्येते योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः सहस्रेणेति । *वाहे शृंगे वत्सायाम्* । ऐध्मवाहे गौशृंगे च नित्यवत्सायां च योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः ऐध्मवाहे तु समानत्वात्पाद- स्यार्थात्तिसृष्वपि । *क्रमश्वे च पूर्वे* साकमश्वे च पूर्वे यो- नावेव प्रथमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहारादि नीचैः । *बृहति च* । बृहति च सर्वत्र प्रतिहारादि नीचैः । *अयोनौ* । योनौ तु प्र- तिषेधः । *धः सन्तनि । शुभ्रमश्व इति सन्तनिनि धः शब्दो- नीचैः ऋकृक्षुवादितिधः शब्दस्य नीचीभावः प्राप्तः उदात्ताच्च

उहुवाइ गूर्द्उतसुम्ना वृलीयेमरु हविषयज्ञाप्रस्वामृतेसु मार्गाद्वितीये प्रसोप्रास्य द्वे ढेचत्वᳪसर्वास्विन्द्रक्रतुमध्यमायाश्च श्नौष्ट उत्तमास्त्रयः प्र द्वौम शीये ब्रह्मायूथेगिरां मीढमानवयोस्तृतीयो दावसुनिधन

परमक्षरमुच्चीभवतीति उच्चीभावः प्राप्तः । न चतुर्थहकाराघोषादयउच्चारवत्तीति नीचीभावः प्राप्त एव पुनर्गृह्यते परिसंख्यानार्थं युक्तः सैंधुक्षितादिषु धः शब्दो न नीचैर्भवति *पूर्वे ष्ठ उहुवाई* । पूर्वे वासिष्ठे उहुवाईशब्दो नीचैः सिद्धग्रहणात् इहैव सता तृतीयादि नीचैः अन्यत्र न भवति यथा एकाक्षरणिधनेयौधाजये *गूर्द्उतसुम्ना *गूर्द्दे उतजाता सुम्नायनूनामिति च नीचैः *वृलीये मरु* वृषापवस्वायां रोहितकूलीये मरुत्वते च मत्सर इति नीचैः *हविषयज्ञाप्रस्वामृतेसु* यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे एकाक्षराणि उदाहरणानि परिप्रधन्वा स्वादुः अमृताया इन्द्रस्ते सुतस्य एतेषां नीचीभावोऽधिकारात् । *मार्गी द्वितीये प्रसोप्रास्य द्वे* मार्गीयवे द्वितीयपादादिः नीचैः प्रसोविपश्चित इति प्रथमायामस्यप्रत्नेति द्वयोः *द्वे च त्वᳪसर्वास्विद्रक्रतुमध्यमायां च* पौरुमीढे च त्वमङ्गप्रशᳪसिष इति सर्वासु स्तोत्रीयासु इन्द्रक्रतुमध्यमायां द्वितीयपादादि नीचैः । *श्नौष्टउत्तमास्त्रयः प्र* श्नौष्ठे उत्तमास्त्रयः पादाः प्रथमायां स्तोत्रीयायां नीचादयो भवन्ति । *द्वौप *मध्यमायां स्तोत्रीयायां उत्तमौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः । *शीये ब्रह्मा यूथेगिरां *उद्वᳪशीये ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतो यूथेन गिरामुपश्रुतिं च एते नीचादयः । *मीढमानवयोस्तृतीयः *पौरुमीढे पूर्वे मानवे च तृतीयापादादि नीचैः । *दावसुनिध-

पूर्वजनित्रजंभ शुद्धीय विशीयष्णवैकर्चौरुक्षयौकोनि-
धनेषु च नौगोजीच नवेच तृतीये तृतीयं तुरीयमर्षा-
पौशिक्षमानो गवे तृतीयोनतरदर्षाकरेभि प्ररेवैय-
श्वे नौ छश्रेकेनीचैः पृश्निनिपृताच हविषेन्द्र-
भिरित्यभिगीतमेकेद्ᳫंष्ट्र उत्तरेविकृतस्तावोच्चरेवेपार्थे

नपूर्वजनित्रजम्भशुद्धीत्यविशीयवैष्णकर्चौरुक्षयोकोनिधनेषु च नौ* दावसुनिधने पूर्वे जनित्रे बृहन्निधने वार्क्कजम्भे पदनिधने शुद्धाशुद्धीये विशोविशीये एकर्चे वैष्णवे औरुक्षयेऔष्णिहऔ-कौनिधने। एतेषु तृतीयपादादियोनावेवनीचैः ऊहगीतौ प्रति-षिध्यते *गोजीच*। औकोनिधने गोजीरयेतियोनावेव ग्रहणान्नी-चैः। *नवे च तृतीये तृतीयं*। पूर्वे मानवे तृतीये पादे तृतीयम-क्षरं नीचं भवति। *तुरीयमर्षापौशिक्षमानः। *अर्षामित्रस्यपौ-शिक्षमानः। अर्षामित्रस्य पौरो अश्वस्यशिक्षाणो अस्मिन्नमा-नो अज्ञाता एतेषु मानवेतृतीयेपादे एव च तुर्थमक्षरं नीचं भवति। *गवेतृतीयः। *गौगवे तृतीयपादादिनीचैः। *नतरदर्षा*। तरसमुद्रमर्षामित्रस्येति च गौगवे न नीचैः। *करेभि*। शार्क्करे-अभि व्रजन्तास्निषं इति नीचादिः। *परेवैयश्वेनौ*। वैयश्वे-प्रतिहारादौ योनावेव प्रथमायां नीचीभावः। *छश्रेके नीचैः*। वैयश्वे द्वितीयायां स्तोत्रीयायां धियाशविष्ठेतिष्ठशब्दं एके नीचैर्मन्यन्ते नतु ग्रन्थकारस्याभिमतं। *पृश्निनि पृता च *योरा-जायां पृश्निनि पृतनामिति एके नीचैर्मन्यन्ते नतुग्रन्थका-रस्याभिमतम्। *हविषे द्रिभिरित्यभिगीत मेके* सोहविषनृभि र्येमाणो अद्रिभिरित्यभिगीतमेके मन्यन्ते ग्रन्थकार उद्धातमेव। *दᳫंष्ट्रउत्तरेविकृतस्तावः* अष्टादᳫंष्ट्र उत्तरे अविकृतः प-

एकᳪंष्टे नित्रे च जनितेति ह्वेज्ञीये वय मूर्जस्तᳪसिञ्च मातधीति वारेचाद्याऽध्यावसधमा सुर्य सवनाजन गृहचंम इवाईकाराद् वृद्धन्धानोनाजायोरोषमग्नि- मित्युत्तमाश्चत्वारस्तमसे योनौ द्वौ द्वावुत्तरा वह्वः

स्तावो भवति विकारवचनादविकारवचनात् अविकृत इत्य- वाच्यम् । तदुच्यते कथं नुचतुर्थोच्चस्य अभ्युद्रहस्य प्रथमोच्चध- र्म्मः स्यादिति । तेन किं सᳪहिते स्त्रादिष्ठयेसत्र दिशब्दस्य उदात्ताच्च परमुच्चीभवतीति उच्चीभावः सिद्धोभवति यथा उद्रᳪशीये गायन्तित्वेति यशब्दस्योच्चीभावः । *अक्षरे द्वे पार्थे- *पार्थे वृषाशोणादिषु पादेषु द्वद्वे अक्षरे नीचे भवतः । *एकᳪष्ठे *इहवद्वासिष्ठे वृषाशोणादिषु पादेषु एकैकमादौ नीचं भवति । *नित्रे च* जनित्रे च पादादावेकैकमक्षरं नीचं भवति जनित्रें- ति द्वे *जनितेन्द्रस्य जनितादित्र जनिताग्नेरिति च द्वे नीचे भवतः ज्ञीयेवयमूर्ज्जस्तᳪसित्रमातधीति यज्ञा यज्ञीये *वयममृतं ऊर्ज्जोनपातं उद्रसिच अनुमातरं यत्तेधीति एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । वारे- चाद्या*पूर्वे वारवंतीये चासाच्चनिमा द्यायोः पाहिसदामिति च द्या- शब्दो नीचैः अकारस्योपरिष्टाल्लोपं वक्ष्यति लोपालोपप्रकरेण । च्यावसधमारमासुर्यसवनाजनगृहक्षंमश्वापिकाराव् *च्यावने इमा- व्रह्मप्रधमादे असुर्यस्य सवनामानुषेषु जनयत प्रशस्तं गृहपतिमथर्व्युं प्रतिचक्षंमशब्दश्चापिकारात् मघवन्माचमेमां एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । वृद्धं धानोनाजायोरोषमाग्निमित्यत्र माश्चत्वारः वृद्ध- भवति वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु धानो नाजापोरोपां परिधाई दुहानो नाईवयासिप जाइतीवो योदीर्घजितं दुरोषं आग्नेनर इतिनृचे- उत्तमाः पादाः श्चचारो वृद्धा भवन्ति दक्षाय्पो मेद्वो पूरोनो तूवांशा

नैपोर्जोमहस्ते महाचान्त्या प्रयघृतवनिश्रीरेभद्रादेवे पुरुदानामृतौग्रहणं प्रवतिपादादौ द्वेमध्ये चेदुर्युवमन्द्रोशेकमन्यत्र सप्त हेत्त्वसंयुक्तपादादौ द्वे मध्ये-योनित्रवरथ्ये मेकमन्यत्र गोष्ठप्रतोद पुष्प धर्मवि-धर्म्मपार्श्वसन्तन्यवाजॐसदोविनरे परमज्याः पुत्र-स्य मत्सरासौमित्र संकृतिवात्सप्रदॐष्ट्रोत्तरभ्राजकी-र्त्ययशः सॐसर्पभद्र श्रेयोश्वत्रतैकवृषांजोरूप ह-स्थानां पादानिदिर्यथर्चङ्गवाश्रोत्तरे ऽछिद्रयिष्ठयो-

---

एते शब्दा वृद्धा भवन्ति । तमसे योनौ द्वौ द्रवुत्र रोसहोदैर्घतमासपो-नोस्वासुन्टचेपिवासोमापांपतिस्तोत्रीपंउ त्ररौ द्वौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः । अहं च अहंशब्दस्य तत्राह॒मोमोसत्रमहोदेर्चेमस एवग्रहणम् अहं सोमरारणेति नीचैः *नैपोर्जोमहस्ते महा चांत्या*नैपातिथेऊ-र्ज्जोनपातं महस्तेसतो महाचांत्या महादेवानम सूर्य इति एते नीचाद-यः *प्रयघृतवन्ति*आत्वामनक्तु प्रयता ऊर्ज्जोनपातं घृतवंद्र॒प-मीकेवनिच एतेशब्दानीचैः *श्रीरेभद्रादेवेपुरुदाना*श्रायंतीये भद्रा इंद्रस्य देवेभ्यो मधुमत्तरः पुरुप्रशस्तम्रनेयेयानापवारियाणी इतिप्रतिहारे नीचादयः *अमृतौ ग्रहणं* द्वितीयोऽभूदमृतशब्दस्य ग्रहणान्नीचीभावः *प्रवातिपादादौ द्वे* प्रवद्भार्गवे पादादौ द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *मध्ये चेन्दुर्युवमन्द्रोशे* पादमध्ये च द्वे द्वे अक्षरे नीचे भवतः । इंदुरिन्द्रा३ युवति भा३ नुशानेद वा३ *एकमन्यत्र* अन्यत्र पादमध्यादौ एकं नीचं भवति । *स-सहेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे* सप्तहेतुसंयुक्तपादादौ मुक्त्वा यथा त्वामिद्धि त्वां वृत्रेषु काष्ठासु एतान्मुक्त्वा अन्यत्र पादादौ द्वे द्वे अक्षरं नीचे भवतः *मध्ये योनिं त्रवरथ्ये* पादमध्यादौ च द्वे

श्वानः श्यासनेम रीक्षस्थानयोश्चामीद्वां नहिरिक्षे

द्वे अक्षरे नीचे भवतः । योऽनिऽमृतस्यऽत्रत्वज्ञ१हा३राष्ट्रि१यमई ।
*एकमन्यत्र *अन्यत्र पादमध्यादौ एकमक्षरं नीचं भवति *गो-
ष्ठप्रतोदपुष्पधर्मविधर्म्मपार्श्वसंतन्यवाजऽसदोयिनरेपरमज्याः पु-
त्रस्यमत्सरासौमित्रसंकृतिवात्सप्रदंऽष्ट्रोत्तरभ्राजकीर्त्येयशः सऽस-
र्पभद्रश्रेयोऽश्वव्रतैकरूपांजोरूपहृस्वानां पादादिर्यथर्चं *गोष्ठे
मृज्यमानः प्रतोदे श्रीणंतः अर्कपुष्पे तवाहऽसोमादिषु ध-
र्म्मविधर्म्मणोः (यवस्वसोममहांसमुद्रः महेदक्षाय) स्वासु गाय-
त्रपार्श्वे मोषुत्वादिषु संतनिनि अस्ताविनमन्नादिषु । अत्रा-
जं सन्तनिनि वाजंदर्षीतिप्रतिषेधः सदोविशीये आनोवि-
श्वादिषु नरे सदोविशीये प्रतिषेधः न प्रतिहारे
परमज्याः पुत्रस्य शवसोमत्सरासः एतेषु पादादेर्नीचीभाव-
प्रतिषेधः । सौमित्र इन्द्राय सामसंकृतिं विपरीतोष्यादिषु वा-
त्सप्रे सोमः पवतायां दंऽष्ट्रोत्तरे तवाहऽसोमादिषु
भ्राजे अस्य प्रत्नायां महादिवाकीर्त्ये श्रायन्तादिषु
तृतीये संसर्पे उत्सोदेवायां भद्रे स्वासु श्रेयसि पवस्वसोमम-
न्द्यन्निवति । अश्वव्रते अभिव्राजी विश्वरूपः एकरूपे अ-
भिप्रवायां अजोवैरूपे अभिसोमासः हृस्वाबृहदोपशायां सु-
तासोमादिषु एतेषु पादादि यथर्चं भवति *गवां चोत्त-
रे* गवां व्रते च उत्तरे स्वादिष्ठयायां यथर्चं पादादयः
अछिद्ररयिष्ठयोश्च अछिद्ररयिष्ठयोश्च पादादिर्यथर्चं भव-
ति *अनश्यासनेम* अश्यामवाजसने मवाजइतिच न यथर्चावे-
तौ *रीक्षस्थानयोश्च* अन्तरिक्षदेवस्थानयोश्च पादादिर्यथर्चं
भवति अभिसोमादिषु परीतोष्यादिषु *अमीद्वान्नहिरिक्षे* मी-

नहारेत्समाराराय आकुदेवानग्निॱ स्तोभानाश्चावक्ता तविमायाविन उक्षाचैके भासे चानासन्पुरः सुतापरियज्ञोचैर्वरीयवे गांवर्त्ते सत्पर्णे सद्भ्यां वर्णे सधष्टम्भे नः सौमेधे हरिॱ हिष्ठीये वने च रन्ध्रोत्तरे येमागौतमे ष्टम्भे च रुते च न किस्त्यगोष्टार्कपुष्पयोर्लवरुणा-

---

द्वान्त्साप्तिः न हि त्वदन्यदिति च अन्तरिक्षे न यथर्चं। *नहारेत्सराराय आकुदेवानग्निम् *त्वत्सरासः राय आकुह इति च देवानागच्छन्तु-अग्नि अग्निःयज्ञेषु। एतेशब्दाः प्रतिहारे अंतरिक्षे न यथर्चं *स्तोभानां च* पदस्तोभानां च पादादिर्यथर्चं *अवक्रान्तविमायाविनः* वक्तापतिः तविष्यमाणः मायाविन एते न यथर्चं। *उक्षा चैके* उक्षामिमेति एके न यथर्चं मन्यन्ते। *भासे च *दशस्तेभे-भासे च पादादयो यथर्चं *अनासन्पुरः सुतापरियज्ञा* अनुआसन्नः पात्रं पुरोजितीसुतायमादपरिमतेयज्ञायसांक्त्विति च एतेषु न यथर्चं *उच्चैर्वरीयवे *आमहीयवे वरिवोवित्परिस्रव इत्युचैः *गांवर्त्ते *अभीवर्त्ते गांन्वचर्षणीसहामित्युचैः। *सत्पर्णे* स्वारसौपर्णे ऊतीसदादिविसद्भूमिसदशब्द उचैः *सद्भ्यांवर्णे *शाकरवर्णे दिविसद अस्मभ्यं सोमासछब्दोभ्यंशब्दश्च उच्चैः। *सधष्टम्भे* मन्द्रॱसधस्थमिति सधशब्दोमहावैष्टम्भ उच्चैः। *नः सौमेधे *मैधातिथे पुनानः सोमेति नः सोमशब्द उच्चैः *हरिॱहिष्ठीये *यद्वाहिष्ठीयं परिस्रॱहर्यतॱहरिमित्युच्चैः *वने च रंध्रोत्तरे* अक्ष्णोरंध्रेवृषो अचिक्रदद्वन इत्युच्चैः *ये मागौतमे *उभयतः स्तोभे गौतमे समुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिण इति ये मा इत्युचैः *ष्टम्भे च *महावैष्टम्भे च येमा उचैः *रुते च नकिः *मारुते च नकीराया इत्युचैः। *स्त्यगोष्टार्कपुष्पयोः* मृज्य-

साम्नि ण्वन्धूस्यत्ये द्विपदासु च वाजजिति विकर्णेचा-
तिछन्दःसु च देव्ये ऽपांव्रतयोर्गवाश्च पूर्वे लेये योच्चा-
दिर्यस्याछोत्तरयोःपरिमन्नायां च ॥ ११ ॥

नीचात्परःषःषेधमैधदैर्घवैयश्वपृश्निकौल्ममद्र-

मानः सुहृत्स्येतिस्वशब्द उच्चैः । *लंवरुणसाम्नि *वरुणसाम्नि-
रीयं पिशङ्गं बहुलं पुरुस्पृहमितिलं शब्द उच्चैः । *ण्वन्त्स्पसे*
दाशस्पसेवारिवःकृवण्वन्त्विति उच्चैः । *द्विपदासु च वाजजि-
ति* द्विपदासु च परिप्रधन्वायां वाजजिति अविशेषो-
पदेशात्सर्वे पादादय उच्चैः । *विकर्णेच* विकर्णे च श्रा-
यन्तादिषु सर्वे पादादय उच्चैः । *अतिछन्दः सु च देव्ये*
पञ्चनिधने वामदेव्ये त्रिकद्रुकायां पादादयः उच्चैः । *अपां
व्रतयोः *पुनानः पुरोजितोः सर्वे पादादय उच्चैः । *गवां
च पूर्वे *पुनानः सोमायां सर्वे पादादय उच्चैः । *लेयेयोच्चा-
दि र्यस्याछोत्तरयोः *परिप्रत्नायां च *कालेये सर्वत्र तृती-
ये पादे तृतीयं पर्व चतुर्थात्स्वरादारभ्यते एष उत्सर्गः । एतेषु तु
उदाहरणेषु तृतीयायात्स्वरादारभ्यते यस्यायं विश्वा अपा अछा-
नःशीरशोचिषमिति च एतयोस्तृचयोः उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उ-
दाहरणानि मधुमन्तंघृतंमथे दृष्टियं सहसोजातमृतोमर्त्येष्वपरीतोष्यां-
चारियोअप्सु च मव्नरश्मन्धायांवरुणंवाजि य एते तृतीयस्वरारंभाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्यै-
कादशी कण्डिका समाप्ता ॥

नीचात्परः षः षेधमैधदैर्घवैयश्वपृश्निकोल्ममद्रस्थानेषु
निषेधे मेधातिथे दैर्घश्रवसे वैयश्वे पृश्निनि कौल्मले पौरुम-
द्रे देवस्थाने एतेषु नीचात्परः षः शब्द उच्चीभवति । अपो

स्थानेषु सिनिहतमसंहितं पृश्निदैर्घ्योर्जितिभि-
या सिते स्वयातमापुरुसुतमूसदोविशीयाछेडरूपे-
षु क्रौध्यष्टम्भतमछन्दसवैयश्वत्वाष्ट्रीसामार्द्धेडश्यैत
साध्राणां यथर्चस्तृतीयोदादिरशुष्टआरत्नधानह्यना-
रत्नधावैयश्वे वाशेचा ऽपुनामान्त्ययोरुभयं प्रान्त्ययोः
पूक्तेचापरिप्रिवृषामोच्चाद्ययोर्वादिर्गीथादिर्द्धनादिश्च

वमानोअर्षसीति एतेषु सामसूच्चीभवति । *सिनिहतमसंहितं पृश्निदैर्घ्योः* अपोवसानोअर्षसीतिसिशब्दो ऽसंधीयमानो निहन्यते सन्धौ तु उच्चीभवति पृश्निदैर्घ्योः साम्नोः *जितिभिया* वाजजिति पवमानभ्यर्षसीतिभियाशब्द उच्चैः । *सितेस्वयातमापुरुसुतं* आसितेद्रियंपश्चस्वयायओजिष्ठस्तमतस्मस्वायः पुरूसइमामिंद्रसुतां एतेषु द्वे द्वे अक्षरे उच्चीभवतः । *ऊसदोविशीयाछेडरूपेषु *उशब्दः तरत्समुद्रं सदोविशीये-इन्द्रम्यसोमपवमानऊर्म्मिणअछेडेतरत्समुद्रं वैरूपे एतेषु ऊशब्द उच्चैः । *क्रौध्यष्टंभतमछन्दसेवैयश्वत्वाष्ट्रीसामार्द्धेडश्यैतसाध्राणां यथर्चस्तृतीयोदादिः* एतेषु सामसु यथर्चस्तृतीयः पादादिर्भवति । *अशुष्टआरत्नधानहि *अः प्रतिषेधे शुष्टेजाताश्रुध्येआरत्नधा आरत्नधाशब्दोमहावैष्टंभे छन्दसयोः नहि त्वदन्यन्मघवंनयते यथर्चं । *भनारत्नधात्रैयश्वे* अनुपूर्वसूत्रादयथर्चप्राप्तौ वैयश्वे आरत्नधा प्रतिसूयते । *वाशेच* वाशे च तृतीयपादादिर्यथर्चम् । *अपुनामान्त्ययोरुभयंप्रांत्ययोः* । अपुनानः सोमायांमध्यमांत्ययोः (नयथर्चं) उभयं स्तृणप्रथमान्त्ययोः वाशे न यथर्चं तृतीयपादादिः । *पूक्ते च* पूक्ते च तृतीयपादादिर्यथर्चम । *अपरिप्रिवृषामोचाद्ययोः* परिप्रिया वृषापव-

रूपे धसे वे कृष्टाद्भिस्तोमुद्राऽजिष्ठश्चश्ववा ज्योरि-
न्नरोजि नदे च दुरो ब्रघ्नः षष्टिपयन्ति तुरे धारया द्वि-
मन्द्रात्रासदे वकया च द्विर्नीचा सोम साम्नि च त्रेये
रया नौसधरेवतीषु पयसिपारिनोगि षिवमन्तोक्थयो-
र्धे द्रिद्ᳲष्ट्रे सासिते समीमस्नुचे हव्येहारद्वितीय-

स्व मध्यमायां उच्चाद्ययोस्तृतीयपादादिर्न यथर्चम् । *वादि-
गीथादिर्धनादिश्च रूपे *गायत्रीसाम्नि वैरूपे प्रस्तावादिरु-
द्गीथादिर्निधनादिश्च नीचादयः.। *धसे वेकृष्टाद्भिस्तोमुद्रोजि-
ष्ठं च स्व वाज्योरिनरोजि *नौधसे प्रस्तावे कृष्टात्परप्रस्तावे च-
तुर्थे परे द्वे द्वे अक्षरे उच्चे भवतः अभिस्तोमैः समुद्र इव यजि-
ष्ठं स्नुचश्चरन्ति जीवाज्योतिः गिरिभ्न पुरोजिती एतान्युदा-
हरणानि । *नदे च* दुरोनदे चतुर्थे स्वरे दुरोशब्द उच्चैः ।
ब्रघ्नः षष्टि पर्यंतितुरे वार्त्रतुरे ब्रघ्नश्चियस्य षष्टि सहस्रा
अस्वापयन्निगुत एते शब्दा नीचादयः । *धारया द्विमन्द्रा त्रा-
सदे *पर्दस्यवेयोधारयेत्यत्र द्वे अक्षरे मन्द्रे भवतः । *वक-
याचद्विनीचा* पात्वकयेति च द्वितीये स्वरे द्वे अक्षरे नीचे
भवतः । *सोमसाम्निच *वकया पूर्ववत् । *त्रेये रया *आ-
त्रेये धारयेति द्वितीये नीचा तथैव पुरोजिती तृतीयायाम् ।
*नौसधरेवतीषु *योनौ रेवतीषु रेवतीर्न्नायांयोनौ लधशब्दोनी-
चैः । *पयसिपरिनोगि* पयसि परिस्वान इति अत्र अ-
भ्यासो द्वितीयः नोगिरिष्ठा इतिद्विनीचः । *षिवमन्तोक्थयो-
र्धे *परीतोषिश्च समन्तेवाहदुक्थे । चषिशब्दः प्रस्तावविष-
ये दुहानोइति चदुप् शब्दोनीचैः । *द्रिद्ᳲष्ट्रे* अष्टादᳲष्ट्रे
अधिकारात् प्रस्तावे सुषावसोममद्रिभिरितिशब्दोनीचैः ।

मपुरोजिप्रान्त्ययोर्निंत्रे पुरोजिमध्यमायांॅश्यैते च थे त्रिष्टुप्प्रान्त्ययोर्नैयेगीथतृतीयं चतुर्थंच ष्ठौहाद्यं नौचपञ्चमं च साम्नि च तृतीयं नवृद्धे वॅंसंकृति-यशसोर्वृण्यादिः कमश्वे नोत्तरयोः स्वासु ष्ठश्च दे॒व्ये-

*षासिते *आसिते अयं पूषेति षाशब्दो नीचैः । *समीम-स्रुचे *यौक्तस्रुचे इन्द्रॅसमीशब्दो नीचैः इन्द्रेमहेति सशब्दो-नीचैः *हव्येहारद्वितीयम्* । वैतहव्ये प्रतिहाराद्वितीयं सर्वत्र नीचैः । *अपुरोजिप्रान्त्ययोः *अपुरोजिप्रथमांत्ययोरपत्राद: । *नित्रपुरोजिमध्यमायां *उत्तरे जनित्रे पुरोजिमध्यमायां प्र-तिहाराद्वितीयं नीचैः । *श्यै ते च थे त्रिष्टुप्प्रान्त्ययोः *शैते च-त्रिष्टुभि उद्गीथे प्रथमान्त्ययोः स्तोत्रीययोर्द्वितीयमक्षरं नीचैः तदिदासभुवेत्यत्र । *नैये गीथतृतीयं *नैयातिथे उद्गीथतृतीयं सर्वत्र नीचैः । *चतुर्थं* चयजिष्ठं वहीतिचतुर्थमक्षरं वशब्दो नीचैः । *ष्ठौहाद्यं* पाष्ठौहे उद्गीथाद्यमक्षरं नीचैः । *नौच पञ्चमं *पाष्ठौहे योनौ उद्गीथपञ्चममक्षरं नीचैः *चः साम्नि च तृतीयं *वाचः साम्नि च उद्गीथतृतीयमक्षरं नीचैः । *न वृद्धे । *वाचः साम्नि च वृद्धे अक्षरे प्रत्यये सहस्रधारं वृषभं पयोदुहमिति उद्गीथतृतीयस्य नीचीभावप्रतिषेधः । *वॅ संकृतियशसोः *अप्सुवन्तरेति वंशब्दो नीचैः । *वृण्यादिः कमश्वे *साकमश्वे वृण्यादि नीचैः एभिर्वर्द्धन्ति । *नोत्तरयोः स्वासु *साकमश्वे एहूषुवृचे उत्तरयोर्वृण्यादेः प्रतिषेधः तत्र योनिं अथादुवइति च । *ष्ठश्च* होतायजिष्ठ इति साकमश्वे ष्ठशब्दो नीचैः । *देव्येविष्ठ *वामदेव्ये सूर्म्यायविष्ठेति विष्ठशब्दो नी-चैः *ष्ठाभ्यासे *अभ्यासे विषये सूर्म्यायविष्ठेति विष्ठशब्दो नी-

विष्ठ ष्ठा भ्यासे मनाज्येवादिरायि रानन्त्यं ज्येच हरे द्वितीयोदादि रवरुणा त्रिणिधनायास्ये स्वानोनित्र-वत्त्रिष्टुप्सुत्समेदादयः पुरोजिचाद्यो वैराजेचाभ्या-सोहश्चनौ च सर्वास्वहङ्गताभीशवयोरहंगताभी-शवयोः ॥ १२ ॥

इति पञ्चमः प्रपाठकः ॥

चै । *मनाज्येवादिरायिः *गोतमस्य मनाज्ये प्रस्तावादि नीचैः। आयि *त्वेनामिचनीचादिः । *आनंत्यं *राधो आर्य्यदया-इतिचनीचैः । अन्त्यवर्ज्जं च । *ज्येच *मानज्येष्ठन्तदधिषे-सह इति नीचादिः । *हरेद्वितीयोदादिः *आद्ये वार्षाहरे अ-र्षासोमवृचे द्वितीयपादादि नीचैः । *अवरुणा *वरुणा-य मरुद्भ्य इति द्वितीयपादादेरपवादः *त्रिणिधनायास्ये *स्वा-नः त्रिणिधनायास्ये श्रीणन्तायां परिस्वानश्चक्षस इति स्वा-नःशब्दोनीचादिः *नित्रवत्त्रिष्टुप्सुत्समेदादयः* हाउजनज्ज-नित्रवत्त्रिष्टुप्सुवात्समेसोमःपवतायां पादादीनां नीचीभावः । *पुरोजिचाद्यः *पुरोजितीवात्समे वाऽद्य एव पादोनीचा-दि *वैराजा चाभ्यासः *महावैराजे च पुरोजितां अ-भ्यासो नीचैः । *अहं च त्वाहंसोमेति अहंशब्दो नी-चैर्महावैराजे । *नौचसर्वासु *योनौ च पित्वासोमायां वृचे अभ्यासो नीचैः । *अहङ्गताभीशवयोरहङ्गताभी-शवयोः *तवाहंनक्तेतिद्वैगताभीशवयोः अहंशब्दोनीचैः । उच्चनी-चं समाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

अः कारोवृद्धः पदगीतः पादांते घोषाकारयोः प्रत्ययोः पुरो३३हाइता३धवा३दा३१इवा३२इदा३२हा-याएवंजातीयानि संध्यागीतं वक्ष्यामो मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पवस्वशङ्कुद्वितीयायां मत्स्यबृहतिच तमद्रिवोयदिद्राचित्रायां वसिष्ठप्रिये रथीतरोनाकिष्ठ्वद्रथामायामासिते हिषस्त्वेसोमयौधे पयोर्जीजनायां वाश्त्रे रसः स्वासु तमसोर्के पुरोनः प्रेड्डइत्यत्र मराये॥१॥

---

*अःकारोवृद्धः पदगीतः पादान्तेघाषाकारयोः प्रत्ययोः पुरो ३३ हाइता ३ धवा ३ दा ३१ इवा ३२ इदा ३२ हा ३ या २ एवंजातीयानि *अः कारोवृद्धः सन्पादान्ते वर्त्तमानः पदगीतो भवति । घोषेषु च प्रत्ययेषु अकारं च । अत्र स्वयमेवोदाहृतं । *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः *पूर्वलक्षणप्राप्तस्यापवादः* मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पवस्वशंकुद्वितीयायां *महिश्रुक्षतमोमद इति पूर्वलक्षणेन पदगीतत्वे प्राप्ते सन्ध्यगीतत्वमुच्यते *मत्स्यबृहति च* एष एव शब्दः सन्ध्यगीतो भवति *तमद्रिवोयदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये *अस्तिचादातमद्रिव इति वसिष्ठप्रिये सन्ध्यगीतो भवति *रथीतरो नकिष्ठ्वद्रथायामासिते *नकिष्ठ्वद्रथीतर इत्यासिते सन्ध्यगीतः *हिषस्त्वे सोमयौधे* त्वेसोमायां यौधाजये वृक्तबर्हिष इति सन्ध्यगीतः *पयोजीजनायां वाश्रे* अजीजनायां च त्रिधारेशक्मनापय इति सन्ध्यगीतः *रसः स्वासु तमसोर्के *धर्त्तादिवः पवतेकृत्योरस इति स्वासु तमसोर्के सन्ध्यगीतः *पुरोनः प्रेद्धइत्यत्र मराये *प्रेद्धो

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामः क्रौंचाष्टमिकेश्वोविभाष्यत उषसोभिप्रिवैखानसे द्वैगते पुनानायामुत्सो जिगन्नवस्तेपूतायांक्रौंचाष्टमिके

अग्ने दीदिहीति अत्र मराये पुरो न इति सन्ध्यगीतः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयः तासामन्ते अकारो वृद्धः पदगीतः यथा यौधाजये उत्सः *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* इहाप्युत्सर्गप्राप्तस्य भक्त्यन्तस्यापवादः *क्रौंचाष्टमिकेश्वो विभाष्यते* आष्टमिके क्रौंचे अयंपूषाद्ये इंदुरश्व इति श्वोशब्दौ भक्त्यन्ते विकल्प्यते । तत्र च भक्त्यन्त उत्तमपादादौ पर्वप्रतिहारः सनाय्य इति वचनात् पुष्पकारवचनाद्वा सूत्रकारवचनाद्वा अष्टाक्षरपदोत्तमानां चत्वार्यन्यत्र पङ्क्तिभ्य इति । इतरथा न प्राप्नोत्येष प्रतिहारः त्रिभाग्यत्वात् *उषसोभिप्रिवैखानसे* वैखानसे अभित्रिपृष्ठउषसः प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *द्वै गते पुनानायामुत्सः* द्वैगते पुनानायां प्रतिहारे उत्सः सन्ध्यगीतः । यदापि दशाक्षरः प्रतिहारः तदापीदं सन्ध्यक्षरगीत एव । भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीत इति वचनात *जिगन्नवस्तेपूतायां क्रौंचाष्टमिके* तेपूतायां आष्टमिके क्रौंचे जिगन्नत्रोध्रुवाघृत इति सन्ध्यगीतः इहापि तदेव व्याख्यानं च । यत् क्रौंचाष्टमिके श्वोविभाष्यत इति उपग्रन्थकारवचनाच्च । तत्र पदसंख्यानामादेशे चतुरक्षरमाद्यं

मानऊर्जेइत्येतौ शब्दौ नौधसे नेंद्रः कईवेदायामाष्कारणिधने काण्वे महोदिवशब्दौ प्रत्नपीयूषायां यौधे प्रस्मवाजेषुनश्चा ऽध्वर्यवः सुत्रार्विदइत्येतौ शब्दावाजागृविरित्यत्रौशन इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु यद्वाᳬरथोवोधीये वारेथादुवएह्नूतृतीयायां न्नुमद्रिवश्चवर्हिषश्च तंतेमदायाᳬसिषासंतः श्रुधीहवायां देवᳬरा-

---

न्यायं प्रतीयादिति *मानऊर्ज्ज इत्येतौ शब्दौ नौधसे* मानोअज्ञाता ऊर्ज्जो नपातं घृतकेशामिति च सन्ध्यगीतौ प्रतिहारत्वमेतयोः अनेकप्रतिहाराणामुत्तमसादृश्यात्पूर्वसादृश्याद्विप्रतिहारत्वं *नेंद्रः कईवेदायामाष्कारणिधनेकाण्वे* आष्कारणिधने काण्वे कईवेदायां नेन्द्रोपोपतीति प्रतिहारभक्त्यन्ते सन्ध्यगीतः। *महोदिव (इत्येतौ)शब्दौप्रत्नपीपूषायां यौधे* महोगाहाद् दिवोनवारं एतौ शब्दौ सन्ध्यगीतौ निधनपरत्वादुपायान्तौ। *प्रस्मवाजेषु नश्च* पाहिनोअग्नायां यौधाजये प्रस्मवाजेषु नोउपायान्तः सन्ध्यगीतः। *अध्वर्यवः सुवार्विदइत्येतौ शब्दावाजागृविरित्यत्रौशने* आजागृवायां अध्वर्यवोरथिरास इति सुवार्विदोअभिगा अद्रिमितिचप्रतिहारे सन्ध्यगीतौ। *इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु* छान्दसीषु सिमासु इन्द्रोविदेतमुस्तुहिशूरोयोगोषु-(गच्छतीति)सन्ध्यगीतौ एकः प्रतिहारे अन्यः प्रस्तावे *यद्वाᳬरथोवोधीये* वाच्यन्तेवायां यद्वाᳬरथो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *वारेथादुवएह्यूतृतीयायाम्* एह्नूतृतीयायां वारवन्तीये अथादुवोप्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *न्नुमद्रिवश्च वर्हिपश्च तं ते मदायां* वारवंतीये तन्तेमदायां तुलोकन्तमुद्रिवोमन्दानोअस्य वर्हिपो प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतौ। *सिपासन्तः श्रुधीहवायां* वा-

धः सदुद्रवायांॅ रजः सूर्योविते महस्तवानोबृहद्र-
थंतरे पवित्रंवतइतिदेवासश्च त्र्यंतेत्वाष्ट्रीसाम्नि ॥ २ ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः
सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामोऽस्येदिंद्रः क्षारे वसुरुचउ-

रवन्तीये श्रुधीहवायां सिपासन्तोवना प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *देवॅराधः सदुद्रवायां* वारवन्तीये सदुद्रवायां देवॅराधो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *रजः सूर्योविते* गौरीविते असावि- ते असाविसोमायां रजः सूर्यो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *महस्तवानोबृहद्रथंतरे* द्वितीयायां स्तोत्रीयायां महस्तवानो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *पवित्रवन्तइतिदेवासश्च त्र्यन्ते त्वाष्ट्रीसाम्नि* पवित्रवन्तो देवासो इति च द्विप्रतिहारत्वादु- भावपि प्रतिहाराते सन्ध्यगीतौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये अः कारो वृद्धः पदगीतो भवति यथा एडकावे आ३सू३रियास्यबृहतः३अधित्रिय३ध्वउष३ सो३ इति चतुषपेडेयामेअयंपूना३न३उप३सा३ इति एवमादीनि *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन अः कारस्य वृद्धस्य भक्तिम- ध्यस्य पादमध्यस्य च स्तोभप्रत्ययस्य पदगीतत्वे प्राप्ते यत्र सन्ध्यगीतं भवति तदुदाहरिष्यामः *अस्येदिन्द्रः क्षारे* आक्षारे अस्येदिन्द्रोमदेष्वेति प्रस्तावमध्ये सन्ध्यगीतः *वसुरुचउत्सेधे* आदौ कोचिदिति अस्यां वसुतुचो इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः

रत्सेधे तुवः स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नो रजः सूर्यश्च पूर्वे देवोधौतोमत्सरासोश्वश्वजम्भे वृषामदः स्वरेबृहन्निधधने क्यःस्वासु वत्सास्वभिद्युच्यावनेपासास्थं पवस्वमधुमायांचें द्रःश्येनःसंतनिनिसोमोवाम्ने चन्द्रो-

---

(उत्सेधे) *तुवः सारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः* षष्ठसप्तमयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोदेवान् गच्छन्तुवोमदाइति उपद्रवमध्ये सन्ध्यगीतः *रजः सूर्यश्च पूर्वे* एतयोरेव पूर्वेत्वाष्ट्रीसाम्नि रजः सूर्य इति उपद्रवमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीतः *देवोधोतोमत्सरासोश्वजम्भे* बृहन्निधने वार्कजम्भे उत्सोदेवो नृभिर्द्धोतोमत्सरसोइन्दुरश्वो इति च प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीताः *वृषामदः स्वरे बृहन्निधने* बृहन्निधने स्वरे वृषामदोवरेण्य इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः । *वयः स्वासु वत्सासु* स्वासु निसवत्सासुश्रयारुचायां रोचमानोवयो इति प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः *अभिद्युच्यावने पासास्थं *अभिद्युम्नायां च्यावने पासास्वस्य उद्गीथमध्यत्र्यक्षरं प्रतिहारपक्षेपि सन्ध्यगीतम् सशुवो२ सू ३ तो ३३ २ हा३ इयासास्वरंउद्ध्येदभितृतीये वृषभंनर्याहा २३ हा ३३३ या ३३३२ सां ३ *पवस्वमधुमायां* च च्यावने पवस्वमधुमत्तमायां च पाशास्वरस्थं उद्गीथमध्ये संध्यगीतं भवति । *इन्द्रः श्येनः सन्तनिनि* इन्द्रोमदायां सन्तनिनि पादमध्ये सन्ध्यगीतः इन्द्रो३ हा३उश्यो नोनयानिमिति च प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *सोमोवाम्रे* वाम्रेसोमोयउत्तमेमिति सामशब्दः सन्ध्यगीतः उद्गीथमध्ये पादमध्ये च *चन्द्रोवाभ्रे* बाभ्रवे हरिश्चन्द्रोमरुद्गण इति प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *राधः कौत्से* ऐडकौत्से पर्पिराधो इति प्रतिहारमध्ये सं-

वाभ्रे राधःकौत्से मयोभरे स्तोतृभ्योवारे देवःपुनाभि-सोमयोमर्घेष्टंभयोस्तावे मत्सरासश्च ॥ ३ ॥

भक्तिमध्यःपादमध्यश्च स्तोभेप्रत्यये संध्यगीतः स-र्वत्र पदगीतं वक्ष्यामोदेवःप्रत्युक्रांतऐडयास्यद्वितीया-यां जिगन्नवस्तेपूतायां वाङ्निधनेक्रौञ्चे जारःप्रसुन्वानाद्वि-

ध्यगीतः *मयोभरे* सौभरे उग्रश्चक्रामयोधृषदितिप्रतिहारमध्ये संध्यगीतः *स्तोतृभ्योवारे* वारवन्तीये स्तोतृभ्योधृष्णुधीयान-इति प्रतिहारमध्ये संध्यगीतः । *देवः पुनाभिसोमयोर्मेधष्टम्भ-योः स्तावे* उत्सोदेवोराजा देव इति च मैधातिथवैष्टंभयोः प्रस्तावमध्यसन्ध्यगीतौ । *मत्सरासश्च* मत्सरास इति च प्र-स्तावमध्ये पादमध्ये च मैधातिथमहावैष्टंभयोः संध्यगीतौ । (मध्यः पादमध्य इति सर्वोदाहरणेषु अधिकारो द्रष्टव्यः) ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च अस्तोभे प्रत्ययेः अः कारोवृद्धः संध्य-गीतः सर्वत्र भवति एष उत्सर्गः उदाहरणानि द्रुहानयौधाजय-द्वैगतयोः पौरुहन्मनगौङ्गवयोः प्रस्तावमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः एवमादीनि *पदगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन सन्ध्यगीतप्राप्तानामपवादः *देवः प्रत्युक्रान्त ऐडयास्य द्वितीयायां *ऐडयास्ये उत्सोदेव इति उद्गीथपादमध्ये पदगीतः *जिगन्नवस्ते पूतायां वाङ्निधने क्रौञ्चे* वाङ्निधने क्रौञ्चे ते पूतायां जिगन्नव इति उप-द्रवमध्ये पदगीतः *जारः प्रसुन्वानाद्वितीयायां विते* गौरीविते-

तीयायांविते हीषीस्वरतत्सत्रिणिधनायास्ये घृतव्रतस्त्रैशोके भरन्तःसौभरलेययोः पुरोजिनरइत्येतौ शब्दौ मराये शुचयइमाउत्वायाᳬश्यैते श्वःकार्त्तयशौदलस्यवेषु श्येनःसंमिश्लायाᳬसᳬहिते जातोवाचःसाम्निप्रियंदेवायां दधन्वांयःसर्वत्र दक्षशूरावर्केशार्ङ्गेच ब्रह्मयुजोभारद्वाजे पुरांदर्मआमंद्रैरित्यत्राभि-

---

प्रसुन्वाद्वितीयायां सरज्जार इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *हीषीस्वरउत्सर्गस्त्रिणिधनायास्ये* त्रिणिधनायास्ये द्वितीयायां उत्सोदेवो हीषी स्वरस्य उद्गीथमध्ये पदगीतः *धृतव्रतस्त्रैशोके* त्रैशोकोत्तमायां धृतव्रत इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *भरन्तः सौभरलेययोः* स्थूरंनकच्चिद्भरंतइति सौभरकालेययोः उद्गीथमध्ये पदगीतः *पुरोजिनरइत्येतौ शब्दौ मराये* मराये पुरोजितीवः। अग्निनर इति च प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *शुचयइमाउत्वायाᳬश्यैते* पावकवर्णाः शुचयइतिश्यैतेउद्गीथमध्येपदगीतः। *श्वकार्त्तयशौदलस्यवेषु* इंदुरश्वः कार्त्तयशे द्वितीयायां उद्गीथमध्ये पदगीतः अदले उपद्रवमध्ये पदगीतः त्रासदस्यविद्वितीयायामुपद्रवमध्ये तृतीयायां च प्रस्तावमध्ये पदगीतः *श्येनः संमिश्लायांसᳬहिते* सᳬहिते च सीदच्छयेनइति उपद्रवमध्ये पदगीतः *जातौ वाचः साम्नि प्रियंदेवायां* वाचः साम्नि ऋतेन यऋतजात इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *दधन्वांयः सर्वत्र* दधन्वायां य इति सर्वत्र वृद्धः सर्वत्र पदगीतः *दक्षशूरावार्के* दीर्घतमसोर्के दक्षोदेवानांशूरोनवत्त इति च प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *शार्ङ्गे च* एतावेव शब्दौ प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *ब्रह्मयुजोभारद्वाजे* ब्र-

निधनेकाण्वे मर्त्तोयोयꣳसहोतायां कमश्वेऽश्वायंतो-
ऽभित्वाशूरायांकण्वतरेऽस्येदिंद्रश्चाभित्वापूर्वायाꣳ सु-
ष्टुतयोवषट्कृतायांबृहति रुषउग्रस्यपृतइत्यत्र वाजीये
दिव्योरथंतरबृहति राधस्तभोर्वींके विधतोभद्राइंद्रा-
याꣳसौभरे भरमाणोभ्याभिह्रियौधे मृजानःसवाज्य-
क्षायांबोधीये बोधीये ॥ ४ ॥

ह्ययुजोहरय इति भारद्वाजे उद्गीथमध्ये पदगीतः *पुरांदर्मआ-
मद्रैरित्यत्राभिनिधनेकाण्वे* पुरांदर्मोअपामजइति उद्गीथमध्ये
अभिनिधने काण्वे पदगीतः *मर्तोयोयꣳसहोतायां कमश्वे*
साकमश्वे अयꣳसहोतायां मर्तोयोअस्मा इति उद्गीथमध्ये
पदगीतः *अश्वायन्तोभित्वाशूरायाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे क्षौ-
द्रे अभित्वाशूर इति तृतीयायां अश्वायन्त इति उद्गीथमध्ये
पदगीतः *अस्येदिन्द्रश्चाभित्वापूर्वायाम्* चशब्दात् कण्व-
रथन्तर एवभित्वापूर्वद्वितीयायां अस्येदिन्द्रे इति उद्गीथमध्ये
पदगीतः। *सुष्टुतयोवषट्कृतायां बृहति* बृहतित्वद्धंत्तुत्वा सुष्टुत-
य इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *रुषउग्रस्यतइयत्र वाजीये *रा-
योवाजीये आछाद्यामरुष इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *दिव्यो-
रथन्तरबृहति* रथन्तरबृहति द्वितीयायां नत्वावां अन्योदिव्य इति
उद्गीथमध्ये पदगीतः *राधस्तन्नोर्वीके* वींकेराधस्तन्न इति उद्गी-
थमध्ये पदगीतः *विधाताभद्रा इन्द्रायां सौभरे* सौभरेभद्रा इन्द्रा-
यां यो अस्य कामं विधत्त इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *भरमाणो
भ्यभिह्रियौ धे *यौधाजये अभ्यभिह्रिश्रवसायां शर्याभिर्नभरमाण
इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *मृजानः सवाज्यक्षायां वोधीयेवोधीये*
जरामध्येसवाज्यक्षायांअह्मिर्मृजान इति प्रतिहारमध्ये पदगीतः।

आकारोऽत्वं पाशब्दःप्रकाण्यायां पार्थवाराहकुत्सरथीयेष्विन्द्रायेंदाविति क्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्वाहायिस्तोभेप्रत्यये जसावैश्वमनसे वृधावृहद्वारे पूर्वथाकण्वतरे द्विताग्रुज्ञाने दिवआप्रत्नंपीयूषमित्यत्रजयामहीयवोत्सेधेषू चैनेटनएकारै प्रत्यये आर्यः कालेय आसाद्वतीयोत्तमेजेतानामैधे हव्यविशीय इसंध्यगीतपदगीतंसमाप्तम् ॥

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥

आकारोऽत्वं अतः परमत्वं वक्ष्यते आकारोयेषु सामसु अकारो भवति तान्युच्चारयिष्यामः *पाशब्दः प्रकाण्यायां पार्थवाराहकुत्सरथीयेषु* शुचिबन्धुः पावक इति पाशब्दः पशब्दत्वमापद्यते एतेषु सामसु *इन्द्रायेन्दाविति क्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्वाहायिस्तोभे प्रत्यये*इन्द्रायेन्दायां क्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्वाहायिस्तोभे प्रत्यये अकारः अत्वमापद्यते अर्कस्य योनाइ अवाहाइ संत्वामृजन्ताहि अवाहायि *जसावैश्वमनसे* *इन्दोधाराभिरोजसा आकारोअत्वमापद्यते *वृधाबृहद्वारे* महान्महीऋतावृधा अत्राकारस्य अत्वापत्तिः *पूर्वथाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे अनुष्टुवन्नि पूर्वथेतिअत्वापत्तिः *द्विताग्रुज्ञाने* सुज्ञाने विश्वापरिपियाभुवदधद्विनेति अत्वं । *दिवआप्रत्नं पीयूषमित्यत्र जयामहीयवोत्सेधेषु* प्रत्नंपीयूषमित्यत्र महोगाहादिवआकारस्य अत्वापत्तिः । *उच्चैनेडतएकारेप्रत्यये* एडतेउच्चाएनाएकारे प्रत्यये अत्वापत्तिः । *आर्यः कालेये*कालेये पस्यायं विश्वआर्यइति आकारस्य अत्वं । *आसाद्वतीयोत्तमे* सनोदूरा-

न्द्रातोकावार्षाहरेर्गाथेऽभ्यासेप्रत्यये दुहासखामत्स्वे-
प्रत्यये वैराज आःकारोत्वं मदाः सुतासोमायां बृह-
द्रथन्तरयोः स्तावे तमाः श्यावे क्षाश्वाउवायांप्रत्यये
नित्यवत्सातीषंगासिमास्विकारोत्वमिवोत्सेधे दुहा-
नायां प्रतीनिद्विहिकादेव्ये अर्षसिकण्वतरेडिन

षासाच । अत्र अत्वं आसाचेति । *जेतानामिधे* जेतारम-
पराजितमिति आकारोऽत्वं *हव्यात्विशीये* स्वासु विशीयेह-
व्यान्यैरयेतिआकारोऽत्वं *इन्द्रातोकावार्षाहरे गाथेऽभ्यासे प्र-
त्यये* वार्षा हरे अप्साइन्द्राय इषन्तोकाय उद्गीथे अभ्या-
से प्रत्यये आकारस्य अत्वं *दुहासखामात्स्वेप्रत्ययेवैराजे* म-
हावैराजेदुहासखामत्स्वशब्दे प्रत्यये अत्वं इहदुहमत्स्वा *आः-
कारोऽत्वं* इदानीमाःकारस्यात्वमुच्यते *मदाःसुतासो-
मायां बृहद्रथन्तरयोः स्तावे* बृहद्रथन्तरयोर्देवागच्छंतुवोमदाइति-
प्रस्तावे अत्वं अहोइद्आयत्हतीद्श्वा रथन्तरे । *तमाः-
श्यावे* श्यावाश्वे सुतासोमधुमत्तमाइतिप्रस्तावे आःकारोत्वं ।
*क्षाश्वाउवायां प्रत्यये नित्यवत्सतीषंगसिमासु *सोमोदुग्धाभि-
रक्षाइति अत्रआउवायां प्रत्ययभूतायां आकारोत्वं नित्यवत् सा-
तीषंगीसमासु *इकारोत्वं* अतःपरं इकारस्यात्वं वर्त्तिष्य-
ते । इत्रोत्सेधे दुहानायां उत्सेधे दुहानायां शक्नुनाइवेति
इकारस्यात्वं *प्रतीनिद्विहिकादेव्ये *द्विहिंकारे वामदेव्ये त्वंष्ट-
त्राणिहंस्यप्रतीनि इकारोत्वं *अर्षसिकण्वतरे *कण्वरथन्तरे
मृज्यमानायां अभ्यर्षसीतिइकारोत्वं *डिनउत्तरयोरास्तोभेप्रत्यये
*शैखण्डिने उत्तरयोः स्तोत्रीययोः आकारे स्तोभे प्रत्यये
इकारोत्वं । सत्तानियोनौ कलशेषु सीदति पतिर्विश्वस्य भु-

उत्तरयोरास्तोभे प्रत्यय ओकारोत्वं नदंवउँसᳲस्तोभ ᳲंस्तोभे च महामिदं वेकारौकारयोरत्वमोष्ठ्ये महेज्ञीये: कारोत्वं नोअर्षसिपुनानायाᳲ साप्तमिकात्रिणिधनायास्ययोर्यौधाजये च घृषो अचिक्रायां च त्रिणिधने ऽयं पूषायां च क्रौंचे वश्च बृहतिस्तावे

घनस्य राजसि *ओकारोत्वं *अतःपरमोकारस्यात्वमुच्यते । *नदंवᳲसᳲस्तोभे*ह्वᳲस्तोभेनदंवत्रुदतीनामितिᳲकारोत्वं नदंवोअदती २ नां *ओस्तोभे च महामिन्दोनूनोरायि महामिद्त्रुहा २३ त्रुहा ३ सत्रासाहीये च *एकारौकारयोरत्वमौष्ठ्ये *एकारौकारयोरत्वं ओष्ठ्ये प्रत्यये उदाहरणानि आहर्यतो अर्जुनो अक्तेद्रिहिंकारे वामदेव्ये अध्वर्योएडसौपर्णेत्वारया ऊर्द्वारयिष्ठे एवमादीनि *महेज्ञीये *यज्ञायज्ञीये यत्तेधीतीᳲसुमतिमावृणीमहे । *अःकारोत्वं *अतःअःकारस्य अत्वमापद्यते इत्यधिकारार्थम् *नो अर्षसिपुनानायाᳲसाप्तमिकत्रिणिधनायास्ययोः *अपोवसानः साप्तमिके आयास्ये त्रिणिधनायास्ये च अःकारः सविसर्गः अत्वमापद्यते *यौधाजये च *अपोवसानः अत्वमापद्यते *वृषो अचिक्रायां च त्रिणिधने *त्रिणिधनायास्ये वृषो अचिक्रायां च गोभिरंजान इति अःकारोत्वं *अयं पूषायां च क्रौंचे* अयं पूषायां च मध्ये निधने क्रौंचे सोमः पुनीनो अर्षसीति अःकारोत्वं *वश्च बृहतिस्तावे *बृहतिप्रस्तावे अक्षरसंसर्ग अयं पूपातृतीयायां पकारे प्रत्यये अःकारोत्वं परउत्सेधे दुहानायां घृणातपन्तमातिसूर्यं पर इति अःकारोत्वं

पर उत्सेधे दुहानायां पुरोमत्स्वे प्रत्यये वैराजे पुरुषः शब्दः प्रथमः स्वरोऽव्याहृतिषु कामेच सर्वासु मदभियरुहशब्दामध्येमे विकल्पे ॥ ५ ॥

वृद्धमृवर्णंऽसर्वमाभेवति षकारस्पर्शयोः प्रत्यययोग्र्नांताः का ३२३ ष्मांका ३२३ ष्टी एवंजातियानि तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वाभेवति यथायोजा

---

*पुरोमास्वे प्रत्यये वैराजे *पुरःशब्दो अःकारःमास्वे प्रत्यये अत्वमापद्यते *पुरुषशब्दः प्रथमस्वरोऽव्याहृतिषु *व्याहृतिषु पुरुषशब्दः प्रथमस्वरे अःकारोत्वं भूर्भुवःस्वःसत्यं पुरुष इति पञ्च व्याहृतयः *कामे च सर्वासु मदभियरुहशब्दा मध्यमे विकल्पे *निधनकामेच मदाभियरुह एतेषु अःकारः अत्वमापद्यते ।

अत्वं परिसमाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ।

---

*वृद्धमृवर्णंऽसर्वमाभेवतिषकारस्पर्शयोः प्रत्यययोः ग्नान्ताः का३२३ष्णांका ३२३ष्टी ३३ एवं जातीयानि*इदानीमाभावोवर्त्तिष्यते ऋवर्णे वृद्धं षकारस्पर्शयोः प्रत्यययोः ककारादिमकारान्ताः स्पर्शास्तेषु प्रत्ययेषु सर्वमाभेवति । यथोदाहृतं *तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वाभेवति। यथा योजा ३३४ रितृ ३ भ्योमघवा ओतृ ३२३४ पाव *पूर्वलक्षणेन सर्वव्यंजनावस्थितस्य ऋकारस्य वृद्धस्य आभावमाप्तस्य तृकारस्थितस्य प्रतिषेधः

३ः४ रितृभ्योमघवाओत् ३१३४ पा ३ तृकारस्त-
षयोः प्रत्ययोराभवति ता ३३ त्तायामधिरो तार्षाणा
३२३४ अगृकारोहकारेपृकारश्निकारेशङ्गा ३१३ हपा
३ रुचदुषसः पार्श्निरग्रा३या२१रयामे चायंगौरिति न-
कृश्वोनेप्रत्यय उक्तस्त्वभ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो-
नका ३३ श्वोनका ३३ यदुक्तंपुरस्तात्षकारस्पर्शयोः
प्रत्यययोराभवतीतितत्रापवादाः ससृग्मवावृधाच-
नामेधे चक्रमाशात्त्य एतदेवोदाहरणं. यूथादानायां
कौल्मकण्ववृहतोः संगृभात् न इत्यत्राकूपारे ममृ-

*तृकारस्तषयोः प्रत्यययोराभवति तार्त्तायामाधिरोता ३ र्षा ३
णा ३३३अ*किं सर्वत्रैव तृकारस्य अनाभावः।? न, किं तर्हि?
तकारषकारयोः प्रत्यययोराभावः यथोदाहृतं *गृकारोहकारे
पृकारश्निकारेसङ्गा ३ हपा ३ रुचदषसः पा ३ श्निरिग्रा ३ या
३३ यामेचायङ्गौरितिनकृश्वोनेप्रत्यये *सहोदैर्घतमसे नकृकारः
श्वश्वोनेप्रत्ययेआभवति *उक्तस्त्वभ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो-
नका ३३ श्वोनका *प्रसंगादिदमुच्यते। वक्ष्यत्युपरिष्टात् व्य-
ञ्जनमपराङ्गविरामे लुप्यते ऽभ्यासे चेति तदत्राभ्यासप्रत्ययस्य रे-
फस्य लोपः *यदुक्तं पुरस्तात्षकारस्पर्शयोः प्रत्यययोराभवती-
तितत्रापवादाः *ससृग्मेवावृधा२ नामेधे *उपत्वाकाम इ महे-
ससृग्महेवावृधा२तिनामेधेतयोरनाभावः *चक्रमाशात्त्ये *शात्त्ये
गौरीवित्ते चक्रमासत्पराधसइसनाभावः *एतदेवोदाहरणं यू-
थादानायां कौल्मकण्ववृहतोः *आपुरन्दरञ्चक्रमेतिअनाभावः
*संगृभातून इत्यत्राकूपारे *राऽयाकूपारोचित्रंग्राभ२संगृभेत्यना-
भावः *ममृस्वासु दैर्घे *स्वासु दैर्घश्रवसे ममृज्यन्तेदेवयव
इति प्रतिहारे अनाभावः *एतदेवोदाहरणमाभिक्रन्दायां धेनुव-

स्वासु दैर्घ्यं एतदेवोदाहरणमभिक्रंदायां धेनुवरुणयोर्गिरस्तइंदायां च सꣳहिते नभूप्रसुन्वानायां गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकरावतरदोहतरेषु नृभिः प्रत्तꣳसधस्थमित्यत्रैड्डयास्यगोगज्ञियषेधाभीशाष्कारसामवरुणनमतरजंभेष्वेतदेवोदाहरणमभिसोमाध्यास्याꣳहृदुत्थाग्नेस्त्रिणिधनहन्मनेषु धर्त्तायां ज्ञीयकावाभिक्रन्देष्ववद्युतानायां च तमसोर्के ककुतंतेमदायाꣳहारिभरवारेष्वेतदेवोदाहरणमयंपुनानायां ज्ञीये तंत्वामदायां

रुणयोः *अभिक्रन्दायांमर्मृजानोत्रिभिः सिन्धुभिर्ट्टेषेतिमरुत्वान्धेनुवरुणसाम्नोरनाभावः *गिरस्तइन्द्रायां च सꣳहिते *गिरस्तइन्द्रायांसꣳहिते मर्मृज्यन्ते अपश्च्युत्वइत्यनाभावः *नभूप्रसुन्वानायां गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकण्वतरदोहतरेषु *प्रसुन्वानायां हतामरवंनभूगव इति गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदैवोदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकण्वतराज्यदोहरथन्तरेषु अनाभावः *नृभिः प्रत्तꣳसधस्थमित्यत्रैडयास्यगौङ्गज्ञीयषेधाभीशाष्कारसौमवरुणनमतरजम्भेषु *नृभिर्द्धोतोविचक्षणइत्येतेषुसमासुअनाभावः। *एतदेवोदाहरणमभिसोमाध्यास्यायाꣳहृदुक्थाग्नेस्त्रिणिधनहन्मनेषु *नृभिर्येमाणोहर्यतोविचक्षणइति बार्हदुक्थादिष्वनाभावः *धर्त्तायां ज्ञीयकावाभिक्रन्देषु *धर्त्तायां दक्षोदेवानामनुमाद्योनृभिरितिज्ञीयकाववासिष्ठाभिक्रन्देषु अनाभावः *अवद्युतानायां च तमसोर्के *दीर्घतमसोर्केअवद्युतानायां नृभिर्येमाणः कोश आहिरण्यय इत्यनाभावः *ककुतं ते मदायाꣳहारिभरवारेषु *उलोकक्कुन्नुमद्रिव इति हारिवर्णसौभरवारवन्तीयेष्वनाभावः *एतदेवोदाहरणमय

च सꣳहिते प्रोषुवत्सासु च ॥ ६ ॥

समृत्त्रैशोके वृक्तवर्यंघत्वायामभिनिधने काण्वे वृष्णिगर्यत्सानोर्वꣳशीय इवोपदृगुपत्वाजावारतृतीयायामेतदेवोदाहरणमयꣳसूर्यायामामहीयवयोर्धीयर्षभावपावमानाशुमार्गीसौम्यैटतसाकेघृषिकृच्छिशुदेव्याद्वेज्योतिषेषु तस्थभिः पाहिरौरवे स्यपुरुकृच्छ्रव्यूहारमान-

---

पुनानायांज्ञीये *अयंपुनानायां यज्ञायज्ञीये अयꣳसिन्धुभ्योऽभवदुलोकहृदित्यनार्भावः । *तन्त्वामदायां च सꣳहिते*तन्त्वामदायां सꣳहिते उलोककृन्नुमीमह इत्यनार्भावः *प्रोषु वत्सासु च *प्रोषुनित्यवत्सासु अभीकेचिदुलोककृदित्यनार्भावः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

*समृत्त्रैशोके *त्रैशोके अपिकर्णेतर स्विनः समृक्भिरित्यनार्भावः *वृक्तवर्यंघत्वायामभिनिधने काण्वे *आपोनवृक्तवर्हिषइत्यभिनिधने काण्वे अनार्भावः । *वृक्तिर्यत्सानोर्वꣳशीये* उद्वꣳशीये यूथेनवृष्णिरेजतेइति अनार्भावः *इवोपदृगुपत्वाजावारतृतीयायाम् *भद्रासूर्यइवोपदृगितिवारवन्तीयेऽनार्भावः *एतदेवोदाहरणमयꣳसूर्यायामामहीयववोधीयर्षभपावमानाशुमार्गीसौम्यैटतसाकेषु *अयꣳसूर्यइवोपदृगितिएतेषुसामस्वनार्भावः *ऋषिकृच्छिशुंदेव्योद्वज्योतिषेषु* ऋषिमनायऋषिकृदितिवामदेव्येउद्वद्भार्गववैश्वज्योतिषेष्वनार्भावः । *तस्थभिः पाहिरौरवे* पाहिचतस्थभिरितिरौरवेऽनार्भावः *अस्य पुरुकृच्छ्रव्यूहारमानवयोः*पौरोअश्वस्यपुरुकृदितिहारायणपूर्वमा-

वयो रुरुक्रुदुकुवित्सुनायां वोधीये पृथिवींप्रदैःपंते बृहति च यज्ञायथाया मृधक्सोमदविज्ञीये ऽवृद्धमथाभ्भवाति षभेथिवी धृष्णुवृष्णि वृषन्वारे मृत्यधेनौ कृण्वते क्रौञ्च मृज्यकण्वतरेकृंतच्छकुनिमाज्र्यमानः सुहस्तिया३निर्गाअक्रा ए ३२ तंदो ३ तृंपायामृवर्णप्राप्तःरेफः प्रथमस्वरायां धृद्धायामपदिश्यतेत्रा २३३ पा ३३ रथतंरे च पूर्वदेव्यहदाग्नेययोर्ऋवर्णं प्रासमकारः

नवयोरनार्भावः *उरुक्रुदुकुवित्सुनायां वोधीये *क्रुवित्सुनायां जरावोधीये उरुकृदुरुणस्कृधीत्यनार्भावः*पृथिवींप्रदैभ्यन्ते *अभिनिधेने काण्वेअनुमातरंपृथिवीमित्यनार्भावः *बृहति च यज्ञायथायां *यज्ञायथायां बृहति तत्पृथिवीमित्यनार्भावः *ऋधक्सोमदविज्ञीये*दविद्युतत्पारुचेंतियज्ञायज्ञीये तृतीयायामक्षरसंसर्गप्रस्तावे ऋकारस्यानार्भावः*अवृद्धमप्यार्भवति*अवृद्धस्याप्यार्भाव उपदिश्यते* पभे थिवी *शाकरर्षभे पृथिवी चाविजभ्रिष इत्यार्भावः *धृष्णुवृष्णि* शतानीकेव प्रजिगातिधृष्णुवृद्धस्यार्भावः *वृषन्वारे* सरूपवृषन्नितिवारवंतीये आर्भावः *मृत्यधेनौ* मरुतां धेनौ ते अस्य सन्तु केतवेमृत्यवआर्भावः *कृण्वते क्रौंचे* अयं पूषायां क्रौंचे सोमासः कृण्वत इत्यार्भावः *मृज्यकुण्वतरेकृन्तच्छकुनिमाज्र्यमानः सुहस्तिया३निर्गाअकाए ३१ तंदो३ *अवृद्धमप्यार्भवतीतिप्रमाणंकृत्वाप्रदर्शनंकृतम् *तृंपायामृवर्णप्राप्तरेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामुपदिश्यतेत्रां ३३३ पा ३३ *आर्भावतृंपाव्यश्नुहीति अत्रतृंकारस्तपयोरार्भवतीतिऋवर्णमेव प्राप्तं वचनात्प्रथमस्वरायाःवृद्धायां रेफोत्पत्तिरुपदिश्यते यथोदाहृतं *रथन्तरे च* रथन्तरे च एत-

क्रियतेना३यर्णवन् ॥ ७ ॥

ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामो मह्वस इमा उवायां वारदेव्यरथबृहत्सु श्रुध्ये तु प्रश्लेषोभीन्द्रमभिवायुमि-

देव व्याख्यातम् । *ऋण्वन्देव्यबृहदाग्नेययोर्ऋवर्णमात्रमकारः क्रियतेना ३ यर्णवन् *तमग्निमस्तेवसवोन्पृणवान्निति वामदेव्ये- बृहदाग्नेययोरवृद्धत्वादकार एव मात्रो वचनादकारः क्रियते यथो- दाहृतम् ॥

आर्भावः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥

*ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये *ऋग्विषये पादमध्ये स्वरसन्धिर्यत्र भवति सोऽप्य(रूप)सन्धिना,यथा अग्निमीडिष्वावसे- महेव नत्वाअद्रिवइति तथादित्यव्रते वयंएवं यत्र स्वरयोरेकीभावः क्रियते स प्रश्लेष उच्यते तथा ऽत्यन्तलुप्तसन्धिना यत्रस्वरस्य लोपः क्रियते स च प्रश्लेषः । यथापादोऽस्यसर्वाभूतानि, सोय- मनेन सूत्रेण सिद्धोपन्यासः क्रियते विशेषविवक्षया *साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामः *एवं पूर्वलक्षणेन पादमध्ये संश्लिष्टा ये सामविषये विश्लिष्टा भवन्ति तानुच्चारयिष्यामः *मह्व- वसइमाउवयांवारदेव्यरथबृहत्से *अयंवामह्वसे इतिवारवं- तीयादिषु विश्लेषः *श्रुध्ये तु प्रश्लेष*: एष एवशब्दः श्रुध्ये प्र- श्लिष्यते *अभीन्द्रमभिवायुमिसत्रपार्थे* अभिवायुं वीसर्पागृ- णान इति पार्थे अभीन्द्रवृपणमिति विश्लेषः *केतवः स्वासु मरुतां* स्वासु मरुतां धेनौ ते अस्य सन्तु केतवो मृसव इति विश्लेषः*

स्यत्र पार्श्वे केतवः स्वासु महता गर्भोमहत्तत्सोमा-याःसर्वत्र छन्दसि तु प्रश्लेषः प्रसुन्वानायाः सर्व-त्र पवस्वयस्ते मदायाःसर्वत्र सोमसामसाहीयशां-मदेषु प्रश्लेषः पुरोनःसर्वत्र माशिः माशिवासः सर्वत्र श्वाद्रिर्नार्वाचपिबासोमायामृषभे प्रस्मवाजेषुनः सर्व-त्र रवोद्गीथे तु प्रश्लेषो नोअविभिः सुषावसोमायाः-सर्वत्राष्टादंष्ट्राकंपुष्यसंक्रुतियशाःसु प्रश्लेषः ॥ ८ ॥

गर्भोमहत्तत्सोमायां सर्वत्र महत्तत्सोमायां अपांयद्गर्भोवृणीते-तिसर्वसामसु विश्लेषः *छन्दसि तु प्रश्लेषः* वेदेतु प्रश्लेषः छन्दःशब्देन वेद उच्यते *प्रसुन्वानायां सर्वत्र* प्रसुन्वानायां-धसइति सर्वसामसु विश्लेषः *पवस्वयस्ते मदायाःसर्वत्र* यस्ते मदायां तेनापवस्वांधसेतिसर्वविश्लेषः *सोमसामसाहीयशांमदे-षु प्रश्लेषः* तेनापवस्वांधसेतिसोमसामादिषु प्रश्लेषः *पुरोनः स-र्वत्र* प्रेद्धोअग्नेदीदिहीति पुरोनोजस्रयेतिसर्वत्र विश्लेषः *मा-शिवासः सर्वत्र* । माशिवासोअवक्रमुरितिसर्वसामसु विश्लि-ष्यते *श्वाद्रिर्नार्वाचपिबासोमायामृषभे* पिबासोमायां वैराज-र्षभे हर्यश्वाद्रिः सुयतोनार्वा इति विश्लेषः *प्रस्मवाजेषु नः सर्वत्र* प्रस्मवाजेषुनोवेति सर्वत्र प्रश्लेषः । *रवोद्गीथे तु प्रश्लेषः* एष एव शब्दो रौरवोद्गीथे प्रश्लिष्यते *नोअविभिः सु-षावसोमायाःसर्वत्र* सुषावसोमायां नूनं पुनानो अविभिरितिस-र्वसामसु विश्लिष्यते । *आष्टादंष्ट्राकंपुष्यसंक्रुतियशाःसु प्रश्ले-षः* एष एव शब्दः आष्टादंष्ट्रादिषु प्रश्लिष्यते ॥ ४ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

सुते चित्वानवे वृद्धाच सर्वत्राऽऽयास्ये तु प्रश्ले-ष उदिन्द्र त्वꣳत्वेहीत्यत्र कण्वबृहतिपूर्वकल्पे स्तावे च जम्भे प्रतिहारे कौल्मे स्तावे गायंतोयूथादानायां कण्वबृहति जम्भे च तवाद्यायाꣳसहोदैर्घमराययो वैराजे च स्तावे तवद्वितीयायामाभीशवद्वैगतयो रहस्ये च बृहत्यरुषीप्रतिष्यासूनरीद्वितीया-

---

सुतेचित्वानवे उत्तरे मानवे सुतेचित्वाप्सुमदाम इति विश्लेपः *वृद्धाच सर्वत्र* वृद्धात्परस्ताचैष एव शब्दः सर्वत्र विश्लिष्टः *आयास्ये तु प्रश्लेषः* आयास्ये तु वृद्धात्परस्य प्रश्लेषः *उदिन्द्र त्वं ह्येहीत्यत्र कण्वबृहति पूर्वकल्पे* त्वꣳह्येहित्वेरत्रइति कण्वबृहति उदिन्द्राश्वमिष्टय इति पूर्वकल्पे विश्लेषः *स्तावे च* प्रस्तावे च कण्वबृहति उदिन्द्राश्वमिष्टयइति विश्लेषः *जम्भे प्रतिहारे* बृहन्निधने वार्क्कजम्भे उदिन्द्राश्वमिष्टय इति प्रतिहारे विश्लेषः *कौल्मे स्तावे* कौल्मलबर्हिषे च प्रस्तावे उदिन्द्राश्वेति विश्लेषः *गायन्तोयूथादानायां कण्वबृहति* यूथादानायां कण्वबृहति इन्द्रगायन्तोवसइति विश्लेषः *जम्भे च*वार्क्कजम्भे च इन्द्रं गायन्तोवस इति विश्लेषः *तवाद्यायाꣳसहोदैर्घमराययोः* सहोदैर्घमराययोस्तवाहꣳसोमेतिअस्मिञ्छन्दे विश्लेषः *वैराजे च स्तावे*महावैराजे प्रस्तावे आद्यायामेव तवाहꣳसोमेतिविश्लेषः *तवद्वितीयायामाभीशवद्वैगतयोः* तवाहꣳसोमद्वितीयायां आभीशवद्वैगतयोस्तवाहंनक्तमुतसोमेतिविश्लेषः *रहस्ये च बृहति* तवाहंसोमेति द्वितीयायां तवाहंनक्तेति विश्लेषः *अरुषीप्रतिष्यासूनरीद्वितीयायां वोधीये* जराबोधीये प्रतिष्यासूनरी-

यां बोधीये देवाजरमाते अग्न इधीमहीत्यत्र त्वंनइ-न्द्रौपगवे चासाद्वंतीयोत्तमतृतीयाया मापप्रथोभेय-दिंद्रायाꣳश्येने स्यार्चतोवैराजर्षभे दैवांजसाबृहति महीनधारागोराजा च कावे पादांत्यात्परः स्वरोवि-कृष्यते यथानूषतावद्युतानायाꣳशाचिपूजनायंत इन्द्र-द्वितीयायां दच्चाय विधर्म्मणि गामिष्ठानसꣳस्कृतमि-त्यत्रौशन एवंजातीयानि ॥ ९ ॥

द्वितीयायामश्वेवर्चित्रारुपीति विश्लेषः *देवा जरमा ते अग्न इ-धीमहीत्यत्र* ग्रुमन्तं देवाजरमिति आते अग्न इधीमहीसत्र विश्लेषः *त्वन्नइन्द्रौपगवे च* उत्तरे औपगवे च त्वन्न इन्द्राभ-रेति विश्लेषः *आसाद्वंतीयोत्तमतृतीयायाम्* उत्तरे वारवं-तीये स्वासु तृचे उत्तमायां सनोदूराच्चासाच्चेति विश्लेषः *आपप्राथोभे यदिद्रायाꣳश्येने* उभेयदिन्द्रायां श्येने आप-प्राथोषा इवेति विश्लेषः *स्यार्चतोवैराजर्षभे* वोधा-त्विमस्यार्चतोमनीषा इति विश्लेषः *देवाञसा बृहति* त्व-मग्ने बृहति पथश्च देवांजसेति विश्लेषः *महीनधारागोराजा च कावे* अञकावे महीनधारासन्ध अग्नेगोराजाय्यस्तविष्य-त इति च विश्लिष्टौ *पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यते* पा-दमध्ये स्वरसन्धिविश्लेष उक्तः इदानीं पादान्ते स्वरयोर्विश्लेष उच्यते *यथानूषतावद्युतानायाम्* शाचिपूजनायन्त इन्द्रद्वि-तीयायां दक्षाय विधर्मणि गामिष्ठा नसꣳस्कृतमित्यत्रौशन एवं जातीयानि *पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इसत्रैतान्युदाहरणानि॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥ ९ ॥

अथापवादाः प्रश्लिष्टा अंशोरित्यस्य शब्दस्यावृद्धात्परस्य प्रश्लेषः सर्वत्रेह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रियषंगयोर्दिवस्पदेतयोष्पवित्रायां ज्ञीये मोषुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे धियोग्नेभरामेध्मायामंते जिषुसन्तानिनि त्वचिसुष्वाणायामांधीगवेंधस स्तंवोदस्माय्यायामाथर्वणसौभरयोः प्रत्यस्मैतृतीयायां च रथंतरे ऽवासृजोरातयइत्येतौशब्दौ प्रोषु वत्सा-

---

पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यस्यापवादः *अथापवादाः प्रश्लिष्टा (इति) अंशोरित्यस्य शब्दस्यावृद्धात्परस्य प्रश्लेषः सर्वत्र* सिंधुर्न्नपिप्रेअर्णसोऽंशोः पयसेतिअवृद्धात्परस्य सर्वत्र प्रश्लेषः द्विहिकारादिषु *इह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रियषङ्गयोः* यदिन्द्रचित्रायां इह नास्तित्वादातमद्रिव इति वसिष्ठप्रियायांषङ्गयोः प्रश्लेषः *दिवस्पदे तयोष्पवित्रायां ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये दिवस्पदे अर्चन्तो अस्य तन्तवोऽव्यस्थिरन्निति प्रश्लेषः *मोषुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे* मोषुत्वायां गायत्रपार्श्वे इह वा सन्तु पश्रुधीमेहितेब्रह्मकृत इत्यभ्यासविषये प्रश्लेषः *धियोऽग्नेभरामेध्मायामन्ते* समन्तेभरामेध्मायां जीवातवे प्रतरा साधया धियोग्ने सख्ये इति प्रश्लेषः *जिषुसंतानिनि* सन्तानिनि तमिन्महत्स्वाजिषूतिमर्भेत इति प्रश्लेषः *त्वचि सुष्वाणायामान्धीगवे* त्वधीत्वमस्मभ्यमभित इति प्रश्लेषः *अन्धसस्तंवोदस्माय्यायामाथर्वणसौभरयोः* तंवोदस्माय्यायां अन्धसोभिवत्सन्नस्वसेष्विति प्रश्लेषः *प्रत्यस्मै तृतीयायां च रथन्तरे *एष एव शब्दः प्रत्यस्मैतृतीयायां रथन्तरे इदन्धसोऽवर्योप्रभरासुत मिति प्रश्लेषः *अवासृजोऽरातयइत्येतौ शब्दौ प्रो-

सु युजाणिरित्सिषायांॅ रौरवे बोधयोमहेनायां वाजीये डितेवसोत्रै ककुभे तमोर्षायां वर्णेऽर्चतप्रिये ब्रह्मयुजाकक्षे धसोद्र्योवात्सप्रे नदीधिमःश्रायन्तायांॅ सौभरे सैन्योसिवार्हद्गिरसंततनिनो वाहनोऽग्नेविवस्वद्वितीयायांॅ श्रुध्ये वृष्णउग्रस्यत इत्यत्र वाजीये धारयासेधे धियोसेधे जमवर्त्तचा ऽग्नेतमद्यकमश्वे

षु वत्सासु *मोषु वत्सासु अत्रास्रजोधराच इति अरातयोर्योनः सन्तइति च प्रश्लेषः *युजाणिरित्सिषाया ॅरौरवे* रौरवे तरणिरित्सिषायां वाजंपुरन्ध्यायुजात्रइन्द्रमिति प्रश्लेषः *बोधयोमहेनायां वाजीये* रायोवाजीये महेनायां योपोराय इति प्रश्लेषः *डितेवसोत्रैककुभे* त्रैककुभे मर्डितेन्द्रब्रवीमि ते व इति च सोऽस्मान्कदाचनेति च प्रश्लिष्टौ *तमोर्षायां वर्णे* रहस्ये शाक्करवर्णे सोमद्युमत्तमोभिद्रोणानीति प्रश्लेषः *अर्चतप्रिये* वासिष्ठप्रिये इन्द्राय नूनमर्चतोत्क्थानि चेति प्रश्लेषः *ब्रह्मयुजाकक्षे* श्रौतपक्षे यहहरीब्रह्मयुजेहहरेत्रेति प्रश्लेषः *धसोद्र्योवात्सप्रे* क्षौद्रे वात्सप्रे अन्धसोन्धम इति अद्रयोद्रयोद्रय इति च प्रश्लिष्टौ *नदीधिमः श्रायन्तायां सौभरे* सौभरे नदीधिमोऽर्विरातिमिति प्रश्लेषः *सैन्योसिवार्हद्गिरसन्ततनिनोः* वार्हद्गिरसन्ततनिनोः वीरसेन्योसिभूरिपराददिरितिप्रश्लेषः *वाहनोऽग्ने विवस्वाद्वितीयायांॅ श्रुध्ये* दूतो असि हव्यवाहनोऽग्ने रथीरितिप्रश्लेषः *वृष्णउग्रस्यत इत्यत्र वाजीये* रायोवाजीये नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरन्तीति प्रश्लेषः *धारया सेधे* उत्सेधे पुनानः सोमधारयेति प्रश्लेषः *धियोसेधे* उत्सेधे एव अस्माँ अवन्तु

ततर्दिथदैर्घे अवस्यवोदैव्ये अवस्यवोदैव्य ॥ १० ॥

यः संयोगोयवान्तः कचित्संकृष्टः कचिद्विकृष्टस्तत्र संकृष्टग्रहणं न्यर्यःसाहीयपर्णवर्णमित्रविलम्बेषु नैडे दिव्यंज्यर्षसियशःसंसर्पपुष्येष्वापृछ्यमवृद्धं

ते धिय इति प्रश्लेषः *जमवर्त्ते च* जमदग्नेरभीवर्त्ते च अस्मा औं अवन्तु ते धिय इति प्रश्लेषः *अग्ने तमद्य कमध्वे* साकमश्वे अग्ने तमद्येति प्रश्लेषः *ततर्दिथो दैर्घे *त्वेसोमप्रथमायां दैर्घे ततर्दिथोत्सन्नकमितिप्रश्लेषः *अवस्य वोदैव्ये अवस्यवोदैव्ये* एदुगधोर्वावामदेव्ये अहमहिअवस्य वो मायुभिरिति प्रश्लेषः ।

प्रश्लेषविश्लेषौ समाप्तौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥ १० ॥

यः संयोगोयवान्तः कचित्संकृष्टः कचिद्विकृष्टस्तत्र संकृष्टग्रहणम् यः कश्चित्संयोगोयान्तः कश्चिद्वान्तः तयोश्चोहगीतौकस्य चित्संकर्षः कस्यचिद्विकर्षः । तत्र सन्देहस्तन्निर्णयार्थं यत्संकृष्टं तदधिकृतम् । *न्यर्यः साहीयपर्णवर्णमित्रविलम्बेषु* पुनाविश्वान्यर्य इति सत्रासाहीयस्वारसौपर्णमित्राविलम्बसौपर्णेषु एतेषु सामसु न्यर्यशब्दः संकृष्टः अन्यत्र विकृष्टः।*नैडे* पूर्वसूत्रात् त्रिष्वपि सौपर्णेषु सङ्कर्षः प्राप्तः ऐडसौपर्णे विकर्षः *दिव्यंज्यर्षसि यशः संसर्पपुष्पेषु* दुहानऊधर्दिव्यं वरुणं वाज्यर्षसीति च एतौ शब्दावेतेषु सामसु संकृष्टौ *आपृच्छ्यमवृद्धंसर्वत्र* आपृच्छ्यमवृद्धं सत् सर्वसामसु संकृष्यते *अभीवर्त्ता-

सर्वत्र मदेष्वाकूलीये जिह्मंनक्रन्न्यश्च ज्ञीयस्योद्गीथे विश्वाच्याश्विनोर्व्रतपर्याकूपारपुष्यमरायेषु नाभ्यासे त्वद्रयश्चैतेषु वैधनेचामराये त्वग्रयेस्वासु दैर्घंध्यमायांसूर्यस्याभिप्रियाणीत्यत्र स्वारकावज्ञीययो रेष एव शब्दः सूर्यवतीष्विनोराजाद्वितीयायां चौशनेऽति-सूर्यपुष्यमरायकीर्त्येष्विन्द्रः सूर्यंस्रुचनैयकीर्त्येष्विव

दिषु विकृष्टं *मदेष्वाकूलीये* अस्येदिन्द्रोमदेष्वापूर्वे रोहित-कूलीये संकृष्टः* जिह्मंनक्रन्न्यश्च ज्ञीयस्योद्गीथे *यखायोदीर्घ-जिन्हयं इन्दुरश्वोनक्रच्य इति च यज्ञायज्ञीये उद्गीथे संकृष्टौ* विश्वाच्याश्विनो र्व्रतपर्याकूपारपुष्पमरायेषु* सामविश्वाच्याधि-येति एतेषु सामसु संकृष्यते । पर्याकूपार इति परित्यंहर्यतं हरिमितियस्ययोनिः *नाभ्यासे* पर्याकूपारे अभ्यासविषये विश्वाच्योति विकर्षः *त्वद्रयश्चैतेषु* यज्ञायसन्त्वद्रय आश्वि-नोर्व्रतादिषु सामसु त्वशब्दः संकृष्टः *वैधने च* वैधने च सोमसाम्नि यज्ञाय संत्वद्रय इति संकृष्टः *अमराये* मराये त्वद्रयशब्दोविकृष्टः *त्वग्रये स्वासु दैर्घंध्यमायां* प्रस्तोमाय-त्वग्रय इति स्वासु दैर्घश्रवसे मध्यमायां संकृष्टः *सूर्यस्याभि-प्रियाणीत्यत्र स्वारकावज्ञीययोः* अभिप्रियाणीसत्र आसूर्यस्य बृहत इति स्वारकावे यज्ञायज्ञीये च संकृष्टः *एष एव शब्दः सूर्यवतीषु* सूर्यस्येव रश्मय एताः सूर्यवत्यः एतासु सू-र्यशब्दः संकृष्टः *इनोराजाद्वितीयायां चौशने* औशने इनोरा-जाद्वितीयायां ऊर्द्धभानुंसूर्यस्य स्तभायन्निति संकर्षः *अतिसूर्य-पुष्यमरायकीर्त्येषु* तत्राहंसोमतृतीयायां घृणातपन्तमतिसूर्यपर-इसेषु सामसु सूर्यशब्दःसंकृष्टः *इन्द्रः सूर्यं स्रुचनैयकीर्त्येषु* इन्द्रः

सूर्यंकीर्त्ये वणमहाॅअसीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्र वितनैयपोस्त्वाद्योविकृष्टः सूर्ये महत्तत्सोमायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रयोरामायामासूर्यॅसर्वत्राऽस्य प्रत्ना-यामयॅसूर्यशब्दः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां न सूर्योभ्राजे सूर्यस्य नतेगिर इत्यत्र मह्हीसूर्यः कीर्त्ये सॅसूर्यस्येहवद्धामे सूर्यावैरूपांतरिक्षयोस्त्वॅसूर्यॅसौमित्रे समुसूर्यॅसंतनिनि यथर्चगीते पर्वणि

सूर्यमरोचयदिति महादिवाकीर्त्यादिषु संकृष्टः *इत्र सूर्यं कीर्त्ये* आयंत इत्र सूर्यमिति महादिवाकीर्त्ये संकृष्टः *वणमहाॅअसीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्रवितनैयपोस्त्वाद्योविकृष्टः* वितनैयपोस्त्वाद्योविकृष्टः गौरीवितनैयातिथयोराद्यः सूर्यशब्दोविकृष्टः *सूर्ये महत्तत् सोमायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रयोः* महत्तत्सोमायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रयोरजनयन्सूर्ये इतिशब्दः संकृष्टः *आमायामासूर्यॅसर्वत्र *आमासु पक्वमैरय इति आसूर्यं रोहय इति सर्वत्र संकृष्टः *अस्य प्रत्नायामयंसूर्यशब्दः सर्वत्र* अस्यप्रत्नाद्द्वितीयायामयॅसूर्य इत्रोपदृगिति सर्वत्र संकृष्टः *अत्रैवतृतीयायां न सूर्यो भ्राजे* अस्य प्रत्नातृतीयायामरसोमोदेवो न सूर्य इति संकृष्टः *असूर्यस्य न ते गिर इत्यत्र* न सुष्टुतिमसुर्येति सर्वत्र संकृष्टः *महिसूर्यः कीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये विश्वभ्राड्भ्राजोमहीसूर्य इति संकृष्टः *संसूर्यस्येहवद्धामे* इहवद्धामदेव्ये संसूर्यस्य रश्मिभिरिति संकृष्टः। *सूर्यावैरूपान्तरिक्षयोः* नत्वावज्रिन्सहस्रं सूर्या इति पञ्चनिधनवैरूपान्तरिक्षयोः संकृष्टः *त्वंसूर्यसौमित्रे* त्वंसूर्यमरोचयइति संकृष्टः *समुसूर्यॅसन्तनिनियथर्चगीते पर्वणि* अ-

ध्वविताद्दाशे महायां श्रीयविशीयवारमहामित्रतरे- ध्वेत्सूकमश्वे त्वामिच्यविभरे त्वायसर्वत्र ध्याभिर्नामेधे कुण्डपाय्यः सद्मने ध्योमनीन्द्रसुतायां वऽंशीये हिन्वत्यपसोद्विहिंकारगौगंवद्वगततरेषु णवतरे च पूर्वकल्पे ॥ ११ ॥

स्तासन्तनिसंक्षोणीसमुसूर्यागितियथर्चगीते पर्वणि संकृष्टः निधनस्वर इत्यर्थः *ध्वविताद्दाशे महायां श्रीयविशीयवारमहामित्रतरेषु* यज्ञायज्ञीयत्रिशोविशीयवारवन्तीयमहावैश्वामित्ररथन्तरेषु एतेषु सामसु यज्ञायज्ञानो अत्यायां दाशे महायां भुवद्वाजेष्वित्ति एतेषु सामसु संकृष्टः *एहूकमश्वे* साकमश्वे एहूषू इति हूशब्दः संकृष्टः *त्वामिच्च्यविभरे* त्वामिच्च्यवितारं-वद्महे इति सौभरे वयमुत्वामपूर्व इति अन्ते त्वामिच्च्य इति च्यशब्दः संकृष्टः । *त्वायसर्वत्र* (सौभरेत्वयमुत्वा उपत्वात्वामित्वा) वास्यत्वायेतित्वायशब्दः संकृष्टः । *ध्याभिर्नामेधे* नामेधे(अधाहिमध्यमायां) वासर्वचायध्याभिरिति ध्याशब्दः संकृष्टः *कुण्डपाय्यःसद्मने* अर्द्धसद्मने प्रणपात्कुण्डपाय्य इति संकृष्टः *ध्योमनीन्द्रसुतायां वऽंशीये* उद्वंऽशीये सप्रथमे ध्योमनीति ध्योशब्दः संकृष्टः *हिन्वन्त्यपसोद्विहिंकारगौगवद्वैगततरेषु णवारे च पूर्वकल्पे* (द्विहिध्वारं वामदेव्यगौंगवद्वैगतरथन्तरेषु प्रसोमदेत्यायां) तमीऽहिन्वन्त्यपसइतिद्विहिंकारादिषु संकृष्टः कण्वरथन्तरे च प्रसोमदेत्यायां तमिऽहिन्वन्त्य इति पूर्व विकल्पेत्य-शब्दः संकृष्टः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य एकादशी कण्डिका समाप्ता ।

ण्योस्तं त्वाधर्त्तायाऽह्वाविष्मतसन्तनिनो वि-भाषा प्रसुन्वानाद्वितीयायाऽंरथंतर इदंह्योमानवे स्युपमाछन्दसे पूर्व्योवृषामतीद्वितीयायां ज्ञीये त्वामभिदंष्ट्रोत्तरे मघंद्विहिंकहारभारमानोत्तररौरतरेषूतस्युर्वैरूपान्तरिक्षह्रस्वासु वृष्ट्ययावैरूपे हर्यश्व-

---

ण्योस्तन्त्वाधर्त्तायां हाविष्मतसन्तनिनोः वृषभपत्रस्व-मध्यमायां तन्त्वाधर्त्ताः रमेयाण्यो इति ण्योशब्दः हाविष्मतसन्तनिनोः संकृष्यते *विभाषाप्रसुन्वानद्वितीयायां रथन्तरे* रथन्तरे प्रसुन्वानद्वितीयायां भुजनपुत्रऽण्योरितिण्योशब्दः संकृष्टो (विकृष्टो वा एष विकृष्टः) *इदाह्योमानवे* उत्तरे मानवे त्वामिदाह्योनर इति ह्योशब्दः संकृष्टः *स्युपमाछन्दसे* माधुछन्दसे तवश्रवांऽस्युपइतिस्युशब्दः संकृष्टः *पूर्व्यो वृषामती द्वितीयायां ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये वृषामतीद्वितीयायां मनीषिभिः पूर्व्य इतिर्व्यशब्दः संकृष्टः *त्वामभिदंष्ट्रोत्तरे* उत्तरे आष्टादंष्ट्रे त्वामभिप्रनोनुम इति त्वाशब्दः संकृष्टः *मघंद्विहिंकहारभारमानोत्तररौरतरेषु* पवन्तेमघंमदमितिर्द्विहिंकारहारायणभारद्वाज उत्तररौरवरथन्तरेषु एतेषु सामसु घंशब्दः संकृष्टः *उतस्युर्वैरूपान्तरिक्षह्रस्वासु* पञ्चनिधनवैरूपह्रस्वावैरूप अन्तरिक्षेषु एतेषु सामसु यद्यायं (एतंभूमी) उतस्तुरितिस्यशब्दोवैरूपादिषु संकृष्टः *वृष्ट्यावैरूपे* आपमाथमहिनावृष्ट्ययावृषन्नितिपञ्चनिधनेवैरूपे यद्याव इति मध्यमायां वृष्ट्या इति ष्ट्याशब्दः संकृष्टः *हर्यश्वपिवासोमद्वितीयायां सहोदैर्घे* सहोदैर्घतमसे पिबासोमद्वितीयायां येन वृत्राणि हर्यश्वहंसी-

पिबासोमद्वितीयायाꣳसहोदैर्घे मरायैत्वाद्ययोः स्यं-
तमामराये विद्वान्मरायवत्रैराजर्षभयो स्त्वामि-
द्भूरिहितायां मराये सहोदैर्घे त्वभ्यासो नप्त्यो-
रौर्णायवयोः परिप्रियायां मार्गीयवे च त्वꣳह्येत्ये-
तौ शब्दौ सौपर्णे पवित्रमत्येज्ञीये नकिष्ट्वतिसते
ऽसाव्यꣳशुः सर्वत्र न सन्तानिनि पाष्योः क्रोशे

इतिर्यशब्दः संकृष्टः *मरायेत्वाद्ययोः* मराये पिबासोमाद्ययोहर्य
इतिर्यशब्दः संकृष्टः यन्ते सुखात्रहर्येति येन वृत्राणीति च संकृष्टः
स्यन्तमामराये मरायेषु श्रुधीहवाद्यायां कृष्वादुर्ताꣳस्यन्तमेति
मराये स्यꣳशब्दः संकृष्टः *विद्वान्मरायवैराजर्षभयोः* अ-
सुर्यस्य विद्वानिति मराये वैराजर्षभयोर्विद्वानिति द्वाशब्दः संकृष्टः
त्वामिद्भूरिहितायां मराये भूरिहितायां मराये भूरिमनी-
षीहवतेत्वामिदितित्वाशब्दः संकृष्टः *सहोदैर्घे त्वभ्यासः*
सहोदैर्घे श्रुधीहवान्त्यायां हवतेत्वामिति अभ्यासविषये त्वा-
शब्दः संकृष्यते *नप्त्योरौर्णायवयोः परिप्रियायां*
परिप्रियायां और्णायवयोर्वयाꣳसिनप्त्योरितिप्त्योशब्दः सं-
कृष्टः *मार्गीयवे च* मार्गीयवे नप्त्योशब्दः संकृष्टः *त्वं-
ह्येत्येतौ शब्दौ सौपर्णे* स्वारसौपर्णे त्वंह्यंगदैव्येतित्वंश-
ब्दोह्यशब्दश्च संकृष्टौ *पवित्रमत्ये ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये सोमः
पवित्रमत्येतिरेभान्निति मत्येशब्दः संकृष्टः *नकिष्ट्वतिसते* आसिते
इत्यभिन्द्रमध्यमायां नकिष्ट्वद्रथीतर इति ष्ट्वशब्दःसंकृष्टः *असाव्य
ꣳशुःसर्वत्र*असाव्यꣳशुर्मदायेतिव्यंशब्दः सर्वसामसु संकृष्टः *न-
सन्तानिनि* सन्तानिनि विकृष्टः *पाष्योः क्रोशे* प्राणाशिशु-
र्मध्यमायां पाष्यो इति ष्योशब्दः उपान्तितस्य पाष्योरिति

ष्यैरयत्रैतक्रोशवार्शेषु त्वॱंरित्वंघां च गवाष्टेषु-सिमासु त्वं घांशुद्धीये सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठार्कपुष्पेषु स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेवतीष्वेष एव शब्दोऽक्रान्वासिष्ठे परीताध्यास्यायां चानवमे ऽहनि त्वंकविर्द्वितीये दन्वते मित्राः स्वा

क्रोशे संकृष्टः *ष्यैरयत्रैतक्रोशवार्शेषु* प्राणाशिशुरन्यायां पृष्ठष्यैरयद्रयिर्मित पृष्ठष्यैशब्द स्तैतादिषु संकृष्टः *त्वॱरित्वंघांचगवाष्टेडसिमासु* त्वांरिहन्ति त्वंघांचेति त्वचशब्दौ आंधीगवाष्टेडसिमासु संकृष्टौ *त्वंघांशुद्धीये* शुद्धाशुद्धीये त्वंघाचेति त्वंशब्दः संकृष्टः *सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठार्कपुष्पेषु* स्वारमौक्ष्णोरन्ध्रवरुणसाम्नगोष्ठअर्कश्य एतेषु सामसु । मृज्यमानः सुहस्त्येति स्त्यशब्दः संकृष्टः *स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेवतीषु* परिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशब्दः संकृष्टः वैदन्वतहाविष्मतरेवतीषु एतेषु सामसु परिष्वा इति स्वाशब्दः संकृष्टः *एषएवशब्दोऽक्रान्वासिष्ठे* अक्रान्समुद्रायां वासिष्ठे बृहत्सोमो वावृधे स्वानो अद्रिभिरिति स्वाशब्दः संकृष्टः *परीताध्यास्यायां च* श्रीणन्त इयत्र परिस्वानश्चक्षस इतिस्वाशब्दः संकृष्टः सर्वसामसु *अनवमे हनि* श्रीणन्त इति नवमेऽहनि वासिष्ठे परिस्वानक्षस इति संकृष्टः स्वाशब्दः *त्वंकविर्द्वितीये दन्वते* वैदन्वते ऊहसमाम्नाये क्रमाद्वितीये वैदन्वते त्वंकविरिति त्वंशब्दः संकृष्टः *मित्राः स्वानाः सर्वत्र* सोमाः पवन्तायां मित्राः स्वाना इति सर्वसामसु

चौखम्बासंस्कृतसीरीज़

अस्यां चौखम्बा— संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरैः सीसकाक्षरैरुत्तमेषु पत्रेषु एकः स्तबको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते । एकस्मिन् स्तबके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते ।

प्राचीना दुर्लभाश्चामुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शनव्याकरणधर्मशास्त्रसाहित्यपुराणादिग्रन्था एवाऽत्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते ।

काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठशालाध्यापकाः पण्डिता अन्ये च शास्त्रदृष्टयो विद्वांस एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो भवन्ति ।

भारतवर्षीयैः, ब्रह्मदेशीयैः, सिंहलद्वीपवासिभिश्चैतद्ग्राहकैर्देयं वार्षिकमग्रिमं मूल्यम्—मुद्राः १० आणकाः ८

अन्यैर्देयं प्रतिस्तवकं ... ... " " १ " ८

प्रापणव्ययः पृथग् नास्ति । ... ...

---

(१) संस्काररत्नमाला । गोपीनाथभट्टकृता खं० २ ३)

(२) शब्दकौस्तुभः । भट्टोजिदीक्षितकृतः प्रथमाध्यायमारभ्य तृतीयाध्यायद्वितीयपादचतुर्थाध्यायपर्यन्तम् ३३)

(३) श्लोकवार्तिकं भट्टकुमारिलविरचितं पार्थसारथिमिश्रकृतन्यायरत्नाकराख्यया व्याख्यया सहितम् १५)

(४) भाष्योपबृंहितं तत्त्वत्रयम् । विशिष्टाद्वैतदर्शनप्रकरणम् । श्रीमल्लोकाचार्यप्रणीतम् । श्रीनारायणतीर्थविरचितभाट्टभाषाप्रकाशसहितं सम्पूर्णम् (वेदान्तः) ३)

(५) करणप्रकाशः । श्रीब्रह्मदेवविरचितः ... १॥)

(६) भाट्टचिन्तामणिः । महामहोपाध्यायश्रीगागाभट्टविरचित तर्कपादः (मीमांसा) ... ... ३)

(७) न्यायरत्नमाला श्रीपार्थसारथिमिश्रविरचिता सम्पूर्णा ३)

(८) ब्रह्मसूत्रभाष्यम्—बादरायणप्रणीतवेदान्तसूत्रस्य यतीन्द्रश्रीमद्विज्ञानभिक्षुकृतव्याख्यानं । सम्पूर्णम् । (वेदान्तः) ९)

(९) स्याद्वादमञ्जरी मल्लिषेणनिर्मिता सम्पूर्णा । ... ३)

(१०) सिद्धित्रयम्—विशिष्टाद्वैतब्रह्मनिरूपणपरम् श्रीभाष्यकृतां परमगुरुभिः श्री ६ श्रीयामुनमुनिभिर्विरचितम् । १॥)

(११) न्यायमकरन्दः । श्रीमदानन्दबोधभट्टारकाचार्यसंगृहीतः । आचार्यचित्सुखमुनिविरचितव्याख्योपेतः (वेदान्तः) ६)

(१२) विभक्त्यर्थनिर्णयो न्यायानुसारिप्रथमादिसप्तविभक्तिविस्तृतविचाररूपः म० म० श्रीगिरिधरोपाध्यायविरचितः सम्पूर्णः (न्यायः) ... ... ७॥)

(१३) विधिरसायनम् । श्रीमदप्पय्यदीक्षितकृतं सम्पूर्णम् ३)

(१४) न्यायसुधा (तन्त्रवार्तिकटीका) भट्टसोमेश्वरविरचिता । (मीमांसा) ... ... २४)

(१५) शिवस्तोत्रावली । उत्पलदेवविरचिता श्रीक्षेमराजविरचितवृत्तिसमेता (वेदान्तः) ... ... ३)

(१६) मीमांसाबालप्रकाशः । जैमिनीयद्वादशाऽध्यायार्थसंग्रहः श्रीभट्टनारायणात्मजभट्टशङ्करविरचितः । (मीमांसा) ३)

(१७) करणपञ्चिका प्रभाकरमतानुसारि—मीमांसादर्शनम् । महामहोपाध्यायशालिकनाथमिश्रविरचितम् श्रीशङ्करभट्टकृत मीमांसासारसंग्रहश्च सम्पूर्ण (मीमांसा) ५)

(१८) अद्वैतसिद्धिसिद्धान्तसारः । पण्डितप्रवरश्रीसदानन्दव्यासप्रणीतस्तत्कृतव्याख्यासमलङ्कृतः । (वेदान्तः) ४॥)

(१९) कात्यायनश्रौतसूत्रम् । महामहोपाध्यायश्रीकर्काचार्यविरचितभाष्यसहितम् (यन्त्रस्थः) ... ३०)

(२०) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् । श्रीभास्कराचार्यविरचितं ४॥)

(२१) श्रीहर्षप्रणीतं खण्डनखण्डखाद्यम् । आनन्दपूर्णविरचितया खण्डनफक्किकाविभजनाख्यया व्याख्यया विद्यासागरीति प्रसिद्धया समेतम् । (वेदान्तः) २१)

(२२) आख्यातचन्द्रिका श्रीभट्टमल्लविरचिता ... १॥)

(२३) श्रीलक्ष्मीसहस्रम्—बालबोधिनीव्याख्ययाऽवतरणिकया च सहितम् ... ... १२)

(२४) ब्रह्मसूत्रवृत्तिः मरीचिका श्रीव्रजनाथभट्टकृता । ३)

(२५) क्रोडपत्रसंग्रहः । अत्र श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचितानि अनुमानजागदीश्याः प्रत्यक्षानुमानगादाधर्योः प्रत्यक्षानुमानमाथुर्या व्युत्पत्तिवादस्य शक्तिवादस्य मुक्तिवादस्य शब्दशक्तिप्रकाशिकायाः कुसुमाञ्जलेश्च क्रोडपत्राणि खं० ७ ... ... १०॥)

(२६) ब्रह्मसूत्रम्, द्वैताद्वैतदर्शनम् । श्रीसुन्दरभट्टरचितसिद्धान्तजाह्नवीयुतम् .... ३)

(२७) षड्दर्शनसमुच्चयः । बौद्धनैयायिककापिलजैनवैशेषिकजैमिनीयदर्शनसंक्षेपः । मणिभद्रकृतटीकया सहितः । हरिभद्रसूरिकृतः ... ... १॥)

(२८) शुद्धाद्वैतमार्तण्डप्रकाशव्याख्यासहितःप्रमेयरत्नार्णवः १॥)

(२९) अनुमानचिन्तामणिव्याख्यायाः शिरोमणिकृतदीधित्या जागदीशी टीका ... ... ३०)

(३०) वीरमित्रोदयः महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः परिभाषा—संस्कारप्रकाशात्मकः । सापिण्डयदीपकश्च २६॥)

(३१) वीरमित्रोदयः । महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः आह्निकप्रकाशः ... ... ९)

(३२) स्मृतिसारोद्धारः विद्वद्वरविश्वम्भरत्रिपाठिसंकलितः ६)

(३३) वेदान्तरत्नमञ्जूषा । श्रीभगवत्पुरुषोत्तमाचार्यकृता ३)

चौखम्बासंस्कृतसीरीज़।

(३४) प्रस्थानरत्नाकरः। गोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजविरचितः ... ... ३)
(३५) वेदान्तपारिजातसौरभं नाम ब्रह्ममीमांसाभाष्यं श्रीनिम्बार्काचार्यविरचितम् ... ... १॥)
(३६) योगदर्शनम्। परमहंसपरिव्राजकाचार्यनारायणतीर्थविरचित-योगसिद्धान्तचन्द्रिकासमाख्यया व्याख्यया संवलितम् ... ... ३)
(३७) वेदान्तदर्शनम्। परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीरामानन्दसरस्वतीस्वामिकृतब्रह्मामृतवर्षिणीसमाख्यव्याख्यासवलितम् ... ... ६)
(३८) विश्वप्रकाशः। कोशः। विद्वद्वरश्रीमहेश्वरसूरिविरचितः ३)
(३९) श्रीसुबोधिनी। श्रीवल्लभाचार्यविनिर्मिता श्रीमद्भागवतविरचितटिप्पणीसहिता। श्रीमद्भागवतदशमस्कन्धजन्मप्रकरण श्रीसुबोधिनीटिप्पण्योः-प्रकाशः गोस्वामि श्री पुरुषोत्तमजीमहाराज विरचितः ... ४॥)
(४०) वीरमित्रोदयः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः पूजाप्रकाशः ... ... ६)
(४१) वेदान्तसिद्धान्तसंग्रहः। श्रुतिसिद्धान्तापरनामकः। श्रीब्रह्मचारिवनमालिमिश्रविरचितः। वेदान्तकारिकावली श्रीपुरुषोत्तमप्रसाद शर्मकृता अध्यात्मसुधातरङ्गिण्याख्य टीकया सहिता ... ... ४॥)
(४२) स्वानुभवादर्शः। श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यनारायणाश्रमशिष्यमाधवाश्रमविरचितः स्वकृतटीकाविभूषितश्च ... ... ३)
(४३) याज्ञवल्क्यस्मृतिः। बालम्भट्टीसमाख्यव्याख्यासमलङ्कृतमिताक्षरासहिता। व्यवहाराध्यायः ... १६॥)
(४४) गादाधरी। श्रीगदाधरभट्टाचार्यचक्रवर्तिकृता। श्रीगङ्गेशोपाध्यायविरचिततत्त्वचिन्तामण्या श्रीरघुनाथतार्किकशिरोमणिविरचितदीधित्या च गर्भिता ख०१३ १९॥)
(४५) शास्त्रदीपिका। श्रीपार्थसारथिमिश्रप्रणीता। रामकृष्णविरचितयुक्तिस्नेहप्रपूरण्याख्यव्याख्यया सहिता तर्कपादः ... ... ५)
(४६) वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा म० म० श्रीनागेशभट्टविरचिता। श्रीमद्दुर्बलाचार्य- बालम्भटाभ्यां विरचितकुञ्जिकाकलाद्वटीकाद्वयसंवलिता ख० ११ ११)
(४७) व्याकरणसिद्धान्तसुधानिधिः। पर्वतीय विश्वेश्वरसूरिविरचितः खण्ड। १२ ... ... १८)
(४८) वीरमित्रोदयः। लक्षणप्रकाशः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः खण्डा ७ ... १०॥)
(४९) बृहदारण्यकवार्त्तिकसारः श्रीमद्विद्यारण्यस्वामिविरचितः। महेश्वरतीर्थकृतयालघुसंग्रहाख्ययाटीकयासमलंकृतः१५)
(५०) वीरमित्रोदयः। राजनीतिप्रकाशः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः... ... ... ७॥)
(५१) पूर्वमीमांसाअधिकरणकौमुदी। श्रीमन्महामहोपाध्याय पं० रामकृष्णभट्टाचार्यविरचिता नेने इत्युपाख्य गोपालशास्त्रिणा परिशिष्टाधिकरणनिरूपणपूर्वकं टिप्पण्या परिष्कृता। ... ... १॥)
(५२) प्रशस्तपादभाष्यटीकासंग्रहः। तत्र कणादरहस्यम्। श्रीशंकरमिश्रविरचितम् ख० १ ... ३)
(५३) क्रमदीपिका। श्रीमन्महामहोपाध्याय काश्मीरिककेशवभट्टविरचिता। विद्याविनोदश्रीगोविन्दभट्टाचार्यकृतविवरणोपेता ... ... ४॥)
(५४) वीरमित्रोदयः। तीर्थप्रकाशः। महामहोपाध्याय श्रीमित्रमिश्रविरचितः खण्डा ६ ... ... ९)
(५५) सांख्यसंग्रहः। तत्र सांख्यतत्त्वविवेचनम् श्रीषिमानन्द 'क्षेमेन्द्र' विरचितम्। सांख्यतत्त्वयाथार्थ्यदीपनम् भावगणेशविरचितम्। समाससूत्रव्याख्या सर्वोपकारिणी। कपिलसूत्रसंक्षिप्तवृत्तिः। तत्वसमाससूत्रविवरणम्। तत्त्वसमाससूत्रवृत्तिः। सांख्यतत्त्वप्रदीपिका। सांख्यतत्त्वप्रदीपः। तत्त्वमीमांसा। सांख्यपरिभाषा च खण्डे २ ... ... ३)
(५६) न्यायपरिशुद्धिः। श्रीमद्वेङ्कटनाथ श्रीवेदान्ताचार्यप्रसादिता। श्रीनिवासाचार्यविरचित न्यायसारसमाख्यया टीकया युता ख० ५ ... ... ७॥)
(५७) निर्णयसिन्धु—कमलाकरभट्टविरचितः, कृष्णभट्टकृतव्याख्यासहितः खण्डा ८ ... ... १२)
(५८) न्यायप्रकाश, श्रीमदापदेवविरचितः। श्रीमदनन्तदेवविरचितया "भाट्टालङ्काराख्य" व्याख्ययासहिता ५)
(५९) सांख्यतत्त्वकौमुदी—षड्दर्शनकृद्वाचस्पतिमिश्रविरचिता। पण्डितराड्—वंशीधरमिश्रविरचित "तत्त्वविभाकर" टीकासहिता खण्डे ५ ... ... ६॥
(६०) न्यायदर्शनं सभाष्यसटीकं खद्योत सहितम्-खण्डे ४ ६)
(६१) साङ्ख्यकारिका ईश्वरकृष्णविरचिता। माठराचार्यविरचिता—माठरवृत्तिसहिता। ... ... १॥)
(६२) पुष्पसूत्रं। सामप्रातिशाख्यं पुष्पर्षिप्रणीतम् श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ख० १ ... १॥)

—:०:—

जयकृष्णदास गुप्तः सेक्रेटरी

चौखम्बासंस्कृतसीरीज़ आफिस बनारस सिटी।

THE

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT SERIES;

A COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS,

NO. 298.

पुष्पसूत्रं

सामप्रातिशाख्यं

पुष्पर्षिप्रणीतम्

श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ।

काशीस्थद्राविडोपाह्व म० म० पण्डितश्रीलक्ष्मणशास्त्रिणा संशोधितं विजयते ।

FASCICULUS II–२

PUBLISHED & SOLD BY THE SECRETARY,
CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE, BENARES.
AGENTS:-OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG:
PANDITA JYESHTHÂRAM MUKUNDAJI, BOMBAY:
PROBSTHAIN & CO; BOOKSELLERS LONDON.
Printed by Jai Krishna Das Gupta,
at the Vidya Vilas Press, Benares.

1923.

Registered According to Act XXV. of 1867. (All Rights Reserved.)

॥ श्रीः ॥

-*-

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ॥
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्त्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा—संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ॥
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दाऽऽमोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तवकः—२९८

नाः सर्वत्र दध्याशिरोविते व्यद्रिभिर्यज्ञीये त्वं मातौपगवे वरेण्यं पराध्यं चातीषङ्गे ऽत्योगभस्त्योः स्वः शब्दश्च ज्ञीये स्वःकावाभिक्रन्दयो रत्योर्के सोगभस्त्योः ष्वाविशे त्येते शब्दास्त्रयः शार्ङ्गे कृत्व्योनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वष्वाविशेत्येतेशब्दाः षडेषडे ॥ १२ ॥

इति षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ॥

संकृष्टः *दध्याशिरोविते* (सममामोदध्याशिरइति) गौरीविते सोमाः पवन्तमध्यमायां दध्या इति ध्याशब्दः संकृष्टः *व्यद्रिभिर्यज्ञीये* सुष्वाणासोव्यद्रिभिरिति यज्ञायज्ञीये संकृष्टः *त्वंमातौपगवे* औपगवे त्वंमाताशतक्रतोइति त्वशब्दः संकृष्टः *वरेण्यं पराध्यं चातीषङ्गे* अतीषङ्गे यन्मन्यसेवरेण्यं यत्ते-दिक्षुपराध्यमिति च संकृष्टौ *अत्योगभस्त्योः स्वशब्दश्च ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये हरिः सृजानो अत्योशूरोनभत्तआयुध्यगन्नस्त्योः स्वःसिषासन्निति च संकृष्टाः *स्वःकावाभिक्रन्दयोः* स्वःसिषासन्निति स्वःशब्दः कावे वायोरभिक्रन्दे च संकृष्टः *अत्योर्के* हरिःसृजानो अत्योदीर्घतमसोर्के सशब्दः संकृष्टः *अत्योगभस्त्योः ष्वाविशेत्येतेशब्दाःस्त्रयःशार्ङ्गे* अत्योगभस्त्योः ष्वाविश इत्येते शब्दाः संकृष्टास्त्रयः शार्ङ्गे *कृत्सोनुमाग्रोत्योगभस्त्योः स्वःष्वाविशेत्येतेशब्दाः हडष्टेडे* एते शब्दाः षडष्टेडे संकृष्टाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

सप्तमः प्रपाठकः ।

देवेभ्यः संक्षारे नर्यः परीतायां माधुग्रास्यभीशारौरदंष्ट्रजंभानूपयौधद्वैगणवतरस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणतरेषु नवमेत्वाहनि सर्वत्र दैर्घवर्जं विभाषारुणसाम्न्येष एव शब्दः संकृष्टो गोमन्नष्कले त्येष्ठयव्यद्यभ्यालौशे तमसोर्केचा ऽत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र न्योजसाकीर्त्ये भ्यं कीर्त्ये काशीतहावि-

---

देवेभ्यः संक्षारे इडानांसंक्षारे हिन्वन्ति सूरद्वितीयायां भ्यः शब्दः संकृष्टः *नर्यः परीतायां माधुग्रास्य भीशारौरदंष्ट्रजम्भानूपयोधद्वैगणवतरस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणतरेषु* दधन्वाँयोनर्य इति माधुछन्दसादिषु ऐडपास्य आभीशवरौरवदंष्ट्रोत्तरवार्षजम्भआरूपयौधाजयद्वैगतकणवरथन्तरदेवस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणरथन्तरेषु संकृष्टः *नवमेत्वाहनि सर्वत्र* नवमेऽहनि पृष्ठकौल्मलादिषु नर्य इति संकृष्टः *दैर्घवर्ज्जं* दैर्घश्रवसे तु विकृष्टानर्यः शब्दः । *विभाषाऽरुणसाम्नि* । परीतायामेव वरुणसाम्नि नर्यः शब्दोविभाष्यते नर्यः शब्दोविकल्प्यते संकृष्टोविकृष्टो वा *एष एव शब्दः संकृष्टोगोमन्नष्कले* एष एव शब्दोगोमन्न इत्यत्रसनोहरीणां संकृष्टः *सेष्यव्यद्यद्रभ्यालौशे* असाविसोमायां द्यभ्यालौशे पुनानोवारमन्येषाव्यमेतेशब्दास्त्रयः संकृष्टाः *तमसोऽर्के च* दीर्घतमसोर्के च एते त्रयः शब्दाः संकृष्टाः । *अत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र* अस्मिन्नेवासाविसोमतृचे कविर्वेध्ययामत्यपोनमृज्य इति त्यशब्दः सर्वसामसु संकृष्टः *न्योजसाकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्यश्रायन्तायां वसूनि जातोजनिमान्योजसा इति न्योशब्दः सं-

ष्कृतयोः स्वꣳशब्दः सर्वासु त्वांदेवासोरीत्याप इत्येतौ शब्दौ वैश्वमनसश्रुध्ययो रर्चेत्युद्ग्ꣳशीयवितयोः सान्वारुहोवꣳशीये भूर्यवꣳशीयलेयावितेषु पर्यूष्वान्धीगवसꣳस्तोभयो स्तरध्यैविते राज्येन्धीगवदेव्ययोः सनित्यः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां त्वाꣳशादेव्ये त्पृणवन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ मराये शे-

---

कृष्टः *भर्यकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये एव वणमहाꣳअसीत्यत्र विभुज्योतिरदाभ्यमिति भर्यं शब्दः संकृष्टः *काशीतहाविष्कृतयोस्त्वꣳशब्दः सर्वासु* त्वꣳसोमासिधारयुरितित्वं शब्दः सर्वासु स्तोत्रीयासु संकृष्टः *त्वान्देवासोरीत्याप इत्येतौ शब्दौ वैश्वमनसश्रुध्ययोः *पवस्वदेव इत्यत्र त्वान्देवा इति त्वांशब्दः संकृष्टः वृष्टिधाव इत्यत्र त्याशब्दः संकृष्टः *अर्चेत्युद्ग्ꣳशीयवितयोः* अर्च त्यर्कमर्क्किणइति उद्ग्ꣳशीयगौरीवितयोः त्यशब्दः संकृष्टः *सान्वारुहोवꣳशीये* गायन्तित्वायामेव यत्सानोः सान्वारुह इति उद्ग्ꣳशीये न्वाशब्दः संकृष्टः *भूर्यवꣳशीयलेयावितेषु* उद्ग्ꣳशीयकालेयगौरीवितेषु भूर्यस्पष्टेतिर्यशब्दः संकृष्टः *पर्यूष्वान्धीगवसꣳस्तोभयोः* पर्यूषुप्रधन्वेति यूशब्दः संकृष्टः *तरध्यैविते* गौरीवितेद्विपस्तरध्यै इति ध्यैशब्दः संकृष्टः *राज्येन्धीगवदेव्ययोः* आन्धीगववामदेव्ययोः महेसमर्यराज्य इति ज्येशब्दः संकृष्टः *स नित्यः सर्वत्र* अग्निनर इति द्वितीयायां दक्षाप्योयोदमआसनित्य इति नित्यशब्दः सर्वसामसु संकृष्टः *अत्रैव तृतीयायां त्वꣳशादेव्ये* अग्निनराद्वितीयायां मेद्धोअग्नायाꣳत्वाꣳशश्वंतइति वामदेव्ये त्वां शब्दः संकृष्टः । पृणवन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ

ष्याभारद्वाजे व्यस्थिरन्षडिडे ऽवंत्यस्यस्वारङ्कावज्ञा-
ययो स्त्वमिन्द्रत्वंवृत्राणीन्द्रस्य यशसि त्वंबृह३
स्येत्येतौ शब्दौ द्विहिंकादेव्ये चत्वं३स्यन्येयशासि-
ह३स्यभीवर्त्ते ष्वपितोलौशे त्व३सुवीरः श्येने व्य-
शब्दः शिशुन्देव्यज्योतिषयोः पुत्रेभ्योभारद्वाजे प्र-

मराये *अग्निनरायामेव तमग्निमस्तेवसवीन्वृणवनूदक्षाय्यइति
न्पृशब्दय्यशब्दौ संकृष्टौ *मराये वोयाभारद्वाजे* स्वा-
सु भारद्वाजे हरीमपूरशेष्येति ष्याशब्दः संकृष्टः *व्यस्थिरन्
षडिडे *पवित्रंतायां षडिडे अर्चन्तो अस्यतन्तवोव्यस्थिरन्नि-
तिष्यशब्दः संकृष्टः । *अवन्त्सस्यस्वारकावज्ञीययोः* प-
वित्रन्तायां अवन्त्यस्य पवितारमिति स्वारकावयज्ञायज्ञीययो-
स्त्यशब्दः संकृष्टः *त्वमिन्द्रत्वंवृत्राणीन्द्रस्य यशसि* त्वमिन्द्र-
यशा असीत्यत्र इन्द्रस्य यशसि त्वमिन्द्रन्त्ववृत्राणीतिच त्वं
शब्दौ संकृष्टौ *त्वंबृहस्येत्येतौ शब्दौ द्विहिंकादेव्ये* अ-
त्रैव द्विहिंकारे वामदेव्ये त्वंवृत्राणि ह२स्येतित्वंशब्दस्यशब्दौ
संकृष्टौ *त्वंस्यन्येयशासि त्वमिन्द्रयशाअसीत्यत्रैव यशासित्वंवृ-
त्राणिह२स्य प्रतीन्येकइतित्वंशब्दस्य शब्दन्येशब्दाः संकृ-
ष्टाः* ह२स्यभीवर्त्ते *अत्रैवाभीवर्त्ते त्वंवृत्राणिह२स्येति श-
ब्दः संकृष्टः* ष्वर्पितोलौशे । *गोविसवस्वेतिद्वाभ्यालौशे
भुवनेष्वर्पित इति ष्वशब्दः संकृष्टः* त्व२सुवीरश्येने *गो-
विच्छयेने त्वंसुवीरो असीतित्वं शब्दः संकृष्टः* व्येशब्दः
शिशुंदेव्यज्योतिषयोः *शिशुंजज्ञानमिति वामदेव्यवैश्वज्यो-
तिषयोः कविर्गीर्भिः काव्ये इति व्येशब्दः संकृष्टः* पुत्रे-
भ्यो भारद्वाजे *इन्द्रक्रत्वायां भारद्वाजे पुत्रेभ्य इति भ्य-

त्यशब्दोनानतरयोर्युज्याविशीये व्रतान्यस्य श्यैत-वाजीययोः पूर्व्यमुत्सेधे स्पृक्भिः पार्श्वे हरिण्यास-तास्येभिर्वत्सासु ॥ १ ॥

त्वेसोमाभ्यभिहीत्येतौशब्दौ दैर्घे छन्यानां॑श्रुध्ये पृणध्वंकण्वतरे जातमार्यज्ञीये पाहुत्वामिचरौरवे ष्य-

---

शब्दः संकृष्टः *प्रत्नशब्दोनानतरयोः* प्रत्यस्मैपिपीषतार्यां नानदरथन्तरयोस्त्यशब्दः संकृष्टः *युज्याविशीये* आनोवि-श्वायां सदोविशीये तुविद्युम्नस्य युज्येति ज्याशब्दः संकृष्टः *व्रतान्यस्य श्यैतवाजीययोः* स्वादोरित्थायां श्यैतरायोवाजी-ययोर्व्रतान्यस्य सश्चिरे इतिन्यस्यशब्दौ संकृष्टौ *पूर्व्य-मुत्सेधे *प्रत्नंपीयूषायामुत्सेधे प्रत्नंपीयूषं पूर्व्यमिति व्यशब्दः संकृष्टः *स्पृक्भिः पार्श्वे* अपारुत्वायां गायत्रपार्श्वे त्रि-श्वापदूपापरिपास्पृक्भिरितिस्पृशब्दः संकृष्टः *हरिण्यासप्ता-स्येभिर्वत्सासु* अपारुत्वायामेव नित्यवत्सासु अपारुत्वाहरि-ण्यासप्तास्येभिरिति च ण्याशब्दस्येशब्दौ संकृष्टौ* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

त्वेसोमाभ्यभिहीत्येतौ शब्दौ दैर्घे त्वेसोमप्रथमावृक्तब-र्हिषइति दैर्घश्रवसे त्वेशब्दभ्यशब्दौ संकृष्टौ *छन्यानां॑श्रुध्ये* नद्वोअदतीनामितिछन्याशब्दः संकृष्टः *पृणध्वंकण्वतरे* क ण्वरथन्तरे देवोवायां पृणध्वमिति ध्वंशब्दः संकृष्टः *जा-तमार्यज्ञीये* यज्ञायज्ञीये अदर्शिगातुवित्तमायां उपोषुजातमा-र्यइति र्यशब्दः संकृष्टः *पाहुत्वामिचरौरवे* पाहिनो

ग्निभिश्चरंत्यस्तावे नैये दुर्यत्युद्यता चान्धीगवे न्यैर॰
यज्ञीये त्वान्दूतज्ञीये शग्ध्यूहारमानवयो स्त्वᳪंह्योहि॰
जम्भे त्वंपुरुकौल्मजम्भयोः प्रत्ययकीर्त्ये र्यः का॰
लेये पूर्याः संजये वीर्यस्यण्यस्यवारे श्रुधीहवायां मा॰

अग्नायां पाह्युतेतिह्युशब्दः संकृष्टः त्वामिद्धिनेदिष्ठमिति च त्वाशब्दः *ह्यग्निभिश्चरन्त्यस्तावे नैये* नैयातिथे अग्नआयाह्य॰ ग्निभिरिति स्रुचश्चरंत्यध्वर इति च अत्र प्रस्तावविषये ह्यश॰ ब्दत्यशब्दौ संकृष्टौ *दुर्यत्युद्यता चांधीगवे* आंधीगवे वि॰ शो विशो वो अतिथिमित्यत्र दुर्यं इति र्यशब्दः प्रथमायां संकृष्टः तृतीयायां यो देवतात्युद्यतेतित्युशब्दाद्येशब्दश्च सं॰ कृष्टौ *न्यैरयज्ञीये* अत्रैव यज्ञायज्ञीये हव्यान्यैरयदिति न्यैशब्दः संकृष्टः *त्वान्दूतं ज्ञीये* समिद्धमग्निमिति यज्ञायज्ञीये॰ त्वांदूतमिति त्वां शब्दः संकृष्टः *शग्ध्यूहारमानवयोः* शग्ध्यू॰ ष्विवतिहारायणे पूर्वमानवयोः शग्ध्यूशब्दः संकृष्टः *त्वᳪंह्योहिज म्भे* त्वᳪंह्योहित्वेरव इतिवार्कजम्भे त्वंशब्दह्यशब्दौ संकृष्टौ *त्वं॰ पुरुकौल्मजम्भयोः* अत्रैव कौल्मबर्हिषवार्कजम्भयोस्त्वंपुरुसह॰ स्राणीति त्वंशब्दः संकृष्टः *प्रत्ययकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये इन्द्रमिद्देवतानय इत्यत्र इन्द्रप्रयत्यध्वरइति त्यशब्दः संकृष्टः *अर्यः कालेये* यस्यायंविश्व आर्य इति कालेयेऽर्यशब्दः संकृष्टः *पूर्याः संजये* संजये उतो न उत्पुपूर्या इति र्या॰ शब्दः संकृष्टः *वीर्यस्यण्यस्यवारे श्रुधीहवायाम्* श्रुधीह॰ वायां वारवन्तीये सुवीर्यस्य गोमत इतिर्यशब्दः संकृष्टः पुरुण्यस्येति चण्यशब्दः *माघे पृष्ठे* पिबाश्रुतायां पृष्ठे आयिर्नोबोधिसद्यमाघ इतिघ्रशब्दः संकृष्टः *सव्पेश्रुध्यवैतयोः*

ध्येपृष्ठे सख्येश्रुध्यंत्रैतयोस्त्यूमाः पूर्वेऽपनद्धत्वेक्रतुमि-
त्येतेशब्दाः श्यैते पार्थेहर्यशब्दश्च देव्ये वावृधेन्यश्च-
देव्ये सत्राच्यानाकिष्ट्वायोषत्याचत्वाशे संसद्यत्वेदे-
वादन्त्यात्यान्हूश्मस्यमन्ते त्वमङ्गकुभे व्युषाः कावे
महत्स्वासंतनिनि वीरसेन्यः संतनिहाद्रिरयो रो-

गोमन्त इन्द्रायाः श्रुध्यत्रेतयोः सखेत्वसख्ये इतिसख्येशब्दः
संकृष्टः *त्यूमाः पूर्वे व्यपनद्धत्वे क्रतुमित्येतेशब्दाः श्यैते*
तदिदासार्या श्यैते अनूयं विश्वेमदंत्यूमा अव्यपनच्चव्यनच्चमव्य-
त्वशब्दौ त्वेक्रतुमिति त्वेशब्दः एते शब्दाः संकृष्टाः *पा-
र्थेहर्यशब्दश्च देव्ये* पाघत्वपर्थेशब्दतत्रमणीतीहर्यशब्दः सं-
कृष्टः इति वर्त्तते *वावृधेन्यं च देव्ये* एदुमधोर्मदिन्तर-
मिति वामदेव्ये यज्ञेभिर्गीर्वावृधेन्यमिति न्यशब्दः संकृष्टः
सत्राच्यानाकिष्ट्वायोषत्याचत्वाशे उभयंश्रृणक ईत्वेदसुत-
योर्वाशे सत्राच्येति च्याशब्दः नाकिष्ट्वासुनइतिष्ट्वाशब्दः यो-
षत्यागमदिति त्याशब्दः एते शब्दाः संकृष्टाः *संसद्यत्वे दे-
वादन्त्यान्त्यन्हुश्मस्य मन्ते* इमंस्तोमसमन्तेसंसद्यग्नेद्यशब्दः
त्वेदेवाहविरदन्त्याहुतमितित्वेशब्दस्त्याशब्दौ त्वमादित्यानिनित्या-
शब्दः न्हुशब्दः स्मशब्दः षडेते शब्दाः संकृष्टाः समन्ते *त्व-
मङ्गकुभे* त्वैककुभे त्वमङ्गप्रशंसिषइति त्वंशब्दः संकृष्टः
व्युषाः कात्वे अबोध्यग्निर्ध्वउतेदेति कात्वे व्युशब्दः संकृष्टः *म-
हत्स्वासन्तानिनि* इन्द्रोमदायां सन्तानिनि स्वामिन्महत्स्वजीषूनि-
तस्वाशब्दः संकृष्टः *वीरसेन्यः सन्तनिहाद्रिरयोः* इन्द्रोमदायामेव
सन्तनिवार्हाद्रिरयोः अभिहिवीरसेन्य इति न्यशब्दः संकृष्टः *ओ-
षधीभ्योज्ञीये* उपास्मैज्ञीये शंराजन्नोषधीभ्य इति भ्य-

षधीभ्योऽग्नेय मत्स्यबृहति दधेवार्याणिकमश्वे स्वर्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे स्वशब्दएनाश्रुध्ये ऽदर्श्याबृहद्रथंतरयोर्वहारस्वꣳश्रुध्ये वृष्ण्याविषट्कारणिधने काव्यंनाभ्यासे त्वांवृत्रेष्विन्द्रगामश्वमित्येते शब्दास्त्रयोवारे त्वामित्वांकाष्ठासु प्रतिहारे बृहति त्वाꣳ-

---

शब्दः संकृष्टः *मत्स्यबृहति* । मत्स्यपायितायां बृहति मत्स्यशब्दः संकृष्टः *दधे वार्याणिमूकमश्वे* अन्यꣳसहोतायां सामकमश्वे विश्वादधे वार्याणीतिर्यशब्दः संकृष्टः *स्वर्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे* अग्नेतमद्यार्या साकमश्व एव भवानो अर्वाङ्स्वर्णज्योतिरितिस्वशब्दः संकृष्टः *स्वशब्द एवनाश्रुध्ये* एनावोश्रुद्ध्ये स्वध्वरामिति स्वशब्दः संकृष्टः *अदर्शाबृहद्रथन्तरयोः* । प्रत्युअदर्शायतीतिबृहद्रथन्तरयोः श्याशब्दःसंकृष्टः वहास्वꣳश्रुध्ये* अग्ने विवस्वदुषस इति श्रुध्ये जातवेदोवहास्त्वमिति स्वं शब्दः संकृष्टः *वृष्ण्यावषट्कारणिधने* विधुं दद्राणायां ऐभिर्ददे वृष्ण्येति ष्ण्याशब्दः संकृष्टः *काव्यं नाभ्यासे* अस्मिन्नेव तृचे वषट्कारणिधने देवस्य पश्य काव्यामिति व्यंशब्दः संकृष्टः अनभ्यस्तविषये, अभ्यासे तु विकृष्ट एव पूर्वमभ्यस्तं परोऽभ्यास इति वचनात् *त्वां वृत्रेष्विन्द्रगामश्वमित्येते शब्दास्त्रयोवारे* त्वामिद्धि हवामह इति वारवन्तीये त्वांवृत्रेष्विति त्वांशब्दः वृत्रेष्विति ष्विशब्दः गामश्वमिति श्वंशब्द एते शब्दाः संकृष्टाः *त्वामित्वां काष्ठासु प्रतिहारे बृहति* त्वामिध्यामेव बृहति त्वामिद्धीति त्वां शब्दः त्वाङ्काष्ठास्विति त्वांशब्दः प्रतिहारविषये संकृष्टः न प्रस्तावे *त्वाꣳसमाहे*

सप्ताहे ष्विन्द्रबृहत्तरे स्वाᳪंशब्दौ पूर्वौष्विद्रत्वजंभे जनिव्यश्येने वीर्यैर्देव्यबृहतो रत्रैवकाम्यंदेव्ये सख्येस्फिग्यं च रथंतरे यामेव्यख्य स्त्वोवारथंतरे ॥ २ ॥

अयिष्कारस्य भैस्वरे प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः

त्वामिध्यामेव सप्ताहे त्रयस्त्वांशब्दाः संकृष्टाः *ष्विन्द्रबृहत्तरे* त्वामिध्यामेव बृहद्रथन्तरे त्वांहृत्रेष्विन्द्रेतिष्विशब्दः संकृष्टः *स्वाᳪशब्दौपूर्वौष्विन्द्रत्वजंभे* । त्वामिध्यामेव वार्कजंभे त्वाᳪंशब्दौपूर्वौत्वामिद्धित्वांहृत्रेष्विति ष्विशब्दः एते शब्दाः संकृष्टाः *जतिनित्रश्येने*अरण्ये गेये श्येने देवीजनिव्य इत्यत्र व्यशब्दः संकृष्टः *वीर्यैर्देव्यबृहतोः* त्रिकद्रुकायां पञ्चनिधने वामदेव्यबृहतोः *साकंवृद्धोवीर्यैरितियैशब्दः संकृष्टः *अत्रैव काम्यं देव्ये* । त्रिकद्रुकायामेव पञ्चनिधने वामदेव्ये दातारायस्तुवते काम्यमिति म्यशब्दः संकृष्टः *सख्येस्फिग्यं च रथन्तरे* माभेममाश्रमिश्मेतिरथंतरे उग्रस्य सख्ये तव इति ख्येशब्दः । सव्यामनुस्फिग्यं इति ग्यंशब्दः संकृष्टौ *यामे व्यख्यत* । यामे व्यख्यन्महिष इति व्यख्यशब्दौ संकृष्टौ *स्त्वोवा रथन्तरे* कयानायां रथंतरे स्त्वोशब्दः संकृष्टः । सामिकं उदाहरणं नार्चिकम् । तेन वाशब्दो न विकल्पार्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

आयित्वादयोभावा विकृष्टांताश्चतुर्दशानुक्रान्ताः क्रमप्राप्तं लोपालोपलक्षणं तदुच्यते *आयिष्कारस्य भै स्वरे प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः* आइःकारस्तोभे स्वरे प्रत्यये ग्रहणैर्वि-

स्थाभिर्यस्ते सुरूपे श्यतिरभिद्युम्नतृतीयायां वाचः साम्नि भिः स्वासु विशीये श्रुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे गविः प्रसोमदायां कण्वतरे सुतिः पिबात्वस्याभिनिधनकाण्व नृभिर्ददिरिंद्रोमदायां वार्हद्गिररश्मयोर्वरीःस्वासु रश्मे गिरेर्वृष्णि ज्यो-

---

सर्ज्जनीयलोपः ग्रहणैरितियावद्ग्रहणमित्यर्थः । नैतत्सामान्यं लक्षणम् । किन्तर्हि वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु लोपः । अतः परं तान्युदाहरणानि *स्थाभिर्यस्ते सुरूपे* पूर्वे सुरूपे यस्ते मदायां सूपस्थाभिरिति विसर्जनीयलोपः *श्यतिरभिद्युम्नतृतीयायां* वाचः साम्नि* विशांवह्निर्नविश्पतिरिति आयिःकारस्य विसर्ज्जनीयलोपः *भिःस्वासु विशीये* स्वासु विशाविशीये स्त्रुषेश्रुषस्य मन्माभिः प्रशंऽसंति प्रशस्तिभिः इति च भिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *शुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे* परिप्रियायां ईनिधने मार्गीयवे समूनुर्मातराशुचिरिति चिःशब्दे विसर्ज्जनीयलोपः *गृविः प्रसोमदायांकण्वतरे* प्रसोमदायां कण्वरथन्तरे नजागृविरिति विःशब्दे विसर्जनीयलोपः *सुतिः पिबात्वस्याभिनिधने काण्वे* । अभिनिधने आत्वासहस्रमाशतमिति मासुनरिति परिष्कृतस्यरसि इयमासुतिरितितिःशब्दे विसर्जनीयलोपः *नृभिर्ददिरिन्द्रोमदायां वार्हद्गिररश्मयोः* । नृभिर्ददिः इन्द्रोमदायां वार्हद्गिरपार्थुरश्मयोः शत्रसेद्वग्रहा नृभिः, अभिभूरिपराददिरिति च भिः शब्दे दिः शब्दे च विसर्ज्जनीयलोपः *वरीः स्वासु रश्मे* स्वासु पार्थुरश्मे या इन्द्रेण सयावरीरिति रीःशब्दे आयिःकारे विसर्ज्जनीयलोपः *गिरेर्वृष्णि* वृष्णिसाम्नि अभिप्रवायां गिरेरिवेतिरेःशब्दे आ-

तिस्तावे प्रत्युबृहति सोमस्यतिर्हेप्रत्यये सहस्रधारायां त्वाष्ट्रीसाम्नोः स्वरप्रथमे चारिष्टे चानादा वद्रिरभ्यासे प्रत्यये कायां वैश्वज्योतिषवात्सप्राकेंषु नकि नकिष्टद्रथार्ंस्वशब्दे प्रत्यये गौरीवितासितयोः ॥ ३ ॥

यिः कारे विसर्जनीयलोपः *ज्योतिस्तावे प्रत्युबृहति* प्रत्युअदर्श्यायती बृहतिज्योतिष्कृणोतीति प्रस्तावविषये तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *सोमस्य तिर्हे प्रत्यये सहस्रधारायां त्वाष्ट्रीसाम्नोः* स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां सोमस्यतिरिति तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *स्वरप्रथमे च* षड्वायोः स्वराणां प्रथमे स्वरे सहस्रधारायामेव हेशब्दे प्रत्यये विसर्जनीयलोपः *अरिष्टे चानादौ* सहस्रधारायामेवारिष्टे अनादावभ्यासे प्रत्यये । किमुक्तंभवति पतीरापायिणामिति प्राप्ते आद्यस्य तकारस्य लोपः । तस्मिन् लुप्ते आदिवर्जित इकारो ऽभ्यस्त इत्यनादिरभ्यासः । यथा इन्धे राजायां ओमिमभीतिरस्मिन्ननादावभ्यासेप्रत्यये इकारेतिशब्दे विसर्ज्जनीयलोपः *अद्रिरभ्यासे प्रत्ययेऽकायां वैश्वज्योतिषवात्सप्राकेंषु* । अकायां वैश्वज्योतिषवात्सप्राकेंषु । अकायां ज्योतिषवात्सप्रदीर्घतमसोर्केषु बृहत्सोमोवात्रधे स्वानोअद्रिमिति अभ्यासप्रत्यये द्रिःशब्दे आयिःकारस्य विसर्जनीयलोपः । *नकिर्नकिष्टद्रव्यायां स्वशब्दे प्रत्यये गौरीवितासितयोः* । नकिष्टद्रव्यायां नकिः स्वश्चेति किःशब्दे विसर्जनीयलोपः स्वशब्दे प्रत्यये ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

उःकारस्यौहोवायां प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः पृथुः सांवर्ते क्रतुः परीताध्यास्यायामायास्ये त्रीणि त्रितायां वार्शे परिप्रियायां च मार्गीयवे कमुरिंद्रक्रतुमित्यत्र ष्टम्भश्यैतनित्रेष्वि दुर्ढ्त्तांयां वासिष्ठे रहस्ये च योधावृहति वाजयुः सदोवनायामन्तरिक्षे सजूरग्नेबृहति विसर्जनीयकारौजीराः सैंधु-

---

उःकारस्यौहोवायां प्रत्यये ग्रहणे विसर्गलोपः । उःकारविसर्जनीयस्य अहोवायां प्रत्ययस्य पूर्ववद्वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु विसर्जनीयलोपः । अतः परमुदाहरणानि वर्त्तिष्यन्ते । *पृथुः सांवर्ते* ऐद्रनायां सांवर्ते गिरिर्नविश्वतः पृथुरिति थुःशब्दे उःकारस्य विसर्जनीयलोपः *क्रतुः परीताधास्यायामायास्ये* । त्रिणिधनायास्ये श्रीणंतायां क्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनीयलोपः *त्रीणित्रितायां वार्शे* त्रीणि त्रितायां विसुक्रतुरिति तुः शब्दे तुःकारविसर्जनीयलोपः *परिप्रियायां च मार्गीयवे* परिप्रियायां च ईनिधने मार्गीयवे स्वानैर्यातिकविक्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनीयलोपः *क्रमुरिन्द्रक्रतुमित्यत्र ष्टुंभश्यैतनित्रेषु* । इंद्रक्रत्वायांमहावैष्टंभश्यैतपूर्वजनित्रेषु माशिवासोअत्रक्रमुरितिमुःशब्दे विसर्जनीयलोपः *इंदुर्द्धर्तायां वासिष्ठे* । धर्त्तायां उद्दुत्वायैवासिष्ठे इंदुर्हिन्वान इंदुःशब्दे उःकारविसर्जनीयलोपः *रहस्ये च योधा बृहति* रहस्ये च योधारयां बृहति द्विद्विः पदमभ्यस्येत तस्मिन् इंदुरश्च इति दुःशब्दे विसर्जनीयलोपः *वाजयुः सदोवनायामन्तरिक्षे* । अन्तरिक्षे सदोवनायां मीढांत्समिर्नवाजयुरिति युःशब्दे विसर्जनीयलोपः *सजूरग्नेवृहति* अग्नेविवस्वायां बृहति सजूरश्विभ्यामिति जूः

क्षिते निकामावितशृङ्गयो ज्याकाः प्रोषु वत्सास्व-
कारोगोमन्नः श्रुध्ये समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायाः-
श्यैतनौधसयोः स्वःशब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते स्वशब्दश्चै
वातिहारप्राप्तोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोश्च यौक्ते

शब्दे विसर्जनीयलोपः *विसर्जनीयाकारौ जीराः सैंधुक्षिते* पवमानस्य जिघ्रत इति सैंधुक्षिते जीरा अजिरेतिविसर्जनीयाकारौ लुप्येते *निकामावितशृंगयोः* आजागृत्वायां गौरीवितगौश्रृंगयोः सपंतियं मिथुनासोनिकामा इति विसर्जनीयाकारयोर्लोपः *ज्याकाः प्रोषु वत्सासु* प्रोष्वस्मा इति निवत्सासु ज्याकाअधीतिविसर्जनीयश्च अकारश्च विसर्जनीयाकारौ लुप्येते *अःकारोगोमंनः श्रुध्ये* गोमंनायां श्रुध्येनः शब्दे अकारसहितो विसर्जनीयोलुप्यते नराएवं स्थितेअस्वरस्य नकारस्य परगमनं इकारे नकारोगतः निएवं स्थिते तालव्यवृद्धत्वादायि भावः। ततः गोमंनाइंदोएतद्रूपं भवति *समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायां श्यैतनौधसयोः* समुद्रइव पपथ इति यथा समुद्रशब्दः प्रथमस्वरप्राप्तो भवति तथा द्रःशब्दे अःकारलोपः। अत्रापि पूर्वपदेन रूपसिद्धिः *स्वःशब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते* वृषापर्वायां पूर्वे योक्ताश्वे पवमानस्वर्दृशामिति पूर्वस्य स्वशब्दस्य अकारलोपः। अभ्यस्ताभ्यासापेक्षया पूर्वशब्दः अत्रापि रूपसिद्धिः पूर्ववत् *स्वःशब्दश्चैवातिहारप्राप्तोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोः* प्रसङ्गादिदमुच्यते स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः प्रकृत इति अतः स्वशब्दविसर्जनीयस्यैव अतिहारप्राप्तस्य लोप उपादिश्यते। वक्ष्यति हि पुरस्तात्। स्वः सर्वत्र यथा स्वर्विदशंकुनिसाहीये च त्रिः

चोत्तरे ण्योर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये विसर्जनी चा-
लोपमेके विरामे ॥ ४ ॥

स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः प्राप्तः स्तोभव्यवहितत्वात्सर्वत्रातिन्हिय-
ते । यथा—किमुदाहरणं पवस्वमधुमत्तमायां अस्यपीत्वास्वर्विद इति
शंकुनिसाहीययोः स्वः शब्दे विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्यातिहारः
स्वर्विदा नामेधे अत्रापि इंद्रवाहास्वर्विदानामेधे इंद्रवाहास्व-
र्विदेति स्वः शब्दे विसर्जनीयलोपः रेफीभूतस्यातिहारः । एषउत्स-
र्गः वस्वे प्रत्यये । अयमपवादः उत्तरे यौक्ताश्वे स्वः शब्दे
विसर्जनीयलोपः । स्वः शब्दः परोनातिहुते पवादः पवमान
स्वर्दृशमिति । सुवा ३ ३ ३ सुवा ३ ई ३ शामितिमाप्तेप्रतिषेधः
अतिहारस्य *सिष्ठत्रैशोकयोश्च* धर्त्तायां वासिष्ठे स्वःसिषासन्निति
स्वःशब्दे विसर्जनीयस्यातिहारमाप्तस्य लोपः *त्रैशोके च स्वासु*
स्वःपतिर्यदीवृक्षइति स्वः शब्दे विसर्जनीयस्यातिहारमाप्तस्य
लोपः । प्रासङ्गिकमुक्तम् । प्रकृतमेवेदानीं वर्णयिष्यामः । स्वःशब्दे
विसर्जनीयस्य लोपः प्रकृतः । तयोस्तदेव व्याख्यानं । सिष्ठत्रैशो-
कयोश्चेति *यौक्ते चोत्तरे *एतदपि व्याख्यातम् नस्वेप्रत्ययइति
ण्योर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये अग्निन्नरायां मरण्योः शब्दे वि-
सर्जनीयलोपः । *अभ्यासे प्रत्यये* लुप्यते ण्योः शब्दे एवप्रत्ययः
विसर्जनीयस्यचालोपमेकेविरामे अग्निन्नरायामेव मराये एके
आचार्या विसर्जनीयस्य अलोपं मन्यंते । विरामेण्योः ण्योण्यो
इत्येव । अथवा विसर्जनीयस्य एके अलोपं मन्यन्ते अविरामे
सन्धावपि विकल्प इत्यर्थः यथास्तंव्युचैकइति । अत्रास्थितसंधिः
संधिर्वाभवतीतिएवमिहापिविकल्पः । अथावलोपः लोपोवेति ॥४॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य च-
तुर्थी काण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

तकारलोप उच्छन्दः पार्थुरश्मे यद्युदीरायां मि-
लांदेच वर्चे प्रत्यये परिमर्ड्ढिषत्स्वासु हारायणे द्द-
ढाचित्स्वासुर्वीकेभ्यासे प्रत्यये वोवित्सन इन्द्रायाᳵ-
सौमित्र इंद्रोमदायामिच्छन्दः पार्थुरश्म इद्विहिंका-
रज्ञीययोस्त्वमिन्द्रपरित्ययोः युद्वैश्वामित्रे प्रसुन्वा-
नतीयायां तवेत्प्रत्युबृहति मकारलोप उत्सन्नकं(ब्रि)-

तकारलोपः लोपाधिकारात्तकारलोप इदानीं वर्ति-
ष्यते। पूर्वत्रयात्तद्वचनम् *उच्छन्दः पार्थुरश्मे यदुदीरायाम्*
पार्थुरश्मे यदुदीरायां यदुदीरत इति दुःशब्दे तकारलोपः *इ-
लांदे च वर्चे प्रत्यये* इलांदे च प्रथमायां पावकवर्चाः शुक्र-
वर्चा अनूनवर्चा उत, अत्राभ्यासे वर्चशब्दे प्रत्यये तका-
रलोपः *परिमर्ड्ढिषत्स्वासु हारायणे* स्वासु हारायणे न-
किर्हिदानं परिमर्ड्ढिषदिति अस्य तकारलोपः *द्दढाचित् स्वासु
र्वीकेऽभ्यासे प्रत्यये* स्वासु वींके तेन द्दढा चिदिति चिच्छब्द-
एवाभ्यासे प्रत्यये तकारलोपः *वोवित्सन इन्द्रायाᳵ सौमित्रे*
उच्चातायां सौमित्रे वरिवोवित्सदिति त्विच्छब्दे तकारलोपः *इन्द्रो-
मदायामिच्छन्दः पार्थुरश्मे* ऋज्वर्थः *इद्विहिंकारज्ञीययोस्त्वमि-
न्द्रपरित्ययोः* इच्छब्दे तकारलोपः। द्विहिंकारयज्ञायज्ञीययोः त्व-
मिन्द्रयज्ञायां द्विहिंकारे त्वंदत्राणि हᳵस्यप्रतीत्येकइदित्यत्र तका-
रलोपः। यज्ञायज्ञीये परित्यᳵहर्यतायां योदेवानिश्वाᳵइदितिकारे
तकारलोपः*युद्वैश्वामित्रे प्रसुन्वानद्वितीयायाम्* वैश्वामित्रे भुजे
नयुदिति युच्छब्दे तकारलोपः *तवेत्प्रत्यु बृहति* प्रत्युअदर्श्या-
यत्यां बृहति तवेदुप इति वेच्छब्दे तकारलोपः *मकारलोपः*
इदानीं मकारलोपो वर्त्तिष्यते वर्त्तमानेषूदाहरणेषु *उत्संन्नकंद्वै-

दैर्घेभ्यभिहीत्यत्र माꣳसूर्यमायास्ये साप्तमिके तवा-
यां मनीषांक्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु स्वसा·
मैटते भ्यासे प्रत्यये सईत्रिकबृहति प्रर्मीयज्ञाबृह-
त्युकारलोप उपद्दगयꣳसूर्यायामैटत उतविष्णोश्च ज-
नितायाꣳश्यावाश्वे यकारःपरिष्टोभंत्ये त्यास्मिछब्दे
दाविज्ञीये वाशब्दः सफेप्रियंदेवायां प्रथमतृतीययो-

र्घेभ्यभिहीत्यत्र* दैर्घश्रवसेभ्यभिहिश्रवसेत्यत्रउत्सन्नकमितिकंश-
ब्दे मकारलोपः *माꣳसूर्यमायास्ये साप्तमिके तवायाम्*
तवाहꣳसोमायाꣳसाप्तमिके द्विनिधनायास्ये पुरूणिवभ्रोनिचरं-
तिमाम् अत्रमांशब्द एकाक्षरमुदाहरणम् । घृणातपंतमतिसूर्यंपरइ-
तिमांशब्दसूर्यशब्दयोः मकारलोपः *मनीषांक्षौद्रेषु सहोदैर्घम-
रायवैराजर्षभेषु* श्रुधीहवायां बोधाविमस्यार्चतोमनीषामिति-
अत्र मकारलोपः । क्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु *स्वसामैटतेऽ-
भ्यासे प्रत्यये*अस्यप्रत्नायामैटते पयः सहस्रसामितिअभ्यासे
प्रत्यये मकारलोपः स्वसाशब्द एव प्रत्यय इत्यर्थः*सईत्रिक-
बृहति *त्रिकद्रुकायां बृहद्विसईममादेतिइकारे मकारलोपः *पर्मी-
यज्ञाबृहति* यज्ञायज्ञाबृहतिपर्मीशब्दे मकारलोपः *उकारलोपः*
उकारलोपइदानीं वर्त्तिष्यते *उपद्दगयꣳसूर्यायामैटते* अस्यप्र-
त्नायामैटते अयꣳसूर्यइवोपद्दगितिइवउपेतिउकारलोपः *उतविष्णो-
श्चजनितायाꣳश्यावाश्वे* सोमःपवतायां त्रैष्टुभे श्यावाश्वे जनिता
उतेति उकारलोपः(यकारलोपः)*यकारः परिष्टोभंत्येत्यास्मिछब्दे-
दाविज्ञीये* दाविद्युतत्यारुचेतियज्ञायज्ञीये परिष्टोभंत्याकृपेतियकार-
लोपः *वाशब्दः सफेप्रियंदेवायां प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः*
आसोतापायां सफे प्रियं देवानां प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोर्वा-

विकल्पयोरकारःसनेमित्वायामदेवॅऺश्रुध्यत्रैतष्कले-ष्वऽघायोर्वारे प्रथमे ऽधसःक्षुल्लकान्धीगवयो वृद्धा-दक्षरद्वैदन्वते प्रथमे ऽद्रयुसिमास्वक्षरन्नकवॅऺस्त्वा-ष्ट्र्याच्ये ऽग्नयेज्ञीय आकारस्तंत्वाविप्रायामिहवद्राम इकारः प्रसोमाश्वे व्यञ्जनमपरांगं विरामे लुप्यते

शब्दलोपः प्लुतजाप्लुतोवलोपश्चेत्येतदुक्तंभवति*अकारः सने-मित्वायामदेवॅऺश्रुध्यत्रैतष्कलेषु* गोमनायां सनेमित्वामस्मदेतिअ-देवमितिअयमकारोलुप्यते श्रुध्यत्रैतष्कलेषु *अघायोर्वारेप्रथ-मे* वारवंतीये प्रथमे स्त्रासु निर्मत्यादघायोरिति अकारलोपः *अधसःक्षुल्लकांधीगवयोः* पुरोजितीवोअंधम इति अकार-लोपः क्षुल्लककालेयांधीगवयोः*वृद्धादक्षरद्वैदन्वतेप्रथमे* ऊ हस-माम्नायप्रथमे वैदन्वते पवित्रे सोमोऽक्षरदितिवृद्धात्सोमशब्दात्पर आकारलोपः *अद्रयुःसिमासु* सखासुशेवोअद्रयुरितिअकारलो-पः *अक्षरन्नकवॅऺस्त्वाष्ट्र्याच्ये* सुतासोमायां विणिधने त्वाष्ट्री-साम्नि पवित्रवन्तो अक्षरन्नितिदेवासो अब्रुवान्निति च तो-शब्दात् वृद्धादकारलोपः । सोशब्दाच्च वृद्धादकारलोपः *अग्न-ये ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये स्त्रासु यज्ञायज्ञावो अग्नय इति अकारलोपः *आकारस्तंत्वाविप्रायामिहवद्रामे* तन्त्वाविप्रायां संत्वामृजं-त्वायव इति आकारलोपः इहवद्रामदेव्ये *इकारः प्रसोमा-श्वे* प्रसोमासोविपश्चित इति आश्वे वनानि महिषीइवेति इका-रलोपः *व्यंजनमपरांगं विरामे लुप्यते* व्यञ्जनमपराङ्गं पूर्वा-ङ्गमित्यर्थः । तद् विरामे लुप्यते । कानि पुनस्तानि व्यञ्जनानि । उच्यन्ते । अनुस्वारः । रेफः । स्वरभक्तिः । क्रमजं । स्पर्शश्च । स्पर्शे प्रत्यये एतेषां लोपः । एतेषां च अन्तः पदिकानामेतल्लु-

ऽभ्यासे च नोर्मयोर्णसार्जुन ऋभ्वस एवामृताचार्के

क्षणं । कुतः ? प्रत्युदाहरणेषु अन्तः पदिकोदाहरणात् । तस्मा-देवमुदाहरणानि । अनुस्वारादीनि अनुस्वारस्य तावत् वा-मदेव्ये मꣳहिष्ठोमत्मदंधस इति । तथा त्वꣳसोमायाꣳहाविष्क्र-तेपवस्वमꣳहयद्रयिरितिरेफोदाहरणं । वयमुत्वायाꣳसौभरे त्वा-मिध्यवितारंवत्र । अत्रवृद्धमृवर्णमिति आर्भावः । प्रतिहारमा-सस्याविरामे अत्रविरामत्वात् लोपः । तथा ऐडस्वरेमत्स्यपायिना-यां वृषातेवृष्णइन्दुःवृषामदोवरेण्य इति च आर्भूतयोरेफ-लोपः । स्वरभक्तेरुदाहरणम् । पुनानायान्त्रिणिधनायास्वयौ-धाजययोः । अपोवसानो अर्षसि आपृच्छान्धरुणं वा ऽऽऽर्ष-र्षसीति च वर्षशब्दस्वरभक्तिलोपः । क्रमजोदाहणं अश्नेम-तुद्रवेतिद्रशब्दक्रमजस्य दकारलोपः । तथा आतूनाकूपारेनम-र्त्तासोदित्सअभ्यासविषयेत्तसशब्दे क्रमजस्य तकारस्य लोपः । स्प-र्शइयत्रोदाहरणानि । त्वꣳसुतोमन्दितम इत्यत्र आश्वसूक्ते त्वंशब्दे द्वौ तकारौ पूर्वागत्वादेकस्य क्रमजत्वात् द्वितीयस्पर्श-प्रत्ययत्वात् तस्मात्क्रमजः स्पर्शोलुप्यते । तथा परित्यꣳहर्यतꣳ-हरिमिति यद्वाहिष्ठीयेर्यशब्देरेफः पराङ्गं, एकः क्रमजोयकारः पूर्वाङ्गं । पूर्वाङ्गत्वात्तस्य लोपः । तथा परिस्वानायाꣳहावि-ष्कृतेषु मदेषु सर्वधा इति सर्वशब्दे रेफः पराङ्गं । एकः क्रम-जो वकारः पूर्वाङ्गम् । पूर्वांगत्वादेकस्य वकारस्य रेफलोपः *अभ्यासे च* अभ्यासे च प्रत्यये लुप्यते । च शब्दात्पूर्वाङ्गं अन्तः पदिकमिति यथा दीर्घतमसोर्के इन्द्रस्य सोमपवमानऊर्मि-णेति प्रथमस्य रेफस्य विरामत्वाल्लोपः । उत्तरस्य अभ्या-सप्रत्ययत्वात् । तथा असाविसोमायां पर्जन्यः पिता महिषस्य

आन्कारोनुनासिकोवृद्धः सर्वत्रारेववैरवानससंतनिषु ॥ ५ ॥

पर्णिना ३ णिना ३ तथा अभिप्रियाणि पवतायां नामानि यह्वो अधियेषु वर्द्धत इति, अयं पूषायां च सोमः पुनानो अर्षतीतिदीर्घत्वमसोर्के एव । *नोर्मयोर्णसार्जुनऋभ्वसएवामृताचाचार्के* । नेति प्रतिषेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तानामपवादः । द्विर्यंपञ्चस्वायां प्रस्नायन्तऊर्मय इति अभ्यासप्रत्ययस्यान्तःपदिकस्य रेफस्य लोपप्रतिषेधः । प्रसोमदेवायां सिन्धुर्नपिप्ये अर्णसा आहर्यतो अर्ज्जुन इति पौरुहन्मनरेफस्याभ्यासप्रत्ययस्य रेफलोपप्रतिषेधः । प्रयोगे सन्ध्ये विषये प्रत आश्विनीरिसत्र विश्वाधामानि विश्वचक्षऋभ्वस इति शैखण्डिने परिप्रधन्वायां दीर्घत्वमसोर्के । एवामृता इति रेफस्य लोपः पूर्ववत् *आन्कारोऽनुनासिकोवृद्धः सर्वत्र* आन्कारोवृद्धः सन् अनुनासिको भवति । रङ्गी भवतीत्यर्थः । यथा परिधीँरतितामित्यत्रापोरुहन्मनद्वैगतयौधाजयहबृहद्वैगगवरथादिषु । *अरेववैखानससन्तनिषु* एषु वृद्धोपि सन्ननुनासिको न भवति । रेवतनिर्यामुभयोरपि रैवतयोः आयत्वावानित्यत्र पदगीत एव भवति । वैखानसे अवद्युतायां पदगीत एव भवति । इंद्रोमदायां संतनिनि अस्माँइंद्रवासावीति च पदगीतः त्रिष्वपि रङ्गोन भवतीत्यर्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥ ५ ॥

आउवाव्यवहितमाउभवति सर्वं पदान्त्यं च व्यं-
जनं लुप्यते शाता२३उवाभवा सियो२३४वाउग्रा-
२३उवाशर्ममहो२३४वायूजा२३उवावाजेषुचो२३४वा-
मघा३१उवा२३एवंजातीयान्यनाउभावोभृगएवतरे रे-
तःश्येने षुमनः सन्तनिन्याशिश्रयुः प्रवद्भार्गव ऐ-
ष्ठयश्चान्तः पदिकोनाउ भवति सर्वत्र यथा मा-
न्दीरेमा२३४दायतो३आउवा२३ श्रीणन्तो गोभिरू३
आउवा २३ मरुच न योनिꣳसोमसाम्नि सीदछये

*आउवाव्यवहितमाउभवति सर्वपदान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यते
शा३ ता३३ उ३वा २३ भ २११ वा४ सियो ३३ ३५ वा ३
उ३ श १ र्म २ महो २३३ ३४५ वा ३ यू १ जा २३ उ २
वा ३३ वाजेषु चो ३३३४५ वा ३ मघा ३३ उवा ३
एवं जातीयानि *आउवाव्यवहितस्यार्चिकस्य अंत्यः स्वर
आउभवति । यच्च पदांतीयं व्यंजनं तस्य च लोपः । तथो-
दाहृतम् । स्वारसौपर्णे कयानश्चित्र इत्यावत्स्वतुर्चांत्ययोः ।
अत्रैव उच्चातायां सौपर्णे । उग्रꣳशर्मेति च एतेषु लोपः । तथा
काण्वरथंतरे मसोमदायां अच्छाकोशंमधिश्चुत *अनाउभावोभृग-
एवतरे* अकारः प्रतिषेधे पूर्वलक्षणेन आउवाभावस्तस्य प्रतिषे-
धः । प्रसुन्वायां कण्वतरे हतामखंनभृगवः *रेतः श्येने* गो-
विद्ध्येने रेतोधा इति प्रतिषेधः* षुमनः संतानिनि *इन्द्रोमदा-
यां सवाजेतु मनो इति आउभावप्रतिषेधः *अशिश्रयुः प्रवद्भा-
र्गवे* प्रवद्भार्गवे प्रोअयास्यां अभिधेनवः पयसे दशिश्रयुरिति
आउभावप्रतिषेधः *ऐष्ठयश्चांतः पदिकोनाउ भवति सर्वत्र-
यथा मां३ दी३ मा २३३३ दा३ याता ३३ आउवा ३३

ना २३४ हायिनायाउवानाईमाउवा२३ सुनोतसौपर्णं ऊर्मिणावाभ्रमेधातिथयो वर्णसदस्यवप्रवदुद्वत्सामराजेषु स्पर्शानामलोपोयथा द्युम्नानिमानू २ षाणा ३ माउसहस्रिणा३ माऊधाजिह्निया२ माउवन्मधुमा त्सू२ वीरिया२माउतिरेभा३ नाऊघृवसाना३ःपारिया३ सी३ निर्णिजा३ माउश्येनो नयो नी३. द्यार्त्तवा३. ता३ मा-

---

श्री २ णंतोगोभि २ रू २३ आउवा ऽ२३ मरूच आउवा ३३ ओष्ठ्यश्चांतःपदिको नाउ भवति सर्वत्र यथोदाहृतम् । सोमउष्वायामग्नेस्त्रिणिधने श्रीणंत इति च पवमानस्य जिग्नतायां संतनिनि हरिश्चंद्रोमरुद्गण इत्यनाउभावः *नयोनिं*सोमसाम्नि सीदच्छ्येना ३३३हा ३ यिना ३ या उवा ना इमा ३ उवा ३३* अध्यर्द्धेडसोमसाम्नि स्वासु सीदच्छ्येनोनयोनिमिति ओष्ठ्यश्चांतःपदिकस्याउभावः *सुनोतसौपर्णे* विलम्बसौपर्णे अध्वर्योअद्रिभिरित्यंतायां सुनोतामधुमत्तममित्याउभावः *ऊर्मिणावाभ्रमैधातिथयोः* अभिसोमायां वाभ्रमैधातिथयोः उर्मिणेति आउभावः *वर्णसदस्यवमवदुद्वत्सामराजेषु स्पर्शानामलोपो यथा द्युम्नानि मानू३ ३षाणा२३मा ऊ३महस्रिणा ३२ मा ३ उघाजिह्निया ३३ मा ३ उवन्मधुमा३त्सू ३२ वीरिया ३३ मा ३ ऊतिरेभा ३२ ना २ ऊघृ१वसानाः पा३रिया३२सी २३ निर्णिजा ३२ मा ३ ऊश्येनोनयोनी ३ द्यार्तवाता ३२ मासदा ३३दा ३ ऊ२ *ऊशाकरवर्णे पुनानिश्वायां इपंतोकायां च त्रासदस्यवे पुरोजित्यां मवद्भार्गवे प्रोअयास्यामुद्वद्भार्गवे शिशुंजज्ञानायां*सामराजे असाविसोमायां एतेषां साम्नामेतेषु तृचेषु यथासंख्येनोदाहरणानि *नतिष्टुप्शिशुमुद्गति सोमो वाईरा २३१ जमनूरा-

सदा३दा३ नतिष्टुप्शिशुमुद्वतिसोमो वायिरा२३जम-नूरा२३१जतिष्ठा ३ उ रहस्ये च न सर्वमाउभवति व्यञ्जनं च च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीषंगसिमासु यत्राउभावो व्यंजनलोपश्च तद्वक्ष्यामः स्वरान्तः कण्ठ्यः सर्वत्र विष्णवे सहस्रिणामिति यण्वापत्ययो रञ्जोरैवतयोर्व्यमः कारश्च रैवते सिमासु सर्वमाऊभ-

---

२३१जनिष्ठा ऊ* । उद्वद्वार्गेवे शिशुंजज्ञानाया२ताोमोविराजमनु-राजतिष्टुविति स्पर्शस्य पकारस्य लोपः *रहस्ये च न सर्वमा-उभवति व्यंजनं च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीषङ्गसिमा-सु* रहस्ये च आउभावोव्यञ्जनलोपश्च न भवति । ए-ष उत्सर्गः । यथा स्वासु रायोवाजीये वस्वीरनुस्वराज्यमिति । तथा नित्यवत्सासु सप्तास्येभिर्ऋक्वभिरिति प्रतिषेधः । अतीषंगे सिमासु च सोमउष्वापवस्ववाजयोः एवमादीनि *यत्राउभावो-व्यञ्जनलोपश्च तद्वक्ष्यामः* । रहस्ये यत्राउभावो भवति व्यञ्ज-नलोपश्च तदुत्तरत्रोदाहरिष्यामः *स्वरांतः कण्ठ्यः सर्वत्र* य था मंद्रयायातिधारयेतियाशब्दे आकारः कण्ठ्यः तस्याउभा-वोभवति कः प्राप्ते एतदारभ्यते । अनुष्टुभा२र इति सन्निकर्षप्र-तिषेधाः या २ आउवेति प्राप्ते आउभावः । वचनान्तरौव्यसं-धिर्भवति रायांउवेतिभवति तस्माद्वाउभावोभवति *विष्णवे सहस्रिणामिति यण्वापत्ययोः* सोमाअर्षतु विष्णव इति । आपवस्व सहस्रिणमिति च आउभाव्योव्यंजनलोपश्च *अंजो-रैवतयोर्व्यम्* अंजोवैरूपे रैवतर्षभे च तालव्यस्याऊभावः । अंजोवैरूपेसमुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिणः रैवतर्षभेद्यविद्यवीतिव्या आगहीति च *अःकारश्च रैवते* अःकारश्च उभवति तालव्यं

वत्यनृगंते छान्दसीषु दिशोवसोराणां घोनामृगं- तेषु चाऽक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषव-

---

चेति अःकारः वातोमद इति *सिमासु सर्वमाउभवति *सोम- उष्वापवस्वयोः सिमासु सर्वस्वाउभावः *अनृगन्ते* सिमास्वे- व एतयोरेव तृचयोः आउभावप्रतिषेधः *छांदसीषु दिशोव- सोराणांघोनाम्* च्छांदसीषु सिमासु गातुमनुशंसिषोदिशः पूर्वीणां पुरूवसोयः शविष्ठः शूराणां योमंहिष्ठोमघोनां एते- ष्वाउभावोऽव्यंजनलोपश्च *ऋगन्तेषु च* छान्दसीष्वेव ऋगंतेषु आउभावोऽव्यंजनलोपश्च मंहिष्ठवाजिनृजस इति प्रथमायां स- नः स्पर्षदिति द्विष इति द्वितीयायां समर्येषु प्रवाह इति तृती- यायाम् *अक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषवत्सु प्र- त्ययेषु* अक्षारित्येतस्मिञ्छब्दे रेफस्य लोपः । सन्धौ स्व- रप्रत्ययस्य घोषप्रत्ययस्य च । अत्र किं प्राप्तं आःकारोऽत्र- मिति प्रकृत्याक्षाश्चाउवायां प्रत्यये नित्यवत्प्रातीषंगमिमा- स्विति अत्र च आकारमात्रस्याउभावोन विसर्जनीयस्य । कथं गम्यते । येन विवृत्तिं करोति ततोऽवगम्यते न विसर्जनीयस्य लोप इति । लोपे तुरौपसंधिर्भवति । तथासति अ- क्षाउ भवति । तस्मादलोपः । तत्र स्याद्विसर्जनीयरेफलो- पार्थं इह पुनरारम्भो युक्तः—नित्यवत्सातीषंगसिमासु स्वरप्रत्य- यस्य लोपः । व्यंजनप्रत्ययस्य उदाहरणानि । उत्तरे मानवे सोमोदुग्धाभिरक्षारिति प्रस्तावविषये हकारघोषे प्रत्यये रेफ- लोपः । अन्येषु तु सामसु अघोषप्रत्ययत्वादलोपः *ज्योकः शब्दः स्तोतांऽहे* श्रुधीहवायां मरायां मारे अस्मन्मघवः

त्सु प्रत्ययेषु ज्योक्: शब्दस्त्वोत्वाᳪंहे सकारलोपः श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाᳪंसᳪंहिते सुशास्तिभिरिलान्द्विर्ती यायां मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः परांगं वा सुहस्तास्तावे ज्ञीयस्य लोपः पराङ्गं वेंद्रायेन्दविति क्रौंचे वलोपः संधावुगतिर्विरते द्वियकारसंयुक्ते विकृष्टे पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संप-

---

ज्योक् इति कः शब्दस्य त्वᳪ हकारे प्रत्यये सकारलोपः *श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाᳪंसᳪंहिते* अदाभ्यः सᳪंहिते अग्निस्तुविश्रवस्तम इति सकारलोपः । *सुशास्तिभिरिलांदद्वितीयायाम्* इलांदद्वितीयायां ऊर्जोनपाज्जातवेदः सुशस्तिभिरिति सकारलोपः *मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः* जमदग्नेरभीवर्त्ते मानस्तरभीत्यत्र उद्गीथादौ सकारलोपः मानस्तरभिमातये मानोहाउवा इति आरंभः *परांगंवा* अथवा परांगं भवति । यथा धीमहे स्वा इति *सुहस्ता स्तावे ज्ञीयस्य लोपः* यज्ञायज्ञीये आजागृविर्द्वितीयायाम् । अक्षरसंसर्गे प्रस्तावै सुहस्ताता ३ सा ३ इति सकारलोपः *परांगंवा* परांगं वा सकारः ता ३ स्वा इति भवति । *इंद्रायेंदविति-क्रौंचे वलोपः संधौ* इन्द्रायेंदायां क्रौंचे संधौ वकारलोपः । इन्द्रायेन्दा २ अ ३ हो २ इतिगातिं वान्तस्थामापद्यत इति गातिर्वकारोभवति तस्य वकारस्य मध्य इति लोपः संधौ गतिः । *उगतिर्विरते* विरामे उगतिरेव भवति *द्वियकारसंयुक्ते विविकृष्टे पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संपद्यते रयिᳪंसोमश्रवा ३ आ२ याम्* पवस्व देव आयुषमित्यत्र द्वितीयाᳪंरयिᳪंसोम श्रवाय्यमिति पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संपद्यते तदुदाहृतम् *यि-

द्यते रयिꣳसोमश्रवा १ आ २३ यांयिक्रौञ्चे निधनत्वात्यावा२माना२३ श्रवा२३४ यी२३४यां याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनायां च प्रणपात् कुण्डपाया२३याः सत्यश्रवसि वाप्य अवृद्धस्तोभात्पर इकारः सम्पद्यते रायिꣳसोमश्रवौ३होवा हाइयाम् ॥ ६ ॥

अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शोष्मभिः संयुक्त एते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकास्तोभव्य-

---

क्रौंचे निधनत्वात्या ३ वा ३२ माना ३३ श्रवा३३३ यी ३३३ या ३॥ अयंपूर्वाद्वितीयायां उत्तमे क्रौंचे पूर्ववदाकारे प्राप्ते प्रतिषेधः निधनत्वात् । निधने हीषीस्थाꣳसर्वत्रेति प्रकृताभाव एव भवति ॥याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनायां च प्रणपात् कुण्डपाया ३३ या ३ सत्यश्रवसिवाप्ये॥ आतूनाकूपारे कुंडपाया इति द्वियकारसंयोगात् पूर्ववत् आकारे प्राप्ते याकार एव भवति । तथा महेनायां रायोवाजीये पूर्ववदाकारप्राप्तौ यकारः ॥अवृद्धः स्तोभात्पर इकारः संपद्यते रा३यि ꣳसोमश्रवौ ३ होवाहाइया२म्॥ पवस्वदेवद्वितीयायां भासे अवृद्धस्तोभात्परः द्वियकारविकृष्टः पूर्वोयकार इकारमापद्यते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥ ६ ॥

॥अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शोष्मभिः संयुक्तएते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकाः स्तोभव्यवहिताः सर्वत्रातिह्रियंते स्तोभांते विरते लोपः संधावलोपोब्र्हिषि ततुराणाः पिशङ्गमीशानकृदघशꣳससराꣳसिꣳहमꣳ

वहिताः सर्वत्रातिह्रियते स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपोवार्हिषि तर्तुराणाः पिशङ्गमीशानकृदघ-

---

हेत्येवं जातीयानि* लोपालोपादनन्तरं अतिहारलक्षणं, तस्माद-तिहारलक्षणं वर्तिष्यते । अनुस्वारः स्पर्शः समानवर्गीये प्रत्यये पंचविंशतिस्पर्शाः समानवर्गा इत्यर्थः । रेफः स्पर्शोष्मभिः सं-युक्तः स्पर्शोष्मप्रत्यय इत्यर्थः । ऊष्माणश्चत्वारः अन्तः पाद एते अनुस्वारस्पर्शरेफाः सन्तः स्तोभेन व्यवहिताः तेन स्तोभारं-भेण सह सन्धीयन्ते, किन्तर्हि? अतीत्यस्तोभं परेण स्पर्शेण ऊष्म-णा वा सहैकीभवन्ति । यदा च स्तोभान्ते विरामो भवति त-दैतेषां अनुस्वारस्पर्शरेफानां लोप एव भवति संधावलोपः । अतिहार एव भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि । बर्हिषि प्रथमे पर्के अत्र भक्त्यन्तत्वात् नित्यविरतत्वात् तथा त्रिमात्रमन्तर-मिति । कथमत्रातिहार इति । उच्यते । एके तावद्ब्रुवते संहि-ताध्यायपक्षेणैतद्द्रष्टव्यम् । अस्माकमपि संहिताध्ययनलिङ्गानि दृश्यन्ते । भद्रंसुधेपमूर्ज्जमिति । तथाऽपां गर्भोग्निरिडेति । अहमन्नादोऽहमन्नाद इति एवमादीनि । तस्मात्संहिता-ध्ययनं दर्शयति । अनेन ब्रुवते प्रदर्शितमेतत् । अ-न्यत्र यत्रैवं भवति तत्रातिहारो भवति । अपामिवेदूर्मायस्तर्त्तु-राणाः मृज्यमानायां रयिंपिशंगं उत्तरौक्षोरंध्रवाजजितोः । ईशानकृतूआनोविश्वातृतीयायांश्यैते उद्गीथईशानकृदितितकारे ऋकारस्याभूतस्य रेफातिहारः । अघशंस यस्तेमदायां अ-ध्यर्द्धेडे सोमसाम्नि अनुस्वारस्यातिहारः । अयंसरां सि माकमश्वे अनुस्वारातिहारः । संहृद्रिर्यंपंचायां आन्धी-गवे । सखायो अद्रिसंहतमिति अनुस्वारस्यातिहारः । अत्रापि

शꣳससराꣳहमꣳहेत्येवंजातीयान्यतिहारप्राप्तं व्यञ्जनं लुप्यत आनꣳशादेव्ये ज्योतीꣳषि वृषं न ददर्शिवारे वर्पसोदर्शतेलान्दे न्धसः स्वारेपर्णे प्रशꣳसन्तिविशीयांधीगवयोर्हिन्वन्तिविशीये मन्दानङ्गीभिर्जनित्रे धर्मं दैर्घे विदुःसिष्ठ इंदवउद्वꣳशीये कर्मवत्सास्वार्थ-

---

तदेव पर्कव्याख्यानं। महत्वꣳसोमाम्नायां दावसुनिधने। अनुस्वारस्यातिहारः। इहापि तदेव पर्कव्याख्यानं॥ एवंजातीयान्यन्यान्यपि द्रष्टव्यानि *अतिहारप्राप्तं व्यंजनं लुप्यते* पूर्वलक्षणेनातिहारप्राप्तस्यापवादोवक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *आनꣳशादेव्ये* एदुमधोर्द्वितीयायां उदानꣳशशेति अनुस्वारस्यातिहारप्राप्तस्यापवादः *ज्योतीꣳषि वृषन्नदर्शिवारे* वारवन्तीये तंतेमदद्वितीयायां येनज्योतींष्षीति अनुस्वारलोपः। मत्युअदर्श्यायतीतिरेफस्यातिहारलोपः। त्रिष्वपि उद्गीथविषयः *वर्पसोदर्शतेलांदे* त्वेइयः संदधुर्भूरिवर्पस इति इलांदे रेफातिहारलोपः। तथा सदर्शतस्य वपुष इति रेफस्यैव *अंधसः स्वारे पर्णे* स्वारसौपर्णे कयानायां द्वितीयायां मꣳहिष्ठोमत्सदंधस इति अनुस्वारस्यातिहारलोपः *प्रशꣳसंति विशीयांधीगवयोः* विशाविशोवोअतिथिमित्यत्र विशोविशीयांधीगवयोः प्रशꣳसन्ति उशस्तिभिरित्यनुस्वारातिहारलोपः *हिन्वंति विशीये* विशोविशीये हिन्वंति सूरमुस्रय इति प्रस्तावे अनुस्वारातिहारलोपः *मन्दानंगीर्भिर्जनित्रे* उत्तरे जनित्रे तंवोदस्माम्नयोः। आद्यायां अनुस्वारस्य द्वितीयायां रेफस्यातिहारलोपः। *धर्म्मंदैर्घे* त्वोसोमांत्यायां दैर्घश्रवसे ऋतस्यधर्म्मन्निति रेफस्यातिहारलोपः *विदुःसिष्ठ* शिशुंजज्ञानांत्यायां गो-

वर्णे सर्वं तदुकार्त्तयशे स्वरांतमेके विसर्जनीयान्तं वा-

विन्दुर्द्रप्सेति अनुस्वारस्यातिहारलोपः ॥ *इंद्वउद्धॅशीये* आत्वाविशत्वंत्वत्यायां अरंधामस्यइन्द्वद इत्यनुस्वारस्याति-हारलोपः । अत्रापि पर्क्कव्याख्यानं उपशब्देन व्यपेत-त्वात् । *कर्मवत्सासु* त्रिकद्रुकाद्यायां नित्यवत्सासु सईम-मादमहिकर्म्मेति रेफातिहारलोपः । इहापि पूर्ववदेव *आथ-र्वणे सर्वे* आथर्वणे अनुस्वारः रेफः स्पर्शः अतिहारमाप्तः सर्वे लुप्यते परीतोषिमखायोदीर्घयज्ञायसन्तुमक्षूगोमन्तामादिषु । अत्र परीतोपायि अनुस्वारस्य पूर्वांगत्वात् लोपः । संधात्वलोप इति अयंचतासुतमिति एवं प्राप्तः । एवं प्राप्ते लोपः अनन्त्या-वचनासुतमिति एवं भवति सखायोदीरेफस्य विरामे लोपः सन्धात्वलोपः । आचार्यजिह्वायामिति प्राप्ते रेफलोपः । अत आ-वद्यजिह्वायामिति तथा यज्ञायसन्त्वित्यत्र चोपकारे पूर्वाङ्ग-स्तोभान्ते विरामे लोपः सन्धात्वलोपः इति ज्योतिषॅसुवद्रा-या इति प्राप्नोति । एवं प्राप्ते अनुस्वारस्य विरामे लोपः क्रि-यते । तथा ज्योतिस्सुवद्राया इति भवति । उहुवाऊहाअहोवा-सखायोदायिउहुवाउहाअहोवाआवत् विरामे रेफस्य लोपः तथा आवद्व्यजिह्वायामिति भवति संधात्वलोप इति । अलोपे तु आवयजिव्हायामिति एवं मक्षूगोमाज्योतिस्तमीमहाइप्राप्ते लो-पः । ज्योतिस्तमीमहाभवति । एवंधुवंसॅहितमध्ययनं दर्शयति । यथाद्ये पर्के । तदुक्तं पर्के *तंदुकार्त्तयशेस्वरान्तमेके विस-र्ज्जनीयान्तं वा* कार्त्तयशे पुरोजित्येतायां तन्दुरोपमिति यथा-धीमहे तदूऋहोरोषमितिविसर्ज्जनीयांतं वा तन्दुरोषमित्येवं तथा-सति तंदूरोपमिति भवति । अ शश्वच्छश्वत् । पवस्वम

स्वासु भरेयंतुरंलोपः पूर्वाङ्गं वा कश्चित्पदान्तोलोपः प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽति ह्रियते वचनात्प्राकूस्तोभस्य स्वरांतोविरामः स्तोभांते विरते लोपः सन्धावलोपो निष्ठाअधयदिमायांऽं सदो-

---

कालेये च यथाच क्रतुवित्तम इति च पदांतभावोद्रष्टव्यः *स्वासु भरे यन्तुरंलोपः* तंगूर्द्धयाद्वितीयायां स्वासु सौभरे अग्निमीडिष्वयन्तुरामिति अनुस्वारस्य अतिहारप्राप्तस्य लोपः सन्धावपि अग्निमीडिष्वया ३ हायितुरा ३ इति *पूर्वाङ्गं वा* आनन्तर्यसन्धिर्वा भवति । अग्निमीडिष्वयाऽंहायितू३ रा ३ इति एवं पूर्वांगभावः *कश्चित्पदान्तोलोपः प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽतिह्रियते वचनात्प्राकूस्तोभस्य स्वरान्तोविरामः स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपः* । अन्तःपदिकानामतिहार उक्तः इदानीं पदान्तीयानामुच्यते । कस्य चित्पदान्तीयस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः । अप्राप्तस्य वचनादुब्रुवते । कस्य चित्पूर्वाङ्गप्राप्तस्य अनन्तरेण स्तोभेन आनतर्यसन्धौ प्राप्ते वचनादतिहारः प्राकूस्तोभस्य विसर्ज्जनीयस्य विसर्ज्जनीयपदान्तीयस्य स्वरान्तो विरामोभवति । स्तोभान्ते च अतिहृतस्य विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य लोपः सन्धौ तु अलोपः अतिहारोभवतीत्यर्थः । निगदव्याख्यातमेतत्सूत्रम् । पुरश्चोदाहरणानि *निष्ठाअधयदिमायाऽंसदोविशीयोत्सेधयोः* अधयदिमायां सदोविशीयोत्सेधयोः पूर्वे न तिष्ठति प्राकूस्तोभस्य स्वरान्तोविरामः ततोविसर्जनीयस्य सकारीभूतस्य स्तोभान्ते लोपः । सन्धौ अतिहारः । अस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्य स्तोभेन सह आनन्तर्यात् सन्धौ प्राप्तेऽति-

विशीयोत्सेधयोः कुवित्स्वासु मार्गीयवेऽचिक्र-
दत्पवमानाभ्यर्षसीत्यत्रकवणतरे पुरमजीजनोहिदे-
व्ये मदुरितायेददातिदेव्य उषर्बुधोग्ने विवस्वद्दे-
व्ये गिर्व्वणस्त्वयाभूषंति मानवे सत्पतिमिंद्रं वि-
श्वायां लेये जंभे चत्वामिद्धीत्यत्र मद्यमाउवाव्यव-

हारः यथा देवाह्वोपिगछोहोते *कुवित्स्वासु मार्गीयवे*
स्वासु मार्गीयवे कुवित्सस्य महिव्रजमिति तकारस्य लोपमा-
प्तस्यातिहारः उवैकारयोरेकीभाव इत्यनेन *अचिक्रदत्पवमा-
नाभ्यर्षसीत्यत्र कण्वतरे* । कण्वरथन्तरे पवमानाभ्यर्षसीत्यत्र
वृषोअचिक्रदिति दकारस्य आउवाव्यवहितमितिलोपमाप्तस्या-
तिहारः *पुरमजीजनो हि देव्ये* पर्यूषुद्वितीयायां गोजीरा-
यारंहमाणा पुरन्ध्येतिमकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोप-
माप्तस्यातिहारलोपः *मदुरिताये ददतिदेव्ये* वामदेव्ये कस्त-
मिन्द्रान्त्यायां विश्वातरेमदुरितेति विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य
ओवौकारयोरेकीभावे लोपमाप्तस्यातिहारः *उषर्बुधोग्नेविवस्वद्दे-
व्ये* अत्रापि उषर्बुध इति रेफीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभावे लो-
पमाप्तस्यातिहारः *गिर्वणस्त्वयाभूषन्तिमानवे* त्वामिदाद्यान्त्या-
यां उत्तरे मानवे सुतेष्विन्द्रगिर्वण इति विसर्ज्जनीयस्य रेफीभूत-
स्य ओवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोरिति लोपमाप्तस्यातिहा-
रः *सत्पतिमिन्द्रं विश्वायां लेये जंभे च त्वामिद्धीत्यत्र*
इन्द्रंविश्वायां वाजानांसत्पतिमितिकालेयवार्कजम्भयोः त-
कारस्य ओवौकारयोरेफीभावे लोप इति लोपमाप्तस्याति-
हारः । वार्कजम्भे च त्वां वृत्रेष्विन्द्रसत्पतिमिति तकारस्य

हितं छिद्रमैधांजोरूपेष्वृतमाउवाऽव्यवहितं पार्श्व-
संताछिद्रमैधांजोरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ॥ ७ ॥

शवसः संजये सरद्गौतमे निष्कृतᳬरूणसाम्नि-
वृषोअचिक्रायां वयुमपघ्नन्यवसायांकाक्षीवते ध्यम·

पूर्वाङ्गप्राप्तस्यानन्तरसन्धिप्राप्तस्यातिहारः *मद्यमाउवाऽव्यवहितं-
छिद्रमैधाञ्जोरूपेषु* अभिसोमाद्यायां पवन्ते मद्यंमदमिति
मदशब्दस्यातिहारः । आउवाऽव्यवहितस्य अच्छिद्रमैधाञ्जोरूपे-
षु एतेषु च लोपप्राप्तस्यातिहारः । आउवा ऽव्यवहितमाउभव-
तीति मकारस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः । ओवौकारयोरनन्तराद्य-
योरिति । सर्वपादान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यते इत्यनेन *ऋत-
माउवा ऽव्यवहितं पार्श्वसन्ताछिद्रमैधाञ्जोरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु*
राजादेवऋतं प्रहिन्वान ऋतमिति च आउभावमाप्ते अति-
हारः गायत्रपार्श्वसन्तनि अछिद्रमैधतिधांजोवैरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥ ७ ॥

शवसः सञ्जये आते अग्नान्त्यायां उक्थेषु शवसस्पत इति
विसर्जनीयस्य सकारीभूतस्यातिहारः । अस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्याति-
हारः अत्र च हीष्यादिषु निधनत्वादाविरुद्धः सन्धिः *सरद्गौत
मे *प्रसुन्वानद्वितीयां गौतमे सरज्जार इति उवौकारयोरिति-
दकारस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः *निष्कृतᳬरूणसाम्नि वृषो-
अचिक्रायाम्* मृज्यमानांत्यायां देवानां सोमपवमाननिष्कृत-
मिति षकारस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्यातिहारः *वयुमपघ्नन्यवसायां
काक्षीवते* पवस्वदेवान्त्यायां काक्षीवते उदस्वादेवयुमिति म-

मैषिरे मरुत्पवमानोरथीतमायांकूलीयसंतनिषभेषु दूराद्वंतीये प्रथमे रसं मार्गीयत्वे हयत्त्वᳲसोमासिशांमदे द्रिᳲसवर्द्धितायां वितश्रृंगयो रुभयᳲस्वासु मैधातिथे संपवित्रायाᳲसामराजे तद्यज्जायथाद्वितीः

कारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्यातिहारः *ध्यममैषिरे* अभिद्युम्नमैषिरे त्रिकोशं मध्यमिति मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरितिलोपप्राप्तस्यातिहारः । सर्वं पदान्त्यं च व्यजनं लुप्यत इत्यनेन । *मरुत्पवमानोरथीतमायां कूलीयसन्तनिषभेषु* पवमानोरथीतमायां हरिश्चन्द्रोमरुदितिरोहितकूलीयसन्तानिपवमानर्षभेषु तकारस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः आद्यन्तयोः ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपः । मध्यमे आउवाव्यवहितमिति लोपः । *दूराद्वन्तीये प्रथमे* स्वासु प्रथमे वारवन्तीये सनोदूराच्चेति तकारस्य चकारीभूतस्य ओवौकारयोरनन्तरनीचाद्ययोरिति लोपप्राप्तस्यातिहारः *रसं मार्गीयवे* रसन्ते मित्रायां एकर्चे मार्गीयवे मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः *हयत्वᳲसोमासिशांमदे* त्वंसोमाद्यायां शांमदे पवस्वमᳲहयद्रयिमितितकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपप्राप्तस्यातिहारः *द्रिᳲसवर्द्धितायां वितश्रृङ्गयोः* आजागृविरन्त्यायां अद्रिमिष्णान्निति गौरीवितगौश्रृङ्गयोः अद्रिमिष्णन्निति मकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः *उभयं स्वासु मैधातिथे* स्वासु मैधातिथे अन्त्यायां मᳲहिष्ठमुभयाविनमिति मकारस्य आउवाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः *संपवित्रायां सामराजे*

यायां बृहद्रथंतरयोर्यच्छन्दस्तत्रैव बृहतीतरेप्रत्यस्मैद्वितीयाया मश्वत्त्विषीमायां च वत्सासूत्प्रशᳪसायां विशीयज्ञीययो श्चित्तदघ्यायां वंतीये महदक्रान्वासिष्ठे रहस्ये च माभे मबृहत्यहिᳪस्वारेपर्णे यातः

भूतास इद्वहन्तः समितिमकारस्य पूर्वाङ्गंप्राप्तस्यातिहारः *तद्यज्जायथाद्वितीयायांबृहद्रथन्तरयोः* यज्जायथाद्वितीयायां बृहद्रथन्तरयोस्तत्तेयज्ञ इतिदकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः वन्तो ३ वा ३ तेयज्ञ इतिसंधिरपिप्रतिषेधः *यच्छन्दस्तत्रैव बृहति* तत्रैव यज्जायथाद्वितीयायामेव बृहति यज्जातं यज्जजंत्वमितिप्रतीहारे तकारस्य जकारीभूतस्य तृतीयादिन्यां ओहोवायामितिलोपप्राप्तस्यातिहारः *ईतरे प्रत्यस्मै द्वितीयायाम्* प्रत्यस्मै द्वितीयायां रथन्तरे आईमितिमकारगीतमुदाहरणम् । मकारओवौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्यातिहारः । रओ३वा ३ एनमिति *अश्वत्विषीमायां च वत्सासु* त्रिकद्रुकांत्यायां नित्यवत्सासु ईशब्दस्य पूर्ववल्लोपप्राप्तस्य मकारस्यातिहारः । अत्रापि पर्कव्याख्यानम् *उत्प्रशᳪसायां विशीयज्ञीययोः* विशोविशीयायां विशोविशीययज्ञायज्ञीययोः योदेवतात्युद्यतेति उछब्दे तकारस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्यातिहारः *चित्तदघ्यायांवन्तीये* तत्तेमदांत्यायां वारवन्तीये तदघ्याविदितितकारस्य ओवौकारयोरितिलोपप्राप्तस्यातिहारः *महदक्रान्वासिष्ठे* अक्रान्त्यायां वासिष्ठे महत्तत्सोम इति तकारस्य तृतीयादित्यामोहोवायां चतुर्थस्थे वृद्धः पदान्तः सर्वत्र भवतीति लोपप्राप्तस्यातिहारः *रहस्ये च माभेमबृहति* माभेमायां बृहति महत्ते वृष्णो इति

पार्श्वेमोषुत्वायां नप्त्योः परिप्रियायांपूक्ताणायव योर्ङ्गीये चर्षणीयऔजिष्ठायां ज्योतिरौपगवे पव-मानोअजीजनायामर्वाङ्‌ङ्नलोपमेकेकावे विते श्रुतिं युक्त्वाहिकेशिनायामुभयतः प्रभोः शैखण्डिने हरि-

तकारस्य तृतीयादिनीमत्ययत्वाल्लोपप्राप्तस्यातिहारः *अहिं स्वारे पर्णे* उद्भेदभिद्द्वितीयायां स्वारे सौपर्णे अहिंचवृत्र-हेति मकारस्य आऊत्वाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः *घातः पार्श्वे मोषु त्वायां* मोषुत्वाद्यायां गायत्रपार्श्वे मोषुत्वावा-घतश्च नेतिचकारस्याउत्वाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः *नप्त्योः परिप्रियायां पूक्तौर्णायवयोः* परिप्रियायां गौपूक्तौ-र्णायवयोर्नप्त्योरिति रेफस्यातिहारः गौपूक्तओवौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्यातिहारः। ऊर्णायवे पूर्वाङ्गप्राप्तस्यातिहारः *ङ्गीये चर्षणीयेयऔजिष्ठायां* अयं पूषासायां यज्ञायज्ञीये यःपञ्चचर्ष-णीरिति पूर्वाङ्गप्राप्तस्य रेफस्यातिहारः *ज्योतिरौपगवे पवमा-नोअजीजनायां* उत्तरौपगवे ज्योतिर्वैश्वानरमितिरेफस्य पूर्वा-ङ्गं प्राप्तस्यातिहारः *अर्वाङ्‌ङ्नलोपमेके कावे* । अवोध्यग्नि-ज्मोसायां कावे अर्वाङ्‌ङ्नचक्र इतिङकारयोरकीभाव इतिलोप-प्राप्तस्य एकेऽतिहारं मन्यंते । ग्रन्थकारस्तु लोपमेव मन्यते *वि-तेश्रुतियुक्त्वाहिकेशिनायां* गौरीविते गायन्तित्वायां कावेगिरामु पसुष्टुतिंचेति मकारस्य चकारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्यातिहारः *उभयतः प्रभोः शैखण्डिने* प्रतआश्व-नाःशैखण्डिने । धर्मयते पवमानस्य प्रभोषेमत इति च पूर्वा-गं प्राप्तस्य विसर्जनीयस्य उपध्मानीयभूतस्यातिहारः *ह-रिर्वौचशाक्करर्षभे* । पवस्ववाजोत्तरयोः । शाक्करर्षभे हरिंपवित्रे

वींचशाकेरषभे ऽभीकेविपः स्वःसर्वत्र यथा स्वर्विदः शंकुनिसाहीये च स्वर्विदानामेधे नस्वेप्रत्यये सिष्ठत्रैशोकयोश्च सिष्ठत्रैशोकयोश्च ॥ ८ ॥

अवृद्धादिपदांतात्स्वरे परे यकारोऽव्यवधीयत

पृथिवींचेतिमकारस्य पूर्वांगप्राप्तिस्यातिहारः । एवमादीनि दृष्ट्वा अन्यत्र प्रतिहार उच्यते *अभीकेविपः* प्रसोमासोविपश्चितइति अभीके पकारस्यातिहारः *स्वःसर्वत्र* स्वः शब्दे विसर्जनीयभूतस्य सर्वत्रातिहारः । यथा पवमानो अजीजनायां स्ँहित ज्योतिर्विश्वं स्वर्दृशमिति । अत्रप्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविराम इति स्तोभात्प्राक्स्वःशब्दे स्वरान्तोविरामः ततो निर्हृतस्य सतः स्तोभान्ते विरामे लोपः । सन्धाव लोपः । इति सन्धावतिहारः *यथा स्वर्विदः शंकुनि साहीये च* यथा पवस्वमध्यमायां शंकुसत्रासाहीययोः अस्य पीत्वास्वर्विद इति रेफस्य ओवौकौरयोरेकीभावे लोपप्राप्तस्यातिहारः तथा *स्वर्विदानामेधे* इन्द्रवाहा- स्वर्विदइति पूर्ववत् लोपप्राप्तस्यातिहारः *नस्वे प्रत्यये*- स्वः शब्दोविसर्जनीयः स्वःशब्द एव प्रत्ययेनातिह्रियते तद्व्याख्यातंपौक्तेचोत्तरइतिएतस्मिन्सूत्रे *सिष्ठत्रैशोकयोश्चसिष्ठत्रैशोकयोश्च* रेफस्यातिहारप्राप्तस्य लोपः । धर्त्रायां वासिष्ठे स्वः सिषासन्निति त्रैशोके स्वःपत्तिर्यदीवृधइति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

अवृद्धादिपदान्तात्स्वरे परे यकारोऽव्यवधीयत उपदान्ताच्च

उपदान्ताच्च वकारोविकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः सन्धौ विरते लोपो बोधियात्रिवरूथऺसुवस्तया एवंजातीयानि नप्रतीनिवर्त्ते जठरेषूद्वत्काववासि-

---

वकारोविकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः सन्धौ विरते लोपो बोधी या ३ त्रिवरूथऺसुवस्तया ३ एवंजातीयानि* अत्र लोपः नि-गदव्याख्यातम् । एवं अक्षरगौरवादि व्याख्यास्यामः । तत्रा-वृद्धादितिवक्तव्यः । वक्ष्यति परस्तात् । वृद्धात्परौ द्वौ लुप्तावि-तिपरिशेषादेवं वृद्धादेव भविष्यति । तदुच्यते । कृतवृद्धिप्रसं-गात् । किमुक्तं भवति ? यत्र ह्रस्वस्याक्षरस्य द्विमात्रत्वं विधी-यते सापि वृद्धिरिह विधीयते । ह्रस्वस्याक्षरस्य तत्रापि वै-लक्षण्ये निवृत्तिर्माभूदिति अत इदमुक्तम् अवृद्धादिति । यथा तृतीयोच्चान्त्यं हि स्तोभे दीर्घं भवतीत्यारभ्य वक्ष्यति क्रौञ्चाभि-निधनसप्तहमयनुत्तरधर्त्तोद्रत्रासदस्यवेषुवृण्यादिः ह्रस्वं दीर्घोभव-ति । तत्रव्यवधानम्भवत्येवेत्यर्थः । यथा त्रासदस्यवेपुरोजित्यु-त्तरयोः चीयाधियेतितूवद्र्या इति च तथा पयसि परिस्वानद्विती-यायां तूवंकवायिउपदान्ताचिसमासः, एवमेव वक्तव्यंगृयुभ्यां घोर इतिवत् । तदुच्यते । इपदान्तः कचिदन्तःपादिकस्यापि व्यव-धानार्थम् ऋषभशाकरद्वितीयवत् । उपदान्ते च कचिन्निवृत्तिरित्यर्थः । यथा बार्हद्गिरद्वितीयायां वा३ सुवा३उवेति स्वरे एवतैवार्थः । सर्वग्रहणं पर एव स्वरेण समानस्वर इति यथा अभिइन्द्रा इति । अथवा परे अनार्चिक इत्येवं तत् । यथा ऋषभशाकरे मणिया३ इति । अथवा अकार एव परे कचित् । यथा इन्द्रापेंदोद्वितीयायाम् इषोवृधीये सखामा३र्जाति आपा वा इति । अकार एव परे अथवाऽऽद्यन्तस्थपरत्वाल्लोपः सर्वग्रहणं संयोगविकर्षपदान्तीयो

ष्ठाभिक्रंदार्केषु पृणक्तुमहामित्रत्वाष्ट्रीवितेषु येत्वा-
मृजंति लौशशैखण्डिनयो रदर्शिश्रुध्ये वृत्रेषु सप्त-
हे अन्तस्थपरे तुलोपो यथाकाष्ठासुनरस्त्वांकाष्ठासु

पदांतीयाधिकारार्थम् । तथावृद्धात्परौ यौ लुप्तावित्यत्र ॐआवि-
विरते विलोप एवेति सर्वग्रहणं अलोपः संधिर्विरते लोप इति ।
उभयवचनं किमर्थमिति अन्यतरवचने परिशेषादन्यतरसि-
द्धिरिति ? उच्यते । कार्यार्थं पुनरेव वचनं । संधावलोप इत्युच्य-
ते । (सध्यं लोपप्रदर्शनात) । पर्यूषु प्रधन्वेति पुरोजितिवत । वि-
रते लोप इत्युच्यते । विरते प्यलोपदर्शनात् । कईवेदाद्ययामा-
ष्कारणिधने शिमियंधासा इति *नप्रतीनिवर्त्ते* त्वमिंद्रयशाद्यायां
प्रतीत्येक इति व्यवधानप्रतिषेधः । अत्रविरामे न भवतीत्यर्थः
जठरेषूद्रत्कावर्वासिष्ठाभिक्रंदार्केषु । घर्त्तात्यायां भविष्यमाणो
जठरेष्विति उद्वद्धार्गवकाववासिष्ठयोरभिक्रंददीर्घनामसोर्केषु व्य-
वधानप्रतिषेधः । भविष्यमाणे इति विरामप्रतिषेधः *पृणक्तुमहा-
मित्रत्वाष्ट्रीवितेषु* असाविसोमइंद्राद्यायां पृणक्ति महावैश्वामि-
त्रस्वारसाम्नोत्वाष्ट्रीसाम्नोर्गौरीविते च व्यवधानप्रतिषेधः *येत्वा-
मृजंति लौशशैखण्डिनयोः* प्रत आत्वाद्यायां येत्वामृजंत्यषीति-
लौशशैखण्डिनयोर्व्यवधानप्रतिषेधः *अदर्शिश्रुध्ये* प्रत्युअदर्शी-
तिश्रुध्ये व्यवधानप्रतिषेधः *वृत्रेषु सप्तहे* त्वामिद्ध्याद्यायां सप्त-
हेत्वं वृत्रेष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *अन्तस्थपरेतु लोपो यथा का-
ष्ठासु नस्त्वां २ काष्ठा २ सुआ ३र्वतः* द्वे अन्तस्थे यस्य सं-
योगस्य परतः सअन्तस्थपरःवंतशब्दःतस्मिन्अंतस्थपरे व्यवधान-
प्रतिषेधः । तदुदाहृतम् । तथा एनाविश्वान्यत्रमहीयवस्वारसैन्धु-
क्षितसाकमश्वादिषु च । अत्र च वाहूकभाष्यकारेण अंतस्थपरेतु

आ २ वंतः स्तोभव्यवहिते त्व लोपोऽन्त्यन्तस्थपरे यथा· भीकषूक्तयोरैटते त्वभ्यासे प्रत्यये वृद्धात्परौत्वौं· लुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवाजया २३ तिआजिन्न· गाइसूरौआ २३४ क्तूषूआएवंजातीयानि नभूम्युच्चासंचारे स्वायुधोग्रेसिंधूनां मरुतां धेनौ स्वास्वौ·

लोप इति ह्यंतस्थसंयोगपर इति व्याख्यानं कृतं, ऊहसमाम्नाये तथा दर्शनात् । अस्मद्गुरवस्तु यथासूत्रमेव मन्यंते । संत्वामृजंसायत्र इति एवमादिप्रसिद्ध्यर्थं (ऋ २ हो ३ एवमादिषु २ रे २ व १ तीर्नां २ ऋ २ हो ३ हा ३ ई १ इन्द्रा ३ अ १ स्त्वं १ नत्वा २ सांत्वा २ मृजं १ ता ३३३ इ १ अ १ वा ३ हा इ३संच्चा २३१ हा २ मृ १ जं १ ति १ आ ३३ प १ वा ३ अत्रह्यंतस्थपरः ।) रेवतीदार्यं च्युतवारवन्तीयादिषु *स्तोभव्यवहिते त्वलोपोऽह्यंतस्थपरे यथाभीकषूक्तयोः* स्तोभव्यवहिते संयोगे ह्यंतस्थसंयोगपरेऽपि व्यवधानं भवत्येव *ऐटते त्वभ्यासे प्रत्यये* उच्चान्त्यायामैटतेऽभ्यासे प्रत्यये सनाविश्वान्यर्यइत्यत्रव्यवधानलोपः *वृद्धात्परौत्वौलुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवा २ जया ३३३ ति आजिन्नगा ई ३३ सू ३ रो ३ आ २३४ क्तू २ षू आ ३ एवंजातीयानि* वृद्धादिपदांतादुपदांताच्च व्यवधानलोपः । तदुदाहृतम् । यथा परीतोष्याद्यायां दधन्वाङ्योनर्योअप्स्वति कौल्मलबर्हिषदैर्घश्रवसांधीगवादिषु । तथा मत्युअदर्शीति वारवन्तीयवामदेव्ययोः *नभूम्युच्चासञ्चारे* उच्चाद्यायामिडासञ्चारे दिविसद्भूम्याददइति वृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *स्वायुधोग्रेसिंधूनां मरुतां धेनौ* ज्योतिर्यज्ञांसायां मरुतां धेनौ स्वायुधःसोतृभिरिति नव्यवधानप्रतिषेधः *स्वास्वौशने च* औशने च स्वासु

शाने च स्वश्वोनाकिष्टुद्रथायां प्रियासितयोर्मदेष्व- स्येदिंद्रायाॅ॰क्लदासयोर्यज्ञाय संतु सर्वत्र बृहद्वा- त्सप्रवैराजपदनिधनश्रुद्धीयवर्जं नदीषु प्रियः सूनायां यौधाजयद्वैगणवतरेषु धर्त्तायां काववासिष्ठाभिक्रंदेषु सुतेषु त्वया भूषायां माधुच्छन्दसमानवयो द्युम्नीप्रमॅ॰ हिष्ठीये वनेष्वर्यासोमायाॅ॰शाकलवार्शसंतनिवर्ण- हरेषु ॥ ९ ॥

पूर्ववदप्रतिषेधः । सू ३ वा ३ पूष्यः पवते २ दा ३ ई *स्व- श्वोनकिष्टुद्रथायां प्रियासितयोः *इममिन्द्राद्वितीयायां वसिष्ठप्रिया- सितयोः नःकिनस्वश्व इति न प्रतिषेधः *मदेष्वस्येदिंद्रायाॅ॰क- लदासयोः* इंद्रमच्छांत्यायां पौष्कलदैवोदासयोः अस्येदिन्द्रो- मदेष्विति न प्रतिषेधः *यज्ञाय सन्तु सर्वत्र* यज्ञाय संत्विति सर्वसामसु वृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *बृहद्वात्सप्रवैराजपदनिधन- श्रुद्धीयवर्ज्जम्* एतेषु उत्सर्ग एव भवति लोप इत्यर्थः *नदीषुप्रियः सूनायां योधाजयद्वैगणवतरेषु* प्रसोमदेवांत्यायां योधाजयद्वैगत- कण्वरथंतरेषु नदीष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *धर्त्तायां काववासिष्ठा- भिक्रंदेषु *धर्त्तायां काववासिष्ठयोरभिक्रंदेषु सिक्रुणुषेनदीष्वेति व्यवधानलोपः *सुतेषु त्वया भूषायां माधुच्छन्दसमानवयोः* त्वामिदान्सायां माधुच्छन्दस उत्तरमानवयोः सुतेष्विन्द्रगीतिव्यव- धानम् * द्युम्नीप्रमॅ॰हिष्ठीये* प्रमॅ॰हि द्वितीयायां द्युम्न्याहुत इति व्यवधानम् *वनेष्वर्षासोमायाॅ॰शाकवार्शसन्तनिवर्ण हरेषु *आर्षसोमायां शाकलवार्शसन्तनिशाकरवर्णेवार्ष्वार्षाहरेषु सिदीन्यो- नौवनेष्वितिव्यवधानमेवा ॥ ० ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥९॥

पृष्टेषु सुज्ञाने स्वाध्यःसोमाः पवंनायां वित-मधुनिधनांधीगवेषेयज्ञीयेषु संवत्सरेणेषु प्रबोधियायां प्रवल्लौशसारथ्ययामीवसु वसुन्यपवमानरुचायां वि-शीये मर्त्येषु दानायवार्यायां लेयश्रायन्तीययोः कविमिवायां चौशने व्यश्नुहिसंक्षारे पिबात्वस्यव-र्त्ताभिनिधनयो रवंत्यस्य सामराजे स्वस्तयेद्विज्ञी-

---

पृष्ठेषु सुज्ञाने वृद्धात्परोष्ठौ लुप्तावित्यस्योत्सर्गस्यापवा-दाधिकारः प्रकृतः स एवानुवर्तते । वृद्धादपि परौष्ठोधौ न लुप्येते प्राणाशिशुरन्त्यायाःसुज्ञाने पृष्टेष्वैरयदिति व्यवधान-मेव च *स्वाध्यः सोमाः पवन्तायां वितमधुनिधानान्धीगवेष-धयज्ञीयेषु* सोमाः पवन्ताद्यायां गौरीवितमधुश्चुन्निधनान्धीगव-निषेधयज्ञायज्ञीयेषु स्वाध्यमेव व्यवधानमेव *संवत्सरेणेषुप्रबोधि-यायां प्रवल्लौशसारथ्यायामीवसु* प्रोअयासीद्द्वितीयायां पनस्युवः संवरणेष्विति प्रवद्भार्गवलौशयज्ञसारथीन्द्रस्यायामीवसुव्यवधानमेव *वसूनि पवमानरुचायां विशीये*पवमानरुचायां विशोविशीये विश्वावसूनि इति व्यवधानमेव *मर्त्येषुदानायवार्यायां लेपश्रा-यन्तीययोः* अच्छानः शीरशोतृतीयायां कालेयश्रायन्तीययोः द्वितीयोभूदमृतोमर्त्येष्विति व्यवधानमेव *कविमिवायां चौशने *प्रेष्ठं वोद्वितीयायां गायत्रीसामौशने निमर्त्येष्विति न व्यवधा-नलोपः *व्यश्नुहि संक्षारे* पवमानस्य जितृतीयायां इच्छासं-क्षारे पवमान व्यश्नुहीव्यवधानमेव *पिबात्वस्यवर्ताभिनिध-नयोः* आत्वासहस्रमान्त्यायां अभीवर्ताभिनिधनयोः पिबा-त्वस्य गिर्वण इति अलोपः *अवन्त्यस्य सामराजे* पवि-त्रं मध्यमायां सामराजे अर्चन्ते अस्यतन्तवो व्यस्थिरन्निति

ये दीयाज्ञीये स्वाहुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययो बृह-
ति च गीथे दीर्घवृद्धोपहितहिपदांतआयिभूतोका-
राकारयोः प्रत्ययोः संधौ यकारमापद्यते गतिर्वि-
रतेवायख्यंद्रो ३२३ पवमानाभा ३ यार्षा २ सा३एवं-
जातीयानि नार्षसिपुनानायां यथा गौंगवाभीवर्त्तयो-

न व्यवधानलोपः *स्वस्तये दविङ्गीये* दविद्युतृतीयायां यज्ञा-
मयज्ञीये ऋधकूसोमस्वस्तये इति न व्यवधानलोपः *दीयाज्ञीये*
वृषामतीप्रथमायां यज्ञायज्ञीये इन्द्रस्य हार्देति अलोपः *स्वा-
हुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययोः* एनावोतृतीयायां वारवन्तीय-
वामदेव्ययोः सदुद्रवत्स्वाहुत इति न व्यवधानलोपः *बृहति
च गीथे* बृहति च उद्गीथविषये स्वाहुत इति व्यवधानमेव
*दीर्घवृद्धोपहित इतपदान्त आयिभूतोकाराकारयोः प्रत्यय-
योः सन्धौ यकारमापद्यते गतिर्विरतो वा ३ यख्यद्रो ३२३
पवमान ३ भा ३३ यार्षा ३३ मा ३ एवं जातीयानि* दीर्घ-
पूर्वोद्वृद्धः पूर्वश्च इपदान्त आइभूत अकारआकारयोः सन्धौ
यकारमापद्यते विरतेगतिर्भवति तदुदाहृतम् । अत्राहि गतिश्चा-
न्तस्थामापद्यते इति यकारापत्तिरमध्य इति लोपः पुनरनेन-
वचनेन भोगयकारौभवतीति एषां बाहूकभाष्यकारेण व्याख्या-
नं कृतम् । अस्मद्गुरवः ब्रुवते अनेनग्रन्थकारेण स्वयमेव भोग-
यय उक्तः एकारादकाराच्चभोग इति आच्छिकानामपि नैव
इकाराद भोग उक्तः तस्मादेकाराद भोगोभवतीति अत्र यथा-
भिप्रेतं ग्राह्यम् । *नाअर्षसि पुनानायां यथा गौगवाभीवर्तयोः*
पुनानायां गौगवाभीवर्तयोः अपोवसानो अर्षसीति पूर्वक्ष-

भवीयसीप्रमंꣳहिष्ठीये ञ्चेत्युद्रꣳशपुत्रे विश्वान्यर्ये-आपर्णैटतबोधीयर्षभेष्विंद्रायछंतिस्रुचश्चरंतिनैये दाधि-यज्ञीयक्रौंचयोः स्याश्विनोर्वोधीये ऽधाह्यग्नेकमश्वेस्यं-तमासहोदैर्घर्षभयोर्वराणिज्ञीयश्यावाश्वयोरेकारे च

यकारप्राप्तस्य प्रतिषेधः *भवीयसीप्रमꣳहिष्ठीये* प्रमꣳहिष्ठा-न्त्यायां भावीयसीति यकारप्रतिषेधः *अर्चन्त्यद्रꣳशपुत्रे* अ-र्चन्त्यर्कमिति यकारप्रतिषेधः *विश्वान्यर्यआ पर्णैटतबोधीय-र्षभेषु* उच्चान्त्यायां सौपर्णे टतबोधयिपवमानर्षभेषु विश्वान्य-र्ये इति यकारलोपः *इन्द्रायच्छन्ति स्रुचश्चरन्तिनेनैये* य-दिन्द्रयाकूअन्त्याया इन्द्रयच्छेतियकारलोपः। अग्न आयाहिम-ध्यमायां स्रुचश्चरन्तीति इयदान्तस्य दीर्घवृद्धोपहितस्य अकारे अकारप्रत्ययस्य च सन्धौ यकारप्राप्तस्य च प्रकारप्रतिषेधः। एवं सर्वोदाहरणेषु द्रष्टव्यम् *दधियज्ञीयक्रौञ्चयोः* सोमाः प-वन्तमध्यमायां यज्ञायज्ञीयक्रौञ्चयोः सोमासोदध्याशिर इति य-कारप्रतिषेधः *स्याश्विनोर्वोधीये* प्रतिष्यान्त्यायां उतस्वरवा-स्याश्विनोरिति यकारप्रतिषेधः *अधाह्यग्नेकमश्वे*अग्नेतमद्यमध्य-मायां साकमश्वे अह्यग्नि इति यकारप्रतिषेधः *सान्तमासहोदै-र्घर्षभयोः* श्रुधीहवायां सहोदैर्घवैराजर्षभयोः कृष्वादुवाꣳसीति-यकारप्रतिषेधः *वराणिज्ञीयाश्यावाश्वयोः* सोमः पवते तृतीया-यां यज्ञीयत्रैष्टुश्यावाश्वयोरन्तः पश्यन्वृजनेमावराणीयकारप्रति-षेधः *एकारे च यकारं यकारंयामोद्गतोर्गतिमाँश्चपदान्तः स-न्धौयलोपोविरतेरमता ३ इये ३ स्यापरा ३ इये ३३ वमता इये ३३* दीर्घवृद्धोपहित इत्यनेन लक्षणप्राप्तस्य विशेष उच्यते ऐ-डयामउद्वृद्धार्गवयोः असाविसोमाशिशुंजज्ञानं तृचयोः पुनानोवा-

यकारंग्रामोह्वतोगीतिमांश्च पदांतः संभौ यलोपो विरतेरमतोयियेर३ स्यापरोयिये २३ त्रमतोयियेर३ एकारादःकाराच्चभोगः क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभावेलोपः ॥ १० ॥

वृद्धमंतः पदे तालव्यमाभवति हादौ स्तोभेप्रत्यये प्रतिभागन्तदार३हा३यिपर्मी२०वयममृतंजा-

---

रमत्ये इति पूर्वलक्षणेन रमता ३ इ ३३ एवं प्राप्ते अत्रविशेषः गतिमानादान्तोभवति रमता इये ३३ एषविशेषः । परेष्वप्युदाहरणेष्वेवमेव द्रष्टव्यम् *एकारादः काराच्चभोगः* यकारोभवति शुक्तं पूर्वस्मानं भजन इति भोगः उदाहरणम् एह्यूषाकमद्रे राभिर्वर्धासइन्दुभिरिति सकारेमध्यमयः यथावमिति यकारपयस इन्दुरितिस्थितेरमध्य इति यकारलोपः वर्धासइन्दुभिरितिस्थितेभोगयकारः एकाराद्भोगः अकाराच्चनिद्धः शुक्र आहुत इति अत्र अस्थाय्यमिति विसर्जनीयस्य यकारापत्तिरमध्य इति लोपः ततो ऽक्रायां इत्यत्र यकारो भवतीति भोगः *क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभावे लोपः* ओवा अकारश्च ओवौकारौ तयोरोवौकारयोरेकीभावेलोपः उदाहरणम्— उवायाः सनोमहो वा, अकारो दाहरणम् कुत्रोहो ३ वोति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥

*वृद्धमन्तः पदेतालव्यमाभवति हादौस्तोभेप्रत्यये प्रतिभागं तेदा ३३ हा ३ ३ इपर्मी ३ वयममृतं जाता ३३ वा ३ हुं ३ मायि महा हास्तीदक्षा ३ ३ हो ३ यि एव जातीयानि *भावाः प्रकान्ताः तत्र अतिहारान्ताव्याख्याताः इदानींक्रमप्राप्त आभावः स इदानीमुच्यते । कस्मिन्प्राप्ते इदमारभ्यते । ताल-

ता२३वाहुंमायिमहाहस्तीदक्षा२३होएवंजातीयानि न-
हिन्वितवद्यौरिंद्राय॑सौभरे ऽचिक्रमृज्यमानाया॑रं-
ध्रोतरवाजजिन्मंतेष्वि वदुहानायां पृश्निमंतयोर्गायं-
तित्वायां च त्वाष्ट्रीसाम्नि कनितिस्रोवावाया॑सैधु-
क्षितौशनयोः स॑हितेत्ताभवति वारे सर्वत्रांतःप-
दं ना भवति स्वास्वाभवतिनिमत्त्र्याद्वनेविष्णुव

व्यमायियद्वृद्धमिति वृद्धस्य तालव्यस्य आईभावः प्राप्तः तत्रा-
न्तःपदिकस्य तालव्यस्य हकारस्तोभप्रत्ययेस्य अयं विशेषः
आभावोभवति न गातिरित्यर्थः। तदुदाहृतम् सौभरयज्ञायज्ञीय-
राज्याकूपारेषु *नहिन्वितवद्यौरिन्द्राया॑सौभरे* पूर्वलक्षणप्रा-
प्तस्यापवादः वृद्धस्यान्तःपदिकस्य हादिस्तोभप्रत्ययेस्य ताल-
व्यस्य आभावप्राप्तस्य प्रतिषेधः उत्सर्ग एव प्रतिश्रूयतेगतिरेव-
भवतीत्यर्थः। तवद्यौरिन्द्रायां सौभरे त्वामापः पूर्वतासश्च हि-
न्वीति आभावप्रतिषेधः *अचिक्रमृज्यमानाया॑रन्ध्रोत्तरवाज-
जिन्मन्तेषु* मृज्यमानाद्वितीयायां अक्ष्योरन्ध्रउत्तरवाजजिन्मन्तेषु
वृषो अवीति आभावप्रतिषेधः *इवदुहानायां पृश्निमन्तयोः*
तवाह॑सोमान्त्यायां पृश्निसमन्तयोः शकुना इवोति अनाभावः
गायन्तित्वायां च त्वाष्ट्रीसाम्नि गायन्तित्वायायां द्विषन्तु-
र्मेत्वाष्ट्रीसाम्नि उद्व॑शमिवेति अनाभावः। *कनितिस्रोवाचा-
या॑सैन्धुक्षितौशनयोः* तिस्रोवाचायां सैन्धुक्षितगायत्रीसामौ-
शनयोः हरिरेतिकनीति अनाभावः *स॑हितेत्वाभवति*। स-
॑हिते तुकानिशब्दः आ भवति *वारे सर्वत्रान्तः पदं ना
भवति।* उत्तरे वारवन्तीये तालव्यस्यान्तः पदिकस्य सर्वत्राना-
भावः। यथा एह्युष्वाद्यान्त्ययोः। अग्ना भुवन्ते इति च

इत्येतौ शब्दावर्षासोमायाऽऽशाकले वरिवः सन इन्द्रायां कौत्से पव्यध्वर्यो साके सवीरायां वैश्वामित्रे डिनद्वितीयायां त्वाऽऽरिहंतीत्यत्र च त्वाष्ट्रीसाम्नि रभिसुषावसोमायाऽऽरौरवे रहस्ये च संक्रातिनि गौ श्रृङ्गेस्वर्विदः सुम्नेषु मानस्तरभीत्यत्रजमवर्त्तषेधयो मांशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे जनित्रे गीर्भिरुक्त-

---

स्वास्वाभवतीतिनिमर्त्यात् स्वासु वारवन्तीयोत्तरे निमर्त्यादिति अनाभावः *वनेविष्णुव इत्येतौ शब्दावर्षासोमायाऽऽशाकले* अर्षासोमाद्ययोः शाकले सौदन्यौवने तालव्यस्यान्तःपदिकस्य सोमाअर्षन्तुविष्णवे अनाभावः *वरिवः सन इन्द्रायां कौत्से* उच्चाद्वितीयायामैडकौत्से वरिवोवित्परिस्रव इत्यनाभावः *पव्यध्वर्यो साके* अध्वर्याप्रथमायां धुरासाकमश्वे सोमम्पवि इत्यनाभावः *सवीरायां वैश्वामित्रे* प्रसुन्वानांत्यायां वैश्वामित्रे पविशब्द एव हारिः पवित्रे इत्यनाभावः। *डिनद्वितीयायाम्* । पविशब्दएव पदीपवीतिप्रतआशिवद्वितीयायां शैखण्डिने अनाभावः पविशब्दस्य *त्वाऽऽरिहन्तीत्यत्रत्वाष्ट्रीसाम्नि* पविशब्द एव पवस्वनाद्वितीयायां उत्तरेद्विषन्तन्तेत्वाष्ट्रीसाम्नि हरिपवीति अनाभावः *रभिसुषावसोमाया ऽऽरौरवे* परीतोषिं द्वितीयायां रौरवे अदब्धः सुरभीति अनाभावः *रहस्ये च सङ्क्रातिनि* रहस्यविषये च संक्रातिनि अदब्धः सुरभीत्यनाभावः *गौश्रृङ्गे स्वर्विदः* आजागृविततीयायां गौश्रृङ्गे स्वर्विदोअभिगा इत्यनाभावः *सुम्नेषु मानस्तरभीत्यत्रजमवर्त्तषेधयोः* पिबासुतान्त्यायां जमदग्नेरभीवर्त्तनिषेधयोः आनः सुम्नेष्वित्यनाभावः *माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे

रे श्रीणाहविषे सवाज्यक्षायां भ्रवेजिपवमानस्य जिघ्रतायां च व्यवधयदिमायामुत्सेधे हिन्वाभिसोमायां तुनिर्भीशवयो दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्यान्तःपदिकस्य दीर्घशब्दस्त्वाभवति पुरोजित्यां जम्भेस्वरेचाभवति सहा-

---

जनित्रे* पूर्वे जनित्रे इन्द्रक्रामध्यमायां माशिवासइत्यनाभावः। तथा अभिसोमान्त्यायां प्रहिन्वान इत्यनाभावः *गीर्भिरुत्तरे* उत्तरे जनित्रे तत्रोदरमध्यमायां इन्द्रगीर्भिरित्यनाभावः *श्रीणा हविषेसवाज्यक्षायां* प्रवाज्यक्षाद्वितीयायां सौहविषेगोभिः श्रीणान इत्यनाभावः *भ्रवे जिपवमानस्य जिघ्रतायां* नतनिधने वाभ्रवे पवमानस्य जिघ्रतायां पवमानस्याजिघ्रान्त्यायां जीराअ जीत्यनाभावः *व्यवधयदि मायामुत्सेधे* प्रत्नपीयूतृतीयायामुत्सेधेदमाचवीत्यनाभावः *हिन्वाभिसोमायान्तनिर्भीशवयोः* अभिसोमान्त्यायामाभीशवसन्तनिनोः प्रहिन्वान इत्यनाभावः *दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां* पुरोजितीप्रथमायां निषेधे सखायोदीर्घजीत्यनाभावः *जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्यान्तःपदिकस्य* बृहन्निधने वार्कजंभे प्रथमे च स्वरे अनाभावः तालव्यस्यान्तः पदिकस्य यथा बृहन्निधने वार्कजम्भे त्वामिध्युत्तरयोः। सत्वं न श्चित्रगामश्वꣳरथ्यमिन्द्रेति च। तथात्वꣳह्येहि चोत्तमायां। आपुरन्दरश्चक्रमावीति अनाभावः। स्वरे च प्रथमे प्रत्यस्मै आद्ययोः विश्वानि विइन्द्रꣳसुतेभिरिति च *दीर्घशब्दस्त्वा भवति पुरोजित्यांजम्भे* पुरोजित्यायां जम्भे अपवादः *स्वरे चाभवति सहावां इन्द्रेत्येषशब्द आनस्तेगंतुमसरइत्यत्र* पूर्ववदपवादः। प्रत्यपायिद्वितीयां सहावाङ्इन्द्रेसाभावः *अ-

वाꣳइन्द्रेत्येषशब्द आनस्तेगन्तुमासरइत्यत्रावृद्धम-ध्याभवति जितयोर्दीकौञ्चे षिपरीतायां माधुच्छन्दसौ वरिवःसन इन्द्रायां मार्गीयवे जरिस्वारे पर्णे मदिन्त-मदिष्ठनोगिहाविष्कृते यिन्नावश्विनोर्व्रतोत्तरे ॥ ११ ॥

पदान्तश्चाभवति मातेग्नेतमद्यायांकमश्वे ध्यैनौ-वारोत्तरे ञ्चयेस्यन्दतेकृण्वते चर्षणीरधीत्पर्षिहाविष्कृते वरिवोधायां नुध्यभिनः कौत्से वृधेस्माऽतिपिबासु-

वृद्धमध्याभवति* वृद्धस्यान्तःपदिकस्य तालव्यस्य हादिस्तोभप्रत्ययस्याभाव उक्तः । अथेदानीमवृद्धस्याभावः हादिस्तोभप्रत्ययस्योच्यते । अपिशब्दादन्तःपदिकस्याभाव उच्यते वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *जितयोर्दीकौञ्चे* मध्यनिधने ऐन्द्राक्रौञ्चे पुरोजित्यां पुरोजितीसखायोदीतिचाभवति । *षिपरीतायां माधुच्छन्दसे* षिपरीतायां माधुछन्दसे षिशब्दः अवृद्धोध्याभवति *वरिवः सन इन्द्रायां मार्गीयवे* उच्चामध्यमायां मार्गीयवे वरिवइत्याभावः *जरिस्वारपेर्णे* कयानश्चित्रान्त्यायां स्वारसौपर्णे अवितजरीत्याभावः *मदिन्तमदिष्ठनोगिहाविष्कृते *हाविष्कृते त्वꣳसुतोमदि स्वादिष्ठयामदिपरिस्वानोगिएतेष्वाभावः *यिन्नावश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रतेयिन्तवे इत्याभावः ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ॥ ११ ॥

पदान्तश्चाभवति अन्तः पदिकानामाभाव उक्तः । अथेदानीं पदान्तीयस्याभाव उच्यते *मातेग्नेतमद्यायाङ्कमश्वे* स्वारसाकमश्वे अग्नेतमद्यायां ऋच्यामात इत्याभावः *ध्यैनौवा-

तायां पृष्ठजमवर्तयोः पवन्तेभिसोमायां मैधातिथे नि-ष्कृतंरुणसाम्नितृषो अचिक्रायां परीतायां च परि-स्रवा ऽधिसोमउष्वावाम्रे सुष्वाणायां चान्धीगवे ऽभिप्रियज्ञीयेचोक्तः कृपेस्वासुनैये विद्इन्द्रसुतायामु-

---

रोत्तरे *उत्तरे वारवन्तीपे स्वासु वन्दध्याइत्याभावः *ज्ञीये स्पन्दते कृण्वतेचर्षणीरधीत* यज्ञायज्ञीये पुरोजिद्वितीयायां परिप्रस्यन्दत इत्याभावः तथा अन्त्यायां पूर्वोत्तरयोः अयं पूषोत्तरयोः सोमासः कृण्वतेयः पञ्चचर्षणीरिति च । अभिप्रि-याणितृतीयायां अभीरऋतस्य दोहनाअनूषातायीत्याभावः । प-रित्यंहर्यतप्रथमायांयोदेयां विश्वाइत्याभावः *पर्षिहात्रि-ष्कृते वरिवोधायां* स्वादिष्ठोत्तमायां हात्रिष्कृते पर्षइत्याभावः *नुव्यभिनः कौत्से* अभीनोवाप्रथमायांऐडकौत्से तु विष्णुम्न-मित्याभावः *वृषेऽस्मान्पित्रासुतायां पृष्ठजमवर्त्तयोः* पित्रासु-तायां पृष्ठाजमदग्नेरभीवर्त्तयोः । आपिर्ब्नोबोधिसधमाद्येवृधेइत्या-भावः *पवन्तेऽभिसोमायां मैधातिथे* मैधातिथे अभिसोमाद्या-यांपवन्तेमद्यमित्याभावः *निष्कृतंरुणसाम्नि वृषोअचिक्रायां* मृज्यमानतृतीयायां वरुणसाम्नि निष्कृतमित्याभावः *परी-तायां च परिस्रव *वरुणसाम्न्येवपरातोषिद्वितीयायां नूनंपु-नानोअविभिः परिस्रवेत्याभावः *अधिसोमउष्वावाम्रे* सोम-उष्वान्त्यायां वाम्रे अधिष्णुभीत्याभावः *सुष्वाणायां चांधीगवे* आंधीगवे सुष्वाणासोव्येतिअस्य चाभावः चशब्दादधिश-ब्दश्च । अधन्वचीतिः *अभिप्रियज्ञीयेचोक्तः* अभिप्रितृतीयायां च यज्ञायज्ञीये अधित्रिपृष्ठेत्याभावः *कृपे स्वासु नैये* स्वासु नै-यातिथे द्वितीयायां यद्वारुमेरुशमेश्पात्रककृपइत्याभावः *वि-

द्रुंशीये मधुनिधनेत्त्वाचित्सुष्वाणायां यिन्तवेपुरोजित्यां प्रतेशैखण्डिने पातवेनौसंहिते शस्तयेतन्त्वामदायांसँहिते गविष्ठयेभिद्युच्यावने दिवेत्वाष्ट्रीसम्नोः सहस्रधारायां मादेनौरेवतीष्वेतिध्यमायांमहानाम्नीष्वाभिश्यैते तदिदासतृतीयायाम् ॥ १२ ॥

इति सप्तमः प्रपाठकः ॥

दइन्द्रसुतायामुद्रंशीये* इन्द्रसुतायामुद्रवंशीये विदेदधस्येत्याभावः *मधुनिधनेत्त्वाचित्सुष्वाणायां* सोमाः पवंतायां मधुश्चुन्निधने चितानागोरधित्वचीत्याभावः *यिन्तवेपुरोजित्यां* मधुश्चुन्निधन एव पुरोजित्याद्यायां सुतायमादयिन्तवइत्याभावः *प्रतेशैखण्डिने* शैखण्डिनेप्रतआश्विनीतिप्रतेशब्दस्याभावः *पातवेनौसंहिते* स्वादिष्ठाद्यायांसंहिते इन्द्रायपातवइत्याभावः *शस्तयेतंत्वामदायांतंहिते* अत्रिक्रदद्विषाहीररिसंत्यायांसंहितएव तवप्रशस्तयइत्याभावः *गविष्ठयेभिद्युच्यावने* च्यावने अभिद्युतृतीयायां गविष्ठयेत्याभावः *दिवत्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां* स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सुतासोमांत्यायांसखेंद्रस्यदिवेदिवाइत्याभावः *मादेनौरेवतीषु* रवेतीर्नइत्याद्यायारेवतीषुसधमादइत्याभावः *अतिध्यमायांमहानाम्नीषु* छांदसीषु महानीम्नाषु माध्ययां सनःस्वर्षदतीत्याभावः *अभिश्यैतेतदिदासतृतीयायां* तदिदासांत्यायां श्यैते अदः सुमधुमधुनीभात्याभावः ॥ १२ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ॥

तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ३ ॥

यकारे च प्रत्यये वृद्धमन्तः पदे तालव्यमाभव-
ति यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टॅस्तौषे मित्रमिव प्रा२३
याँसोमा २ विश्वात्वा २३ या एवं जातीयानि न-
रथ्यंमहस्तवानायां कण्वबृहति रहस्ये च बृहति
नर्यः सनोहरिणायामित्यत्र वैत्रे वाम्रे च परीतायां-
मन्त्योधर्तायामुद्रुद्रागंव ईयतुस्त्वमिंद्रप्रतूर्तिष्वि-
त्यत्राभीवर्त्ते पीयंत्यभ्रातृव्यद्वितीयायामामहीयवे पी-

---

*यकारे च प्रत्यये वृद्धमंतःपदे तालव्यमाभवति यच्च
यकारसंयुक्तं विकृष्टॅस्तौ ३ षेमित्रमिवप्रा १ यांसोमाॅवि-
श्वावा एवं जातीयानि* न केवलं हादौ स्तोभे प्रत्यय आ
भवति यकारे च प्रत्यये वृद्धमंतः पदे तालव्यमाभवति । यका-
रसंयोगे च योविकृष्टो यकारस्तस्मिश्च प्रत्यये आ भवति
तदुदाहृतं *न रथ्यं महस्तवानायां कण्वबृहति* उत्सर्गप्राप्ता-
नामपवादोवर्त्तिष्यते त्वामिद्धीतितृतीयायां कण्वबृहति । गाम-
श्वॅरथ्यमित्यनाभावः *रहस्ये च बृहति *त्वामिद्ध्यंत्यायामेव
रहस्यविषये बृहति गामश्वॅरथ्यमित्यनाभावः *नर्यः सनोह-
रीणायामित्यत्रवैत्रे* गोमन्नद्वितीयायांत्रैतसखेवसख्येनर्यइत्यना-
भावः *वाम्रे च परीतायां* परीतोषिप(रीतोष्याद्यायमिति) प्र-
थमायां वाम्रे दधन्वाश्योनर्य इति अनाभावः *अन्त्योधर्त्ताया-
मुद्रद्रागंवे* धर्त्ताप्रथमायामुद्रद्रागंवे हरिःसृजानोअत्योंइत्यना-
भावः *ईयतुस्त्वमिन्द्रप्रतूर्त्तिष्वित्यत्राभीवर्त्ते* त्वमिंद्रप्रतूर्त्तिमध्य-
मायामभीवर्त्ते तुरयंतमीयतुरित्यनाभावः *पीयंत्यभ्रातृव्याद्विती-
यायामामहीयवे* अभ्रातृव्याद्वितीयामामहीयवेपीयंति ते इत्यना-

यन्तवेमानइन्द्रायां वारे स्फिग्यं माभे मबृहति हीय-
यमह्नेनोरेयार्वाजीये तृतीयमृतस्य जिह्वायां ना-
भवति सर्वत्र ज्ञीये त्वाभवति पदान्तश्चाभवति श-
र्मणि प्रदै ज्ञीये काण्वे रन्ता स्वरे च वियस्ता वृद्धम-
प्याभवति प्रियः सूनुर्वतरे संमीलये जिह्यनकृत्व्य-

भावः *पीयन्तवेमानइंद्रायां वारे* रेवां इंद्रांत्यायां वारवन्तीये मानइंद्रपीयन्तव इत्यनाभावः *स्फिग्यंमाभेमबृहति* माभेमद्वितीयायां बृहति सख्यामनुस्फिग्यमित्यनाभावः *हीयमह्नेनोत्तरयोर्वाजीये*रायोवाजीये साऽयुछमहीययोऽर्योमहीय इति चानाभावः *तृतीयमृतस्य जिह्वयां ना भवति सर्वत्र *अभिप्रिद्वितीयायां सर्वसामसु नामतृतीयमित्यनाभावः *ज्ञीये त्वाभवति* यज्ञायज्ञीये तु नामतृतीयशब्दस्याभावः *पदान्तश्चाभवति* इदानीं पदान्तीयस्याभावउच्यते। यकारप्रत्ययस्य यदुत्तरत्र वक्ष्यति *शर्म्मणिप्रदैज्ञीये* प्रदैवोज्ञीये-द्वितीयायामक्षरसंसर्गे णिकारस्याभावः णा २ या ३ *काण्वे रन्ता* काण्वे वयमुत्वाप्रथमायां काण्वानुक्थेभिर्जरन्तइति तेशब्दस्याभावः *स्वरे च वियस्ता* सुप्रन्वानतृतीयायां पयोनिधने स्वरे वियस्तस्तम्भेति पदान्तः स्याभावस्ता ३ या स्त १ स्तं १ भरो २ दसा ३ ऋ ३३ हो३३ पदान्तस्ययकारः *अवृद्धमप्याभवति* इदानीमवृद्धस्य पदान्तस्य तालव्यस्याभाव उच्यते। यदुत्तरत्र वक्ष्यते *प्रियः सूनुर्वतरे* प्रसोमदेवतृतीयायां कण्वरथन्तरे प्रियः सूनुरितिप्रस्तावे अनाभावः। प्रा २ यः १ अत्रइकारस्याभावः। पदान्तरे तु अनाभावः। पकारेसूनु १ नं १ म १ जि १ या ३

श्वयाधिया ग्रहणाध्यैनौवारे प्रथमे पवस्वदा सुज्ञानेङ्गदाशंकुनि विष्टया वाचः साम्नि वयुनावासिष्ठे दिवियज्ञायथोत्तमायां बृहति कृत्व्यास्तौरश्रवसे ॥ १॥

ॐवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्यययोः

अत्र इकारस्य पदांते यकारः *सम्मीत्वेजिह्मंनकृत्व्यश्वाधिया* संमीत्वेपुरोजितितृकेदीर्घजिह्मन्दुरश्वोनकृत्वः सोमंत्रिश्वोव्याधियेति पदान्तानामाभावः ॥ ह्य २ य १ माना २ वू २ । त्वा ३ या २ धा २ या १ धा २ या १ इकारस्यैपदान्ते यकारे *ग्रहणाध्यैनोवारे प्रथमे* क्षौद्रे वारवन्तीये योनौ वंदध्याइत्याभावः । ग्रहणाद्वृद्धस्यापिभवति । पराणि च उदाहरणान्येवंरूपाण्येव निपात्यन्ते *पवस्वदा सुज्ञाने* सुज्ञाने पवस्वदेववीतयाद्यावांआभावः । ग्रहणादपदान्तस्य वृद्धस्याभावः *अङ्गदाशंकुनि* त्वॱह्यङ्गदाव्यापांशकुनिनिपातनम् *विष्टया वाचः साम्नि* अभिद्युम्नतीयायां वाचः साम्नि जिन्वताविष्टय इत्याभावः *वयुना वासिष्ठे । *वासिष्ठेद्वितीयायां आवयुनेष्वित्याभावः *दिवियज्ञायथोत्तमायांबृहति* आसूर्यॱरोहयोदिवीत्याभावः *कृत्व्यस्तौरश्रवसे* सखायोदीत्यत्रइन्दुरश्वोनकृत्व्यइत्याभावः । ध्यैनौवारइत्यारभ्य निपात्यन्तइत्युक्तम् ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये चतुर्थस्य प्रथमकण्डिका समाप्ता ॥

ॐवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्यययोः सर्वं वृद्धमाभवत्यन्तलोपश्च यथा भरनाम्र्मेघेध्मवाहानिहवसाध्रेषु नकृच्छ्रैयगात्रिशीयोः* ऊवाच अकारश्च ॐवौकारौ तयोरोवौकारयोः अन-

सर्वं वृद्धमाभवत्यन्तलोपश्च यथाभरनामैधैध्मवा-
हनिहवसाध्रेषु नकुच्छयैनाविशीययोरथापवादा रागः
स्वःपृष्ठनैयातिथरश्मेषु संगृभातून इत्यत्राकूपारे दू-
रेदृविराट्सुदैव्ये तकारः परिस्वानायामैध्मवाहे म-
कारः कार्त्तयशमन्तयो रापृच्छयंसेधे रथीनामैधे

न्तरे स्वरे यदि नीचादिभावः । न उभयथापि । तथाप्यानन्तर्य-
मुपपद्यत इति अतोनीचाद्ययोरिति विशेषणम् *सर्वं वृद्धमाभवति
अन्तलोपश्च यथाभरनामैधैध्मवाहनिहवसाध्रेषु नकुच्छयैनाविशीय-
योः* वृद्धमवृद्धं च तालव्यं पदांतीयमपदान्तीयं च सर्वग्रहणात् ।
उदाहरणानि सौभरे वयमुत्वादिषु । नाम्मैधेहोन्द्रं अभाहीन्द्रादि-
षु । ऐध्मवाहे परिस्वानादिषु । निहवे परित्यज्हादिषु । साध्रे
प्रसुन्वानादिषु । नकुत्र । आनोविश्वान्त्यायांश्यैतसद्दोविशीय-
योः । असिसत्यईशानकृदिति *अथापवादाः* पूर्वलक्षणप्राप्ता-
नामपवादा वक्ष्यन्ते *रागःस्वःपृष्ठनैयातिथरश्मेषु* स्वःपृ-
ष्ठादिषु रङ्ग एव भवति । नाभावः । तवाहंसोमप्रथमायां परि-
धींरतीति । तथा नैयातिथे वयमहाद्यायां, तथा पार्थुरश्मे इन्द्रो-
मदातृतीयायां । अस्माऽइन्द्रवसाविति *संगृभातून इत्यत्राकूपा-
रे* राऽयाकूपारे संगृभायेत्यनाभावः *दूरेदृविराट्सुदैव्ये*
अग्निनराद्यायां वामदेव्ये दूरेदृइत्यनाभावः *तकारः परि-
स्वानायामैध्मवाहे* पवित्रे सोमोअक्षरदितितकारस्यानाभावः
क्षा २ ए २ दो ३२३२ वा ३ अत्र तकारस्यानाभावः । रेफ-
स्यैवभवति । वामदेव्ये *मकारः कार्त्तयशमंतयोः* अभीनो-
वाद्यायां कार्त्तयशे रयिमर्षयथिमकारस्यानाभावः समंते च पुना-
नाद्वितीयायां मधुप्रियं इत्यनाभावोमकारस्य *आपृच्छयंसेधे*

प्रायश्चित्तेषु पार्थुरश्मे स्वास्वाःकारवर्जं मोकारः स-
खायः सोशाक्त्ये मदायतोनवे वायुमारोभासे म-
हाँ॑श्चरातिवाशो सूर्यमरोनैये सुषावसोछंदसद्वैग-
तयोः स्तोभो गोद्वैगते सोमसुज्ञाने भुवनोटते

उत्सेधे पुनानः सोतृतीयायां अापृच्छ्यंवरुणमित्रनाभावः *र-
थीनार्मेधेमापश्चित्तेषु* इन्द्रंविश्वाद्यायां प्रायश्चित्तेषु नार्मेधे रथी-
नामितिमकारस्यानाभावः *पार्थुरश्मेस्वास्वाःकारवर्जम* स्वा-
सु पार्थुरश्मे आभावप्रतिषेधः । आःकारवर्जमियाइन्द्रस्येति-
प्रिया इत्यस्य आःकारस्यआभवति ॥ वाप्रत्यये । अन्यत्र
व्यंजनस्य ऊष्मणोपिच अनाभावः । उपांतीयस्याक्षरस्यैव आ-
भावो भवति नचानात्वोक्राचानुति *ओकारः* वक्ष्यमाणेषूदा-
हरणेषु ओकारस्याभावप्रतिषेधः *सखायः सोशाक्त्ये* शाक्त्ये
गौरीविते सखायः सो इत्यनाभावः ओकारस्य *मदायतोनेव*
सोमउष्वान्त्यायां मानवेमंदीमदायतो इति ओकारस्यानाभावः ।
अत्र ओकारस्यअकारप्रत्यये अनाभावः *वायुमारोभासे*
पवस्वदेवाद्यायां भासे वायुमारोहइत्यनाभावः *महांश्चरातिवाशे*
कईवेदमध्यमायां वाशेमहाँ॑श्चरसीति प्रतिषेधः *सूर्यमरोनैये*
नैयातिथे इन्द्रमिदेववातृतीयायां इद्रः सूर्यमरोइत्यनाभावः *सुषा-
वसोछन्दसद्वैगतयोः* माधुछन्दमद्वैगतयोः परीतोषिमथमायां अ-
नाभावः । *तोभोगोद्वैगते* द्वैगते परीतोपितृतीयायां श्रीणं-
तोगोइत्यनाभावः तो २३ गे ३२३३ क्र २ हो २ वा २ प २२
त्रकारस्यौकारः *सोमसुज्ञाने* पवस्वाद्यायां मधुमान्तसोम इ-
त्यनाभावः । माधुमा २२ सो २३३२ क्रहो २ वा २ त्रुकारेपो-
कारे *भुवनोटते* ऐटतेअस्यप्रत्नातृतीयायां पुनानोभुवनेइत्यना-

यिर्नोबोऽसेधे उवर्णतुनसर्वत्राभवति ग्रहणादाभवत्यु-भयं स्वासुमैधातिथे नः सुवारेप्रथमे प्रियः सूनुर्द्वे-गतगौंगवयो रिंदुर्गौतमसाश्रयो रकूसिष्ठप्रियेयदिंद्र-चित्रायाᳶ शिशुᳶसर्वत्र ॥ २ ॥

ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरो नामि विसर्जनी-भावः । *यिर्नोबोऽसेधे* उत्तसेधेपिवासुत्रायांआयिर्नोबोइत्य-नाभावः। आ २ पा २२३१ नोंघो २। ऋ २ हो २ वा ३ हो ३ दकारस्यअकारः *उवर्ण तु न सर्वत्राभवति* इदानीं ॐकारस्याभावप्रतिषेधोवर्त्तिष्यते। यथानार्म्मेधेअष्टमह्यात्रायांवग्मं-ता ९ क्र ३ इत्येवमादीनि *ग्रहणादाभवति* ओवर्ण तु न सर्व-त्राभवतीत्यस्यापवादोवर्त्तिष्यते वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *उभयᳶ-स्वासुमैधातिथे* मैधातिथे स्वारत्तंत्यायां उभयंकरामित्याभावः त्रि १ द्व २ घ १ णᳶसंवः नमा २ ऋ २ हो ३ अत्र ॲकारस्य अ-पदांतीयस्यऋस्तोभेप्रत्ययेआभावः *नः सुवारे प्रथमे* वारवन्तीये मन्वानः सूइत्याभावः *प्रियःसूनुर्द्वेगतगौंगवयोः* प्रसोमदेद्वि-तीयायां प्रियः सूनुरित्याभावः *इंदुर्गौतमसाश्रयोः* इंदुरश्वइ-तिगौतमसाश्रयोरनाभावः *अकूसिष्ठप्रिये यदिन्द्रचित्रायाम* य-दिन्द्रचित्रायां वासिष्ठप्रियेअकूपारस्यदावनाइत्यनाभावः । आ ३ का ३ त्रु ३३२२ वा २ । अत्रसकारस्यअपदांतीयस्यश्वाप्रत्य-ये *शिशुᳶसर्वत्र* तिस्रोवाचद्वितीयायां सैधुक्षितादिषु मर्ज-यंतीर्दिवः शिशुमितिसर्वत्राभवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ॥

---

*ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्ज्जनीयश्च ना भवति, तत्रत्वौहोशब्दः प्रथमाव कृष्यते सदा ३ दौ २३ ह्निया

यश्च नाभवति तत्रत्वौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यते स-
दादौ २३ ह्वियामौ २३ स्तियोरौ २३ एवंजातीयानि
दैव्ये त्वनृगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विस-
र्जनीयश्च नाभवति तत्र त्वौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यत
आविताजरायिहृतृणामौ २३ आ २३ हूंमहिश्रवस्यवा
प्रायुभायिरौ २३ तुरीयं त्वा भवति शिशुं दैव्ये सच-
मानः समुद्रंतुरीया ३ औहोहाइ रहस्ये त्वृगंतीयश्चा-
नृगंतीयश्च स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीयश्च
नाभवत्यृगन्ते त्वेव प्रथमकृष्टस्तोभ इलांदद्वितीया-

मौ २३ स्तियो २३ रौ २२२ एवं जातीयानि* ॐवौकारयो-
रित्यनेन प्राप्तस्यापवादः ऋगंतेभवत्रगंतीयः स्पर्शः । प्रथमः
स्वरो यः नामि परश्च विसर्ज्जनीयः सर्वत्र ना भवति । तत्रत्वौ-
होशब्दः प्रथमस्वरादारभ्य कृष्यते । उभयत्रापि तदुदाहृतं रौ-
रवांधीगवद्विहिंकारेषु *दैव्ये त्वनृगंतीयः स्पर्शः प्रथमस्वरो नामि-
विसर्ज्जनीयश्च ना भवति तत्र त्वौहोशब्दः प्रथमात् कृष्यतआ ३
विता २ जरा ३ इतृ णामौ २ आ २३ हूमहिश्रमस्यवा प्रायुभा
इरौ २२२* तदुदाहृतं स्वासु वामदेव्ये एदुमध्येरिति च वा-
मदेव्ये *तुरीयंत्वा भवति शिशुंदैव्येसचमा नः समुद्रंतुरी २ या
३ ऋ २२ हो २ हा ३इ* दैव्ये त्वनृगंतीय इति प्राप्तस्याप-
वादः । तदुदाहृतम *रहस्येत्वृगंतीयश्चानृगंतीयश्च स्पर्शः प्रथमः
स्वरोनामि विसर्ज्जनीयश्च नाभवति* रहस्ये तु ऋगन्तीयश्चानृगन्ती-
यश्च स्पर्शः सर्वत्र एव ना भवति । नामि परश्च विसर्जनीयो ना
भवति । आसोम अभिसोमयद्यावायदिन्द्रयादिषु तृचेषु अन्तरिक्षे
ऋगन्तेत्वेव प्रथमकृष्टस्तोभइलांदद्वितीयायां ऋगन्त इलां-

यां तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोवृद्धः पदांतः सर्वत्राभवति यथास्यशिशुमक्रान्वासिष्ठेषु श्यैतवारयोश्च तत्रापवादा रागोग्नेबृहति मत्स्यबृहतित्सरः प्रत्युबृहत्ययोऽग्नेबृहतिजुष्टो यज्ञाष्टाहत्पूर्जो ऽयंपूषाबृहतिगावः श्येनोत्यः सिष्ठे वृषोचायास्येवृषो

दृद्वितीयायां प्रथमस्वरादारभ्य कुष्टे स्वरे प्रत्यये ना भवति। पूर्णाम्निदर्शितं क्रतुमिति *तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्छोवृद्धः पदान्तः सर्वत्राभवति यथास्यशिशुमक्रान्वासिष्ठेषु श्यैतवारयोश्च* तृतीयस्वरादिन्यां औहोवायां प्रत्ययभूतायां चतुर्थस्वरस्छोवृद्धः पदान्तः सर्वत्राभवति। रहस्येचान्यत्र च। यथा अस्यप्रेषांशिशुअज्ञानं अक्रान्समुद्रतृचेषु वासिष्ठ अभिमत्रादिषु श्च्यैते स्वासु च वारवन्तीयादिषु *तत्रापवादाः* तत्र तस्यां तृतीयादिन्यां औहोवायामपवादा वर्त्तिष्यन्ते *रागोग्नेबृहति* अग्नेविवस्वाद्यायां बृहति अद्यादेवा॰इति रङ्ग एवेतिनाभावः। अत्र स्वाभाविकदीर्घाव रङ्गएव भवति नाभावः। यथादधन्वाङ् इति दर्शनात् *मत्स्यबृहतित्सरः* मत्स्यबृहतिपात्रस्यैव हरिवोमत्सर इति सन्ध्यगीत एव नाभावःयथार्वेकेतथेव *मत्युबृहत्ययः*। मत्युबृहति अपोमहीत्यनाभावः *अग्ने बृहति जुष्टः*। अग्नेविवस्वायां बृहतिजुष्ट इत्यनाभावः। *यज्ञाबृहत्पूर्जः* यज्ञाबृहति ऊर्जोनपातमित्यनाभावः पूर्वे सन्ध्यगीते *अयंपूषा बृहतिगावः* अयंपूषाद्वितीयायां गावोमदाइत्यनाभावः। अत्र संध्यगीतं न विद्यते गा २ वो ३१३ *श्येनोऽसः सिष्ठे* तृतीयादिन्यामेव असाविसोमतृचेश्येनोनयोनिमन्त्योनमृष्ट इत्यनाभावः। अत्र संध्यगीतं न विद्यते अनः। *वृषोचायास्ये वृषो२२

३४ औहोवा इन्दोच स्वः पृष्ठइंदो ३४ औहो उ-वर्ण तु न सर्वत्राभवति ग्रहणदाभवतींदुस्त्रिकबृहति शिशुंसर्वत्र ॥ ३ ॥

ईकारोन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमो घोण्यं-चाग्नायिनमा २३४ औहोवातो मा २३४ औहोवा तालव्यं च द्वितीयात्कृष्टं तालव्यंहायिशब्दश्चाभ-वत्योस्तोमेप्रथमादौप्रत्ययेश्रिया ३ उ २३४ वाहा

औहोवा* त्रिणधनायास्ये मुच्यमानांद्वतीयायां प्रगीतमुदाहृतम *इन्दो च स्वः पृष्ठइंदो २३३ औहो* तवाहंसोमाद्यायां स्वःपृष्ठः प्रगीतं एव उदाहृतं *उवर्णतु न सर्वत्राभवतिग्रहणा-दाभवति* । तृतीयादिन्यामेव न सर्वत्र उवर्णमाभवति । ग्रह-णादाभवति वक्ष्यमाणेषु *इंदुस्त्रिकबृहति* त्रिकबृहति सत्य इन्दु-रिति आभावः । *शिशुंसर्वत्र* शिशुंजज्ञानमिति तृतीया-दिन्यां सर्वत्राभवति वासिष्ठादिषु ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ॥

*अकारोऽन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमोघ्योण्यंचाग्ना ३ यि नमा ३४२ आहो २ वा २ तोमघा ३४ औहो २ वा ३ लव्यचं *तृतीयादिन्यामेवाधिकारात् अकारोन्तः पदिको-ग्रहणादाभवति । वन्दध्याअग्निनमोभिः । स्यात्वावतोमघोन इति च वारवंतीये तालव्यं च तृतीयादिन्यामेव । यथा तन्तेमदाद्यां-त्ययोः हरिश्रियमिति । वृषपत्नीरयोजयादिवेदिवे तथा श्रुधी-हवांत्ययोश्च किश्चिन्मनसंधिपुरूण्यस्यपुस्येति न *द्वितीयात् कृष्टं तालव्यंहाइशब्दश्चाभवयोस्तोमे प्रथमादौ प्रत्यये श्रिया ३३ उ ३२२ वा ३ हा ३ ऊ २२ हा २२ ऊहा ३२ हा

३ उ ३ हा ३ उ ३ हा ३ हायिस्वासुनकारः आय-
तीयेदानाया ३ वोहुदया ३ उ २३४ वाशुकारम-
कारौचवृष्णि त्सिवास्वरं सर्वमाभवतियास्तोभेप्र-
त्ययेवचश्चनादभन्नित्येवंजातीयानि मायिते वचा २
या २३४ औहोवा वानादभा ३ या २३४ औहोवा
औणायित्रयोस्त्स्तोभवतिकविक्रतौ २ या २३४ औहो

द्वितीयात् स्वरात् कुष्टं तालव्यं हाइश्चान्दश्याभवत्योस्तोभे प्रथमादौ प्रत्यये तदुदाहृतं। मखाय आदेवोदासे। द्यौताने च। अत्र च द्यौतानेउपोषुअभेदपागिदिविपादवर्गसंज्ञामिति द्विकोधिकृतः ऋचि नित्यं सोमेतिमोषु उपोषु जाइाहा ३ हा उहो ३३ भेनुवेच ऊवहऊपे दधात् अक्षरामत्र इति वचनात्। अक्षरात् प्रकृतौव उभेभवत इति तदुक्तंभवतीति *स्वासुनकारः अयेतीयदानायं ३ ३ वो २ हुं ३ दया २२ ऊ ३३२२ वा*स्वासुआय-न्तीये स्तोभप्रत्ययस्य नकारस्य लोपः। मनोदानायचोदय-न्निति *शुकारमकारौ च वृष्णि* तस्मिन्वृष्णिशुकारमकारौ-ऊस्तोभप्रत्ययौआभवतः। इन्तिवृत्राणिदाशुमकारं अभिप्रवः सुराधममिति। *त्सिवास्वरं सर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये वचश्चनादभन्नित्येवंजातीयानि मा ३३ यितेवचा २२ या २२ २२ औ २ हो २ वावा २ ना २ दभा २२ या २३२२ औ २ हो २ वा*त्सिवास्वरं सर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये तदुदाहृतं त्यगकृप्रशं सायां त्रैककुभे *औणायित्रयोस्तोभवतिकविक्रतौ २२ या २३३३३ अ २ हौ वा ऋतावृधो २२ या २२२२ औहो २ वा ३ पनिष्ठयो २ या २३३३ औहोवा* औणायित्रयोस्तु-त्सिवास्वरः या स्तोभे प्रत्यये आभात्यपाप्नोभवति। तदुदाहृतम्।

वाज्ञतावृधो २ या १३४ औहोवायानिष्टयो २ या २३४ औहोवा चरेवारेहत्यां ॳ सर्वंॳश्रुधीहवायां स्तोतृभ्यश्चौ कारोंतः पदिको ग्रहणादाभवत्येकारेहकारयोः प्रत्यययोः कावयामवाम्रसोमसामसुनामनृताऽ२ इयमधिराए ५ दुरितासा २३ ए ३ सुषाहो २ इव साहो २ श्येनो नया २३ हा अध्रिगवित्यत्राचत्वमौकारेप्रत्ययेरयिष्ठेऽवृद्धंॳसर्वमाभवत्यौहो-

---

चरे वारेहत्यां वारवन्तीये वृहत्यां चरेसंघातविषये ओभवति च रत्वेशोके । चराजासो २२२ हा ३ ई उदाहरणानि यज्ञामथमायां इराचदक्षसोहापि । तथापनामथमायां ऊर्जोनपातमाहूवोहायि *सर्वंॳश्रुधीहवायांॳस्तोतृभ्यश्च* श्रुधीहवायां चावृहत्यामपि चरसंघातविषयस्योभावः इन्द्रयस्त्वासपर्यतो ३ इन्द्रा २२ हातृस्तोतृभ्यश्च स्तोय ३ भ्यो ३२ ३३ हा ३ यि *ॐ कारोन्तः पदिकोग्रहणादाभवत्योकारहकारयोः प्रसययोः कावयामवाम्रसोममामसुनाम ३ तृना ३३ इयमाधिराये २३ दुरिता ३ सा २२ प ३२ णसुषा २ हो यि २३ वत्सा ३ हो ३२ श्येनोया ३ हो* पूर्वलक्षणमेवाधिक्रियते । आभावप्रासङ्गिकानां पाववृचनत्वात् ओकारः सन् अन्तः पदिकग्रहणादाभवत्येकारहकारयोः प्रसययोः तदुदाहृतं ऐडेकावे ऐडेयामे च अभिमित्राणि असाविसोमयोः । वाम्रे परीतोष्यां अध्यर्द्धेडे च सोमसाम्नि अमाव्य श्शुम्नदायां*अध्रिगवित्यत्रात्वमौकारे प्रत्यये रयिष्ठे* श्यामसुम्ने ते अध्रिगो इत्यत्र अकारेप्रत्यये आभावोरयिष्ठे *अवृद्धंॳसर्वमाभवत्योहोस्ताभेसस्वरेप्रत्यये रेवतीर्नौ २ होमाणाशिज्ञाऔहो २ मा औहो २* अवृद्धंॳसर्वमाभव-

स्तोभानामुद्धारो गणस्तोभेसस्वरेप्रत्ययेरेश्वतीन्नौ औहो प्राणराशिशाऔहोसाऔहो नेंद्रस्तेसोनहितेपूविश्वस्य दूज्योतिष्कृणोवोदेथाॱंस्नूरागश्वपुशब्दश्चेलांदे रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभस्त्योर्वर्जमोस्तोभेप्रत्यये ऽश्वि-नोर्व्रतपूर्वे च तालव्यंॱं शाकरर्षभेत्वो ष्ट्यस्पर्शवर्जे-मेस्तोभेप्रत्यये तृष्णिसर्वमाभवत्योवायामानंतरस्व-

---

ति औहोस्तोभे सस्वरे प्रत्यये* तदुदाहृतं वारवन्तीयादिषु *नेन्द्रस्तेसोनहितेपूविश्वस्य दूज्योतिष्कृणोवोदेथाॱंस्नूराग-श्वपूशब्दश्चेलान्दे *अनन्तरविधिरपवादः परिप्रधन्वायां इन्द्र-स्तेसोमेत्यत्राभावः एह्युषुब्रवायां नहितेपुरनावायां विश्वस्य प्र-त्युअदर्यायां ज्योतिष्कृणोति । इमाउत्वान्त्यायां वोदेथाॱंस्नू-इति । अग्नेविवस्वद्द्वितीयायां अश्वादेवाॱंइतिरङ्गः पुशब्दश्चेलांदे सदृशं तस्य वपुष इत्यत्राभावः *रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभ-स्त्योर्वर्जमास्तोभेप्रत्यये* विधिमध्येअपवादः । स्पर्शगभस्त्योर्वर्जं-सर्वे स्पर्शानदीष्वागभस्त्योरितिविसर्जनीयस्य नाभावः । उदाहर-णानि एनाद्यायां विश्वस्यदूतममृतन्देवॱंराघोजनानां । उग्रन्न-क्षत्रमर्चिवत्.रथन्तरे *अश्विनोर्व्रतपूर्वे च तालव्यं* अश्वि-नोर्व्रतपूर्वे युनानायां तालव्यमाभवति । ॐस्तोभे प्रत्यये अपो-वसानोअर्षातिहाकुयत्रमादि तालव्यमाभवति*शाकरर्षभे त्वो-ष्ट्यस्पर्शवर्जमेस्तोभेप्रत्यये* पवस्ववाजसातायां ओष्ट्यस्पर्शवर्जमे स्तोभे प्रत्यये आभवति इन्द्रापयसोयओष्ट्यत्वादनाभावः । तुवा-मेरिहाए इति स्पर्शत्वादनाभावः *तृष्णिसर्वमाभवत्योवायामन-न्तरस्वरनीचाद्यायां प्रत्ययेप्रत्यये* तृष्णिसर्वमाभवतिपदांतीयमतः

रनीचाद्यायां प्रत्ययेप्रत्यये ॥ ४ ॥

ऊहगानेयोनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासाविरामा अ-

पंदिकं च । ओवायामनंतरस्वरनीचाद्यायांप्रत्ययभूतायामिति ।

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

उपाध्यायाजातशत्रुकृतौ भावाभावः समाप्तः ।

ऊहगाने योनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासविरामाः कोऽस्या-भिसम्बन्धः । उच्यते । तालव्यमायि इत्येतस्मिन्सूत्रे उक्तमेतत् । ऊहगाने योनिवत्स्वराइत्येतत्पूर्वं वक्तव्यं प्रकृतिमापद्य विका-रवचनंयुक्तमिति तत्र च प्रतिहार उक्तः यथा अग्निष्टोमप्रकरणे प्रथमं गायत्रं साम भवति तत्रास्यानधिकार उक्तः । ऊहशास्त्रानु-सारित्वात् । ततोऽनन्तरमामहीयवं भवति । तत्र च तालव्यस्य वि-कारोदृष्टः । उच्चातायि इति उक्तं तेन प्रसङ्गेन तालव्यमाइत्युक्तं । तेन प्रसङ्गेन सर्व एव भावा अनुपरिक्रान्ताः आभावान्ताः । इदानीं विकारा वक्तव्याः इत्यत आह । ऊहगाने योनिवत्स्वराभवन्ति-इति प्रकृत्यापदेन कृतं ऊहगीतौ योनिवत्स्वराः क्रुष्टादयः । स्तोभाश्च तद्देशा भवन्ति अभ्यासाश्च तादृशा एव भवन्ति । विरामश्च पर्वाणि प्रकृतिवद्भवन्ति । योन्यापादनं विकारार्थमि-त्युक्तम् । स्वरस्तोभाभ्यासविरामा इति वक्तव्ये विसमासः प्र-कृतिपर्वनियमार्थं, अन्यसंघातोद्देशेपि प्रकृतिवद्विरामः स्यादिति । यथाकर्तृगेतन्त्वादेशः *अनभ्यासस्तुतछन्दसम* योनिवदभ्यासे प्राप्ते अपवादः । योनौ यान्यभ्यासेनान्यछंदः संपद्यन्ते गौरीवितादीनि तानिं पदान्तछन्दः अनभ्यासेनापन्नं तस्मिन्पदा-छन्दसि चोद्यंते । अनभ्यासेनापन्नं तदाऽनाभ्यासः । गौरीविता-

भ्यासस्तुतछंदसं विकाराहि प्रत्यक्षपरोक्षादय स्तेषामुं

दलकौत्सत्रैककुभवैखानसादिषु । वैतहव्यौर्ध्वसद्मनाष्टादंष्ट्राणामयोनौ नाभ्यासः वैतहव्ये उत्तरयोः । औद्धसद्मने्ःसर्वएव । अयोनौ आष्टादंष्ट्रे आत्वाविशंत्विति । एतेषु पूर्वनियमादभ्यासः । प्रकृतिपूर्वनियमार्थं अप्रकृतादेरपि प्रकृतिः । आनुष्टभीरात्रिरिति वषडन्ते इन्द्राणायां स्वासुवत् । अक्षरपरिमाणनियमार्थं षट्सप्तानि चत्वारि सहस्राणि च पञ्च ज्योतिष्टोमे अग्निष्टोमाते संपत् तस्मादभ्यास एव योनावेवश्यैतनौधसापेक्षया *विकारा हि प्रत्यक्षपरोक्षादयः* । ते च आयिभावादयः । योनिव्यपेतंयज्ञानं सविकारः प्रत्यक्षप्रकृतिः *तेषामुक्तोनियमः* तेषामायिभावादीनां विकाराणामुक्तंलक्षणं । नियम उच्यते । योनिवद्धावउक्तः । अनंगरं चापवादः कृतः । अनभ्यासस्तुतच्छन्दसामिति तेन प्रसङ्गेन इदमुच्यते । क्वचित्प्रकृतिवद्भावः । क्वचिदायिभावः । क्वचिदाभावः । क्वचिल्लोपः । एवंलक्षणोऽनियमः । क्वचिदन्यदेव यथाऽहोमया इति । दैवोदासे इति । क्वचिद्वृद्धस्यप्यायिभावः । यथाईशाणवन्तर इति । ते च किंरूपा विकारा येप्रक्रान्ता इति । उच्यते ।

आमित्रं प्रकृतिं चैव वृद्धं चाप्यवृद्धमेव च ।
गतागतं च स्तोभानां मुच्चनीचं तथैव च ॥
सन्धिवत्पदवद्गानमत्त्वमाभाविमेव च ।
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यंजनं लुप्तमाहृतम् ॥
आभावांश्च विकारांश्च भावाअष्टादश स्मृताः ॥

तेषां भावानां सप्तदश साधिताः । अतः परं विकारान् साधयिष्यामः *अतो अन्ये नियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च* अतः

क्तोनियमोतोन्येनियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च तेषानि.

एभ्योविकारेभ्यः येऽन्ये विकारास्ते द्विविधा भवन्ति नियमाश्रयाः। पर्वाश्रयाश्च वक्ष्यमाणाः। तदेतत्प्रतिज्ञासूत्रं अधिकारार्थमित्यर्थः। तेषां नियमाश्रयाः पूर्वं वर्तिष्यंते *तेषां नियमाश्रयाणां* पूर्वं लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः। नियमोनामपूर्वलक्षणोभेदः। एकरूपमित्यर्थः। आचित्रादीनां भेददर्शनादुक्तं *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणांस्वराणां ध्वंतरमुच्चमुच्चमुदूहः *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणां स्वराणां चतुर्थस्य प्रथमोध्वंतरः। मंद्रस्यद्वितीयः अतिस्वार्यस्य तृतीय इति। तदेतत्संहितिषूपनित्तमात्स्वरानुदूहंतिसुसिद्धत्वात्। चतुर्थादात्ततमंस्वराध्वंतरानुदूहंतिप्रागुपन्यासंत्समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनामुदात्ततमः कश्चित्स्वरो भवति तमुदूह इत्याचक्षते। तथा च यज्ञे क्रियत इति। वाराहवात्समप्रराद्यादिषुतमुदूहारंभः कस्मादिति कथं च एनारंभ इति। उच्यते विभाग्यत्वात् एतेषां सस्तौभाः पादाः प्रतिकर्तृ भवंति। ते च पादा गीतिः कर्त्तव्या भवाति। ते च समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनां अन्यतमः स्वरो भवति। तस्मादुदूहाभावः। सत्य मुच्यते। अत्र आरण्येगेयसामान्याद्रथंतरस्तोभाप्ययोग्यताभावात् उदूहप्रवृत्तिः। प्रराहे च वाशब्दस्य कर्षणप्रवृत्तिरेव। धर्म्मविधर्म्मणोराद्यस्तोभस्याभ्युदूहप्रवृत्तिरेव अन्यथा पञ्चाक्षरवास्तोभविभाग्ये धर्म्मविधर्म्मणी इत्येतस्मिन्पक्षे आद्यस्य स्तोभस्याभ्युदूहेन प्राप्नोति। अतः अभ्युदूहारंभोवाराहादिषु। दीर्घकर्षणस्य वृद्धिः योनिवद्धात्रे प्राप्ते प्रतिषेधः। ऊहगीतौ तालव्यादेर्म्मइत्यधिकृत्यचित्रध्ंराधो ज्येष्ठप्रमर्थशंमध्यममिति। तदूहे तु श्रायंतीये यज्ञायज्ञीयनैयातिथसौमित्रादिषु। दीर्घकर्षणेष्वान्तकर्षणानीति च

यमाश्रयाणां यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्य्याणां‌ऽस्वराणां-
म्नन्तरमुच्चमुच्चमुद्दहो दीर्घकर्षणस्यधृद्धिर्नंदायात्तिस-
ठ्यकृषणं गतेरेकारभावप्राप्तायाएकारनिवृत्तिः गी-
तीनामंते निधनमेवमादयोनियमाश्रया अथ पर्व्वा-

श्रुतेः । *नंदायाः‌ऽतिसत्त्वाकर्षणं* नंदायाः‌ऽ तिसत्वास्वरे प्रत्यये कर्षणप्रतिषेधः । घृतनिधनसांवर्त्तादिषु । ग्रामे गेयं चलांगलानामेवैकं इति वचनात् । वैसहव्यपश्येत्तोत्तरजनित्रादिषु । नंदासादश्यात्प्रतिषेधः वृद्धत्वाच्च गत्यंतं तालव्यमायि । तद्वृद्धामितिवचनात् । *गतेरेकारभावं प्राप्ताया एकारनिवृत्तिः* गतेः एकारभावप्राप्ताया एकारस्य निवृत्तिः । निधनसौहविषगौषूक्तवैश्वमनसादिषु । नंदात्तिसवाभावोत्कर्षणभवत्येवं । एकारनिवृत्तिस्तु भवति *स्तोभानामुद्धारः* । सामांसवर्जग्रामेगेयेषु आरण्यगेयेषु वक्ष्यत्युपरिष्टात् तत्राप्युक्तं शषउद्धारः । नुतोपर्वतिएभवतीस्थंकृष्टमित्यधिकार । इत्याभावे गत्यंतं तालव्यमा इति नतपतंपमापद्यते गचंतामिति एकारापत्तिस्तस्य पकारस्य निवृत्तिः । तेरश्वयज्ञायज्ञीय । अरण्येगोपषु । वक्ष्यभ्युपरिष्टात् । तत्राभ्युक्तंशेषनुमुद्वारः* गणगीतिनामन्तेनिधनं*गणस्तोभे न येषां गानं यथावारवंतीयवामदेव्यश्रुध्यानां प्रसिद्धस्वराणमित्येवमादिषु तृचेषु वारवंतीयस्य वयज्ञायज्ञायादिषु तच्च विशेषयिष्यति अतिस्तोत्रीयमार्चिकानिनिधनानीति*एवमादयोनियमाश्रयाः* । शास्त्रांतरसिद्धा अपि प्रत्येतव्याः । यथा बृहति रोहमत्यपवरोहौ । यज्ञायज्ञीयबृहद्रन्थतराणां ककुबुत्तरयोः म्नक्षरप्रस्तावानां तृचेषु म्नक्षरसंसर्गः । प्रथमछंदः क्रियाविवेकः । उच्चाक्षरोपधिमित्येषजातिः*अथपर्वाश्रयाः* *अधस्तात्प्रतिज्ञातं नियमाश्रयाःपर्वाश्रयाश्चेति । तत्र नियमाश्रया

अथाः कृतस्वराणि परिमिताक्षराणि छन्दांसि तेषामूहे ज्यायसि छन्दसि यथान्यायमावापः कनीयस्यादितो लोपः पर्वणाꣳसंघातानां च शुर्मदायास्तु त्र्यक्षरायां उपाद्यलोपोवारे लेयप्रस्ता-

व्याख्याताः । अथेदानीं पर्वाश्रयान् व्याख्यास्यामः । *कृतस्वराणि पर्वाणि परिमिताक्षराणि छन्दांसि । *कृतस्वराणि नियतस्वराणि इत्यर्थः प्रसिद्धस्वराणीत्येव परिमिताक्षराणि पर्वाणि छंदइत्युपपत्तिगानं लक्ष्यते वेद इत्यर्थः *तेषामूहे ज्यायसि छंदसि यथान्यायमावापः* तेषां पर्वणां ऊहे योन्यधिकेछंदसि-यथान्यायमावापः न्यायः सूत्र उक्तः । प्रस्तावप्रतिहारोपद्रवनिधनानामक्षरपरिमाणं सर्व्वत्र यथायोनिविकर्षेदिति । परिशेषादुद्गीथ आवापो भवति । शिशुंवामदेव्यवत् । मा ३ जंतिशुंभंतिविप्रंमरुतोगणेन कविर्गीर्भिः का २ व्ये २ ना २ कविः संसो ३ मः पा ३ ऋ ३ ३ हो २ हा ३ द्रः । अथवा लक्षणन्याया इ चिपादगीतिरभ्यस्यत इत्यधिकृत्य *कनीयस्यादितोलोपः पर्व्वणाꣳसंघातानां *योनो छन्दसऊनेछन्दसि पर्वणामाद्यानामक्षराणां चालोपः कर्तव्यः सर्वातानां आद्यानां पर्वणां लोपः कर्त्तव्यः । यज्ञायज्ञीये आद्ये द्वे पर्वणी ज्ञावसंघातः । ज्ञावश्रयत्प्रतिकृतं तृतीयोचासंहन्यत इति परे च पर्वणि द्वितीयपूर्वादधिपातंत्राणामिति आदौ संꣳहतपर्वणां लोपः उत्तरयोदधिषेधारादेवावतिष्ठते आद्यां पर्व च । आद्यानामक्षराणां लोपो भवति । यथा रथन्तरे प्रस्तावे न तावत्प्रस्तावः । तत्र उत्तरयोर्द्वेअक्षरेण प्रस्तोतीतिवचनात् *शुर्मेदायास्तुत्र्यक्षरायां उपाद्यलोपे वारे *आदिलोपत्रासउपाद्यलोपः आद्यानामक्षराणां लोपः । ईधसोवायतदंसत्र्यक्षरमवशिष्यते । पयत्रह्मा-

यसदृशेष्वविकारो गायन्त्याध्यायामाष्कारणिधनवदि-
न्द्रायाह्युत्तरयोर्वैयमुत्वावत् काक्षीवतउच्चावद्देव्य आ-
काराकारयकाराभ्यासएनातं वोग्निमिति निधने च

कालेये सुमन्नावारत्रंतीयादिषु च। आद्यानामक्षराणां लोपः एषा ३ वा ३ ह्या इति प्राप्ते आद्यमक्षरस्य पर्वलोपः। तथा वारवंतीये अ १ श्वं १ न १ इत्येषां पर्वलोपः। नन्वा २ ऋ २ हो ३ हा ३३ इतिपर्वउच्चारः सुमन्नावारवन्तीये आद्याक्षरलोपः *शुमंदा-यास्तु ऽयक्षरायानुपाद्यलोपोत्तरे *आदिलोपः प्राप्तउपाद्यलोपः। आदिकनीयस्थस्य सनिगीतलोपः। पनापन्नंतयोर्वारवंतीये द्-वऽँराध्येनुतन्नातेतिचवत्। असाव्यऽँशुतृतीयेश्रुमंदा *लेय-प्रस्तावसदृशेष्वविकारः*। कालेयप्रस्तावसदृशेषु सामसु अवि-कारः। सिद्धोपन्यासोविशेषविवक्षया *गायंत्याध्यायामाष्कार-णिधनवत्* गायंत्याध्यायां कालेये आष्काराणिधनवत् प्रस्ता-वस्वरो भवति। चतुर्थस्वर आष्काराणिधनवदित्यर्थः *इन्द्राया-ह्युत्तरयोर्वैयमुत्वावत्* इद्रायाह्युत्तरयोः कालेयेवयमुत्वावत्प्रस्ताव-स्वरोभवति। काण्ववदित्यर्थः *काक्षीवतउच्चावत* काक्षी-वते उच्चावत् प्रस्तावस्वरो भवति। आमहीयववदित्यर्थः यस्ते-मदः पवस्वदेवादिषु *देव्यआकाराकारयकाराभ्यासएनातंवो-ग्निमिति* वामदेव्यएनादिषुस्वरसंप्राप्तअभ्यास उच्यते जावौ हो ३ हुंमा ३ नामोहाइतिप्राप्नोति। उवोकारयोरेकीभावे लोप इति यथा विश्वास्यदू २ तमोहो ३ हुंमामाचोंहाइति मकारलोपः। एवंपरयोरपि द्रष्टव्यं। अत्रआकाराभ्यासः अभ्यासे सति ज-ननागातद्रूपभवति तत उच्चं। तदुतृतीयायां अकाराभ्यासवाद्वेधे-न्यामितिपूर्ववत्। अग्निनरद्वितीयायां दक्षाय्योगोदमआसानिस-

नित्यमोत्थं गौषूक्तेतूखातायामूने षाशब्दाभ्यासात् सम्प्राप्तिः क्रौञ्चे च हि शब्दाभ्यासा द्वर्चेचेकाराभ्यासात् साहीयगूर्दपुत्रेषु चातः परं पर्वविकारान्वक्ष्यामो

इत्यत्र यकाराभ्यासः । सनित्यइति निधने च नित्यमोत्थं सिद्धग्रहणं वैकृतत्वाल्लक्षणांतरपरामर्शार्थम् । मेघोषउद्धइति *गौषूक्तेतूखातायामूनेषाशब्दाभ्यासात्संप्राप्तिः* गोषूक्तेतुऊनेपादेयुम्नानि मानुषाणामिति षाशब्दाभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः संप्राप्तिवचनाच्च अन्यत्राप्यूनेपादे पूरणार्थमभ्यासः स्यात् । यथामेस्त्रिणिधनेअक्षारिति *क्रौंचे च हिशब्दाभ्यासात्* क्रौंचे च ऐन्द्यादिहरिभिरिति हिशब्दाभ्यासात् स्वरसम्प्राप्तिः । *वर्चेचेकाराभ्यासात्* । अभीवर्चे च त्वामिद्र्यशाअभीति अन्त्यायां इकाराभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः शरणाः तइन्द्रेतिः । *साहीये अग्नेत्वंनोअन्तमद्वितीयायां द्युमत्तमो रथिदा इतिगूर्देष्वेतदेवोदाहरणं । उद्वंशपुत्रेअस्तोभातिश्रितोयुवासति । *अतः परंपर्वविकारान्वक्ष्यामः । *अथपर्वाश्रया इतिपर्वविकारात् पुनः पर्वग्रहणं । किमर्थमित्यर्थः । उच्यते पूर्वत्र पर्वैकादशस्याधिकार इत्यत्र कृत्स्नस्य पर्वविकारोवक्ष्यत इति कृत्स्नपर्वविकारार्थंपुनर्ग्रहणं *पदधिकृतस्वरतः पर्वतद्यथायोनि *ऊहगीतौ पदाधिकृतं योनिवत्स्वरतो भवति । तस्ययोनिवद्धानेपर्वलक्षणं तत्तथैव भवतीत्यर्थः । यथायोनीनीति सिद्धग्रहणं । क्वचिदुत्पत्तिपर्वोपसंग्रहार्थं यथाआदितो लोप इति नैतत्सर्वत्रेति ज्ञापनार्थं यथा स्वास्वा महीयवे चोत्तमायां तृतीयं पर्वकयातुल्यातत्रपूर्वोक्तेन न्यायेनआदितोलोपेकृतेतुत्रयाणामिति प्राप्नोति अत्रतु तृतीयाक्षरस्य लोपत्र्चा आदियोनिवत्कृतः । तथा दैवातिथेसखायेस्तोमइतिप्रथमोच्चेप्रथमाक्षरस्यवृद्धिः कृता ।

यदधिकृतᳪस्वरतः पर्व तद्यथायोनि स्वरविकाराद्य-
दन्यत्पर्वोपद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्याम आमहीयवमध्यमा-
यामुग्रᳪशर्माररिमाताᳪस्वासु कमश्वोत्तरयोरेभिर्व-
र्द्धाप्रवइन्द्रा मायः पुमध्यमायां तु मरामऽग्निष्टुन्नौध-
सेध्यमायां मागायातां धाजात्स्वरोत्पत्तिश्च प्राकप्र-
हूयसायाः श्यैतधसतृतीयायां चाऽनुष्टुप्सु वायिश्ये-

उत्तरयोस्तु प्रथमोच्चस्याभ्यास एव कृतः ऋक्स्वरवदिति ।
स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वोपद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्यामः उक्तमतः परं
पर्वविकारानिति । तत्र पर्वग्रहणं कृत्स्नपर्वविकारार्थमित्युक्तम् ।
तत्र स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वादेशादित्यर्थः । तत्र यद्वैकारिकं पर्वो-
पदेक्ष्यत उत्तरत्र तेनैव वैकारिकपर्वाणि उच्चारयिष्यामः॥ *आ-
महीयवमध्यमायामुग्रᳪशर्माररिमाताᳪस्वासु* । स्वास्वामहीयवम-
ध्यमायामुग्र ᳪशर्माररिमाता ऽस्वासु । स्वास्वामहीयवमध्यमाया-
मुग्रऽशर्माररिमाता मापद्यतेरारिमारता ३ गारे स्वासु कमश्वोत्तरयोरे-
भिर्वर्द्धाप्रवइन्द्रां* । स्वासु स्वारसाकमश्वे उत्तरयोरेभिर्वर्द्धाप्रवइन्द्रा-
मापद्यते । प्रवइन्द्राप्रवइन्द्रायमादनं इति द्वितीये साम्नि । *आयः
पुमध्यमायांतुमराम्* आयः पुमध्यमायान्तु साकमश्वेष्वभिर्वर्द्धा-
मरामापद्यते । यजा ३२ इष्टो ३ आ ३३ इतितत्राहᳪ सो-
मप्रथमेमरा । *अग्निष्टुन्नौधसेध्यमायां मागायतांधाजात्स्वरोत्प-
त्तिश्चपाकप्रहूयसायाः* । अग्निष्टुत्सु नौधसे अग्नआयाहीति
मध्यमायां मागायता आंधामापद्यते । योनौ मागायतायक्षरा
आसीत्प्रमा १ गा २ प १ त १ इत्यस्य रूपमापद्यते । वात्संभ-
इति । स इह आंधीभवति । असाविदेवायां आंध्यस्वरः । हाइत्वा
सह । अस्वरोत्पत्तिश्चपाकूप्रहूयसायाः । सूइति । *श्यैतधसतृ-

तातयां कावे स्वासु भिशब्दादकारागमउदपप्तायां च वाशब्दे च नित्यमोत्वं पौरुहन्मने स्तोत्रामागायतां जास्वरोत्पत्तिश्च प्राकृतरुतायाः ॥ ५ ॥

तीयायां च* श्यैतनौधमतृतीयायां चामागायता आंधामापद्यते । जास्वरोत्पत्तिश्च माकृमहूयसायाः गाइतरे आ ३ इवमरसाः ३ आ ३ एपजास्वरः । *अनुष्टुप्सु वायिश्येतायां *पुरोजित्याद्यांत्य-योः नौधमेवायिश्येता तयामापद्यंते । योनौ वात्सन्न एषा ऽपक्षरा मागायतास्वसाराइएषावाइश्येताद्विपर्व्वां पुरोजिसाद्यंतयोस्तु मागा-यतालोपः । आ ३ या १ एषा आ २१ इन्द्राइवानां २ एषावा-इश्येतात्रद्विपर्वांतायोनिधनेच । अनुष्टुप्स्विति बहुवचनं ककुप्सुचेति । यथा नौधसस्यषट्ककुभइति अत्र । *कावे स्वासुभिशब्दाद-कारागमउदपप्तायां च वाशब्दे च नित्यमोत्वम्* । स्वासु कावेभि-शब्दादकारागमोभवति । अभिआएत्वं स्थिते इकारस्यान्तस्थापत्तिः । अभ्यएत्वंस्थिते वाशब्दे च नित्यमोत्वमिति । अभ्यो २ वाएतद्रूपं सिद्ध्यति इतरथा औवोकारयोरेकीभावे लोप इतिअभोवेतिमाप्नोति यथाअग्नेगोराजाइत्यत्रअग्नोचेतिगीतिः । अत्र कथं ऋकारागमत्वा-दिकारस्य अन्तस्थापत्तिः(व्या)क्रियते इति । उच्यते । उपसर्गाभावात् एवं हि स्मरत्यौदव्रजिः । नाभ्यन्तादुपसर्गा३चेत्येकारः । पर्वांगत्व-मिन्द्रमहावैश्वानरव्रतयोश्चेतिनित्यमोत्वमिति नित्यग्रहणं लक्षणान्त-रमदर्शनार्थमेषोपेदुह्यइति । ज्यो २ तो २ वा २ त्रुचस्य नित्यग्रहण-म् । *पौरुहन्मनेस्तोत्रामागायताजास्वरोत्पत्तिश्चप्राकृरुतायाः* । पौरुहन्मने अभिसोमादिषु स्तोत्रायोनिदृष्टा मागायतामापद्यते । स्तोत्राकदावसोइत्यत्रयोराजायान्तु मागायन्तवाइवासः । एषास्तो-त्री सर्ववृद्धेत्यर्थः । मागायता आदिवृद्धा । मागायता आदिर्वर्द्धेत इत्य-

पृश्निनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कवीं पृतारूतद्विषां पतिः कव्युत्तमे च जमवर्त्तेध्यमायाᳪंर-नोनुमाच दक्षसां पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वष्मा. यशस्यु-त्तमायामुत्तरा तया नन्दामयं दासोत्तरयोर्जरिस-

र्थः । जास्वरोत्पत्तिश्चप्राक्कृतायाः । अभिसोमादिषु वा इति ॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

पृश्निनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कवीम् । पर्व-विकारान्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञातम् । तत्र केचिदुक्ता अव-शिष्यन्ते तान्वक्ष्यामः, पृश्निनियोराजादिषु तृतीयपादान्ते योनिदृष्टा दक्षसा ऊहगीतौ पतिः कवीमापद्यते । *पृतारुताद्विषां* योराजाद्यायां तृतीयपादान्ते च दक्षसा उताद्विषामापद्यते पृतना-मित्यत्र *पतिः कव्युत्तमे च* उत्तमे च पादे योनिदृष्टा पतिः कवीः ऊहगीतौ सर्वत्र उताद्विषामापद्यते । रेवत्यावेति पतिः कवीः । *जमवर्तेध्यमायां ᳪंरनोनुमाचदक्षसां* जमदग्नेरभीवर्त्ते मध्यमायां स्तोत्रीयायां रनोनुमा च दक्षसामापद्यते सुमतौवारनो-नुमाअभित्त्वाशूरप्रथमे । *पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वष्मा* । उद्वंश्यपु-त्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोः नेमीतिनेमिश्चक्रामित्राभवत् । आगोम-त्रिवजभजोत्वमस्त्वष्मामापद्यते । त्वष्मा ३ ३ तुवा २ नाहइमिश्चाक्रो-वाईत्वाभुवाव । *यशस्युत्तमायामुत्तरा तया नन्दां* । इन्द्रस्य यशस्युत्तमायां उत्तरा द्वितीया तया नन्दामापद्यते । *अयन्दा-सोत्तरयोर्ज्जरिसङ्ख्यातं* विधीयते अग्ने जरितर्विश्पतिरिति अयं दासोत्तरयोः जरिसङ्ख्यातं, रात्रिर्दैवोदासे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः

ङ्घातं कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुषेजनासदावृद्धौ मार्गीयवे मागायताप्रथमोच्चं प्रसोमप्रथमायामस्यप्रत्नाद्ययोश्च वृषाजिगप्रथमायां च घृतनिधनेछतानुवमित्यत्र स्वरागमोहवि बᳪशब्दस्य चोद्भाव इदᳪसङ्घातस्त्रिष्टु-

---

पर्वविकारं अधिकपर्वत्वात् जरिसङ्घातमापद्यते जरिसङ्घातस्य द्वितीयं पर्व श्यतिरिरिति ऊहगीतौ जना ३ नपा ३ त अस्याविषा-नार्थं गमित्वमहाइ इति अभ्यासविषये *कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुषे-जनासदावृद्धौ* कर्णश्रवसोत्तरयोः नुषजनासदास्तोत्रीययोः नु-षेजना सदावृद्धामापद्यते । दोमतिभाइभ्योमधुमाइति । *मार्गीयवे-मागायताप्रथमोच्चं प्रसोमप्रथमायामस्य प्रत्नाद्ययोश्च* । मार्गीयव द्वितीयपादादौ मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । कस्मिन्विषये ? उच्यते । प्रसोमप्रथमायोमयानयइति । अस्य प्रत्नाद्ययोश्च शुक्रंदुदुहे । अप ᳪसरा ᳪसीतिच । *वृषाजिगप्रथमायां च* । वृषापवस्वेति च आजिगे प्रथमायां मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । मरुत्वते इति एतेषु च ऋक्स्वरवृत्तित्वात्प्रथमोच्चता । *घृतनिधनेछतानुवमित्यत्रस्वरागमोहवि* धृतनिधने इदᳪह्यनुद्वितीयायां छतानुवमित्यत्र कथं न प्राप्नोति । छतानुवौइति वमित्यत्र कथं ? उच्यते । ओवौ-कारयोरेकीभावात् । तेनात्र आकारस्वरआगमो भवति । हविहो शब्दे प्रत्यये । ओमहीति ओभावः । अत्रकिं घृतनिधनेछता-वनुवमितिस्वरागम इति वक्तव्ये अत्रेति अन्यत्रापि स्वरागमं दर्शयति । अग्निन शिशुर्देव्ययोरिति । अग्निनस्तृतीयायां पत्यौहो ३ यं तौहो इति प्राप्ते तथा शिशुप्रथमायां पत्यौ-हो इति पतौहो इति प्राप्ते त्यौहो इत्युक्तम् । *बᳪशब्द-स्यचोद्भावः* । बᳪशब्दस्य उच्चीभावः । इतरथा स्वरितत्वा

ष्टुप्सु पार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु वाराहे शुचिवावृधन्तातरुतां पार्थे तु वृण्याद्येर्हीर्षी प्रकृता वूहेद्वितीय मनुष्टुप्सुत्वृभुसङ्घात माज्यदोहघौतानयोर्जुहूसङ्घात विछन्दःसु च वैराजर्षभारिष्टयो र्वाऽशेध्यमपाद-

---

न्निपातः प्राप्तइतिछतानुवमिति च। *इदᳬसङ्घातस्त्रिष्टुप्सु पार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु* । त्रिष्टुभि पार्थादिषु इदᳬ सङ्घातः प्रकृता भवति। अधिकारात्। त्रिष्टुब्ग्रहणान्देशः। इद ᳬसङ्घातान्ताविधेतिविशेषविवक्षया सिद्धोपन्यासः। वृधन्ता। काम्पा। जतयकोरेति इदं ᳬसङ्घातः। *वाराहे शुचि वावृधन्तातरुतां* । वाराहे शुचिवावृधन्तातरुतामापद्यते। *पार्थेतु वृण्याद्येर्हीर्षीप्रकृतौ* । पार्थे तु वृण्याद्ये अक्षरे योनौ मुष्णाणास इति हीर्षीमापद्यते। प्रकृतौ योनावित्यर्थः। *ऊहे द्वितीयं*। ऊहगीतौ तअक्षरे द्वितीयं स्वरमापद्यते। वृषाशोणादिषु। *अनुष्टुप्स्वृभुसष्टुप्सुत्वृशुसंघातं* । अनुअदावावायो भवति। कथं विकार इति? उच्यते। चक्षसापा अन्त्यात् तृतीयं दीर्घमक्षरं प्रत्युक्त्क्रामति ह्रस्वस्तु अतीनायमभिगीयते। कृष्ण वा पूर्ववत्। सर्वोतद्विषभ्यश्चपुरात्तम्यत्ततं च दक्षसा संहन्यत इति। पुरुत्राधरथा ३ दाधाइनकिष्ट्वान्निपमदासुता २ इगामा ३ इति एवंद्रष्टव्यम्प्रदावाशीपर्षादित्युक्तं। अन्ताहि उभयाहि द्वितीया चतुरर्थाविकारप्रतिषेधः। तᳬहिस्वरा २ जंवृषमन्ता २ मा २२ ष्टुप्सुपवस्ववाजसातर्यायेसिसङ्घातमापद्यते। तयेज्ञसंघातमापद्यते। इन्द्रइषेददातुनइतिप्रथमेसभुक्षणां। *आज्यदोहघौतानयोर्जुहूसङ्घात* । आज्यदोहघौतानयोः इदं सङ्घातः जुहूसङ्घातमापद्यते। आज्यदोहप्रसुन्वानायां घौताने अधार्हीद्रउत्सोदेवयोः।

योश्च दक्षसोतद्विषामतꣳहि मद्रे प्रथमोच्चस्य चतुर-क्षरमाद्यं पिबासोमाम्परं योनिवत् पार्ष्ठाहोत्तरयो-

---

विछन्दःसु वैराजर्षभारिष्ट्योः विछन्दःसु वैराजर्षभे त-वाहꣳसोमपुरोजिसोः अरिष्टे सुतासोमायां इदꣳसङ्घातः । जुहूसङ्घातमापद्यते सुरूपकृत्नुतृतीये जुहूसंघातः सर्वामहित्री-णे अरिष्टे भवतः । योनिवदेव जारा भवति प्रकृतिग्रहणात् । अरिष्टे सखे । इतरथा यदि सर्वा अधिकृतैव स्यात् । तथा सति सखेन्द्रस्या एवं सति रेवशब्दस्य पत्रशब्दवृद्धिर्न स्यात् । तस्माद-तस्मात् ज्ञापकान्न सर्वा यथा प्रकृतिरैवेतिसिद्धं । *वाशेध्यमपा-दयोश्च दक्षसेतद्विषां *वाशे कईवेदोत्तरादिषु योनिदृष्टा च दक्ष-सा गीयते । या च दक्षसा उतद्विषामापद्यते । एवं तयोश्च दक्ष-सोतद्विषयोः । आदावावापोभवति । कथं विकार इति । उच्यते । चदक्षसाया अंत्यात् तृतीयं दीर्घमक्षरंप्रत्युत्क्रामति ह्रस्वस्तु अ-न्ताद्द्वितीयमभिगीयते क्रुष्यते वा पूर्ववत् । सर्वोतद्विषेभ्यश्च पुरा-कृतप्रकृतं च दक्षसा संहन्यत इति । पुरुत्राचरथा ३ दाधाइनकि-ष्ठानियमदासुता ३३ गामा ३ इति एवं द्रष्टव्यंमदावावायत्वादि-त्युक्तं । *अतꣳहि *उभयोर्हि द्वितीयायां विकारप्रतिषेधः । तꣳहिस्वरा २ जंदृषभन्ता ३ मो ३३ जा ३ सा २२ सेदक्षासै वअन्त्यातृतीयस्य प्रत्युत्क्रान्तत्वात् । *मद्रेप्रथमोच्चस्य चतुरक्षर-माद्यं पिबासामोम्परं योनित्रत्* । पौरुमद्रे अभिसोमापुनानयोः प्रथमोच्चस्य चतुरक्षरमाद्यं पिबासोमारमापद्यते एवन्ते १ मा २२ अपो २ वसा ३२ योनौतुतयानोदं । परं योनिषभङ्क्त-ति चदक्षसावत् । इयंमदमिति । *पार्ष्ठाहोत्तरयोर्हण्यौतद्विवि-ष्ठि* पार्ष्ठाहेर्हणद्वियंयोनौ पर्वभेदं कृत्वागावोमिममेकनिधनैवइति

वृण्यौतद्विविद्धौ प्रमᳫंहिद्वितीयायां वाय्याद्धीर्योदेवां
ताद्विविद्धावृणीमहां वात्सप्रेवृधंतादेः कर्षणप्राप्तस्या-
कर्षणमूत एकाचद्वितीय मभ्यासश्च क्षौद्रे तु वृणी-
प्रथममपुरोऽज्यूतएकायाश्च त्र्यक्षरᳫंसाभ्यासं मानव-

द्वितीया उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उत्तरयोर्वृणीतद्विविद्धामापद्यते ।
एवं द्विवचनं द्रष्टव्यं द्वितीयायां स्यमातरमिति तृतीयामतिस्त्र-
ता इति । *प्रमᳫंहि द्वितीयायां वाय्याद्धीर्योदेवां*प्रमᳫंहि-
ष्ठीयद्वितीयायां स्तोत्रीयायां वाय्याद्धीस्त्र्यक्षरा योनिदृष्टा योदे-
वामापद्यतेतत्रसन्नर्थमित्यत्र । *ताद्विविद्धावृणीमहां* । प्रमᳫंहि-
ष्ठीयायांद्वितीयायां योनिदृष्टा तद्विविद्धावृणीमहामापद्यते । बृहते
श्रूयषाताद्विविद्धाद्वितीयायां मघ्रवाइतिवृणीमहां । *वात्सप्रेवृध-
न्तादेः कर्षणप्राप्तस्याकर्षणम्* त्रैष्टुभोवात्सप्रे सोमः पवतायां
वृधन्तादेःपर्वणः वृधन्ताआदौ यस्य पर्वणः तद्वृधन्तादिपर्व वृध-
न्तात्परस्येत्यर्थः । तच्चपर्वकांपातस्यकाम्पात्वात्कर्षणप्राप्तिः । तस्य
कर्षणप्रतिषेधः । *ऊतएका च द्वितीयं* तस्मिन्नेव वात्सप्रे ऊत
एकाद्वितीयस्वरमापद्यते । *अभ्यासश्च क्षौद्रे तु वृणीप्रथमं *क्षौद्रे
वात्सप्रे पुरोजित्यां प्रथमं सैव वृधन्ता सैव वृणी सा प्रथमं स्वरमा-
पद्यते। *अपुरोजि*तस्मिन्नेव क्षौद्रे पुरोजितीत्यत्र या वृणी तस्याः
द्वितीयस्वरस्यापत्तिर्भवति । *ऊतएकायाश्च त्र्यक्षरᳫंसाभ्यासं*
प्रथमस्वरमापद्यते वृणीतो २ एतदक्षरांऊतएकाया आद्यमिति ।
आद्यत्वात् द्वितीयस्य स्वरत्वमेव भवति। अन्धसइतिव्यक्षरोऽभ्यासः
प्रथमं स्वरमापद्यते *मानवयोः पूर्वेवदक्षसापातिः कवीं* पूर्वे च
मानवे द्वितीये पादेद्वितीये चदक्षसा पातिः कवीमापद्यते । त्वा ३
दक्षा ३३ इति । प १ ता २ इः १ का ३२ वा २३ः इत्येव

योः पूर्वे च दक्षसापतिः कवीᳲंशुर्मदाचैकर्चेलुप्तोपां-
त्यो त्तरेचैतस्यामेवान्यत्रशुर्मदायाः पूर्वस्याउपांत्यं
नीचं व्यश्वस्त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च दक्षसापतिः कवीᳲंर-
न्ध्रोत्तरेशुर्मदोत्तरयोर्जातः पृछां ॥ ६ ॥

मापद्यते च दक्षसापर्वतृतीयेपादेउपान्त्यं यत्पर्वसाशुर्म्मदा । एवं-
स्थिते ब्रवीति । ऊहगीतौचदक्षसापतिः कवीमापद्यते शाल्पष्वादिषु
शुर्म्मदाष्वेकर्चे लुप्तोपान्त्ये: एकर्चेपूर्वमानवे मन्द्रायेतया-
शुर्म्मदाव्याख्याता । तस्याः उपान्त्यमुक्षरलुप्यते । आदिलोपे-
मासेउपान्त्यस्याक्षरस्यलोपः *उत्तरेचतस्यामेव* उत्तरे च मान-
वेएतस्यामेवमन्द्रायाया शुर्म्मदालुप्तोपान्त्याभवति । उत्तरेमानवेयो-
र्नौतृतीयपादोयान्त्यपर्वशुर्म्मदा *अन्यत्रशुर्म्मदायाः* उत्तरएव
मानवेअन्यत्रमन्द्रयायाः सोमउष्वादिशुर्म्मदायाः सामनुष्वादिशुर्म्म-
दायाः अलुप्तोपान्त्यालोपोन भवतीत्यर्थः । *पूर्वस्याउपान्त्यमीचं-
व्यश्वत्वाष्ट्रीसाम्नाश्चदक्षसापतिः कवीं *वाव्यश्वेसामउष्वादिषुगा-
यत्रीत्वाष्ट्रीसाम्निचपत्रस्वदक्षसाधनायांचदक्षसायोनिदष्टा । ऊहगी-
तौपतिः कवीमापद्यते । वाचमश्वेयौद्वनोद्वितीयपादाद्वितीयपर्व च द-
क्षसाद्रा ३ तै २ सा खा ३ इति त्वाष्ट्रीसाम्न्यपिद्वितीयपादाद्विती-
यमेव पर्वचदक्षमा उ २ मा २ सा ३ ता ३ इति *रन्ध्रोत्तरे-
शुर्म्मदोत्तरयोर्ज्जातः पृछां* उत्तरेअक्ष्णारन्ध्रतृतीयपादाद्यपर्वयो-
र्नौशुर्मदापारार्यिपिशाएयाउत्तरयोः स्तोत्रीययोः जातः पृछामा-
पद्यते । आर्बुदवृत्रेति अत्रयो नयोर्विशेष इति उच्यते । शुर्म्मदा-
याः द्वितीयमक्षरमाभिगीयते । जातः पृछायापथर्च्चभवतीति एष-
विशेषः । पुनानोरवापेकाद्वितीयादेवानांᳲंसो इति ॥

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

शानेमेष्ठं वाजुहोतामयोनावुष्णिक्षु च कूलीये वैश्व-
मनसे राथीतमासख्य इन्द्रां वर्ष्शीये गायन्त्याद्ययामा-
छाहोतारख्यौ चतुरक्षरशः परयोस्त्र्यक्षरे छापञ्चाक्षरे-
होता द्व्यक्षरेन्यत्र सुज्ञानेनिधनमेकिनेस्वरं वाचः
साम्नि स्वासूत्तमायां तृतीयपादादौ चदक्षसोतम्निर्षां

शानेमेष्ठं वाजुहोताम् गायत्र्यां शानेमेष्ठं वा योनिदृष्टा उत्तरा-
दि आजुहोतामापद्यते मध्ये तृतीया भवति *अयोनौ* योनौ तु प्र-
तिषेधः । *उष्णिक्षु च कूलीये* रोहितकूलीये योनिदृष्टामेष्ठं वा इ-
न्द्रमछायां आजुहोतामापद्यते । *वैश्वमनसे राथीतमासख्य इन्द्रां*
वैश्वमनसे द्वितीयपादादौ राथीतमापद्यस्तदेवायां सख्य इन्द्रामाप-
द्यते । एतयोः को विशेषः राथीतमायास्तृतीयमक्षरं नीचम् ।
राथी २ तमा २२ क १ वा ३१ सख्य इन्द्रायास्तृतीयमुच्चं,सा १
ख्य इन्द्रो ३२ तवाह्स्सोम चतुर्थे एष विशेषः । *व र्षीये
गायन्त्याद्यायामाछाहोताख्यौ चतुरक्षरशः* । वर्द्ध्षीये गाय-
न्त्यायायामाछाहोताख्यौ चतुरक्षरशौ भवतः । अग्निं वो वृध-
न्तायां प्रथमे अछाहोतारं वी । अग्निदूतायां विशेषार्थं चतुरक्ष-
रश इत्युक्तम् । प्रमाणस्तत्रायाहो ३ अछांमानक्रा १३२ ता २
उहोता *परयोस्त्र्यक्षरेच्छापञ्चाक्षरे होता* गायत्युत्तरयोः
अच्छा त्र्यक्षरा भवति । होता पञ्चाक्षरा भवति तदिन्द्राहो३ अर्य
वेताना इति । *द्व्यक्षरेऽन्यत्र* आत्वाविशंत्विन्दव सपतिसूत्रेण
मोधाशप्रथमः । परित्रायोगः सुतेष्विन्द्रत्यत्र अनयोर्द्व्यक्षरे अछा-
होतारख्यौ भवतः । विदा ३ हो ३ इवा ३११ र्षां *सुज्ञाने
निधनमेकिनेस्वरं* सुज्ञाने निधनाजया एकिने स्वरं भवति ।
कनिक्रददयेकारः क्रुष्टो भवतीत्यर्थः *वाचः साम्नि स्वासूत्त-

लौशयोः पूर्वेवारवन्तां तु विशुष्मामुत्तरेचतुर्थोच्चं द्वितीयस्वरं ह्रस्वारूपयोश्च तथाशार्गेतृतीयोच्चं प्लुवेवारवंताश्तिस्रस्तृतीयेपादे द्वितीयेतूष्णिक्षु चतुरक्षरा प्रथ-

मायां तृतीयपादादौ च दक्षसो तद्विषां* । वाचः सांग्न योनिवृष्टा च दक्षमा स्वासूत्तमायां स्तोत्रीयायां तृतीयपादादौ उत्तद्विपामापद्यते राजा ३ दा ३ इवा ३ । *लौशयोः पूर्वे वारवन्ता तु विशुष्मां *अत्र किं मासं अंःभुनं चविरिति सन्निकर्षः विव-प्रत्यये सांन्निकृष्यत इति मापूर्वयोरिति सन्निकर्षः । ततो वारापत्तिः सूत्रेण मोत्तारां प्रथमपरिघः अत आह लौशयोः पूर्वे वारवन्ता तु विशुष्मामापद्यत इति । *उत्तरे चतुर्थोच्चं द्वितीय* स्वरमापद्यते । द्वितीयपादान्ते उपोत्तमं पदं चतुर्थोच्चं असावि सोमगोवित्यत्रस्त्रयोः प्रदस्मो ३अ भिगा अचिक्रदा ३ धा इन्दो भुवनेष्वर्पिताः । *ह्रस्वारूपयोश्च* । ह्रस्वायां च पञ्चनिधनवैरूपान्तयोः द्वितीयपादादौ चतुर्थोच्चम् । शतं भूमिरुतस्यो ३ वा ३ एतद्गृहगीतौ अभिसोमादिषु यथायोत्तरयोश्च द्वितीयं स्वरमापद्यते पत्रेतमदियं एवं । *तथा शार्गे तृतीयोच्चम्* यथा लौशादीनां चतुर्थोच्चस्य द्वितीयस्वरापत्तिः । एवं शार्ग्रेपिष्यं जतायां । *प्लुते वारवन्तास्तिस्रस्तृतीये पादे* प्लुते वारवन्तायोनौ पुनानः सोमायां तिस्रोवारवन्ता आरत्नावित्यत्रसिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया । *द्वितीये तूष्णिक्षु* उष्णिक्षु गीयमानस्य सखाय आनिषीदतायां वारवन्ता द्वितीयपादे भवन्ति । *चतुरक्षराः प्रथमा ३ अक्षरे परे* । योनिवत्सर्वासां चतुरक्षरत्वे प्राप्ते विशेष उच्यते । चतुरक्षराः प्रथमापूजना २ नाया ३ अक्षरे

माद्यक्षरे परे पूर्वे जनित्रे च दक्षसोतद्विषा मतं वस्तृतीयायां तवमांडवे इदावासिष्ठे चात्रैव तृतीयाष्टमं वृद्धं प्रथमायाᳶरुणसाम्नि च घृतवत्यां तिथेचयोनावाद्यᳶ शुध्यमानयोश्च द्वितीयं विशीये धयदि

परे प्रा ३ गा ३ या ३ ता ३ *पूर्वे जनित्रे च दक्षसो तद्विषां* पूर्वे जनित्रे द्वितीयपादान्ते योनिदृष्टा च दक्षया अभिसोमादिषु द्वितीये पादान्ते उतद्विषामापद्यते । *अतंवस्तृतीयायां* तंवस्तृतीयायां तु द्वितीयपदान्ते च दक्षसैव *तवमाण्डवे *तवाहᳶ सोमायां च माण्डवे तृतीयपादादौ योनिदृष्टा च दक्षसा उतद्विषामापद्यते । पू ३ ष्व ३ णा ३ ई वा ३ *इदा वासिष्ठे च* वयमेनायां च वासिष्ठे मध्यमपादयोरन्ते योनिदृष्टा च दक्षसा उत्तरयोः स्तोत्रीययोः । उत्सोदेवायां च उतद्विषामापद्यते । *अत्रैव तृतीयाष्टमं वृद्धम्* अत्रैवमइदा वासिष्ठे तृतीयपादस्य अष्टममक्षरं वृद्धं भवति तस्मातु अग्र सवने सुतामियत्र *प्रथमायाᳶरुणसाम्नि च घृतवत्याम्* । प्रथमायामेव वरुणसाम्नि च घृतवतीत्यत्र तृतीयपादस्याष्टममक्षरं वृद्धं भवति ऊहगीतौ वृद्धप्रतिषेध इत्यर्थः *तिथे च योनावाद्यं* दैवातिथे च योनौ आद्यायां तृतीयपादस्य प्रथममक्षरं वृद्धं भवति । उत्तरयोः प्रतिषेधः *शुध्यमानयोश्च द्वितीयं* । शुध्यमानयोश्च योनावेव तृतीयपादस्य द्वितीयमक्षरं वृद्धं भवति । शुध्येऽस्मा ३ इदेहीति । मानवयोः दीदेथकण्व इति । ऊहगीतौ प्रतिषेधः *विशीयधयदिमायां भे प्रत्यये प्रथमोच्चान्त्यस्य वृद्धिरुतद्विषापत्तिः कर्त्री* सदोविशीये अधयदिमायां स्तोभे प्रत्यये प्रथमोच्चान्त्यस्य वृद्धिः । इमा २ च वा २ ईयूथेनना ३ ईति वा उत-

मायां भे प्रत्यये प्रथमोच्चान्त्यस्य वृद्धिरुत द्विषापत्तिः कर्वीᳫ्साह्रीये शताद्वितीयᳫ्संकर्षात् तथा सर्वत्र संन्यायो मन्द्रश्चतुर्थमयोना ऐडकौत्से च वसुरुचा-यामोवाद्यस्य लोपोवाशब्दे च नित्यमोत्वं क्षितेच हा-

---

द्विषा च योनिदृष्टा सापत्तिः कर्वीमापद्यते या २ अर्षा २२ ता २१ इति । *साह्रीये शताद्वितीयᳫ्संकर्षात्* । सत्रासाह्रीयं शताद्वितीयं स्वरमापन्ना सङ्कर्षात् कारणात् न्यंत्राषाह्रातंतिन्पवार्षे ३ वान्त । सिद्धोपन्यासोविशेषविवक्षया । *तथा सर्वत्रसंन्यायः* यथाहि योनौ सङ्कर्षाद्द्वितीयस्वरापत्तिः एवं सर्वत्र मतायां द्वितीयस्वरापत्तिर्न्यायोवेदितव्यः । असङ्कर्षोपि ऊहगीतौ अ-न्यत्रबुवते । यत्र संकर्षोनास्ति । तत्र यथाप्रकृत्सेव तृतीयादि-शताभवन्ति शता ३ का १२३२ तः ३ विदा २२ ईषा ३ ऊ १ वा *मन्द्रश्चतुर्थमयोनौ* साह्रीयएव मन्द्रस्वरस्थोवर्णश्चतुर्थं स्वरमापद्यते ऊहगीतौ *ऐडकौत्सेच* ऐडकौत्से अयंपूषादिषु मन्द्रस्वरस्थश्चतुर्थस्वरमापद्यते । *वसुरुचायामोवाद्यस्यलोपः* प्रसङ्गादैडकौत्सग्रहणं इदानीं प्रकृतमेवोच्यते वसुरुचायां सत्रा-साह्रीयेरुचा या आद्यस्य वर्णस्य लोपः।इकारस्य लोप इत्यर्थः । तथासतिवसुरुचोदिव्याअभिर्ई ३ वा ३ एतद्रूपं भवति एवंस्थिते उत्तारणसूत्रेण ओभात उच्यते । *वाशब्दे च नित्यमोत्वं*वा-शब्दे च प्रत्यये नित्यमोत्वं । तथासति भिशब्दस्य इकारे लोपे सति वाशब्दे प्रत्यये ओत्वं नित्यमापद्यते । वसू २ रुचोदिव्याः अभोवेतिरूपं भवति । *क्षितेचहाशब्दे* । ऐडे च सैन्धुक्षिते हाइशब्दे प्रत्यय असाव्यंपवस्वदेवयोः पूर्वस्य स्वरस्य व्य-ञ्जनस्य च ओत्वं भवति । योनौ विसर्जनीयस्य अलोपदर्श-

शाऽदे मैधे चायोनौ बोधीये वच्यन्ते वामित्यत्र स्वरागमो मान्तश्च रागं दोविशीये स्तावह्वारोपाया-वांतास्थे दौपूर्वौहान्तौ ॥ ७ ॥

ह्रीयर्क्षु विशीयाद्यायां तद्विविह्वाष्टणिमहां वै छ-

मात्। अग्निर आह २ इति । अत इदमुक्तं माभूद्योनिवद्भाव इति। *मेधे चाऽयोनौ* मैधातिथे च हाशब्दे प्रत्यये पूर्वस्य स्वरव्यञ्जनस्य चओत्वं भवति। योनौ तु व्यञ्जनस्य न लोपोदृष्टः। माचिदन्यदो ३ हा ३ इति। अत्रापि योनिवद्भावोमाभूदिति उक्तं ततः किं भवति। मुहुरुच्छोहाइ इति स्वरलोपे ओत्वं भवति। *बोधीये वच्यन्तेवामित्यत्र स्वरागमोमान्तश्चरागम्*। जराबोधीये वच्यन्तेवायांस्वरागमोभवति। कस्मिन्मात्र इद मुच्यते। उच्यते। वच्यन्ते वोवाएवंमाप्नोति। ओवौकारयोरिति कस्मात्स्वरागमः क्रियते। वच्यन्ते वाआकारः स्वरागमोभवति। तस्मात्तस्य स्वरस्य ओत्वं भवति। ततः वच्यन्तेवामोवके-तिमाप्नोति। ततः आह। मान्तस्वरागमेति। नकारान्ते पदे पूर्वं स्वरे च परतः स्थित इति तथा आकारोरक्तोभवतीति। अत्रमकारत्वाद्रागोन प्राप्नोति। अप्राप्तोरागोवचनेन क्रियते मान्तश्चरागमिति। *दोविषीयेस्तावह्वारोपायावान्तास्थेदौपूर्वोहान्तौ*।

इति अष्टमस्य सप्तमी कण्डिका ॥

ह्रीयर्क्षुविषीयाद्यायांतद्विविह्वाष्टणीमहा। यत्रायह्रीयर्क्षुविषोविषीय आद्यायां स्तोत्रीयायां तद्विविह्वाष्टणीमहामापद्यते। इराइरात्। *वैछन्दसे समन्तेदिवानक्ताप्रथमम्* वै छन्दसे समन्ते

न्दसे समन्तेदिवा नक्ता प्रथमं दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां किमित्रिबृहदेव्ययोर्तृणी प्रथमं चेसोदैर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात् पूर्वाङ्गं च वृदेश च पूर्व-

---

दुहामऊथः पाहिविश्वस्मात् । इमᳪस्तोमांमति च दिवानक्ता प्रथमं स्वरमापद्यते । योनौ द्वितीयं पर्व दिवानक्तात्वं होतानोऽधरा ३ एतेषु त्रिषु प्रथमं स्वरमापद्यते । *दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां* पर्वमध्यस्वाद्योनिवत् वृद्धिरुच्यते । पर्वमध्यपादान्त्यां वृद्धिवचनादिमᳪस्तोमं समन्ते पादादिकपर्वप्रस्तावोन योनिवदष्टाक्षरः प्रस्तावो भवति । *किमित्रिकबृहद्वामदेव्ययोः तृणीप्रथमं *स्वरमापपद्यते किमित्तायां वृहति त्रिकद्रुकायां पञ्चनिधनवामदेव्ये बृहतोः प्रथमं स्वरं । *त्वेसोदर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात्* । त्वेसोमायां दैर्घे श्रवसे पराङ्गं नित्यमलोपोभवति । गकारस्य किमुक्तं भवति । वृहदोहेऽस्मिन्नपि कल्पे कथं तु गकारेणास्य प्रत्यारम्भ इति । अन्यथाबृदोहेत्येतस्मिन्नपि कल्पे दकारेणास्य प्रत्यारम्भः स्यात् । कस्मादेवमेव भवति । उच्यते आचार्यनियमात् । ऊहवशादिस्यर्थः । ऊहकारोहि द्वयोरपि कल्पयोरनुषङ्गं गकारेण प्रत्यारम्भं कुर्वन् उभयत्र गकारो भवति । इतरथा पूर्वेष्युभयं मानवेति तस्मादुभयत्र गकारेण प्रत्यारम्भ इति सिद्धम । *पूर्वाङ्गं च* चशब्दात्पूर्वाङ्गं च नित्यमलोपितं भवति । अत्र कथं प्राप्नोति । अन्तःपदिकानां व्यञ्जनानां स्तोभान्ते विरते लोपो भवतीति । सन्धौ यत्र उभयोरपि पूर्वाङ्गपराङ्गयोः सᳪहितायामतिहारो भवति । यथा हाविष्कृते त्वंसुतोमदाहाउन्तामाऽइतिपूर्वाङ्गं भवति पदान्तीयानां जनानां प्राक्स्तोभभावो भव

कल्पः शाकुन्येषस्य मध्यमायामकाराभ्यासोऽग्निंवोवाजीयद्वितीयायां चैकारे च नित्यं दीर्घन्त्वंशाकुनि कौत्सेहि शब्दोवृद्धः प्रकृतावूहे दीर्घः सर्वत्र संयोगे ह्रस्वो वार्षो भिद्रोणग्रंशर्मामिषन्तोकार्या तद्विधि-

---

ति । यथा त्वाग्निमाग्नि देवान् हाइङ्छो ३ हा ३ तस्मादन्तः पादिकत्वादत्र पराङ्गभावे प्राप्ते पूर्वाङ्गं च अलोपितं भवति । प्राक्स्तोभात्पदान्तव्यञ्जनादलोप इत्युक्तं । तस्मादत्र पदान्तवत् प्राक्स्तोभाद्भावाद्द्रष्टव्यः शश्वच्छश्वादितिवत् । *तद्देवचपूर्वकल्पः* । उक्तं पदान्तवत् प्राक्स्तोभाद्भवति । *शाकुन्येषस्यमध्यमायामकाराभ्यासः* । शाकुन्येषस्य धारयोति मध्यमायां स्तोत्रीयायां अकाराभ्यासो भवति स्वरपूरणार्थाक्रीडन्नूम्मिराय ३ अपामिति एकः ओकारः रकारे द्वितीयः । अपामिवेसत्र अकारस्य ह्रस्वस्य वचनात् दीर्घत्वं शाकुन्येकारइति । *अग्नि वोवाजीयद्वितीयायां च* । आग्नेयादित्यग्निभिरिगिरायोवाजीये द्वितीयायां स्तोत्रीयायां आकाराभ्यासः । अप्रस्मतेप्रजनन्तव्रूपाहो इआसितयानुवेति *एकारे च नित्यन्दीर्घत्वंशाकुनि* । एकारे च प्रत्यये ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घभावः नित्यग्रहणादत्रैव तृतीयायां पवस्वमधुमत्तमा इतितृचं । *कौत्सेहिशब्दोवृद्धः प्रकृतौ* । एडकौत्सेयाहीद्रेतिप्रकृतौ योनाविसर्थः हिशब्दाद्वृद्धेः सिद्धोपन्यासोविशेषविवक्षया । *ऊहे दीर्घः सर्वत्र* । ऊहगीतौ अभीनोवादिषु सर्वत्र दीर्घोभवति । द्विमात्र इत्यर्थः । *संयोगे ह्रस्वः* एडकौत्स एव हि शब्द, संयोगे प्रत्यये ह्रस्वः भवति परित्यपरिस्यस्वादिषु । *वार्षोऽभिद्रोणोग्रंशर्मामिषन्तोकायां *वार्षो अभिद्रोणा योनिहष्टा

ड्वांप्राणा सर्वासु मनाज्येन्नुमूतयाबायोरनीमुत्तरयो यज्ञामहामित्रोत्तरयोश्चतुरक्षरायां विधायां वाजीवा-जापिवासोमो मुत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुद्गीथाद्य-स्य दीर्घत्वं दन्वते प्रथमऋध्यवप्रियामुत्तरयो वार्त्रे-तुरे गीथाद्यं प्रथमोच्चं मागायतां द्वितीये च पादे सां-

---

धन्द्रियर्थां १ अर्थासोमोत्तमायां अभिद्रोणाउग्रेऽंशाम्र्मामाप-द्यते । अस्मभ्यसो । *तद्विविड्वां प्राणासर्वासु* । प्राणातृचे सर्वासु स्तोत्रीयासु अभिद्रोणातद्विविड्वामापद्यते । हिन्वत्रितश्चेदि-षु । *मनाज्येन्नुमूतयावायोरनीमुत्तरयोः* गोतमस्य मनाज्येन्नु-मूतायां योनिदृष्टा कण्वे ३१ थुमू ११ इति उत्तरयोर्वायो-रनीमापद्यते रा २ ध्ये २ देयायज्येष्टन्तदधिष्ठुमि । *यज्ञामहामि-त्रोत्तरयोश्चतुरक्षरायां विधायां वाजीवाजापिवासोमया । *यज्ञा यज्ञीयस्तु महावैश्वामित्रे उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्चतुरक्षरयोर्वै-कृतायांवाजीवाजापिवासोमामापद्यते । ब्राह्मणादिन्द्राधसऊर्जः ना ३ पानं सहिना १ भुवत् वा ३ वांजीवाकस्तमिद्रेतिवाजी-वाजा २ *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुद्गीथाद्यस्यदीर्घत्वम्* । *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्युत्तमायां उद्गीथाद्यस्य ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घत्वं । वा २ मा ३ इति । *दन्वते प्रथमे ऋध्यव प्रि-यामुत्तरयोः* वैदन्वते प्रथमे समाम्नोत्त्वऋध्या योनिदृष्टा-उत्तरयोः स्तोत्रीययोः इवप्रियामापद्यते अग्नेतमद्याद्वितीयऋ-ध्य । *वार्त्रतुरे गीथाद्यं प्रथमोच्चं मागायतां* वार्त्रतुरे उ-द्गीथाद्यं प्रथमोच्चमाद्यन्ददिपरागां मताइत्यर्थांयत् प्रकृतं प्रथ-मोच्चे सऽंहन्यत इति सर्वामतेति । उदाहरणग्रहणात् । मागाय-तामापद्यते । पदस्वनात्दुष्पवस्थोविशेषः । द्वितीये च पादे सात्वा-

च्चान्त्वान्त्वाज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयो-
च्चात्परन्तमु तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थो मध्ये निध-
नानिनिगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये गिरागिराप्र-

तन्त्वा* । वार्त्तुर एव द्वितीये पादे सांत्वासङ्घातः सास्वामर्त्ता-स इध्य ३ ता ३ इत्येषसङ्घातः तन्त्वासङ्घातमापद्यते । तन्त्वामिरः सुष्टुतयोवाजयां ३ ती ३ अत्र ऊहगाने योनिवद्विरामा इति । तंत्वासङ्घातं द्विपर्वाणमेवमापद्यते तन्त्वामापद्यत इति । ननु पर्वैकत्वं विवक्षितं, किंतर्हि ? सङ्घातान्यत्वं भवतीति विवक्षितम् । तस्माद्योनिवत्पर्वद्वित्वमेवेति । अन्ये तुएकपर्वसङ्घातादेव पर्वैकत्वमेव मन्यन्ते। *ज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयोच्चात्परंतमु *ज्योतिर्यज्ञस्य वरुणासाम्न्याद्यांतयोः तृतीयोच्चात् परं तमुसङ्घातमापद्यते तमू३ अभिप्रनायतेदामिति । किमुक्तं भवति । योनौ धृतवतीचतुर्थएकमक्षरं आद्यायां द्वे अक्षरे चतुर्थे द्वितीयायां यथायोन्येव *तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थः* आद्यान्त्ययोरितिवचनात् तृतीयमपि त्रिभाक्तुर्थः प्राप्तः, अत आह तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थ इति । अत्र चतुर्थस्वर अक्षरत्रयं भजते । *मध्येनिधनानि निगदवृत्तीनि प्रयोगवत् स्वाध्याये* मध्येनिधनानि किम्भूतानि ? निगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये-स्वाध्यायशब्देन ऊहः स्यात् अभिप्रेतः प्रयोगे । कथं प्रयोग इति ? उच्यते, आर्च्चिकानिधनन्याये स्तौभिकं यावदक्षरं क्रुष्टाकृष्टं भवेत् स्वार्यमन्तोदात्तं वृधेस्वरम् । तथा प्रथमाद्यातृतीयात् स्वरान्तश्च । ३१ पो २ वृधे २२ । *गिरागिराप्रप्रनशांसिषन्तस्युषश्चेत्यनुब्राह्मणंस्वाध्याये* गिरागिरा-

न्नशाॅसिषंतस्थुषश्चेत्यनुब्राह्मणॅस्वाध्याये देवताना-
मधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके यथादेशं च कालवाविना-
मपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये तथा शा-
ट्यायनिनाॅसमानोदर्केषूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तो-
त्रीययोर्महेनायां तूपांत्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं वाजीये

दीनितस्थुषांतानि अनुब्राह्मणॅस्वाध्याये ऊहगीताविित्यर्थः ।
देवतानामधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके देवतापरोक्षनामधेयानि स्वा-
ध्याये ऊहे एके तथैवोहे यथा राणायनीयाः । पुनानइ-
न्दोधारयेति वाह्दुक्थतथा सफे भियंयज्ञायेति । *यथादेशं
च* यच्च ब्राह्मणमनु शब्दः सूत्रकारैरादिश्यते तच्च ऊह-
गीतौ तथैव भवति द्विपदमभ्यस्यन्निति । नोधसस्य षट्क-
कुभ इति मध्यमां तृचस्य प्रकृतिं कुर्वोति रथन्तरादीनां क-
कुबुत्तरं ककुबुत्तरे नौधसे द्विपदमभ्यस्यन्निति आ २३३ इन्द्र-
गी २ भिर्नवा ३ मा ३ हा २ इ १ । उत्तमायामप्येवम् ।
कालवविनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये कालववि-
नामपि प्रवचनविहितः स्वरः । प्रवचनशब्देन ब्राह्मणमुच्यते ।
प्रोच्यत इति प्रवचनम् । स्वाध्यायशब्दः पूर्ववत् । *तथा शाट्याय-
निनाम्* तथा शाट्यायनिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये ।
ताण्ड्यब्राह्मणादिर्ब्राह्मणविहितः स्वरः स्वाध्याये ऊहगाने स्वाध्या-
यशब्दे च ऊहगानमुच्यते । *समानोदर्केषूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः
स्तोत्रीययोः* । समानमुदर्कं येषु तानि समानोदर्काणि तेषु
समानोदर्केषु उदर्कशब्दोऽन्तरवचनः । समानं समाप्तिषु । अ-
न्त्यस्योद्धारः यथा परिस्त्रानायां मदेषु सर्वधा असीति
तथा य एकइ त्रैककुभे चतुरक्षरस्योद्धारः पादवदृत्तेः । उ-

सङ्घातैकत्वात् तथाऽतिच्छन्दःसु नित्यवत्सासु त्रिककृहति च पर्वैकत्वा दिमाꣳस्तोमसमन्ते च द्व्यक्षरं पदꣳसंकृष्टत्वात ॥ ८ ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि स्तोभाङ्गभूता·

िणगन्त्यं चतुरक्षरं पादवादिति । *महेनायां तूपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं वाजीये सङ्घातैकत्वात* पूर्वोक्तेन न्यायेन द्वयोः पादयोरुद्धारः प्राप्तः सपानोदर्कत्वात् ब्रवीति महेनायां रायोवाजीये उपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं भवति । तद्धि कस्मात ? सङ्घातैकत्वात । *तथातिछन्दस्सु नित्यवत्सासु* यथा महेनायां तथाऽतिछन्दस्सु प्रोष्वस्मैत्रिकद्रुकयोः सङ्घातैकत्वादेव । *त्रिककृहति च पर्वैकत्वात* त्रिकद्रुकायां बृहति पर्वैकत्वात प्रतिस्तोत्रीयमष्टाक्षरस्यानुद्धारः *इमꣳस्तोममसमन्ते च द्व्यक्षरं पदꣳसकृष्टत्वात् * श्वागना: इयोगना इ इन्द्रमादित्यातादन्त्यानष्टुप्मस्यगना इति सङ्कर्षः ।

इति अष्टमस्याष्टमी कण्डिका ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि । ऊहगाने योनिवत् स्वरा इति ऊहः प्रकृतः । तत्र ऊहस्वाभाव्यं वर्ण्यते अत आह । कानिनिधनानि प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानिनिधनानिभवन्तीतिसिद्धोपन्यासः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः उपायप्रतिषेधार्थः । *स्तोभाङ्गभूतानि च* । येषां निधनानां स्तोभाङ्गभूतः प्रतिस्तोत्रीयं भ·

नि च पर्वाङ्गभूतानि च तथाहायिकारस्वारपदानुस्वराणा-मन्तः सामिकानि च स्तौभिकानि सामान्तिकानि सा-मान्ते सर्वत्राऽन्यत्रगणगीतिभ्यः प्रतिस्तोत्रीयं वोधी-यधुरामश्वयोः कण्वबृहति च निधनोपायान्ताः स्तोत्री-

---

वति यथा पदनिधने काण्वे बृहन्निधने वार्कजम्भे। *पर्वाङ्गभूतानि च *प्रतिस्तोत्रीयं भवन्ति । *तथाहायिकारस्वारपदानुस्वारा-णां* हायिकारस्वारपदानुस्वाराणां प्रतिस्तोत्रीयं हायिकारो भ-वति। पदानुस्वाराणां, स्वारग्रहणाच्च वाङ्निधनानां प्रतिस्तोत्रीयं निधनानामभावः यथा उद्वद्भार्गवे सामराजेऽग्नाविसोमायां अत्र स्तो-भाङ्गभूतोपि प्रतिस्तोत्रीयं निधनं च भवति। उत्तमायामेव भवति । *अन्तःसामिकानि च स्तौभिकानि*। अन्तःसाम्नि च साममध्ये यानि स्तोत्रीयं भवन्ति यथा स्वःपृष्ठोत्सेधादिषु। *सामान्तिका-निसा मान्ते सर्वत्र* यानि स्तौभिकानि निधनानि वर्हिर्निधनानि तानि तृचस्य साम्नः अन्ते भवन्ति यथा आमहीयवरौरवश्यै-तादिषु *अन्यत्र गणगीतिभ्यः* । गणगीतिषुतु बर्हि-र्निधनेषु वारवन्तीयादिषु यज्ञायज्ञीयेषु तन्तेश्रुधीहवादिषु । तथा एनाप्रत्युइमाउवादिषु । तथा वैराजर्षभमरारयोः पिवासोमा-दिषु एतेषु सामसु अन्ते वर्हिर्निधनानि भवन्ति । *प्रतिस्तोत्रीयं वोधीयधुरामश्वयोः* सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्रेति प्राप्ते इद-मुच्यते। प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति त्वामिधादिषु *कण्वबृहति च *प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति त्वामिध्यादिषु* निधनोपायान्ताः स्तोत्रीयाः सर्वत्र* वर्हिर्निधनेष्वेवामहीयवनौधसश्यैतादिषु सामान्ते सत्त्वप्राप्तौ सामान्तिकत्वात्। किन्तु उपायार्थमुच्यते निधनोपाया-न्तइतिउपायः प्रतिस्तोत्रीयं भवतीत्यर्थः उपायोयज्ञकर्मणि ।

याः सर्वत्रडाभिरैडानामिडान्ताः श्रुध्यियांताः श्रुध्य सक्रुक्सामः पगवयो रभ्यस्तान्ताः पुष्पाश्वरयिष्ठयो रुगत्यंताः प्रवद्भुद्रत्सामराजेष्वेकारान्ताः सुज्ञाने स्तोभश्च सामाद्यः सामांते यथान्यायं॰ रहस्ये तूद्धारः तस्य लक्षणोद्देशः पर्वांगभूतस्यानुद्धारः त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रेयो रिष्टशाकरर्षभस्वाशिरामर्कसप्तहैकवृषाणां॰ श्रेयसि अहोशब्दस्य लोपो जंभोत्तरसं॰स्तोभांजोरूपाणां॰ सामां-

---

इडाभिरैडानामिडान्ताः इडाभिरैडादीनां पृष्ठ्यादीनां इडान्ताः स्तोत्रीया भवन्तीत्यर्थः । *श्रुधीयान्ताः श्रुध्ये* श्रुध्ये श्रुधियां ताः स्तोत्रीया भवन्तीत्यर्थः *क्रुत्सामाः पगवयोः* पगवयोः सक्रुगन्ताः स्तोत्रीया इति । *अभ्यस्तान्ताः पुष्पयश्वरायिष्ठयोः* अभ्यस्तान्त पूर्वोक्तपुष्परयिष्ठयोभवन्ति पूर्वमभ्यस्तं परोऽभ्यासइति । *उगत्यन्ताः मवदुद्रत्सामराजेषु* । एतेषां उगत्यन्ता भवन्ति तेषाद्दशिष्टेषु च यथा पार्थसम्पावाराहकुत्सरथीयवात्समादिषु । *एकारान्ताः सुज्ञाने स्तोभश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं* ऊहस्त्रमात्रः प्रकृतः। तत्र सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं भवति । आद्यन्तपूर्वेषु द्वन्द्वशिष्टेषु च यथान्यायं आद्यन्तदर्शनात् । *रहस्ये तूद्धारः* रहस्ये तु स्तोभस्य उद्धारः एव राजनादिषु *तस्य लक्षणोद्देशः* वर्त्तिष्यते *पर्वाङ्गभूतस्यानुद्धारः* यथाबृहद्रथंतरयोः तदिदाराजने तृचान्तप्रयोगः *त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथा भद्रश्रेयोरिष्टशाकरर्षभस्वाशिरामर्कसप्तहैकवृषाणां* रहस्ये त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रेयादिषु *श्रेयसि ऊहोशब्दस्य लोपः* सामादौ *जम्भोत्तरसं॰स्तोभाञ्जोरूपाणां॰-

तेंत्यंवचनं संक्रुतिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीयमुद्भिद्वलभिदौ पूर्वस्यादौ परस्यांते भर्गस्य सामादौ स्तोभांत्यं पदं वैराजऋषभेत्वंत्यस्यांत्यवचनं यएवापत्ययोर्यथा ग्रामे वैराजइयादिः स्तोत्रीयान्ते सर्वासु स्तोत्रीयाद्यचाक्षरेमत्स्वसंयुक्ते ॥ ९ ॥

सामान्तेंत्यंवचनं* एतेषां साम्नां सामान्ते यन्निरुक्तं तस्य अन्त्यं यद्वचनं तत् लुप्यते *संक्रुतिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीयम्* संक्रुतिनि उद्गीथाद्यस्य निरुक्तस्य प्रतिस्तोत्रीयमाद्यं वचनं लुप्यते *उद्भिद्वलभिदोः पूर्वस्यादौपरस्यान्ते* उद्भिद्वलभिदोः पवतेहर्य तयस्तेमदयोः पूर्वस्य उद्भिदः यत् सामादौ च निरुक्तं तस्यानुद्धारः परस्य च बलभिदः अंते यन्निरुक्तं तस्यानुद्धारः *भर्गस्य सामादौ स्तोभान्त्यं पदं* भर्गस्य ये स्तोभास्तेषां पदांत्ये पदांतस्तोभांतं पदं सामादौ भवति *वैराजर्षभे त्वन्त्यस्यांत्यवचनं* वैराजर्षभे तु अन्त्यस्य निरुक्तस्य अन्त्यवचनं सामादौ भवति ईया ३ हा उपिबासोमादिषु *यएवापत्ययोर्यथाग्रामे* यां एवापत्ययोः अर्षासोमायां यथा ग्रामगेयानामुक्तोन्यायः स भवति स्तोभश्च सामाद्यः सामांते यथान्यायमिति *वैराजइयादिस्तोत्रीयांते सर्वासु* महावैराजे इयादिस्तोभः स्तोत्रीयांते सर्वासु स्तोत्रीयासु भवति *स्तोत्रीयाद्ये चाक्षरेमत् स्वसंयुक्ते*एकैकस्याश्चस्तोत्रीयायाः आद्ये अक्षरे ते च स्तोत्रीयाया अन्ते मत्स्वसंयुक्ते भवतः ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका ॥

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि तेषामाद्यस्य सामादावाद्यं वचनम् आथर्वणदैवस्थानस्वरान्तरिक्षतौरश्रवसानामविकारः सर्वोद्धारोतोन्यत्र वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थमि हाथेडानां चैकवृषे च देवतानां निधनन्तु सामान्ते सर्वत्र यल्लघीयो ।

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि आज्यदोहानां सामाम्नायिकं क्रममुत्सृज्य प्रातिलोम्यं भवति इतिश्रुतेः अपामवर्त्तनिधनमिति आज्यदोहानां लोकतोविनियोग इति *तेषामाद्यस्य सामादावाद्यं वचनं* तेषां प्रतिलोमानां यदाद्यमृतनिधनं तस्य सामादावाद्यं वचनं भवतिच्योऽहामिति प्रसुन्वानायां *आथर्वणदेवस्थानस्वरांतरिक्षतौरश्रवसानामविकारः* आथर्वणादीनां ऊहगतौ यथायोनिं प्रयोगो भवति न कश्चिद्विकारः आथर्वणे पव स्वदक्षमादिषु दैवस्थाने परीतोष्यादिषु स्वरेषु सर्वेष्वेव जातिवचनात् । यज्ञाप्रसुन्वानादिषु अन्तरिक्षे अभिसोमादिषु तौरश्रवसयोः प्रवंसधसखायोदीर्घमिति *सर्वोद्धारोऽतोन्यत्र* अतोन्यत्र सर्वस्तोभोद्धारः *वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिध्यर्थम* पञ्च निधने वैरूपे देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थं देवतापदं । देवतापदमिति पूर्वलक्षणेन सर्वोद्धारे प्राप्ते अपवादस्तोभाभिप्रायेण *इहाथेडानांच* इहअथाइडाएतेषां चानुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थं रेवतीपार्थुरश्मादिषु हाउरेवाएवादोः ३ ओ ३२३४वा *एकवृषे च देवतानां* एकवृषे च अभिप्रवा एकुंसोमे स्वदृशेइत्यादियादेवतानां अनुद्धारः शाकरर्षभेच सामान्यात् *निधनंचसामान्ते सर्वत्र यल्लघीयः* अनुद्धारप्रसङ्गेनैवमुच्यते । सामान्ते यन्निधनं लघु अल्पाक्षरमित्यर्थः । यथा

गुरुषु निधनैकदेशः त्रिरुक्तानामन्त्यं वचनमृषभे तु त्रिरुक्तं देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यं पदमन्त्यायाँ सर्वं दिवाकीर्त्ये वैराजं भ्राड्विकर्णे छास्वरम्भासे शतमादियशसि ससहेत्वाद्यवचनँ साम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यंपदमपाव्रतेचगवांव्रतेचक्रवान्तप्रथममश्विनोर्व्रत·

बृहद्रथंतरयोः श्यावाशिरायर्क्वादिषु च *गुरुषु निधनैकदेशः* गुरुषु च बह्वक्षरेषु निधनैकदेशः यथोत्तरत्र वक्ष्यति *त्रिरुक्तानामन्त्यंवचनं* त्रिरुक्तानां निधनानामन्त्यं वचनं । यथा आज्यदोहो त्रीणिधने * ऋषभेतु त्रिरुक्तं* रैवतऋषभे तु त्रिरुक्तमेव निधनं भवति नान्त्य वचनं उप्उप्इति योनिवन्निधनम् । *देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यंपदं* देवस्थानपूर्वयोः स्तोत्रीययोः निधनस्य आद्यं पदं भवति द्यौः *अन्त्यायाँसर्वं* देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यंपदं अन्त्यायां स्तोत्रीयायां सर्वं भवति *दिवाकीर्त्ये वैराज* महादिवाकीर्त्ये आपन्तीयायां गणगीतित्वात् वैराजं भवति इकारो वैराजउच्यतेनिधनं *भ्राड्विकर्णे* विकर्णे आपन्त्यायामेव भ्राड्निधनं भवति फाशया उपरि त्यद्यअन्त्यानिधनं भ्राट् भवति *छास्वरंभासे * भासे पुरोजित्यंत्यायां भास्वरं निधनं भवति । प्रसम्राजतृतीयेछास्वरः इहौ होभद्रमयत्रमादिपरित्य अस्य निधनं भासभवतिभाम् ॥ *शतमादियशसि* हाऊ २ यशो हाऊवर्चोहाऊएवमादि परित्यज्य शतं जीवेत्येवमादि निधनं भवति *ससहेत्वाद्यवचनं *ससहे तु त्रिरुक्तस्य आद्यं निधनं भवति अन्तवचने मास इदमुच्यते यान्त्रितंमहतम । *साम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यं पदमपां व्रते च गवां व्रते चक्रवान्तं प्रथमम् *प्रथमे अपांव्रते च पुनानायाव्रते कशब्दान्तं यत्प्रथमंतन्निधनं भवति यअग्निते शिशुकइति गवांव्रते च शब्दान्त प्रथमं निधनं भवति । *अश्विनाव्रतपूर्वइका-

पूर्वं ईकारोऽतिक्रान्तो वैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा सामान्तेऽध्यर्द्धा ऽश्वव्रते हौहौह्यौ हौ होन्तेषु चत्वारः सोमा वा औहोवात्सिवा स्वर्ज्योतिः प्रथमोच्चमेकारादिक्रुष्टमेवंपदायस्तोभाः परासु विधासु ज्योतिर्भाः

रोऽतिक्रान्तः* अश्विनोर्व्रतपूर्वं इकारोऽतिक्रान्तो निधनोभवति*३२ वैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा* पञ्चनिधनवैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोः स्तोत्रीययोः अर्द्धेडा भवति न जातमश्वरोदसीइट् *सामान्तेऽध्यर्द्धा* सामान्ते तु अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अध्यर्द्धेडा भवति इट् इडा ३२१११ इति अध्यर्द्धेडा *अश्वव्रते हौहौह्यौहौहोन्तेषु चत्वारः सोमा* अश्वव्रते तु हौहौह्यौहौहोइति एतेषु होइकारान्तेष्वित्यर्थः । तेषु चत्वारः सोमाः स्वराः सङ्घाता भवन्ति सोमसङ्घातः प्रपुनानायेवेधसइति प्रथमे साम्नि होइ होइसोमायवत्वाउच्चयारताइति *वाऔहोवात्सिवा* औहोवाविन्ये त्सिवावाभवति त्सिवात्पूर्वमत्ययत्वाच्च होशब्दस्य वृद्धिः *स्वर्ज्योतिःप्रथमोच्चमेकारादिक्रुष्टम्* त्सिवायाः परं स्वर्ज्योतिर्द्रव्यं प्रथमोच्चं भवति उपायपरत्वाद्वा प्रथमोच्चं बृहस्य प्रथमोच्चस्य निधनभावः अन्तस्थेभ्यः छाहासिप्रथमोच्चानीति निधनत्वाच्च स्वारः निधनान्तः सर्वत इति । तस्य च स्वर्ज्योतिर्द्रव्यस्य निधनभूतस्य एकारः आदौ क्रुष्टोभवति ए२२ सुवर्ज्योती ३२३२ *एवं पदायस्तोभाः* एवं होहैइ एवमाद्याः स्तोभाः प्राक्प्रथमोच्चात् सिवात् स्वरान्ताद्भवन्ति अभिवाजीसितस्य आदौ भवन्ति एषा तावदेका विधा समाप्ता *परासु विधासु ज्योतिर्भाः शिशुर्वाज्यश्वोमेध्य इति* परासु विधासु किमतिदिश्यते ? पादादौ स्तोभान् कृत्वा प्रथमोच्चस्य स्थाने द्वितीयायां विधायां ज्योतिर्भा इति । तृतीयायां शिशुर्वाजीति । चतुर्थ्यां प्रथमोच्चस्य

शिशुर्वाज्यश्वोमेध्य इति पादगीतिस्तुल्या परयो-रुद्धारः सामान्ते निधनाय स्तोभाः स्वर्वत इति नि-धनमुपग्रहादि व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः स्वः सत्यंपुरुष इत्येतासु पृथगग्निन्दूनास्तावोमन्द्रे सो-

---

स्थाने अश्वोमेध्य इति *पादगीतिस्तुल्या* यथा प्रथमा पादगी-तिः पतिता पादादौ स्तोभाः प्रथमोच्चं यथोक्तम् एवंरूपाश्चतस्रो विधा भवन्ति *परयोरुद्धारः* परयोः स्तोत्रीययोः स्तोभः प्रथमोच्चान्तादुद्धारः *सामान्ते निधनाय स्तोभाः* अन्ते निधनं स्वर्वत इति तदर्थं च स्तोभाः कर्त्तव्याः प्रथमोच्चव-र्जिताः *स्वर्वत इति निधनमुपग्रहादि* स्वर्वत इति नि-धनमुपग्रहादिभिर्भवेत् एकार उपग्रहः *व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः स्वः सत्यं पुरुष इत्येतासु पृथक्* भूरादिव्याहृ-तिषु पञ्च सामानि यथोपदिष्टानि भवन्ति। यथा भवति तथो च्यते एकैकस्यां व्याहृत्यां अभ्यस्तायां त्रिस्त्रिः पञ्च सामानि भवन्ति *अग्निदूता प्रस्तावोमंद्रे* भूःशब्दे अग्निन्दूतास्वरः प्रस्तावो भवति मन्द्रग्रहणाच्चाग्निन्दूतायामभ्युदूहं *सोमस्त्रिरु-क्तः* भूरादिष्वेव एकैकस्यामनभ्यस्तायामग्निन्दूता प्रस्तावो-भवति इत्युक्तं, इदानीं परा भक्तय उच्यन्ते. पुनर्भूरित्येतस्मिन्न क्षरे सोमसङ्घातस्वरास्त्रिरुक्तोभवति सोमसङ्घातश्च पृथक् भवति *आनीकयान्तृतीयः* सोमसन्घात आनीकयां तृतीय मापद्यते हा ३३२ वाइति *स्वर्ज्योतिर्निधनमक्रुष्टैकारादि* भूरादीनां प्रकृतव्याहृतिसामान्ते स्वर्ज्योतिर्द्रव्यं प्रथमोच्चं भवति प्रथमोच्चत्वाच्च निधनमुपायपरत्वात् नैधनत्वाच्चान्ते स्वरः एकारः स्वरश्चास्याक्षर अक्रुष्ट आदौ भवति प्रथमोच्चये। *एवं सर्वेषामेव विकारविधिः*

मन्त्रिरुक्त आनीकयांतृनीयः स्वउर्योतिर्निधनमकृष्टे-काराश्चैवं सर्वेषामेष विकारविधि रेतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः ॥ १० ॥

इत्यष्टमः प्रपाठकः ॥

अथ विकल्पा रवउगतिर्मदमदोधनकामे पुरःस्वासूत्तरयोश्चारङ्गमानदे ऽष्टेडरयिष्ठयोर्हिन्वनादीदि-

---

एवं सर्वेपामामहीयवादीनां साम्नां एष विकारविधिरुक्तः प्रत्येतव्यः । *एतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः* एतेन लक्षणप्रदेशेन ऊह्यः प्रयोगः कल्पयितव्यः कल्पयितुं शक्यत इति ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुपादैर्विष्णुयशःशिष्याय अनुचरणार्थे भाष्यं कृतमिति* ॥

भावाः परिसमाप्ताः इदानीं विकल्पा उच्यन्ते भावशेषं च, एकस्मिन् पादे द्विधा गीतिर्दृश्यते, तत्र किमुभयप्रकारस्यापि गानस्य युगपत्प्रयोगोभवति ! उतान्यतरस्येतिसंशयः । प्रयोगार्थत्वादूहस्य तन्निर्णयार्थमिदमारभ्यते *अथविकल्पाः* वर्त्तिष्यंत इति वाक्यशेषः । *रवउगतिः* तरणिरित्तिसपायां रौरवेनेमिन्तष्ठेवता २ उहा ३३३ यिविकल्पेनान्यतरस्य प्रयोगः *मदमदोधनकामे* पवस्वइक्षसायां निधनकामे मदहो इमदा होइप्रतिस्तोत्रीयमन्यतरस्य प्रयोगो भवति । *पुरःस्वासूत्तरयोश्चारङ्गमानदे* पुरोजितयां नामदे स्वासु चोत्तरयोः स्तोत्रीययोः अरङ्गमा विकल्प्यते अरङ्गमायजइत्येतत् । *अष्टेडरयिष्ठयोर्हिन्वनादीदिहिस्वराः* पवस्ववाजसातयतृतीयायां अष्टेडरयिष्ठयोः

हिस्वरा मातावृद्धऽंश्वामित्रे क्रौंध्यमषष्ठन्नवमात्रं दीर्घेपरयोर्दोषापरन्नीचैं गंवतृतीयदशमं कुष्टऽं सर्वत्र धर्मविधर्मणोः पञ्चाक्षरशोधनानि स्तावे ह्रविष उत्तरयोः प्रथमे विराट्पर्यूच देव्येगीथस्तदादि नवेनिहोता तिधातुवारा त्वेसोदैर्घे गकारः शनेराजन्प्लु-

---

पवमानमहिस्वनेति दीदिहिस्वरा गीतिर्विकल्प्यते *मातावृद्धऽं श्वामित्रे* असाविसोम इन्द्रतृतीयायां यज्ञायज्ञीयर्क्षु तृतीयायां च महावैश्वामित्रे माशब्दताशब्दयोर्यद्वृद्धं गानं तद्विकल्पते । पञ्चमाउवाताइति च *क्रौंध्यमषष्ठं नवमात्रम्* गायत्रीक्रौंञ्चे प्रतिस्तोत्रीयं मध्यमे पादे षष्ठमक्षरं विकल्पते *दीर्घे परयोर्दोषा परं नीचैः* समुदीर्घे परयोः दोषायाः परमक्षरं नीचीभवति *गवतृतीयदशमंकुष्टऽं सर्वत्र* गौगवे तृतीये पादे दशमं कुष्यते *धर्मविधर्मणोः पंचाक्षरशोधनानि* पंचाक्षरशः निधनानि भवन्ति दशाक्षराणि विकल्पेनाम्नातानि *स्तावे ह्रविष उत्तरयोः प्रथमे* सोहविष उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावे प्रथमे स्वरे विकल्पः परि प्रधन्वोत्तरयोः पवाप ३ वा आईवा ३ इन्द्रः पे ३ आ ३ इन्द्रा ३ *विराट्पर्यूच देव्ये गीथस्तदादि* आग्निन्नरः इति पर्यूष्वायां च वामदेव्ये उद्गीथाद्यं पर्व प्रथमे स्वरोविकल्पते *नवे निहोता* पूर्वे मानवे निहोता विकल्पते अभिसोमादिषु *तिधातुतुवारा* मन्द्रयायेत्यत्र वारा विकल्पते । *त्वेसोदैर्घे* गकारः त्वेसोमायां दैर्घश्रवसे वृगोहेतिगकारोविकल्प्यते *शनेराजन्प्लुवते* इन्नोराजन्नोशाने राजन् शब्दोविकल्पेन प्लुवते ।

वत आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रा-
न्त्ययोर्वलोपश्चाद्य उच्चैस्तकारो यजिवाह इहायांप्ल-
वते यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्ताव एवबृहत्युदा आ इति
गीतिः ॠभेकाम्पा त्वंनोवारे पुनाएवबृहति प्रसोएवत-
रेपुनाभिसोजंभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः ॥ १ ॥

आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रान्त्ययोर्वलोपश्चाद्यः उच्चैस्तकारः आसोफतृतीयायां सफेऋतेन इति एतस्मिन्पादे वाशब्दः योनिवद्भवति मध्यमे विकल्पे प्रथमांत्ययोर्विकल्पयोः जाशब्द एव प्लुतोभवति यकारलोपश्च तयोरेव आद्ये विकल्पे उच्चैस्तकारः *यजिवाहइहायांप्लवते* यजिष्ठंत्वायावैष्णवाहे इहायां प्रत्यये प्लवते *यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्तावे* इन्द्रस्य यशसि उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावे अग्निदूता विकल्पते *कएवबृहत्युदाआइतिगीतिः* त्वमंग्यहित्वेरवायां कण्वबृहति उदाआइन्द्रेति गीतिर्विकल्पते *ॠभेकांपा* श्रुधीहवायां वैराजर्षभे मारेअस्मन्मघवन्नित्यत्र कांपास्वरोविकल्पते *त्वंनोवारे पुनाएवबृहति प्रसोएवतरे पुनाभिसोजंभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः* त्वंनश्चित्रायां वारवंतीये, पुनानायां कण्वबृहति प्रसोमदेववीतयायां कण्वरथंतरेषु पुनानायामभिसोमायां च यार्कजंभे च उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभोर्विकल्पाः ककुभोबृहत्यौ वा ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य प्रथमा कण्डिका ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः प्रगाणं यैर्विधीयते ।
आर्चिकं स्तौभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥१॥
आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धञ्चावृद्धमेव च ।
गतागतञ्च स्तोभानामुच्चनीचं तथैव च ॥ २ ॥
सन्धिवत्पदवद्गानमत्वमाभाव्यमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषाऊहे त्वेवं निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टञ्च विकृष्टञ्च व्यञ्जनं लुप्तमतिकृतम् ।
आभावांश्च विकारांश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत् ॥४॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ।
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः अथशब्द आनन्तर्यार्थे भावान् प्रवक्ष्यामः *प्रगाणं यैर्विधीयते* । गानमेव प्रगाणं विधीयते प्रतिष्ठाप्यन्त इत्यर्थः ॥

आर्चिकं स्तोभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥ १ ॥ आर्चिकं पदं स्तौभिकं च विक्रियते । येविकारमापद्यन्ते तान्प्रवक्ष्यामः

*आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धं चावृद्धमेव च ।
गतागतं च स्तोभानामुच्चनीचं तथैव च ॥ २ ॥
संधिवत्पदवद्गानमत्वमाभाव्यमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषा ऊहे त्वेवं निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यञ्जनं लुप्तमतिकृतम् ।
आभावांश्च विकारांश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत ॥ ४ ॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ॥
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

सामानि षट्सु चान्यानि सप्तसु द्वे तु कौथुमाः ।
ऊनानामन्यथागीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥ ६ ॥
योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः समाः ।
आयेभावश्च नेदानीं दीर्घं यच्चैव कृष्यते ॥ ७ ॥
कर्षणे तु निवर्त्तेते त्साायिवायामुपद्रवे ।
उभावोदृश्यतेसाम्न्योभावश्च यथाक्रमम् ॥ ८ ॥

सामानि षट्सु चान्यानि षट्सु गीयंतेप्रथमादिष्वेव । *सप्तसु द्वे तु कौथुमाः* सप्तसु स्वरेषु द्वेसामनी गीयेते कौथुमशाखिनां मोक्षुत्वावाकाद्भव ॥

ऊनानामन्यथा गीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥६॥ योनिपरिमाणादूनानां पदानां अक्षरपरिमाणादूनानामित्यर्थः । पादानामन्यथा गीतिर्भवति । यथाएष ब्रह्मादिषु । योनिपरिमाणादधिकाश्च ये तेषां चान्यथा गीतिर्भवति । यथा विराड्सामदेव्यादिषु ।

योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः स्मृताः ।
पादास्तु येन्येक्षरसमानतः समाः स्मृताः ते योनिवद् दृष्टा भवन्ति॥

*आयेभावश्चनेदानीं दीर्घं यच्चैव कृष्यते*आयेभावो नभवत्यूहगीतौ श्यैतादिषु । दीर्घकर्षणं च न भवति । किं तर्हि ? वृद्धकर्षणं भवति यथा आर्कोदिवानामित्यत्र ॥

कर्षणे तु निवर्त्तेते त्साायिवायामुपद्रवे ।

त्सायिवायां प्रत्यये उपद्रवे भक्तिविषये कर्षणे उद्देशोऽपि निवर्त्तते ऊहगीतौ समेष्वपि पादेषु ।

ओभावोदृश्यते साम्न्योभावश्च यथाक्रमम् । ओभावोदृश्यते साम्नि यत्र ओभावश्च दृश्यते । यथाक्रमं लक्षणन्यायेन य-

अभ्युदूहेन सर्वत्रोहगीती रहस्यवत् ।
स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ॥ ९ ॥
आर्चिकं निधनन्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।
कृष्टाकृष्टं भवेत्स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ॥१०॥
मणाजनꣳसदश्योनामाविशासिविदेप्सुजित् ।
स्वनाद्ध्युꣳशियेतिभारग्नि प्रियमाभिद्धिता ॥ ११ ॥
जसावसन्तमधर्मत्सुत उक्थ्यःषिभिर्द्दयन् ।
न्यायादेतान्यपेतानि श्वत एके वृधे स्वरम् ॥१२॥
अभिभासपौष्कलाष्टेडरयिष्टाछिद्रधर्मसु ।
श्यैताश्वव्रतशौक्तान्धीचतुः षाडिडयोस्तथा ॥ १३ ॥

थायथा प्राप्तिः तयोस्तथातथा तौ भवतः । ऊहगीतात्रपि ।

अभ्युदूहेन सर्वत्र उहगीती रहस्यवत् । अभ्युदूहेन सर्वत्र ऊहगीतिः प्रत्येतव्यः । यथा रहस्ये तद्वत् ॥

*स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ।

*यथा स्वादिपर्वणि तिस्रायां अभ्युदूहोभवति । रहस्यवता तथाऽन्येष्वपि सामसु यथा संहिते । उदाहरणं तिस्रोवाचउत् ।
आर्चिकं निधनं न्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।

कृष्टाकृष्टं भवेत् स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ।

*आर्चिकं निधनं यत्र स्तौभिकं वा तयोर्यदन्समक्षरं तत् कृष्टमकृष्टं वा भवेत् । स्वार्थं प्रथमस्वरस्य कृष्टं स्वार्यं भवति । प्रथमायातृतीयस्वरान्ते चेति । द्वितीयस्वरस्थस्य अकृष्टं भवति । तृतीयादिप्रत्युत्क्रमं कृत्वा अन्तोदात्तं वृद्धे स्वरं भवति । कुतः ! न्याये योनिगाने योनावेवं दृष्टत्वात् । *मणाजनꣳसद्योनामाविशासि विदेप्सुजित् । स्वनाद्ध्युनꣳश्रियेति-

१ अस्यां चौखम्बा– संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरैः सीसकाक्षरैरुत्तमेषु पत्रेषु एकः स्तवको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते । एकस्मिन् स्तवके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते ।
२ प्राचीना दुर्लभाश्चामुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शनव्याकरणधर्मशास्त्रसाहित्यपुराणादिग्रन्था एवाऽत्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते ।
३ काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठशालाध्यापकाः पण्डिता अन्ये च शास्त्रदृष्टयो विद्वांस एतत्परिशोधनादि-कार्यकारिणो भवन्ति ।
४ भारतवर्षीयैः, ब्रह्मदेशीयैः, सिंहलद्वीपवासिभिश्चैतद्ग्राहकैर्देयं वार्षिकमग्रिमं मूल्यम्—मुद्राः १० आणकाः ८
५ देशान्तरीयैरेतद्ग्राहकैर्देयं वार्षिकमग्रिमं ... ... मूल्यम्—मुद्राः १२ " ०
६ भापणव्ययः पृथग् नास्ति । ... ...
७ अन्यैर्देयं प्रतिस्तवकं ... ... " " १ " ८

(१) संस्काररत्नमाला । गोपीनाथभट्टकृता ख० २ ३)
(२) शब्दकौस्तुभः । भट्टोजिदीक्षितकृतः प्रथमाध्यायमारभ्य तृतीयाध्यायद्वितीयपादचतुर्थाध्यायपर्यन्तम् ३३)
(३) श्लोकवार्तिकं भट्टकुमारिलविरचितं पार्थसारथिमिश्रकृतन्यायरत्नाकराख्यया व्याख्यया सहितम् १५)
(४) भाष्योपबृंहितं तत्त्वत्रयम् । विशिष्टाद्वैतदर्शनप्रकरणम् । श्रीमल्लोकाचार्यप्रणीतम् । श्रीनारायणतीर्थविरचितभाट्टभाषाप्रकाशसहितं सम्पूर्णम् (वेदान्तः) ३)
(५) करणप्रकाशः । श्रीब्रह्मदेवविरचितः ... १॥)
(६) भाट्टचिन्तामणिः । महामहोपाध्यायश्रीगागाभट्टविरचित तर्कपादः (मीमांसा) ... ... ३)
(७) न्यायरत्नमाला श्रीपार्थसारथिमिश्रविरचिता सम्पूर्णा ३)
(८) ब्रह्मसूत्रभाष्यम्–बादरायणप्रणीतवेदान्तसूत्रस्य यतीन्द्रश्रीमद्विज्ञानभिक्षुकृतव्याख्यानं । सम्पूर्णम् । (वेदान्तः) ९)
(९) स्याद्वादमञ्जरीमल्लिषेणनिर्मिता सम्पूर्णा । ... ३)
(१०) सिद्धित्रयम्–विशिष्टाद्वैतब्रह्मनिरूपणपरम् श्रीभाष्यकृतां परमगुरुभिः श्री ६ श्रीयामुनमुनिभिर्विरचितम् । १॥)
(११) न्यायमकरन्दः । श्रीमदानन्दबोधभट्टारकाचार्यसंगृहीतः । आचार्यचित्सुखमुनिविरचितव्याख्योपेतः (वेदान्तः) ६)
(१२) विभक्त्यर्थनिर्णयो न्यायानुसारिप्रथमादिसप्तविभक्तिविस्तृतविचाररूपः म० म० श्रीगिरिधरोपाध्यायविरचितः सम्पूर्णः (न्यायः) ... ... ७॥)
(१३) विधिरसायनम् । श्रीमदप्पय्यदीक्षितकृतं सम्पूर्णम् ३)
(१४) न्यायसुधा (तन्त्रवार्तिकटीका) भट्टसोमेश्वरविरचिता । (मीमांसा) ... ... २४)
(१५) शिवस्तोत्रावली । उत्पलदेवविरचिता श्रीक्षेमराजविरचितवृत्तिसमेता (वेदान्तः) ... ... ३)
(१६) मीमांसाबालप्रकाशः । जैमिनीयद्वादशाऽध्यायार्थसंग्रहः श्रीभट्टनारायणात्मजभट्टशङ्करविरचितः । (मीमांसा) ३)
(१७) प्रकरणपञ्चिका प्रभाकरमतानुसारि–मीमांसादर्शनम् । महामहोपाध्यायशालिकनाथमिश्रविरचितम् श्रीशङ्करभट्टकृत मीमांसासारसंग्रहश्च सम्पूर्णः (मीमांसा) ५)
(१८) अद्वैतसिद्धिसिद्धान्तसारः । पण्डितप्रवरश्रीसदानन्दव्यासप्रणीतस्तत्कृतव्याख्यासमलङ्कृतः । (वेदान्तः) ४॥)
(१९) कात्यायनश्रौतसूत्रम् । महामहोपाध्यायश्रीकर्काचार्यविरचितभाष्यसहितम् (यज्ञस्थः) ... ३०)
(२०) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् । श्रीभास्कराचार्यविरचितं ४॥)
(२१) श्रीहर्षप्रणीतं खण्डनखण्डखाद्यम् । आनन्दपूर्णविरचितया खण्डनफक्किकाविभजनाख्यया व्याख्यया विद्यासागरीति प्रसिद्धया समेतम् । (वेदान्तः) २१)
(२२) आख्यातचन्द्रिका श्रीभट्टमल्लविरचिता ... १॥)
(२३) श्रीलक्ष्मीसहस्रम्–बालबोधिनीव्याख्ययाऽवतरणिकया च सहितम् ... ... १२)
(२४) ब्रह्मसूत्रवृत्तिः मरीचिका श्रीव्रजनाथभट्टकृता । ३)
(२५) क्रोडपत्रसंग्रहः । अत्र श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचितानि अनुमानजागदीश्याः प्रत्यक्षानुमानगादाधर्योः प्रत्यक्षानुमानमाथुर्या व्युत्पत्तिवादस्य शक्तिवादस्य मुक्तिवादस्य शब्दशक्तिप्रकाशिकायाः कुसुमाञ्जलेश्च क्रोडपत्राणि ख० ७ ... ... १०॥)
(२६) ब्रह्मसूत्रम्, द्वैताद्वैतदर्शनम् । श्रीसुन्दरभट्टरचितसिद्धान्तजाह्नवीयुतम् ... ... ३)
(२७) षड्दर्शनसमुच्चयः । बौद्धनैयायिककापिलजैनवैशेषिकजैमिनीयदर्शनसंक्षेपः । मणिभद्रकृतटीकया सहितः । हरिभद्रसूरिकृतः ... ... १॥)
(२८) शुद्धाद्वैतमार्तण्डप्रकाशव्याख्यासहितःप्रमेयरत्नार्णवः१॥
(२९) अनुमानचिन्तामणिव्याख्यायाः शिरोमणिकृतदीधित्या जागदीशी टीका ... ... ३०)
(३०) श्रीसुबोधिनी । श्रीवल्लभाचार्यविनिर्मिता श्रीमद्भागवतविरचितटिप्पणीसहिता । श्रीमद्भागवतदशमस्कन्धजन्मप्रकरण श्रीसुबोधिनीटिप्पण्योः–प्रकाशः गोस्वामि श्री पुरुषोत्तमजीमहाराज विरचितः ... ४॥)
(३१) स्मृतिसारोद्धारः विद्वद्वरविश्वम्भरत्रिपाठिसंकलितः ६)
(३२) वेदान्तरत्नमञ्जूषा । श्रीभगवत्पुरुषोत्तमाचार्यकृता ३)
(३३) प्रस्थानरत्नाकरः । गोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजविरचितः ... ... ३)
(३४) वेदान्तपारिजातसौरभं नाम ब्रह्ममीमांसाभाष्यं श्रीनिम्बार्काचार्यविरचितम् ... ... १॥)
(३५) योगदर्शनम् । परमहंसपरिव्राजकाचार्यनारायणतीर्थविरचित–योगसिद्धान्तचन्द्रिकासमाख्यया व्याख्यया संवलितम् ... ... ३)
(३६) वेदान्तदर्शनम् । परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीरामानन्दसरस्वतीस्वामिकृतब्रह्माऽमृतवर्षिणीसमाख्यव्याख्यासंवलितम् ... . ६)
(३७) त्रिवधकाशः । कौशाविद्वद्वरश्रीमहेश्वरसूरिविरचितः ३

(३८) वीरमित्रोदयः महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः परिभाषा-संस्कारप्रकाशात्मकः। सापिण्डयदीपकश्च१६॥)
(३९) वीरमित्रोदयः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः आह्निकप्रकाशः ... ... ९)
(४०) वीरमित्रोदयः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः पूजाप्रकाशः ... ... ६)
(४१) वीरमित्रोदयः। लक्षणप्रकाशः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः खण्डा ७ ... १०॥)
(४२) वीरमित्रोदयः। राजनीतिप्रकाशः। महामहोपाध्यायश्रीमित्रमिश्रविरचितः... ... ७॥)
(४३) वीरमित्रोदयः। तीर्थप्रकाशः। महामहोपाध्याय श्रीमित्रमिश्रविरचितः खण्डा ६ ... ... ९)
(४४) वेदान्तसिद्धान्तसंग्रहः। श्रुतिसिद्धान्तापरनामकः। श्रीब्रह्मचारिवनमालिमिश्रविरचितः। वेदान्तकारिकावली श्रीपुरुषोत्तमप्रसाद शर्मकृता अध्यात्मसुधातरङ्गिण्याख्य टीकया सहिता ... ... ४॥)
(४५) स्वानुभवादर्शः। श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यनारायणाश्रमशिष्यमाधवाश्रमविरचितः स्वकृतटीकाविभूषितश्च ... ... २)
(४६) याज्ञवल्क्यस्मृतिः। बालम्भट्टीसमाख्यव्याख्यासमलङ्कृतमिताचरासहिता। व्यवहाराध्यायः ... १६॥)
(४७) गादाधरी। श्रीगदाधरभट्टाचार्यचक्रवर्तिकृता। श्रीगङ्गेशोपाध्यायविरचिततत्त्वचिन्तामण्या श्रीरघुनाथतार्किकशिरोमणिविरचितदीधित्या च गर्भिता ख०१४ २१)
(४८) शास्त्रदीपिका। श्रीपार्थसारथिमिश्रप्रणीता। रामकृष्णविरचितयुक्तिस्नेहप्रपूरण्याख्यव्याख्यया सहिता तर्कपादः ... ... ५)
(४९) वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा म० म० श्रीनागेशभट्टविरचिता। श्रीमद्दुर्बलाचार्य- बालम्भटाभ्यां विरचितकुञ्जिकाकलाढ्यटीकाद्वयसंवलिता ख० ११ ११)
(५०) व्याकरणसिद्धान्तसुधानिधिः। पर्वतीय विश्वेश्वरसूरिविरचितः खण्डा १२ ... ... १८)
(५१) बृहदारण्यकवार्त्तिकसारः श्रीमद्विद्यारण्यस्वामिविरचितः। महेश्वरतीर्थकृतयालघुसंग्रहाख्ययाटीकयासमलंकृतः१५)
(५२) पूर्वमीमांसाअधिकरणकौमुदी। श्रीमन्महामहोपाध्याय पं० रामकृष्णभट्टाचार्यविरचिता नेने इत्युपाख्य गोपालशास्त्रिणा परिशिष्टाधिकरणनिरूपणपूर्वकं टिप्पण्या परिष्कृत। ... ... १॥)
(५३) प्रशस्तपादभाष्यटीकासंग्रहः। तत्र कणादरहस्यम्। श्रीशंकरमिश्रविरचितम् ख० २ ... २)
(५४) क्रमदीपिका। श्रीमन्महामहोपाध्याय काश्मीरिककेशवभट्टविरचिता। विद्याविनोदश्रीगोविन्दभट्टाचार्यकृतविवरणोपेता ... ... ४॥)
(५५) सांख्यसंग्रहः। तत्र सांख्यतत्त्वविवेचनम् श्रीषिमानन्द 'क्षेमेन्द्र' विरचितम्। सांख्यतत्त्वयाथार्थ्यदीपनम् भावगणेशविरचितम्। समाससूत्रव्याख्या सर्वोपकारिणी। कपिलसूत्रसंक्षिप्तवृत्तिः। तत्त्वसमाससूत्रविवरणम्। तत्त्वसमाससूत्रवृत्तिः। सांख्यतत्त्वप्रदीपिका। सांख्यतत्त्वप्रदीपः। सत्त्वमीमांसा। सांख्यपरिभाषा च खण्डे २ ... ... ३)
(५६) न्यायपरिशुद्धिः। श्रीमद्वेङ्कटनाथ श्रीवेदान्ताचार्यप्रसादिता। श्रीनिवासाचार्यविरचित न्यायसारसमाख्यया टीकया युता ख० ५ ... ... ७॥)
(५७) निर्णयसिन्धु—कमलाकरभट्टविरचितः, कृष्णभट्टकृतव्याख्यासहितः खण्डा १२ ... ... १२)
(५८) न्यायप्रकाश, श्रीमदापदेवविरचितः। श्रीमदनन्तदेवविरचितया "भाट्टालङ्काराख्य" व्याख्ययासहिता ५)
(५९) सांख्यतत्त्वकौमुदी—षड्दर्शनकृद्वाचस्पतिमिश्रविरचिता। पण्डितराड्—वंशीधरमिश्रविरचित "तत्त्वविभाकर" टीकासहिता खण्डे ५ ... ... ६।)
(६०) न्यायदर्शनं सभाष्यसटीकं खद्योत सहितम्-खण्डे ६ ९)
(६१) साङ्ख्यकारिका ईश्वरकृष्णविरचिता। माठराचार्यविरचिता—माठरवृत्तिसहिता। ... ... १॥)
(६२) पुष्पसूत्रं। सामप्रातिशाख्यं पुष्पर्षिप्रणीतम् श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ख० १ ... ४॥)

मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः।

(६३) मीमांसाकौस्तुभः-श्रीखण्डदेवविरचितःखण्डाः ४ ६)
(६४) वीरमित्रोदयः। व्यवहारप्रकाशः। महामहोपाध्याय श्रीमन्मित्रमिश्रविरचितः। खण्डाः ४ ... ६)
(६५) प्रशस्तपादभाष्यटीकासंग्रहः (तत्र व्योमाशिवचार्यकृता व्योमवती—पद्मनाभमिश्रकृतः सेतुः—जगदीशभट्टाचार्यकृता-सूक्तिश्च)। खण्डाः ४ ... ६)
(६६) आत्मतत्त्वविवेकः उदयनाचार्यकृतः। शङ्करमिश्रविरचित कल्पलता व्याख्ययासमन्वित। खण्डाः ४ ६)
(६७) श्रीमच्छङ्कराचार्यकृता-जयमङ्गलाख्या सांख्यकारिकायाटीका। खण्डः १ ... ... १॥)
(६८) न्यायचन्द्रिका। श्रीनारायणतीर्थ विरचिता-भाषापरिच्छेदव्याख्या। खण्डः १ ... ... १॥)
(६९) याज्ञवल्क्यस्मृतिः। श्रीमन्मित्रमिश्रविरचिता 'वीरमित्रोदय'ख्यटीकया च सहिता। खण्डाः ४ ६)
(७०) काव्यप्रकाशः श्रीभीमसेनविरचितया 'सुधासागर' टीकया विशद टिप्पणेन च सहितः। खण्डाः ४ ६)
(७१) संस्कारगणपतिः। पण्डितवर श्रीरामकृष्ण विरचितः। खण्डाः ४ ... ... ६)

अग्रे मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः।

(१) अनुमानखण्डालोकः। महामहोपाध्याय श्रीजयदेवमिश्रविरचितः। ... ...
(२) वीरमित्रोदयः। समयप्रकाशः श्रीमन्मित्रमिश्रविरचितः।
(३) वीरमित्रोदयः। शुद्धिप्रकाशः श्रीमन्मित्रमिश्रविरचितः।
(४) अलङ्कारकौस्तुभः। श्रीकविकर्णपूर विरचितस्तेनैवकृतया टीकया च सहितः। ... ...
(५) धर्मसंग्रहः। ... ...
(६) वादार्थसंग्रहः। ... ...
(७) कालमाधवः। श्री'लक्ष्मी' अपरनामधेय बालम्भट्टी टीकया सहितः—

—:o:—

THE

CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES,

A

COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

NO. 393

पुष्पसूत्रं

सा म प्रा ति सा ख्यं

पुष्पर्षिप्रणीतम्

श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ।

काशीस्थद्राविडोपाह्व म० म० पण्डितश्रीलक्ष्मणशास्त्रिणा

संशोधितं विजयते ।

FASCICULUS III-३.

PUBLISHED & SOLD BY THE SECRETARY,

CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE.

Vidya Vilas Press, North of Gopal Mandir, Benares.

1929.

Registered according to Act XXV. of 1867. (All Rights Reserved.)

॥ श्रीः ॥

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दाऽऽमोदमोहितम् ॥ २ ॥
स्तबकः—३६३

Printed by Jai Krishna Das Gupta at the Vidya Vilas Press, Benares.

Agents:

1 Otto Harrassowitz, Leipzig:
GERMANY.

2 Arthur Probsthain,
Oriental & Foreign Bookseller,
LONDON.

3 The Oriental Book-supplying Agency,
POONA.

षड्भासे पौष्कले सप्त त्रीन् षष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्तेवृषास्तोभे द्वेद्वेन्यायविरोधिनी ॥

भीरयिमियमभिद्विता । जसात्वसन्तमन्धर्ममृ त्सुतउज्ञः षिभि- धयन् । न्यायादेतान्यपेतानि* । मणादीनि एतस्मान्न्यायादपेतानि भवन्ति । मणाजनं सद्योनापवस्वदेवाद्यान्त्ययोः । सद्योनां स्वादिष्ठोत्तरयोः । आविश पवस्वदेवमध्यमायां असि यस्तेमदमध्यमायां एतानि गायत्रीभासे । विदेप्सुजित् । इन्द्रमच्छोत्तरयोः । पौष्कले । पवस्ववाजोत्तमायाम् । इष्टेडरयिष्टयोः । द्युम्नोमन्तोत्तमायाम् । पौष्कलत्रैतयोः श्रियेसखाय आद्यायाम् । पौष्कलेतिर्भाः ज्योतिर्भाः अश्वव्राते रयिंउपशिक्षायाम् । पौष्कलेभियम् । मासोमध्यमायांपौष्कलत्रैतयोः । अभि अनुहिस्वात्वान्धीगवे । द्विता प्राणाप्रथमायाम् पौष्कलत्रैतयोः । जसातयोः पवित्रायां षडिडो वसन्तमंसखान्त्ययोः शौक्तपौष्कलयोः । धर्मं दिवोधर्त्तायां धर्माणि । सुतः पवस्ववाजसातायां रयिष्ठेतु । उज्ञः अभिसोमाध्यास्यायां अछिद्रे । षिभिः धयन् । वृषामाद्यान्त्ययोः चतुरिडे । पूर्वस्माल्लक्षणन्यायात् एतान्यनेन गतलक्षणानि भवंति । विपरीतानीत्यर्थः *भ्वनएकवृषे स्वरम्* धियानोवाजांउपमोहिशश्वतः अष्टेडतृतीयायां एके वृषे स्वरं मन्यन्ते ।

*त्रीभासपौष्कलाष्टेडरयिष्ठाछिद्रधर्म्मसु ।
त्रैताश्वव्रतशौक्तान्धीचतुःषडिडयोस्तथा ॥
षड्भासेपौष्कले सप्त त्रीन्यष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्ते वृषास्तोभे द्वेद्वे न्यायविरोधिनी ॥
अश्वांधीगतयोस्तोभधर्माच्छिद्रेषु पञ्चसु*
एनेष्वेव सामस्वेतेषां शब्दानामपवादः ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अश्वान्ग्यीगवयोस्तोभधर्माच्छिद्रेषुपश्वसु ॥ २ ॥

तृतीयोच्चान्त्यं हि स्तोभे दीर्घो भवति न वाम्रे स्पर्शान्तं व्यश्च कौत्से चेकारोकारौ नश्चाध्वर्यवमध्यमायां सन इन्द्रायां क्षौद्रेच कृतेचापदान्तोविशीयेच पूर्वेशूष त्रिणिधने चायास्ये सधेषिणोदनः का-

---

*तृतीयोच्चान्त्यं हि स्तोभे दीर्घो भवति *तृतीयोच्चान्त्यमक्षरं ह्रस्वं हकारे स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति । द्विमात्रं भवतीत्यर्थः । यथाऐडक्रौंचवाम्रादिषु *नवाम्रे स्पर्शान्तं व्यंच* उत्सर्गप्राप्तस्यापवादः । वाम्रे स्पर्शान्तमक्षरं तालव्यं च न दीर्घोभवति यथा राजादिवत्कृतं अदब्धः सुरभि च *कौत्से चेकारोकारौ* कौत्से च इकारउकारौ हि स्तोभे प्रत्ययेन दीर्घोभवतः यथा स्वादीहिष्ठामयूहिमीइति *नश्च* कौत्से नशब्दश्च दीर्घोभवति । सनाहीन्द्रेति *अध्वर्यवमध्यमायां* अध्वर्यो अद्रिभिरितिमार्गीयवमध्यमायां हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति यत्राहा अहोयिमा ३ ना ३ *सन इन्द्रायाम्* सनइन्द्रेति मार्गीयवे हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति, यराह अहोयिवो ३ वीन । *क्षौद्रे च* क्षौद्रे च मार्गीयवे रसौ होवेत्यत्र हि स्तोभेभवति । *कृते चापदान्तः* हाविष्कृते च अपदान्तो दीर्घो भवति हिस्तोभे प्रत्यये स्वादित्यादिषु *विशीये च पूर्वेशूष* विशोविशीये च पूर्वे हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति अपदान्तः । हिन्वहुतायिमू अशूष स्नुपेशूष इत्यत्र प्रतिषेधः *त्रिणिधने चायास्ये* त्रिणिधने चायास्ये स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति । अपदान्तएव । उत्सोदेवोहिराहाउहोवा *उत्सेधेषिणौदनः* उत्सेधे षिणौदनइति च एतौ शब्दौ हिस्तोभप्रत्यये दीर्घोभवतः । अभिसोमायां श्रीमन्ते

मे च प्रथमकल्पे सौमे स्तावे कार्ते च पर्याश्विनोर्व्रतोत्तरे शंकुन्येकार ऋषभे च शाक्करे संमील्ये लघुविनते ऽत्वे कालेये प्लामहीयवे च क्रौञ्चाभिनिधनसमहपय उत्तर-धर्तोद्व्रासदस्यवेपुर्तृण्यादिर्जितेश्वे पूर्वेऽसंयोगे मयो-

---

इत्यत्र *कामे च प्रथमकल्पे* सर्वासु पवस्वदायां निधन-कामे प्रथमे विकल्पे दीर्घोभवति हिस्तोभे प्रत्यये सर्वासु स्तो-त्रीयासु *सौमेस्तावे* सौमेधे प्रस्तावे दीर्घोभवति । हि स्तोभे प्रत्यये योगेयोगेतवाहाउस्ता ३ रा ३ *कार्ते च परि*-कार्त्तयशे च परिस्वस्वानो अक्षर इत्यत्र हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घो-भवति *अश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रते हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति *शंकुन्येकारे* शंकुनि च एकारे प्रत्यये दीर्घो-भवति। पवस्वमापधुना *ऋषभे च शाक्करे* शाकरषभे च एकारे प्रत्यये दीर्घोभवति पवाएस्व वा एजसाएतयआ *संमील्येल-घुविनते* संमील्ये लघ्वक्षरं विनते प्रत्यये दीर्घोभवतिसंमील्येपुरो-जितीत्यत्र *अत्वेकालेये*कालेय अत्वभावविषये अक्षरे प्रत्यये दीर्घो भवति । कालेयस्यायं विश्वाअर्याः *प्लामहीयवे च* प्रत्नंपीयूषेत्यत्र आमहीयवे अत्वभावविषये एव प्रत्यये दीर्घोभ-वति । दिवाअनार्याः *क्रौंचाभिनिधनमप्रहपयउत्तरधर्त्तोद्व्रा-सदस्यवेपुर्तृण्यादिः* एतेषां तृणादिर्दीर्घोभवति । क्रौञ्चे अयं-पूषौ हो ३ रयिर्भगाः । आमन्द्रैरभिनिधने । पुनानः सोमप्रहे । पयस्युत्तरयोः तूर्णीमहातत्रोदाहरणम् । धर्त्तोद्व्रार्गवे । पुरो-जित्यांत्रासदस्यवे, तत्रोदाहरणं *जितोश्वपूर्वेऽसंयोगे* पूर्वे वाजजिति तृण्यादि दीर्घोभवति । असंयोगे प्रत्यये मृज्यमानायां पवमानः मयोदेवानां सोमेत्यत्र दीर्घोभावप्रतिषेधः *उत्तरे-

त्तरेस्तोभे क्रौंचेत्वसंयोगे नात्राविनेमिः कौत्से च हि शब्दः प्रवद्भार्गवे कृष्टादस्थादकारः स्वारे च पर्णे हाराद्योनौ त्वश्ख्युङ्गप्रथमायां च द्वितीयश्सन्तः सन्तः षञ्जनित्रे रथन्तरवृषाश्विनोर्व्रतेष्वोस्तोभे दैर्घे व्रात्योत्तर-

---

स्तोभे* उत्तरे वाजजिति स्तोभे प्रत्यये योऽत्रणीमहातस्याआदिर्दीर्घोभवति । सूर्यस्येवारश्मयोद्रावयित्नावाः ३ होवाहोयि *क्रौंचे त्वसंयोगे* क्रौञ्चेषु असंयोगे प्रत्यये दीर्घोभवति। संयोगःप्रतिषिध्यते। यथासूरासोनैाहोदर्शतासाः *नात्राविनेमिः* अत्राविनेमिरेषामित्यत्र प्रतिषेधः। असंयोगेऽपि प्रत्यये *कौत्से च हिशब्दः* कौत्से चहि शब्दोदीर्घोभवति असंयोगे प्रत्यये। अभीहीनो ३ *प्रवद्भार्गवेकृष्टादस्थाद्रकारः* प्रवद्भार्गवेकृष्टादस्थादकारो दीर्घो भवति शुचि वन्धुपावकाः *स्वारे च पर्णे हाराद्योनौ* स्वारे च सौपर्णे प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घो भवति, द्वितीयश्संतयोनौ। अस्ताहाउवा रामा उ वा रामा इति *त्वश्ख्युङ्गप्रतिमायां च* प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घोभवति *द्वितीयश्सन्तः* उच्चास्त्वारसौपर्णे तृतीयायामुपायद्वितीयमक्षरं दीर्घो भवति सा इषा उवा सान्ता *षंजनित्रे* उत्तरे जनित्रे षंशब्दोदीर्घोभवति पुरोजि तृतीयायां *रथन्तरवृषाश्विनोर्व्रतेष्वोस्तोभे* एतेषां साम्नां ओस्तोभेप्रत्ययेदीर्घोभवति । वायिश्चद्रतां । आमान्तीओवा। अभाओवा। अपो वासानो अर्षसाना अर्षसा ३४ *दैर्घे व्रात्योत्तरयोश्च *त्वेसोदैर्घे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उद्गींथओस्तोभेप्रत्ययेदीर्घोभवति *थेलांदतीययौक्तेष्वौकारे* इलान्दवारवन्तीययौक्ताश्वेषु अकारेप्रत्ययेदीर्घोभवति । पुत्रा अहोहोहाई। सा अहो हाई। मा ३ न्मा ३ युजा अहो ३ हो ३ हा

योश्च थेलान्दतीययौक्तेष्वौकारे स्तावाद्यं कण्वतरेवैय-नेकृष्टवृद्धयोर्मध्ये रैवते च वृण्यादिः साहीये शताया-स्नत्वा त्सप्रेद्वितीयान्तः सूर्यस्य अभिसोमाद्यायामा-द्यस्यान्त्यं बोधीये मघोनामेके देव्येदीधिन्ववावितदे-व्ययोः त्स्यशब्दः स्वरयोः कुभेदभेदः श्येनेन इरी-दीर्घत्वम् ॥ ३ ॥

---

३३ । वाजा ३ *स्तावाद्यंकण्वतरे* प्रस्तावाद्यमक्षरं कण्वरथन्त-रेदीर्घीभवति परीतोषिचतासुतामित्येवमादिषु *वैयनेकृष्टवृद्धयोर्म-ध्ये* वैयने सोमसाम्नि कृष्टवृद्धयो रक्षरयोर्मध्ये यदक्षरं तद्दीर्घी-भवति, यथा पुरोजिताँ सुतायामादा इवे *रैवते च वृण्यादिः* रैवतर्षभे च वृण्यादिर्दीर्घीभवति जुहुमसाई । द्यावियवाइ *सा-हीयेशतायास्नत्वा* सत्रासाहीये त्नाशब्दस्य शतायाः परस्ताद्य-दक्षरं तद्दीर्घीभवति । अमातात्वा *त्सप्रेद्वितीयान्तः सूर्यस्य* वात्सप्रे द्वितीयान्तोदीर्घोभवति जनितासूर्यस्य *अभिसोमायामा-द्यस्यान्त्यम्* वाम्रे अभिसोमायां आद्यस्य पादस्यान्त्यमक्षरं दीर्घीभवति *बोधीयेमघोनामेके* स्वादिष्ठायां तृतीयायां जरा-बोधीये मकारस्य एके दीर्घीभावं मन्यन्ते *देव्येदीधि* विराड्वा मेद्व्ये धिशब्दोदीर्घीभवति अग्निनरायां *न्वं नोवितदेव्ययोः* पर्यूष्वव्यायां । गौरीवितवामदेव्ययोः न्वशब्दोदीर्घी भवति *त्स्य शब्दः स्वरयोः* । स्वरसाम्नोः मत्स्यपायितमेहइसवत्स्यशब्दो दीर्घीभवति *कुभेदभेदयः* त्रैककुभेदशब्दोदीर्घीभवति । य-एक इद्विदाया ३ ताइ *श्येनेन इर्दीर्घत्वं* गोविच्छोने तृतीयायां गशब्दोदीर्घीभवति ॥

दीर्घत्वं दीर्घाभावशेषं परिसमाप्तम् ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य तृतीया कण्डिका ।

शात्त्येहीष्यन्तोवृद्धो शत ध्रुवे वारान्तोषतयशाच दन्वतेचाविप्रोहथिस्तावत्स्वरान्तो नगशशूपधाष्यन्ते च त्वाष्ट्री साम्निहारादिर्योनौ नव पूर्वपज्जरुणसामशोकपृश्निषु च नौदेदिरिक्त शब्दा अरिष्टे च ये वी इत्येतौ शब्दौ समुद्रछन्दसि चोतायां द्वितीयस्थामरपविराजस्तावाद्रेष्णादिरवृद्धः संक्षारवैश्वज्योतिष गो-

शात्त्येहीष्यंतोवृद्धः शात्त्ये हीष्या अन्तोवर्द्धते । या ३ मा ३ दा ३ नां ३ *अशत* शतशब्दस्यापवादः । तुवां ३ गव्यूः अ ३ हा ३ इशा ३ त *ध्रुवेवारान्तः* ध्रुवेवारान्तायाः सर्वत्रांतोवर्द्धते *अषतयशच* अकारः प्रतिषेधार्थः । ज्ञः पा ३ रा ३ इभूषा ३२३ ताश्चागा ३ इयावारुणाया ३ श ता३गां *दन्वते चाविप्रः* वैदन्वते च सर्वत्र निहोताया अन्तो वर्द्धते *अविप्रः* त्वंविप्रइत्यत्रापवादः *हतिस्तावाव स्वरान्तः* बृहति प्रस्तावात्परस्य पर्वणः सर्वत्रान्तोवर्द्धते *नगशूपधा* एतेषामपवादः । मत्स्यबृहत्युत्तरयोः । यज्ञाबृहति तृतीयायां सुताबृहति तृतीयायां च *ष्यन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्निहारादिर्योनौ* ष्यन्तरे त्वाष्ट्रीसाम्नि योनौ प्रतिहारादिर्वर्द्धते *नवपूर्वपरुज्ज्वणसामशोकपृश्निषु च नौदेदिरिक्तेशब्दाः* पूर्वमानवपज्ज्ववरुणसामवैशोके पृश्निषु च योनौ देदिरिक्ति एतेशब्दा वृद्धा भवन्ति यथाक्रमेण *अरिष्टे चयेवीइत्येतौ शब्दौ* अरिष्टे च येशब्दवीशब्दौ योनावेव वर्द्धेते *समुद्रछन्दसिचोतायां द्वितीयस्थम्* अग्ने तव श्रवोतायां द्वितीयस्यां समुद्रच्छन्दसि च साम्नि चोतायां द्वितीयस्वरस्थमक्षरं वर्द्धते *अर* रारशब्दस्य अपवादः इरज्यन्नग्ने *पविराजेस्तावाद्रेष्णादिरवृद्धः* पवित्रंतायां सामराजे प्रस्तावात्परस्य पर्वणः

राङ्गिरसेषु नियान्तोदेज्यते व्येद्रिस्तेजयेत्रिणिध- नसामसमिकेषु च थे सार्वादिर्देवः सिष्ठे तद्विविद्धाया अन्तोयोनौ रुणसाम्नि च रूपदोविशीयाष्टेडेघूर्मिणो- द्भावोजम्भे च तृतीयो दादिर्नित्रे च पूर्वे देविशीये

गेण आदिर्न वर्द्धते । मंत्रेतेविततत्रा *संक्षारवैश्वज्योतिषगौरां- गिरसेषु नियान्तः* इडानाऽऽमंक्षारे वैश्वज्योतिष गौरांगिरसेषु च नियांतः अवृद्धो भवति । सर्वत्राधिकारान्नियामचित्रामृजनाइति । निया २ मंची ३३ त्रा ३३ मृजंता ३ इ । अन्तोनवर्द्धते *अदेज्य- वे* देशब्दस्यवेशब्दौनवर्द्धेतेदिविसद्भूमियाददा इति । सनइन्द्रा- यायज्यवाई । वैश्वज्योतिषेचपूर्वत्वन्नियांतोवर्द्धते *व्येद्रिः* व्ये- शब्दाद्रिशब्दौ वर्द्धेते एत्र अक्रान्तिस्यत्र वृषापवित्रः अधिसाकोअ- व्य ३२ ना ३ वृ १ हस्वो २ । मात्रावृसुचानोअद्रा ६ । नो २ आ २ द्रा ३ त्रु ३ *तेजयत्रिणिधनमासमिकेषु च थेसार्वादिर- देवः* अयोनौतेशब्दो वर्द्धते धियोजिन्वतिसत्पते* सिष्ठे द्वि- विद्धायां अन्तेयोनौ* वयमेनेमिदेत्यत्र वासिष्ठे तद्विविद्धायाम- न्तोवर्द्धते । योनौतस्मा ३ नु ५ घ १ स १ व १ ना इ *रुणसाम्नि च* घृतवत्यां वरुणसाम्नि योनौ तद्विविद्धाया अन्तोवर्द्धते । योद्या २ वा २ पृथिवी ३ वरुणा ३ ऊर्ग्गीतो- नवर्द्धते । तद्विविद्धान्तः *रूपदो विशीयाष्टेडे घूर्मिणोद्भा- वः* वैरूपसदोविशीयेअष्टेडत्येतेषु ऊर्म्मिणाशब्दस्य उच्चीभावः । अभिसोमाद्वितीयायां वैरूपसदोविशीययोः स्वासु अष्टेडेतृतीयायां च तरत समुद्रंपवमानऊ २ र्म्मिणा २ सदोविशीयेप्येवं । अष्टेऽइन्द्र- स्य सो २ मंपवमानऊ २ र्म्मिणा ईडा *जंभे च तृतीयोद्रादिः* वार्कजंभे च तृतीयपादादिरुच्चीभवति । अभिसोमादिषु । समुद्र-

हारादिरस्थाः शृङ्गे कौत्से वेसूष्वा चतुर्थमेकोनामन्ते राधाया अन्त्यानि वर्द्धन्ते स्यत्योत्तरयोश्चतिरोवत्यां योनिवदाद्यायामन्त्ये सर्वासु घृतनिधनायं च शूवत्यां मन्तवद्दान्त्येहोपरे द्वेशाविवोनायामाद्यंस्सकर्षाद्वि-

---

स्या २ धिविद्दुपा ३ इयो नोनीचीत्वादूहगीतौउच्चीभावः *नित्रे च पूर्वे* पूर्वे च जनित्रे तृतीयपादादिरुच्चीभवति *दोत्रिशीयेहारादिः* सदोविशीये प्रतिहारादिरुच्चीभवति पश्चा-माज्या *अस्था* अथपादपायां सदोविशीये स्थाशब्दोनोच्ची-भवति । स्थावा *शृङ्गच* हारादिरुच्चीभवति ऊहात्रिपये *कौत्सेवेसूष्वाचतुर्थमेकोनाम्* एडकौत्से प्रस्तावात्रिपये सूष्वा-चतुर्थस्वरं भवत्येकाक्षरोना *मन्तेराधायाअन्त्यानिवर्द्धन्ते* स-मन्ते वसोराधायां अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते नऊतात्व-सोराधास्य साईदासा *स्पत्यौत्तरयोश्च* दासस्पत्यउत्तरयोःस्तो-त्रीययोर्वसोराधाया अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *तिरोवत्यांयो-निवत्* तिरोशब्दवत्यां वसोराधायां योनिवद्द्वावृद्धं भवति *आ-द्यायामन्त्ये सर्वासु* आद्यायां च वसोराधायां अन्त्ये द्वे अक्षरे ते सर्वासु स्तोत्रीयासु *घृतनिधनाद्यायां च* घृतनिधनाद्यायां च स्तोत्रीयायां किं ? अधिकारादाद्यायां वसोराधायां अन्ते द्वे अक्षरे वर्द्धेते *शूवत्यांमन्तवत्* सूशब्दवत्यां वसोराधायामन्तवदन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *दान्त्येहोपरे* पादान्ते अक्षरे होशब्द परेप्रत्ययेद्वे अक्षरे वर्द्धेते ।*द्वेशाविवा*अपदान्तीयेपि विवाशाशद्वौ होशब्दपरेप्रत्यये अक्षरे परे वर्द्धेते ग्रहणात्*ऊनायामाद्यंसङ्कर्षा-त्* ऊनायां वसोराधायां आद्यमक्षरं वर्द्धते सङ्कर्षाद्धेतोः प्रवद्वन्द्रव आइऊ *द्वितीयमन्यस्यां* उक्तलक्षणायां अन्यस्यां वसोराधायां

तीयमन्मस्यां वारे च नो राहेनो तृतीये देवृधन्तात-
रुतां३श्रीवासिष्ठ उतद्विषापतिः कवीमयं दासोत्तरयो
स्तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः ष्कले जास्वर उपशिच्चायां
प्राघृषहूयसायाः क्रेष्वायास्ये पुनान इत्यत्र सोम३सो-
दवृद्धो ध्यैचेन्द्रमच्छायां ह्यक्षरायामादिर्मीढेमोच्चं नीचं

द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *वारे च नो* वारवन्तीये च योनौ वसोरा-
धायां द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *राहेनौ तृतीये देवृधन्तातरुतां* वा-
राहे योनौ तृतीये पादे वृधन्ता तरुतामापद्यते । अन्यत्र निवृ-
त्त्यर्थम् *श्रीवासिष्ठउतद्विषापतिः कवीं* श्रीणंतोगोभिः वासिष्ठे
उत द्विषापतिः कवीमापद्यते इन्द्रक्रतुनेतियस्ययोनिः *अयंदासो-
त्तरयोः तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः* अयन्तइन्द्रसोमइतिदैवोदासो-
त्तरयोस्तोत्रीययोश्चान्त्यं त्रिर्भवति *ष्कले जास्वर उपशिक्षा-
यां प्राक्प्रहूयसायाः* पौष्कले जास्वरोत्पत्तिर्भवति ।
उपशिक्षायामृचि प्राक्प्रहूयसायाः *क्रेष्वायास्ये पुनान
इत्यत्र सोम३सो देवृद्धे* साद्यस्क्रेष्वास्ये पुनानः सो-
मायां पुनानसोमउत्सोशब्ददेशब्दौ वृद्धौ भवतः *धौच* *धौ-
शब्दश्च तस्मिन्नेव वृद्धोभवति *इन्द्रमछायां ह्यक्षरायामादिः
साद्यस्क्रएवायास्ये ह्यक्षरायां सोमायामादिर्वर्द्धते *मीढेमोच्चं-
नीचं* पौरुमीढे प्रथमोच्चादिनीचं स्वरमापद्यते । यथात्वमङ्गप्र-
शंसति । २२३ । *द्व्युच्चं पितापवमानामाशिवासश्च* अकारः
प्रतिषेधार्थः । पितापुत्रेपवमानाभ्यर्षसिमाशिवासो अवक्रमुः । एतेषु
प्रथमोच्चादिः नीचीभावप्रतिषेधः *जयसितश्येतेषु शवचतुर्थे वव-
पामन्द्रे* संजयगायश्यासितश्येतेषु एतेषुसामसु शप इव एते
त्रयः शब्दाः यथाक्रमेण चतुर्थे स्वरे भवन्ति ववप इत्येते

ह्युच्चं पितापवमानामाशिवासश्च जयसितश्यैतेषु
शवचतुर्थेववपामन्द्र ॥ ४ ॥

आदिद्वोदा तस्य हृदुक्थरूपयो र्द्वितीयं यं प्रत्यु-
त्क्रान्तं प्राप्तं चाभिगीतं भीशवगतश्यैताजिगोत्तर-
योनित्रस्वारयामैषिरवाभ्रबौर्षाहरवाचःसामहृत्कप्रिये-

ष्वयः पूर्ववन्मंद्रे भवन्ति । आते अग्न तृतीयायां संजये । पवस्व
देवतृतीयायां । गायस्यासिते इमाउवातृतीयायां श्यैते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

*आदिद्वोदातस्यहृदुक्थरूपयोर्द्वितीयं यं प्रत्युत्क्रान्तं प्राप्तं
चाभिगीतम्* । आदिद्वोदाआवृत् । तस्याबार्हदुक्थवैरूपयोः साम्नोः
द्वितीयमक्षरं दीर्घप्रत्युत्क्रान्तं भवति । योनिवद्वानं प्राप्तं प्रत्युत्
क्रमायां प्राप्तं च ह्रस्वमक्षरं योनिवदभिगीयते । परीतोषितृतीया-
यां तत्राहंसोमादिषु च बार्हदुक्थे अध्वर्यो अद्रिभिरुत्वातेजावै-
रूपे । *भीशवगत श्यैताजिगोत्तरयोनित्रस्वारयामेषिरवाभ्रबा-
र्षाहरवाचः सामहृत्कप्रियेषु *आभीशयादिषु यदधिकृतं तद्भव-
ति । किञ्चाधिकृतम् ? । दीर्घमभिगीतं प्राप्तं प्रत्युत्क्रामति । ह्रस्वं
च प्रत्युत्क्राममप्राप्तं योनिवद्भावादभिगीयते । आभीशवे तत्राहं
सोमादिषु । योनिवदभिगीतप्राप्तं प्रत्युत्क्रामति । पुनापरीतयोः
द्वैगते योनिवत्प्रत्युक्राममप्राप्तमभिगीयते । पुरोजित्युत्तमायामुत्तरे
जनित्रे अभिगीतप्राप्तं प्रत्युत्क्रामति । वसिष्ठप्रिये स्वादूत्तमा-
यां अभिगीतं प्राप्तं प्रत्युक्रामति । बृहत्केत्वग्न्याङ्गदैन्यायामु-
त्तरयोरभिगीतप्राप्तस्य प्रत्फक्रामः । तदिदासोत्तरयोरभिगीत-
प्राप्तस्य प्रत्युक्रामः । आजिगे उच्चावध्यामायां प्रत्युक्राममप्राप्तस्या-
भिगीतः । प्रोअयास्यां योयन्स्वारयासतस्मिन् यदभिगीयते अक्षयं

ष्वगूरमिस्निर्हन्वंम्रपोक्षाश्च बोधीयेसर्वमयोनौ नित्रे च
विषे च गीथे नप्रवाज्युत्तरयो स्त्रैयानिधनयोराभिहित-
पौष्कलहव्यगार मानववंतीयभरपर्णयामसु ॥ ५ ॥

तदूहगीतावाप्यूगन्ते तथैव प्राप्नोति, यच्च प्रत्युत्क्रान्तं तदपि तथैव-
योनिवद्भावात एवं प्राप्तमेतस्माद्वचनात् । वृषामतीयासे दीर्घमभि-
गीतं प्राप्तं प्रत्युत्क्रामति ह्रस्वं च प्रत्युत्क्रान्तन्तदपि तथैव योनिव-
द्भावादभिगीतप्राप्तस्य दीर्घत्वं प्रत्युत्क्रामः । प्रोअयास्यांयस्तार-
यामन्तस्मिन् यदभिगीयते । अक्षरं तत्तस्माद्वचनात् । वृणाम-
तायामेदीर्घमभिगानप्राप्तंप्रत्युत्क्रामः । यस्तोमदायांवार्षाहरे । यो-
निवद्भावप्राप्तस्याभिगीतांसोमउष्वावोम्र अभिगीतप्राप्तस्य प्रत्यु-
त्क्रामः । अभिद्युवाचः साम्नि योनिवद्भावप्राप्तस्याभिगानं । सो-
मउष्वावाम्र अभिगानप्राप्तस्य प्रत्युत्क्रामः । अभिद्युवाचः साम्नि-
योनिवद्भावादभिगानप्राप्तस्य दीर्घत्वं प्रत्युत्क्रामः *अगूरमिस्नि-
र्हन्वम्रपोक्षाश्च* । अकारः प्रतिषेधार्थः । उत्सर्गप्राप्तानामेतेषां
ग्रहणान्नभावः । प्रसोमदेवाद्यान्त्ययोर्द्वैगतेगृशब्दरशब्दौ । यस्ते
मदोत्तरयोः वार्षाहरेमि शब्दास्निशब्दौर्द शब्दानां । अभिद्युम्नो-
त्तमायामैपिरेवाचः साम्नि न्वशब्दः । मैषिरे अपः शब्दः सोम-
उष्वोत्तमायां वाम्रेअक्षाशब्दस्य ग्रहणात्प्रत्युत्क्रामः । *बोधीये-
सर्वमयोनौ *जराबोधीये सर्वं प्रत्युत्क्रामति दीर्घं ह्रस्वं च ।
पूर्वजनित्रे च सर्वं प्रत्युत्क्रामति योनिवर्जम् । *नित्रे च हविषे
गीथे* पूर्वजनित्रे सौहविषे च उद्गीथे सर्वं प्रत्युत्क्रामति
नप्रवाज्युत्तरयोः प्रवाज्यक्षायां सौहविषउत्तरयोः स्तोत्री-
ययोः प्रत्युत्क्रामप्रतिषेधः । *त्रैयानिधनयोरभिहितपौष्कल-
हव्यगारमानववन्तीयगरपर्णयामसु* आत्रेयादीनां साम्नां

अथोस्थभावोवृद्धमाउयत्प्रकृत्या तस्यग्रहणमऽपदां-

प्रत्युक्रामप्रतिषेधः । उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वमभिगीयते । दीर्घं-प्रत्युक्रामतीति । अनेनोत्सर्गेण प्राप्तं प्रत्युक्रामात् निवर्तते । आनिधने च पुरोजितानुत्तरयोरुत्सर्गप्रतिषेधः अभि अकारः प्रतिषेधार्थः । अग्निनर इत्यत्र प्रत्युक्राम एव भवति न प्रतिषिध्य-ते । संहिते प्रसोमासोमदच्युतायां प्रत्युत्क्रामप्रतिषेधः । सखा-यामापौष्कलाद्यायां उत्सर्गप्रतिषेधः । पुरोजितप्रथमायां वैतहव्ये इदं वसोत्तमायां गारेसोमउष्त्रामध्यमायां मानवयोः दीर्घस्य प्र-त्युक्रामप्रतिषेधः । उपस्वाजाद्यायां वारवन्तीये प्रत्युक्रामप्रति-षेधः । एवाहिसौभरे तृतीयायां प्रत्युक्रामप्रतिषेधः ऐडसौपर्णे-इन्द्रमभिजायमानमित्यत्र प्रत्युत्क्रामप्रतिषेधः पुनानोअक्रमीदभी-तियामे उत्सर्गप्राप्तस्य प्रतिषेधः कतमस्यआहह्रस्वमभिगीयते दीर्घप्रत्युक्रामतीत्यस्य ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथोस्थभावः कोऽस्याभिसम्बन्धः ? उच्यते । तालव्य-माइवृद्धमितितालव्यानां प्रकृतिविकारभाव उक्तः । अथेदानी-मुस्थानां प्रकृतिविकारभावअनुक्तोऽवशिष्यते । स वक्तव्यः इत्यनेन सम्बन्धेनेदमारभ्यते । अथोस्थभावइति । उकार-ऊकारऔंकारअकाराउस्थाः । तेषां च उस्थादीनां लक्षणा-न्तरेण पूर्वोक्तेन विकारोन प्राप्नोति । यथा औंवौकारयो-रकीभावे लोपः । तथाऔंवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्यययोः सर्वं वृद्धमाभवत्यन्तलोपश्चेति । तथा तृतीया-दिन्यामौ होवायां चतुर्थस्योवृद्धः । पदान्तः सर्वत्राभवति । तथा आउवाव्यवाहितमाउ भवति । तथा औंमापत्याय औंकारो-

तः समानं च नरत्वेविकल्पेप्रियावसुसिसींदतुभूरितेव-

निष्पद्यते, तस्य च नेहाधिकारः तस्याप्यनादेवलक्षणं अका-रोद्धः पदगीतः पादान्त इत्येवमारभ्यते, तस्मादेतैर्लक्षणैर्यत्व स्पष्टमुख्यं तस्येहाधिकारोवर्तिष्यते । वृद्धमाउयद्वृद्धमु उदा उभ-वेति उगतिर्भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि पाहिचतस्रभिर्वसौरौरवे । उपद्रवविषये ऽवौकारकेरित्यपवादः आपद्भुवः शतक्रतोरेवती-ज्या उभावः राधस्तन्नोविदद्वसोवीकेतऽवहिनः पितावसोसोश्रवसे । स्तोरामिद्दधिषेरदावसो महाविष्टम्भे तु विशुष्मतुविक्रतो काले-ये त्वं गव्युः शतक्रतो त्वऽ हिरण्ययुर्वसो इति च शात्स्ये । कऽ हनः कम्वसौ । अस्माऽ इन्द्रवसौ इति बार्हद्गिरपार्थुरश्मियावत्रिम-पसोनविष्टौकाण्वे । इन्द्रस्येवव्रग्नुराश्रृण्वआजौ पार्थवासिष्ठयोः । विचक्षणोजागृविर्देववीतौ । वासिष्ठे ऽकार अकारयोरुदाहरणा-न्येतानि । उकारस्य तु प्रकृतिभावोवक्तव्य उपरिष्टात् *यत्प्र-कृत्या तस्य ग्रहणम्* यद्वृद्धं मुख्यं प्रकृति भवति तस्य ग्रहणं यदुख्यं वृद्धं प्रकृत्या भवति तद्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञा *अपदान्तः* यत्प्रकृत्याभवति तद्वक्ष्याम इति इदानीमुच्यते । उकारऊकार ॐकार अकार अन्तःपदिका तु प्रकृत्या भवन्ति । अपदान्तः अन्त-पदिक इत्यर्थः उदाहरणानि वक्ष्यामः तवाहऽ सोतवाहन्नक्त मुतसो इति वस्त्रस्पृष्टेषु पुनानस्सऐडयास्ये आयोनि असत्रासाहीययामयोः एवमादीनि* समानं च*समानाक्षरं वृद्धं प्रकृत्या भवति । उकारः समानाक्षरः । ननु उस्थत्वादेवास्य प्राप्तिः कस्मान्न गृह्यते इति ? उच्यते । विशेषार्थं पूर्वसूत्रे अन्तःपदिकानाममुख्यानाधिकारः उ-कारस्य तु पदान्तीयप्रकृतिभावार्थं पुनर्ग्रहणं तस्मात्सर्वप्रकारस्य प्रकृतिभावः । अन्तःपदिकस्यादोहरणानि उक्तानि पुरस्तात् पदा-

न्तीदोषोदाहरणानि वक्ष्यामः] उत्सएेडज्यास्ये प्रतिहारोद्गीथयो-
र्देवान्गच्छन्नुपद्रवेबृहति चरथन्तरे च प्रतिहारेमदेषु हाविष्कृत-
शाम्मददावसुनिधनचीनेडहाविष्कृतवैदन्वनाग्रचतुर्थेषु एवमादीनि
सङ्क्षेपः । उकारपदान्तयिश्चापदान्तयिश्च प्रकृत्या भवति *नर-
वेविकल्पेप्रियां वसुसिसादितुभूरित—वसुनसुनिधनत्वात्सोम्यं म-
धु* पदान्तीयस्याप्युकारस्याप्रकृतिभाव इत्युक्तं, इदानीं पदान्ती-
यस्याप्युकारस्यापवादः वक्ष्यमाणेष्वोदाहरणेषु रारवविकल्पवि-
षये पदान्तीयस्य प्रकृतिभावप्राप्तस्य उकारभाव उच्यते ।
परेष्वप्युदाहरणेष्वेवमेव द्रष्टव्याप्रियावसुयेददति यावसुवाम-
देव्ये प्रस्तावे प्रकृतिभावापवादः सुन्वतेभूरितेवसुपार्थुरश्मे-
सन्तनिनि एव शब्दोनविक्रियते निधनत्वात्सन्तनिनि सो-
यमपवादः सिसीदतुध्रुवेसद सीदतु यामयोगैरांशिगीरस्य सा-
हीये तुत्वोपप्रसयत्वाग्नैभावः तेन्वोपेदुष्वष्ट इति *सोम्यं मधु*
उकारेप्रत्यये विक्रियते बृहति उपद्रवविषये अन्यप्रसयस्य
उपकृतित्वमेव यथा वारवन्तीध्रु एवं स्थिते उकारस्याप्यन्यथाप-
त्तिः परएवं स्थिते प्रत्ययत्वेन निर्देशात्सप्तमीप्रयोगः । विउका-
रे प्रत्यये इति *ओकारः पादमध्येपदान्तीयाधिकारमुपजीवन्नो-
कारस्यापि पदान्तीयस्य विकृष्टे विषये प्रकृतिभावमाह ओकारः
पदान्तीयः प्रकृत्याभवति । किं सर्वत्र ? न पाद मध्येओकारः
पदान्तीयस्य प्रकृत्याभवति अन्तः पदिकः सपश्चात्प्रकृत्या भवति
इदइत्युक्तं पदान्तीयस्यविक्रियत एव । उदाहरणानि सख्य इन्दो-
स्वः पृष्ठमरायद्विनिधनायास्य बृहत्युत्सेधे तु तृतीयादिन्यामौहोवा-
यादियामौ होवायादित्यपवादाभावः इदो सहस्रं यज्ञायज्ञीये इन्दो-
समुद्रमाविशेनासकाक्षीवतासितेषु गोजीरयाश्याराश्वेएवमादीनि ।
*अये दो*ओकार पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्याभवति इत्यस्यो-

सुनसंततिनिनिधनत्वात्सोम्यंमधु ञ्योकारः पादमध्ये-
ऽन्दो बभ्रोरेतरे वसोवसूनि दांतेयहोभ्रिगोस्तावेमिन्दं
वौकारउराविमौमधौमतौतस्थौ योनौचाभे ॥ ६ ॥

त्सर्गस्यायमपवादः। इन्द्रायेन्द्रो इति अपवादो इषोटृधीयक्रौञ्चवा-
यवावर्यादिषु न प्रकृत्याभवतीतिगति भवतीत्यर्थः । *बभ्रोरे*
अत्रापि प्रकृतिप्राप्तस्यैवा उभावः । किमविशेषेण ? । न, स्वारे
प्रत्यये यथा महावैराजे सहोदैर्घतमसे च। तृतीयायां उद्गीथमध्ये।
दुहानोबभ्रओधनि । अन्तरोरथन्तरे बभ्रोशब्दस्य स्वरप्रत्यय-
स्यापि प्रकृतिभावएव । *वसो *वसोर्वसो इत्यत्रापि ओकारः
पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्या भवतीत्यस्य उपवादः। अगतिर्भवती-
त्यर्थः। क्रौञ्च रयिष्ठौ दलादिषु। अभीनोवाइत्यत्र । *घवसू-
नि* अप्रतिषेधार्थः। इह ओ कारः पादमध्ये पदांतीयः प्रकृ-
त्या भवतीत्येतदेव औत्सर्गिकं प्रतिप्रस्तु *दान्तेयहोभ्रिगोस्तावे-
मिन्दो *अन्तः पदिकस्य ओकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः। इदानीं
पदान्तावस्थितस्य ओकारस्य विशिष्टविषये परिसंख्यानरूपेण
प्रकृतिभाव उच्यते । उदाहरणत्रयेण यहोईशानः सदसोयहो-
श्रुध्यपौष्कलयोः । अध्रिगोस्तावे यज्ञायज्ञीये। गोपारिस्यस्वा
२ नो २ अक्षरदिन्दुरुया ३ ईमिन्दोनुनोमायिंमहामिन्दोयामे ।
एतेष्वेव त्रिषूदाहरणेषु ओकारस्य पदान्ते प्रकृतिभावः। अन्य-
त्र विक्रियते। तदुदाहृतं वृद्धमा उइयत्र *ओकारउराविमौ म-
धोमतौ तस्थो *अकारस्यौत्सर्गिकेन लक्षणेन किं प्राप्तं? पदान्तः
प्रकृत्याभवतीति। अन्तःपादिकस्यौकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः।
परिशेषात्पादमध्ये सर्वत्र पदान्तीय अकारस्यं आऊभवतीति-
स्थितं वक्ष्यमाणेष्वेवोदाहरेणषु परिसंख्यानरूपेण पादमाध्ये पदा-

रथंतरेस्तावाद्यमाद्यायांवृद्धसर्वत्र ण्वतरेतुरीयंनी-
चंसर्वत्र चमंनजातोदब्धः सुदेवोवः षेधे च तृतीय-
चतुर्थे देदुरितावसत् आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्व-

त्तीयस्य औ उकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः। तस्यस्तोभप्रतिषेधस्य अत्रोच्यते । यथाउरौरथनाभेइमौभद्रौवन्तीये । मघोनमक्षगायत्रपार्श्वे । सुमतौवाजिनोवयं । जमदग्नेरभीवर्त्ते तस्थौनाकस्य शर्मणि अभिनिधत्ते । *योनौ च । योनौशब्दे च ऊकारः पादमध्ये पदान्तीयः स च प्रकृत्या भवति । सीदन्योनौ वार्षाहरे । *अभे *अकारः प्रतिषेधे योनौशब्दे अकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः तस्य स्तोभे प्रतिषेधः । आउ भवतीत्यर्थः । यथापार्थे । तथा कविर्योनौ आथर्वणे स्तोभे तु विशेषः । पुनरुक्तमिदं सूत्रःस्तोभेप्रत्ययेऔत्सर्गिक एव लक्षणविशेषोभवति । यथा आर्थर्वणवार्षयोः । वथवा अन्यथाव्याख्यते ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य षष्ठी कण्डिका ॥

रथन्तरे स्ताचाद्यमाद्यायां वृद्धसर्वत्र* रथन्तरे प्रस्तावाद्यमक्षरं आद्यायां सर्वत्र वृद्धं भवति । ण्वतरेतुरीयं नीचं सर्वत्र* कण्वतरे प्रस्तावे यच्चतुर्थमक्षरं नीचं सर्वत्र भवति* चमंनजातोदब्धः सुदेवोवः*नजातोनजनिष्यते । अदब्धः सुरभिनरः देवोवोद्रविणोदा इत्येतेषु पचमं नीचं भवति *षेधे च तृतीयचतुर्थे देदुरितावसत* सिमानानिषेधे च तृतीयचतुर्थपादविषयेअपसेधंदुरितासोमनोमृडप्रङ्क्तावभिर्वसतेवीतअध्वरइति। एतयोः पञ्चममक्षरं नीचं भवति *आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्वयोः पर्यूषुचोपान्त्योच्चापतिङ्गिरा* आजाग्रविरिसत्र

योः पर्यूषु चोपान्त्योच्चा पतिं गिरा सितेच देवाद्ययोस्तृतीयोच्चात्यमाग्निमीसेधेचाभिसोमाद्ययोः, पिबासुचाद्यायां, नदेवस्वास्वाद्ययोः, डिनेचतुर्थोच्चानि यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे निघातान्मन्द्रे तृतीयायां च तृतीययोः, कौल्म इष्टासिकृणुष्टाम् आशुभार्गवे ऽयक्षरोद्या पंचाक्षरोच्चाऽऽद्ययोर्योनिवदस्य मध्यमायामातूनाकूपारेचाद्यायां

गौरीवितोत्तरयोः। ऐन्द्रयाहिगौरीवितपूर्वयोः पर्यूषु चैकर्चे च उपान्त्यमक्षरं उच्चं भवति। *पतिङ्गिरा *आद्ये पर्वणि। *सिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमग्निमी*। आसिते पवस्वदेवाद्ययोः स्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्व्यमग्निमीस्वरं भवति। *सेधे चाभिसोमाद्ययोः*। उत्सेधे चाभिसोमाद्ययोःस्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्व्यमग्निमीस्वरं भवति। *पिबासु चाद्यायाम्*। तृतीयोच्चान्त्यं द्व्यमग्निमीस्वरं भवति। *न देवस्वास्वाद्ययोः*। तृतीयोच्चान्त्यं पूर्ववत्। *डिने चतुर्थोच्चानि। यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे, निघातान्मंद्रतृतीयायां च तृतीययोः* शंखण्डिने चतुर्थोच्चस्याद्यमक्षरं नीचं भवति द्वितीयायां स्तोत्रीयायां च प्रथमतृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रथम तृतीययोः पादयोः। *कौल्म इष्टासिकृणुष्टां*। कौल्मलबर्हिषे इष्टासिकृणुष्टास्वरमापद्यते। *आशुभार्गवे ऽयक्षरोद्याः* आशु भार्गवे अक्षरोद्या भवति सर्वत्र *पञ्चाक्षरोच्चाद्ययोः* उच्चातेजायामाशुभार्गवे आद्ययोःस्तोत्रीययोः पञ्चाक्षरा उच्चा भवति। *योनिवदस्य मध्यमायाम्* अस्य प्रत्नेत्यत्राशुभार्गवे मध्यमायां योनिवदुच्चा भवति। चतुरक्षरेत्यर्थः। *आतूनाकूपारे चाद्यायां त्र्यक्षरोत्तरयोः* आतूनाकूपारे उत्तरयोस्त्र्यक्षरयोरुच्चा

द्व्यक्षरोत्तरयोः, अच्छिद्रैकर्चेणोनीचः शेतः शब्दश्चावृद्धौ विचे प्रत्यये, वृद्धःसिते वृण्यन्तः, क्षीवते-द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्, विशीये मोच्चादि नीचो नौ'अहिन्वंति सर्वासु, ज्ञीयक्ष्वांद्यायां ज्ञीयवद्, अन्यदुच्च सकृत्कृष्टं च तृतीयं नौ द्वितीयमुत्तरयोः, एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम् ॥ ७ ॥

भवति *अच्छिद्रैकर्चे णोनीचः शेतः शब्दश्चावृद्धौविचे प्रत्यये* प्रहिन्वानाच्छिद्रे णोशब्दो नीचो भवति। शब्दस्य अवृद्धो भवति विचशब्दे प्रत्यये। *वृद्धः सिते वृण्यन्तः*। आसिते अयं पूषादिषु वृणीमहाया अन्तो वर्द्धेत। सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरे पुष्पे योनिवद्भावात् आकर्षणकृता वृद्धिः प्राप्नोति, तस्य निवृत्त्यर्थमिदमुच्यते सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरेपुष्प इति *क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्*। काक्षीवते द्वितीयपादान्त्यमक्षरे अद्वितीयस्वरं भवति अतिक्रमो भवतीत्यर्थः। *विशीये मोच्चादि नीचो नौ* विशोविशीये प्रथमोच्चाद्यमक्षरं नीचं (१)भवति योनौ। अग्निवो३३। *अहिन्वन्तिसर्वासु*। अकारः प्रतिषेधो हिन्वन्ति विशोविशीये प्रथमोच्चान्त्यमक्षरं नीचं भवति सर्वासु, अर्थादन्यत् सर्वमुच्चम्। *ज्ञीयक्ष्वाद्यायां ज्ञीयवत्* यज्ञायज्ञीयर्क्षु विशोविशीये आद्यायां यज्ञायज्ञीयवत्प्रथमोच्चं भवति। *अन्यदुच्चं*। अन्यत्प्रथमोच्चं विशोविशीये सर्वमुच्चं भवति। *सकृत् कुष्टं च तृतीयं नौ*। सकृत्कुष्टं चाक्षरं प्रथमोच्चं तृतीयोच्चं भवति *योनौ विशोविशीये *द्वितीयमुत्तरयोः*योनावेवोत्तरयोः प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं सकृत्कुष्टं भवति। *एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम्*। एकाक्षरे णिधनेच यौधाजये शताया द्वितीयस्वरापत्तिर्भवति।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य सप्तमी कण्डिका ॥

---

(१) नीचोभवतीति पाठः।

गूर्द्द उत्तरयोर्होतायक्षाम्, ऋतुष्वा ज्ञीयवत्तौरे प्रस्तावो योनौ प्रत्नꣳसधस्थायां यजिसंघातवत्, पूर्वार्कपुष्यरयिष्ठयोः स्तौभिकं पर्वानुपादꣳ सामान्ते सर्वाणि आर्चिकमकृष्टꣳसर्वत्राऽयोनौ, वैधृते ष्ठे नौ थे रे च द्वितीयम्, वाम्रे चायोनौ, छिद्रे ऽभिसोमाद्यायांनीचंध्यभ्यासे ज्ञीयक्षु विशीयांस्यायाꣳस्या-

---

गूर्द्द उत्तरयोर्होतायक्षाम् । गूर्द्द उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्होतायक्षां संघातमापद्यते यक्षादयासी *ऋतुष्वाज्ञीयवत्तौरेप्रस्तावोयोनौ* ऋतुष्ठायज्ञायज्ञीये यद्रूपः प्रस्तावः तौरश्रवसेऽपि तद्रूपः प्रस्तावो भवति योनौ तु प्रकृतिरापद्यते विकाराविवक्षया । *प्रत्नꣳसधस्थायां यजिसङ्घातवत्* । प्रत्नꣳसधस्थायां तौरश्रवसे प्रस्तावे यजिसङ्घातवत् प्रस्तावो भवति । *पूर्वार्कपुष्यरयिष्ठयोःस्तौभिकं पर्वानुपादम्* । पूर्वार्कपुष्ये रयिष्ठे च स्तौभिकमेव पर्वानुपादं भवति । संपादमनुगतं भवति । *सामान्ते सर्वाणि* । स्तौभिकानि पर्वाणि सर्वाणि भवन्ति । यथा—परीतोषिञ्चतापवस्त्रादिषु । *आर्चिकमकृष्टꣳसर्वत्रायोनौ* पूर्वार्कपुष्यरयिष्ठयोरार्चिकमक्षरं अकृष्टं भवति सर्वत्रायोनौ । योनावेव कर्षणं भवति नान्यत्र *वैधृते ष्ठे नो थे रे च द्वितीयम्* *वैधृते वासिष्ठे योनौ उद्गीथे प्रतिहारे च द्वितीयमक्षरं दृद्धं भवति । एषप्रक्रोशे ऊहगीतौ न भवतीत्यर्थः । अभिप्रियाण्यां । *वाम्रे चायोनौ* । वाम्रे च उद्गीथाद्वितीयं वर्द्धते । अभीषुवोरयीणामित्येवमादिषु । अयोनौ योनौ तु प्रतिषेधः ॥ *छिद्रेऽभिसोमाद्यायां नीचं ध्यभ्यासे* । अच्छिद्रे अभिसोमाद्यायां धीसेतदक्षरं नीचं भवति अक्षरसंघातविषये धीशब्दो नीचो भवति न पूर्वस्मिन्प्रथमे । *ज्ञीयक्षु विशीयान्स्यायाꣳस्या-

मान्माभयोरेकत्वान्माभासं पूर्यते, द्विस्वरे विराम- मेके ण्वबृहति च शतान्माभयोः अञ्जोरूपध्यमाया- मुस्थमाउवायां विरामम्, डिनतृतीयायाऽस्तोवेऽभ्या- साभविमेके रं घोषे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्ध- त्वाद्, बृहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त- वद्, ददद्राणतृतीयायां च रक्षाशतासूण्वे, पतिः

मान्माभयोरेकत्वान्माभामासंपूर्यते* । यज्ञायज्ञीयर्क्षु विशो- विशीयस्तोत्रीयायां स्यामान्माभयोरेकत्वान्माभा सम्पूर्यते ॥ *द्विस्वरे विराममेके* । तस्या एव माभाया चतुर्थे स्वरे एके आ- चार्या विरामं मन्यन्ते *ण्वबृहति च शतान्माभयोः* । ज्ञीयर्क्षु कण्वबृहति अन्त्यायां शतान्माभयोरेकत्वं ज्ञत्वात् मात्रा संपूर्यते । द्विस्वरे च विराममेके आचार्या मन्यन्ते । *अञ्जोरूपध्यमायामु- स्थमाउवायां विरामम्* । अञ्जोरूपमध्यमायां उस्थमक्षरम् आउ- वायां परभूतायां विरामं(सन्धीयत)भवतीत्यर्थः । *डिनतृतीयायाऽ- स्तावेऽभ्यासाभावमेके* । शैखण्डिनतृतीयायां प्रस्तावे अभ्यासे प्रत्यये आभावमेके आचार्या मन्यन्ते *रंघोषे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्धत्वात्* रेफापत्तिर्वा विसर्जनीयस्य भवति घोषे प्र- त्यये । कस्मादाम्नायसिद्धत्वात् । तथैव हि आम्नानं कृतमूहगा- ने । *बृहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्तवत्* । क्रौञ्चे तंवोतिमत्यायां तृतीये पादे तृतीयोच्चं पूर्वमभीवर्त्तवद्भवति । नौ चतुर्थमन्द्रेऽयक्षपिर्वभवन्ति । *ददद्राणातृतीयायां च रक्षाशतासूण्वे* विधुं ददद्राणातृतीयायां च अग्नेरक्षा शतासूण्वे यथा तद्वत्प्रत्येत- व्याः । आद्यस्याक्षरस्य लोपार्थं वचनम् । अन्ये पुनरिहाप्येक इति अधिकारमनुसारयन्ति चशब्दात् । तेषां पक्षेणसनातृती-

कवीषुचान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे कृष्टवृद्धयोर्मध्ये वीतं लुप्यते, कीर्त्यर्यशः संसर्पे पुवांत्येयतिः शब्दौ नीचौ, अरोचयत्सर्वत्र असूर्यं, श्यैतै, हुम्मा, ज्ञियवत्क्षारादिश्च गौशृङ्गे संजया भी· शववैयश्वसाध्रादिषु लक्षणसिद्धत्वाद् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति, नमसा लेयवच्छ्रायन्तीये, मराये हाउ-

---

यादिना एव भवति। *पतिः कवीषु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे* । पतिः कवीषु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वासु तृतीयपादवर्जम्। *कृष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते* । सर्वमेतद्द्राणवतीषु। *कीर्त्यर्यशःसंसर्पेषु वान्त्येव्ययतिः शब्दौ नीचौ* कीर्त्यर्यशःसंसर्पेषु प्रस्तावान्त्येवर्णान्तिस्थोवर्णोनीचो भवति। इन्द्रमिद्देवतातये आयन्तःपुनानादिषु *अरोचयत् सर्वत्र*। इन्द्रः सूर्यमरोचयदिति सर्वत्र नीचीभावः। त्वमिन्द्रयशा असीत्यत्र *असूर्यम्*। अकारः प्रतिषेधार्थः। अन्तस्थोऽपि न नीचो भवति। आयन्त इव सूर्यम्। *श्यैतेहुम्माज्ञीयवत्*। श्यैते हुंमायज्ञायज्ञीयवत् भवति। कर्षणस्य निवृत्त्यर्थं वचनं। *क्षारादिश्च गौशृङ्गे* । गोशृङ्गे क्षारादिर्यज्ञायज्ञीयवत् प्रस्तावान्ते। *सञ्जयाभीशववैयश्वसाध्रादिषु लक्षणसिद्धत्वाद् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति* । सञ्जयाभीशववैयश्वसाध्रादिषु बृहल्लक्षणसिद्धत्वात् द्रव्यान्तरे ऊहगीतावेकं पर्व भवति। कथं सा सिद्धिरिति चेत्। आह त्वापिणीयांस्वयंतत्मकृतंमथमोच्चात्संहन्यतइत्यत्र त्वं वृत्राणीतिग्रहणात्। तथा अत्रैव उत्तमगीते वर्द्धत इत्यत्र, तथा देनीचानामित्यत्र पोतीयसीतिग्रहणात्। *नमसा लेयवच्छ्रायन्तीये*। अच्छानः श्रायन्तीये

वान्तः कृष्टो वैराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधो, वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने ॥ ८ ॥

अग्ने स्त्रिणिधन उष्णायां द्वितीयपादे द्वितीयं वृत्प्र-मान्गोवत्यां चानीकपायामाद्यं, नुष्मि च शोके प्रस्वरे, था उत्तरे दंष्ट्रे, सोशब्दे दासे, दुक्थेऽभिगीतक्रमयोर-हर्यं मेधे हायिस्तोभातृतीयमयोनौ, कावे गीथषष्ठ

अच्छायज्ञासोनमसेतिकालेयवदुच्चं नीचीभवति । *मराये हा-उवान्तः कृष्टः* । मराये हाउवान्तमक्षरं संकृष्टं भवति ऊहगीतौ । *वैराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधः* । महावैराजे च अयोनौ विनतपर्वणः प्रतिषेधः । *वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने* वैरूपे तु देवतापदं देवतापदमेव निधनक्रमो भवति ऊहगीतौ ॥

(१)इति नवमस्याष्टमी कण्डिका ॥

अग्नेस्त्रिणिधन उष्णायां द्वितीयपादे द्वितीयं वृत्प्र। अग्नेस्त्रि-णिधने सोमउष्णायां द्वितीये पादे द्वितीयमक्षरं वृद्धं भवति प्रथमा-यां स्तोत्रीयायां । *मान्गोवत्यां चानीकपायामाद्यं* मान्गोशब्द-वत्यां चानीकपायां आद्यमक्षरं वर्द्धते । सोमनुष्णात्रिणिधने द्विती-यायाम् । *नुष्मि च शोके प्रस्वरे* नुःशब्देपि शब्दे च प्रथमे स्वरे ऽवस्थितो वर्द्धते त्रैशोके । जजनूः । अपाइ *था उत्तरे दंष्ट्रे* उत्तरे दंष्ट्रे थाशब्दो वर्द्धते । *सोशब्दो दासे* । सोशब्दो रात्रिदासे वर्द्धते । अयन्त इन्द्रसोइ *दुक्थे-ऽभिगीतक्रमयोः* । बार्हदुक्थेऽच्छअभिगीतप्रत्युक्रमयोः परमक्षरंव-र्द्धते । *अहर्य* । अकारः प्रतिषेधार्थः । बार्हदुक्थेवृद्धिप्राप्तस्य अपवादः हर्यशब्दस्य । *मेधे हाइस्तोभातृतीयमयोनौ* । ना-

(१) उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये पञ्चमस्याष्टमीकण्डि-केतिपाठः पुस्तकान्तरे ।

सर्वत्र अञ्ज प्रपञ्चमं, प्रोअयास्याऽसप्तमं, त्वांदूतोदप-
सयाश्च, वैराजे प्रसशब्दावबृद्धैराजे प्रसशब्दाववृत् ॥९॥

इति नवमः प्रपाठकः ॥

नकारश्च भवति सन्ध्यगीतः कुवित्सुनायां बोधीये, इहवद्दैवोदासे चोत्तमायामप्रथमः, स्वासु साहीये चो-

मोंधे हाईस्तोभात्परस्तात् तृतीयमक्षरं वर्द्धते योनिवर्जम् । *कावे गीथषष्ठंसर्वत्र* । कावे उद्गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र । *अंजमपञ्चमं* अञ्जतायाम् । कावे उद्गीथपञ्चममक्षरं वर्द्धते प्रथमायाम् । *प्रोअयास्याऽसप्तमम् *प्रो अयास्यां कावे सप्तममक्षरं प्रवर्द्धते प्रथमायाम् । *त्वांदूतोदप्तयोश्च* । दूतमग्ने उदप्तमिति च एतयोः कावे उद्गीथसप्तममक्षरं वर्द्धते । *वैराजे-प्रसशब्दाववृद्धै राजे प्रसशब्दाववृत्* । महावैराजे प्रशब्दसशब्दौ अवृद्धौ भवतः । सत्वामिन्द्रमभूत्र । स इमाब्रह्मास ।

(१)इति नवमस्य नवमी कण्डिका ॥

नवमः प्रपाठकः समाप्तः ।

नकारश्च भवति सन्ध्यगीतः कुवित्सुनायां बोधीये । जराबोधीये कुवित्सुनायामुद्गीथविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति पदगीतो भवति । विरते पदगीतप्राप्तौ सन्ध्यगीतत्वमुच्यते(२) । उरु ३ कु २३ दू ३२ रु ३ णः । *इहवद्दैवोदासे चोत्तमायाम-प्रथमः* रात्रिर्दैवोदासे च उत्तमायां स्तोत्रीयायां नशब्द(३)द्वित्वेऽपि

(१) इति पुष्पभाष्ये नवमी कण्डिका पञ्चमः प्रपाठक इति पाठः पुस्तकान्तरे ।

(२) उरू ३ कु ३ दूरू ३ ण इतियाठः पु० ।

(३) तरान्दद्विलेइतिपाठः ।

स्तमायाम्, अभिसोमाध्यास्यायाः सर्वत्र, योनौ द्वीडे धर्ताद्यक्षरं पर्व दीचोद्धातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकपर्वत्वाच्च प्रथमस्वरे प्रत्यये कृष्यते अभिप्रि ऽयक्षराणिसर्वासु, न द्वितीयचतुर्थे पादे, मराये ऽभ्यासएकाक्षरस्त्रिरुक्तपादान्ते सर्वत्र, अपुरोनः, पादमध्ये च हिशब्दस्याऽभ्यासः प्रेद्धायामग्रे दीदिहि ॥ १० ॥

सति द्वितीय एव नशब्दः सन्ध्यगीतो भवति । मणपात्कुण्डपायियाः । *स्वासु साहीये चोत्तमायां *स्वासु सत्रासाहीये च उत्तमायां प्रस्तावविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति अधिकारात् । शिक्षा३णइन्द्रराय आ । *अभिसोमाध्यास्यायां सर्वत्र* । अभिसोमाध्यास्ये महिन्नानायां सर्वसामसुनकारः सन्ध्यगीतो भवति । विकारात् । शिक्षा बार्हदुक्थादिषु णोहर्यतो । ३३ । *योनौद्वीडेधर्ता द्यक्षरं पर्वदीचोद्धातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकपरत्वाच्चप्रथमस्वरप्रत्यये कृष्यते* । योनौ द्वीडेधर्ताद्यक्षरं ऊनंचन ऊहगीतावधिकं पर्वत्वाच्चान्तः प्रथमस्वराप्रत्यये दीशब्दः कृष्यते । सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया । धर्तादी ३३ । *अभिप्रि ऽयक्षराणि सर्वासु* । अभिप्रियायां द्वीडे अक्षराणि सर्वासु स्तोत्रीयासुभवन्ति । *न द्वितीयचतुर्थे पादे* ऽयक्षराणि पर्वाणि भवंतीति यदुक्तं तस्यापवादः । किमविशेषेण अत्र आह—न द्वितीयचतुर्थेपादे । *मरायेऽभ्यास एकाक्षरस्त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र* मराये साम्नि अभ्यास एकाक्षरः सर्वत्र त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र भवति । सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया ॥ ण्यो ण्यो ण्योः । *अपुरोनः पादमध्ये च हिशब्दस्याभ्यासः *प्रद्धायामग्रे दीदिहि* । अत्रैव

(४) णोर्ध्यतो ३ पाठः ।

(५) अभिमीत्यधिकः पाठः ।

गूर्द्वेवृद्धऔभवत्यकारोऽग्निप्रत्यये वाऽऽदौ हिशब्दः, सौभरामहीयवकौल्मानां दासे च,कावपर्णकूलीयानामो भवति, साहीये च भिशब्दो ऽनुत्कावे नाध्वतवत्यपर्णे बोधीये च वाचि सर्वमोभवत्य नुस्थमोवापरायांत्वोभ-पादगध्ये च हिशब्दस्याभ्यासो वचनात् । मेद्धायामग्ने दीदिहीति । (अंतस्मिन् हिशब्दः ।)

इति दशमस्य प्रथमी कण्डिका ।

गूर्द्वेवृद्धऔभवत्यकारोऽग्निप्रत्यये वादौ गूर्द्वेवृद्धः अकारः औभवति अग्निप्रत्यये प्रस्तावादौ । *हिशब्दः सौभरामहीयवकौल्मानां दासेच* हिशब्द औभवति एवाह्यपीति तृचे-प्रथमायां सौभरामहीयवयोः । कौल्मलवर्हिषि च स्वासु । रात्रि-दैवोदासे च हिशब्दऔभवति।*कावपर्णकूलीयानामो भवति* । कावेऐडसौपर्णयोः प्रस्तावे रोहितकूलीयेउपद्रवे । कुतः अनुषङ्गो-भवति । वाचिसर्वमाभवति तेन एतेष्वपि वाचि प्रत्ययभूतायां औभा-वः। तस्मादाद्ययोः (थमोसोभासात्रिपश्चित इति रोहितकूलीयोत्तर-योः)प्रस्तावे इतरत्रोपद्रव इति सिद्धम्।*साहीयेच भिशब्दः*। सत्रा-साहीये च(त्रसुत्रुतायां)उपद्रवायां भिशब्दऔभवति । *अनुत्का-वे* अकारः प्रतिषेधार्थः । कात्रउदयममित्यत्र उच्छब्दोभावप्रति-षेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तस्य *नाध्वतवत्यपर्णे *ऐडसौपर्णे अध्वर्यो-अद्रिभिरित्यत्र योशब्दस्य प्रकृतस्यैव औभावप्रतिषेधः । तवत्य-इत्यत्रापित्यशब्दस्य औभावप्रतिषेधः । मध्यमपत्रायाचामिति-यकारः प्राप्नोति तत्प्रतिषेधार्थं वचनम । *बोधीये च* जराबो-धीये च वाक्यान्त्ये औभवति*वाचिसर्वमोभवति *गूर्द्वे-वृद्धऔभवत्यत आरभ्यऔभाव उक्तः । कस्मिन्प्रत्यये औभा-वोभवतीत्याह। वाचिप्रत्यये सर्वेषामेतेषां औभवति नान्येष्वेति ।

वत्यऽनातृतीयं क्रुष्टम प्रत्युक्रान्तमाचतुर्थक्रुष्टन्तुपादान्ते मन्द्रक्रुष्टश्चामन्द्रक्रुष्टश्च वृधेव्यंजानानां॰ सनित्य इत्ये-

सर्वशब्द अधिकारव्यतिरेकार्थः अन्यत्रापि सर्वत्र वाचिप्रत्ययेओ-भावोभवतीत्यर्थः। यथा श्रौतकक्षाणभगौरीवितामीवर्त्तवात्सगूर्दा-दिषु। *अनुस्थम्* अकारः प्रतिषेधार्थः उत्स्थस्यवाक्प्रत्ययस्या-पि ओभावप्रतिषेधः यथा स्वासु स्वारसौपर्णे सिमूर्यमित्यत्र उ-स्थग्रहणेनउकारऊकारौ गृह्येते। *ओवापरायां त्वोभवति* ओवापरायां तु वाचि उस्थमप्योभवति। यथा जागृरित्यत्र गौ-शृङ्गे। रथिरासः सुवां। तथा हारायणेप्रसोमदेववीतय इ-त्याद्यायां। अच्छाकोशंमधोवा ३। तथा कौल्मलबर्हिषेपरी-तोष्युत्तरायां श्रीणं तोगोभिरोवारि *अनातृतीयं क्रुष्टं* अकारः प्रतिषेधार्थः वाचिसर्वमोभवतीत्यस्योत्सर्गस्यायमपवादः। आतृतीयक्रुष्टं तु वाक्तृतीयमपि न ओभवति। यथा-ऽऽग्नेयवृहदाग्नेयस्वारसौपर्णेषु प्रतिहारे *अप्रत्युक्रान्तम्* अकारः प्रतिषेधे इह प्राक्प्रत्ययस्यैक पूर्वपदापवादः। यत् प्रत्युक्रान्तं वाक् प्रत्ययं तस्य ओभावप्रतिषेधः। यथा अच्छि-द्रांजोरूपसन्तनिषु *आचतुर्थक्रुष्टं तु पादान्ते* इह वाचि-सर्वमोभवतीत्यत्राविशेषोदाहरणात् ग्रहणात्। आक्रुष्टचतुर्थं तु यदि पदान्ते भवति ततः सर्वमोभवति। ओभावा-धिकारोऽनुवर्त्तते उदाहरणं वृहतीज्याद्यासु श्रुधीहवायां च। सर्वासु वारवन्तीये *मन्द्रक्रुष्टं चामन्द्रक्रुष्टं च* ओभवति। आमन्द्रक्रुष्टं च सर्वत्र। यथा दायोदादीनि। मन्द्रक्रुष्टे वार्त्तोहा-दीनि अमन्द्रक्रुष्टे *वृधेव्यंजनानां॰ सनित्यइत्येभ्यः परो-भ्यासश्चदैव्ये* एदुमधोस्तृतीयायां न्यशब्दे आकारोऽभ्या-सः। एनातृतीयायां नाशब्दे अकारोभ्यासः। अग्निनरायाम-

भ्यः परोभ्यासश्चदैव्य और्णायववयोरो भवति यकारे सानौशब्दश्च सर्वत्राकारे बोधीयानिधने च घोषे ॥ २ ॥

त्रीक्रौंचप्रमशात्त्यसंजयभरक्रंदाभिकार्णश्रवश्यैता-कूप विशोविभीशककुभस्वारपर्णश्वादिष्वायास्य द्विनिकाण्वकार्तयवश्यावाश्वयश्वेषुचज्ञेया मध्यसम-न्वितानानिधनश्हीष्येषुयासामसु ॥ ३ ॥

न्त्यशब्दे यकाराभ्यासः तेषामभ्यासानामोभवति । तदेतत्पुनरुक्तं, दैव्यआकाशकारयकारारभ्यासएना तवोऽग्निमितिनिधने च नि-त्यमात्वमितिसिद्धत्वात् *अर्णायवयोरोभवतियकारे* अर्णायव-योस्त्वोभवति यकारे प्रत्यये । इदमपि च पुनरुक्तमेव *सानौ-शब्दश्च सर्वत्राकारे । *सानौशब्दश्च सर्वत्र ओभवति अकारे प्रत्यये । नौशब्दश्च सर्वत्राकारेओभवतीति सिद्धमेतत् । तस्मा-दिदमपि पुनरुक्तमेव । उदाहरणं वृषापवित्रेअधिसानोअव्ये *बोधीयेनिधने च घोषे* बोधीयानिधानेषु च घोषे प्रत्यये च तुंडा शब्दः घोष एव विशेषणं नोपपद्यत इति चेत् । आह । दर्शनार्थमेतदुच्यते । घोषप्रत्यये ओभवतीति । यथा अभिघोषे-प्रजयज्य इति । अथवा विप्रतिपत्तेर्नियमार्थं । घोष एव प्रत्य-ये ओभवतीति नघोष इति । कथं विप्रतिपत्तिरिति । उच्यते । ऊर्द्धं व्यंजनादिशार्टिविश्लिष्टमुपेयुरित्येवमारभ्यते ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य द्वितीया कण्डिका ।

त्रीक्रौंचप्रमशात्त्यसंजयभरक्रंदाभिकार्णश्रव श्यैताकूपवि-शोविभीशककुभस्वापर्णश्वादिष्वयायास्य द्विनिधनकाण्वकार्त्तय-यवश्यावाश्वेषु च ज्ञेया मध्यसमन्वितानानिधनंहीष्येषुयासामसु एषुसामसु याहीषी सामध्येसामनिधनंभवति । ततः किं । उ-

इयैनेतृतीयादिन्याऔहोवायाः परं तृतीयं नीचं नतदिग्रांत्ययो र्बृहतिचद्रासाद्वितीयेक्रंसर्वत्रा दर्शभ्य-मच प्रथमतृतीयइदयथंयीसूचा कूस्तावतृतीयंनीचमा-च्यते । तालव्यमाइ आयिमाप्तस्यनिधनेहीपीस्थामितिनिषिद्धस्य प्रतिप्रसवार्थम् ।

इति उपाध्यायजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य तृतीया कण्डिका ।

इयैते तृतीयादिन्याअहोवायाः परं तृतीयं नीचं इयैतेतृ-तीयादिन्या अहोवायाः परं यत्पर्व तत्र तृतीयमक्षरं नीचं भव-ति । द्वितीये स्वरे भवतीत्यर्थः । तृतीयादिन्या इति विशेषणं मन्द्रस्वरादौ होवाङ्निधनार्दुविधत इत्यतोविशिष्यते । तृतीया-दिन्या इति । *न तदिग्रान्त्ययोः* पूर्वलक्षणप्राप्तस्यापवादः । तदिदाइयैते प्रथमान्त्ययोः स्तोत्रीययोः द्वितीयस्याक्षरस्य नीची-भावो न तृतीयस्य *बृहति च द्रासाद्वितीये कंसर्वत्र* बृह-ति च द्रासात्पर्वणः पुरस्ताद्द्वितीये स्वरे एकाक्षरं सर्वत्र भव-ति । कतमस्य द्वितीयस्वरापत्तिरिति । द्वितीयस्येति ब्रूमः । कु-तः । नतदिग्रान्त्ययोरितिद्वितीयाधिकारात् । *अदर्शभ्यमच* । सोमाः पवन्तायां बृहति उत्तरयोः स्तोत्रीययोरपवादः तृ-तीयं नीचं भवतीत्यर्थः । सूरासोनदर्श इपमस्मभ्यमच । *प्रथ मतृतीयइदपयसीसूच इदयथंयीसूचेतिपाठः *द्रासात्परस्यैव पर्व-णः अयं विशेष उच्यते । प्रथमस्वरातृतीयस्वरे भवति । प्रथमस्व-रस्य तृतीयस्वरापत्तिर्भवतीत्यर्थः । एकाक्षराण्युदाहरणानि । इकारः मत्स्यबृहति प्रथमायां । वृपातेयष्ण इति इकारः । किमि-तेविष्णवित्ति प्रथमायां अस्मदुपग्रहएनत् । पदेदकारः । अत्रैव द्वितीयायां तव्याहयं यशब्दः । अत्रैव तृतीयायां गिरोमे यूयं

द्यामायाद्यं ध्यमायां तमसेचांधाद्वितीयेनक ँसर्वत्रायो-
नौ प्रथमेदे स्तोभेचोत्तरेवकार ओ भवत्यत्वे हिंष्ठियगव-
वसितेषु सचपवृत्त्सर्वत्रांत्यमयोनौ वसुचाद्वितीया दसु
तिथेचतृतीयेप्रथमंयोनौ जयेचस्तावांत्यमयोनौ ॥ ४ ॥

यंकारः । सहस्रधारायां सोमस्य तीरायीयीकारः । सूकारः सदुद्र-
वायां बृहत्येव सुशर्मांतसु *आकूस्तावच तृतीयंनीचमाद्यायां*
आकूपारआद्यायां स्तोत्रीयायां तृतीयमक्षरं नीचं भवति *आद्यंध्य-
मायां *मध्यमायां स्तोत्रीयायां आकूपारे प्रस्तावाद्यस्य नीचीभा-
वः *तमसेचान्धाद्वितीयेनेकं सर्वत्राऽयोनौप्रथमेदे* सहोदैर्घंतम-
से धात्पर्वणः परस्तात् आन्धात्परस्तादित्यर्थः। द्वितीयस्वरे अने-
कमक्षरं सर्वत्र भवति प्रथमेपादे अयोनौ योनिवर्जमित्यर्थः । अने-
काक्षराभावात् यस्तेबोधीये श्रुधीहवायां सर्वासुएवमादीन्युदाह-
रणानि । *स्तोभेचोत्तरेवकारओभवति अत्वे उत्तरे च *स-स्तो-
भेचकार ओभवति । किं सर्वत्र ! न, अत्वे । किमुक्तंभवति । यस्य
वर्णस्य आत्वं रूपं तस्मिन्नवमान्तेवर्णेप्रत्ययभूत इत्यर्थः। यथानर्द-
वायां वशब्दस्योत्वं भवति *हिंष्ठीयगवसितेषु सचपवृत्तसर्वत्रा-
त्रान्त्यमयोनौ *यद्वाहिंष्ठीये पूर्वे अपगव अनुष्टुभासितेषुयथासं-
ख्येनसप्तमचतुर्थपञ्चमेषुपर्वसुचान्त्यमक्षरं वृद्धंभवति । यथाहिंष्ठी-
यसप्तमेपर्वन्यन्तस्थाक्षरस्य वृद्धिः एवमेवपरयोः *वसुचाद्वितीयात्*
त्रैककुभेद्वितीयात्स्वरात्परः वशब्दो वर्द्धतौ । वासुमतीश्या ।
असु अत्रवसु शब्दोनवर्द्धते *तिथेच तृतीयेप्रथमयोनौ *दैवा
तिथे च तृतीये पादे थममक्षरं वर्द्धतेयोनौ *जयेचस्तावान्त्याम-
मयोनौ*असजयेच प्रस्तावान्त्यमक्षरं वर्द्धत अयोनौ ।

इति उपाध्यायाजातशत्रु कृते पुष्पभाष्येदशमस्य
चतुर्थीकण्डिका ।

क्रौंचेदेचमात्प्रथमोच्चम सूरासो येचतृतीयाद्रेष्णा- त्तृतीयं नप्रसो श्रवसआयिंद्राताज्जेनिलोप उतद्विषाया- श्चाद्यश्रवाॅंयाश्च सेधेतुप्रत्नंपीयूषाद्यायाॅंसत्राद्यस्यलो-

क्रौञ्चेदेचमात्प्रथमोच्चम् आष्टमिकेक्रौंचे पादे पञ्चमादक्ष- रात्परस्तात्प्रथममुच्चम्भवति । प्रथमतृतीयेषु पादेषु षष्ठमक्षर- मुच्चं भवतीत्यर्थः *असूरासः *अकारः प्रतिषेधार्थः । सूरासोनदर्शतासः इत्यत्र सप्तममक्षरमुच्चँभवति *येचतृतीयाद्रे- ष्णात् तृतीयं *जरावोधीये तृतीयात्पर्व्वणः परस्ताच्चतुर्थे पर्व्वणि- तृतीयमक्षरमुच्चं भवति *नप्रसो* प्रसोमयाहीत्यत्र बोधीये चतुर्थे पर्व्वणि तृतीयस्योच्चभावप्रतिषेधः अत्र तु द्वितीयमक्षरं भवति *श्रवस आइन्द्राताज्जनिलोपः *नौरश्रवसे योनौ तृतीये पादे च- त्वारि पर्वाणि आइन्द्रात्ताजनित उताद्विषाशवाच आ २ समा २ कथुमा २ घा २ वान् २ पुस २ तत्र ऊहगीतौ आइन्द्रान्तात्पर्व्व- णः परस्ताज्जनिलोपोभवति सखायोदीयत्रतृतीये पाद परो २ दू- मास्या इदा २ ता २ विस २ ता २ त्रीणिपर्वाणि भवन्तीत्य- र्थः। *उताद्विषायाश्चाद्यं* धयात्वा उताद्विषातस्याआद्यमक्षरं लुप्यते अक्षराभवतीत्यर्थः। *श्रवायाश्च* अद्यमक्षरं लुप्यते। ता इसू २ ताः २। यत्र चत्वारिं पर्वाण्यभिधीयन्ततेषां कथमिति ? ऊहगाने योनिवत्स्वरास्तोभाभ्यासविरामा इति योनिवदेव चत्वारि पर्वा- णि प्राप्नुवन्तिअल्पाक्षराणि भवन्ति। कनीयास्यादिनोलोप इति वचनात्। *सेधे तुप्रत्नंपीयूषाद्यायाॅं सत्राद्यस्यलोपः* उत्सेधे तु प्रत्नपीयूषायां सत्राहणमित्याद्यसाम्नि यः संघातस्तस्य संघात- स्याद्यं यदक्षरं तल्लुप्यते *कृतिनि तृतीये दे सर्वत्र रम्यते *सं- कृतिनि ऊहगीतौ बृहतीषु गीयमानस्य तृतीये पादे विरामोभव- ति। *नुष्टुप्द्वितीये व*। अनुष्टुभि गीयमानस्य संकृतिनि

पःकृतिनितृतीयेदेमर्वत्ररम्यते नुष्टप्द्वितीयेच-षभेच प्राक्चतुर्णेष्वयोनावोमितिचनीचः इत्रेतृतीयेपतृषद्वर-एकर्चेद्वे दसंज्ञीयेहाराद्योनिव दविशोत्तमायाःसोमा-

---

द्वितीये पादे विरामोभवति *षभेच* शाक्क रर्षभे च अनुष्टु-भि गीयमाने द्वितीये पादे विरामोभवति । पवस्व वाजेत्यत्र पा-दस्यानुष्टुप्सु द्वितीयं पादं द्वैधं व्यूहेदित्येतदुक्तं भवति *प्राक्-चतुर्षेष्वय योनावोमिति चनीचः* प्रागुक्तं द्वितीये पादे तृतीये पादे तृतीये रम्यत इति । स विरामः कथं भवति । आह प्राक्-चतुर्थवर्णेषु स विरामो भवति द्वादशाक्षरे । अष्टाक्षरे वा ओगि-ति । एतच्च प्राक्चतुर्षुवर्णेषु भवति पादत्वादेतयोः साम्नोः योइत्वसम्पादनार्थमिदमारभ्येते । अयोनवे तदेव योनौ तु प-श्च दैस्वादोरित्थेति । अथवा प्राक्चतुर्णेष्वोमिति एवमन्तंसूत्रं । प्राक्चतुर्षु निधनेषु शंयोः हविः सुवः ज्योतिरिति । एतेषुप्रागो-कारोभवति। विनीचः।एवं पाठः । वाचिमत्यये अमित्येतत् नीचं भवति *नीचःश्च तृतीयेषनृषद्वरं *अयोनावित्यधिकारः।वैपश्चाये निवन्तं तृतीये पादे तृतीयमक्षरं नीचं भवति । षष्ठमपरं च षद्य-रोते च नीचंभवतः । षष्ठसप्तमम् इत्यर्थः । *एकर्चेद्वे *एकर्चे-वैयश्वेपुनानायां तृतीये पादे त्रयाणामुद्दिष्टानां तृतीये षष्ठमम-प्रमानां पूर्वे नीचेभवतः । तृतीये षष्ठे इत्यर्थः । *दसंज्ञीयेहाराद्यो-निवत्* वैच्छन्दसे यज्ञायज्ञीये आद्ययोः प्रतिहारात्परं यत्पर्व तद्योतिवद्भवति । अष्टाक्षरं भवतीत्यर्थः । सिद्धारंभौविशेषविवक्ष-या *अविशोत्तमायाः सोमाद्ययोश्च* विशोत्तमायां यज्ञायज्ञीये सोमःपवतेजनितायां ज्ञीये आद्ययोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारात्पर-स्य पर्वेयोनिवद्भावप्रतिषेधः *अग्नेये जास्वरं बृहत् बृहदा-ग्नेये जास्वरस्य वृद्धिः सिद्धोपन्यासोविशेषार्थः। *नविछंदःसु*

यथोश्चाग्नेयेजास्वरंवृत्नाविंछदःसु प्रहू-यसायाश्चत्र्यक्षर-
मवृ द्वादिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चं सर्वत्रा ऽस्तावहारयोरव-

वृहदाग्नेये जास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । अग्निनरायां । आग्न-
स्यजास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रहूयसायाश्चत्र्यक्षरमवृत् *त-
स्मिन्नेव वछंदसे वृहदाग्नेय प्राहुयसाआद्यं । त्र्यक्षरं अवृद्धं भवति
अग्निनरायामेव । आदिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चं सर्वत्र* पादादिः
संतनि गायत्रपार्श्वयोः सर्वत्र सर्वर्क्षु यथर्चं भवति* अस्तावहार-
योरवश्येहिस्तोमसुमराममरा जीचारे* अकारः प्रतिषेधार्थः ।
पदादेर्वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु यथर्चाभावः । उदाहरणानि । अव-
श्येहि स्तोमं सुमाराः प्रामराशजी । एकाक्षराण्युदाहरणानि ।
यथा संक्षेपेन अकारादीन्युदाहरिष्यामः । अकारः अभिसोमायां
प्रस्तावे संतनिति गायत्रपार्श्वयोः इयोन्द्रामतृतायां च संतनि नि
अस्मात् प्रतिहारे विकारः । वयश्हाउ श्येतोहाउ । हिन्वेहाउस्तोतृहा-
उ । मन्स्याहाउसुत्वाहाउ । सन्तानिनिगात्रपार्श्वे प्रस्तावे प्रस्म-
रासः । राजादेवः । प्रतिहारे प्रहिन्वानः । प्रतिहारेएव । प्रधो-
नामक्षरथेनपादमिति च । एतानि गायत्रपार्श्वे प्रतिहारे जीराः
संतानीति प्रतिहारे । *प्रेचकारांतक्रांतमयोनौ* शाक्वरर्षभे च
अकारांतं यत्प्रत्युत्क्रान्तं भवति । योनिव । उदाहरणानिर्जे ।
थापवएवाएथा२ पाएर्थाएवाएश्वा२ एवाएमानाएमहाएत्वना ३ ।
उदूहः सर्वत्र *त्र्यक्षतरमुच्चमुच्चमुइहइसनेन लक्षणेन । येषु
सामसु उदाहःप्राप्नोति तेषु उदूहः सर्वत्र कार्य इति सिद्धोप-
न्यासः विशेषविवक्षया *अमीढे* । पौरुमीढेत्वमंगादिषु उ-
दूहा न भवति । च प्राकतुर्णोष्वेतस्मिन्सूत्रे द्वितीयेपि वर्ण-
नअनेनाभ्युपायेन स्तोभानुसंहारएवोपदिश्यते । प्राकतुर्षु निध-
नेषु ॐमितिस्तोभः निधने प्रत्ययभूते कर्त्तव्य इत्यर्थः *गाते-

स्येहिस्तोमसुमराप्रमराजीचरे भेचाकारांतक्रांतमयेोना वुदूहः सर्वत्रा मांदे गतेश्च कनीयस्यत्वमोकारस्य कृतलेयेत्वं पदगतिस्त्वासिद्धत्वात् ॥ ५ ॥

श्रुध्येस्तावेतुरीयेष्यतेसर्वत्र संवत्सायांतु तृतीये गोमन्नश्च मरुतामिन्द्राँस्वासूत्तमायां धसेचतुर्थ्यांयो-

---

श्वकनीयश्च स्यत्वं* इंद्रायेन्द्रायां क्रौंच उगतेः अत्वं भवति । किमविशेषेण । न । कनीयसि वर्णे प्रत्ययभूते । अकारस्य प्रत्ययभूते कथमोकारस्य कनीयस्त्वमिति । उच्यते । संध्याक्षराक्षिवर्णास्त्रिकालोभवतीतिवचनात् *ओकारस्यकृतलेयेत्वं* ओकारस्य हाविष्कृाकालययेयोः अत्वं भवति । त्वं सुष्वाणोहाविष्कृते । तुभ्येत्सोविप्रासोकालेये *पदगतिस्त्वासिद्धत्वात्* तुशब्दः पक्षव्यावृत्तये । यदुक्तं कृतलेयेअत्वमिति, तत् कस्मात् । असिद्धत्वात् । किमुक्तंभवति । उच्यते । अत्वमध्येऽग्रहणादिसर्थः । तस्मात्पदगीतमेव नात्वमिति ।

इति अजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य पञ्चमी काण्डिका ॥

श्रुध्येस्तावे तुरीये ष्यते सर्वत्र श्रुध्येप्रस्तावे चतुर्थमक्षरं कृष्यते सर्वत्र सर्वेषु *संवत्सायान्तु तृतीये* संवत्सायान्तु श्रुध्येतृतीये अक्षरे कर्षणं भवति प्रस्ताव एव. *गोमन्नश्च* गोमनायां च श्रुध्ये प्रस्तावे तृतीयमक्षरं कृष्यते । उत्सर्गाच्चतुर्थस्य कर्षः प्राप्तः । एतयोः सूत्रयोरपवादः *मरुतामिन्द्राँ स्वासूत्तमायां* मरुतां योनौ स्वासूत्तमायां प्रस्तावे इंद्रामापद्यते । इंद्रायसोमसुषुतः परिस्रवाद्वितीयेइंद्रासाउत्तमायामापद्यते । मध्यमायामप्यविशिष्टेतिचेत् । न । मध्यमायां चतुर्थे स्वरएकमक्षरंतिष्ठन् इत्येष विशेषः *धसेचतुर्थ्यांयोनिवत्* नौधसे चतुर्थोच्चस्य आद्यमक्षरं

निवद्धमायाः स्तावे द्वितीयं घातरुणसाम्न्याद्या-
न्तयोस्तु विकारो नार्मेधेधात्याद्ययोः पाहूयुपामापद्य-
ते थमोच्चरषभइविम जनेचभु लंवि रिंमत्सिचवरुपृ-

योनिवद्धवति । तांवोदस्ममृतीषा ३ हां ३ एतच्चतुर्थोच्चं तदेतत्सूत्रं समानमिव सर्वत्राव्यभिचारात् । अथवा धसेचतुर्थाद्यंयोनिवव । चतुर्थोच्चादन्यद्यथर्चं भवति । प्रथमोच्चे आद्यमक्षरं सर्वत्र यथर्चं भवतीत्यर्थः । वात्मन्वस्वसरां३ एतत् प्रथमोच्चं । एवमल्पसारमेव व्यभिचाराद *ध्यमायां स्तावे द्वितीयं घातरुणसाम्नि *ज्योतिर्वरुणमाम्नि च मध्यमायां प्रस्तावे द्वितीयमक्षरं निहन्यते । मंद्रे भवतीत्यर्थः । अभिक्रदंत्रित्यर्थ *आद्यांत्ययोरस्तुविकारः* ज्योतिर्वरुणसाम्नि च आद्यांत्ययोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावएव विकारो भवति । एतयोश्चतुर्थस्वरे वहून्यक्षराणि भवन्ति इत्येष विशेषः *नार्मेधेधाद्याद्ययोः पाह्युपामाद्यते* अधाहिनार्मेधे आद्ययोः स्तोत्रीययोः पाहो३उता द्वितीयायां एषापाहि । अथाद्याद्ययोः उपामापद्यते । उपात्वाका उभे अप्येते पर्वणी सूत्रसिद्धे नाभ्याम-न्यत्र संव्यवहारोस्ति *थमोच्चरषभइविम* वैराजर्षभे प्रथमोच्चमिति प्रथमे स्वरे उच्चत्वस्यापेक्षितत्वात् । अभिस्वारमपेक्ष्य मंद्र उच्चः । मंद्रमपेक्ष्यचतुर्थउच्चः । चतुर्थमपेक्ष्य तृतीय उच्चः तृतीयमेपक्ष्य द्वितीयउच्चः । इत्यतोविशेषणमुपपन्नं प्रथमे स्वरे उच्चं नान्यस्मिन्निति । एकाक्षराण्युदाहरणानि विम म । इंद्रमदन्तुत्वा । विपिपानस्य । मघवनूज्योक् च इति *जनेचभु* राजने च प्रथमे स्वरे उच्चं भवति । भुशब्दभुवनेपुज्येष्ठम् *लंविरिमत्सिचवरुपृष्णिश्यैतमद्रेषु* एकाक्षराण्युदाहरणानि यथासंख्येन लंवनु साम्नि । रयिं पिशंगं वहुलं विः पृश्निनि । सोमोय-

छिणश्यैतमङ्गेषु छंभेचौशसूये शीयेचनाकुद्दं्ह यशसि-कृष्टादेकं ध्यमायामकारोद्वितीयं संमिश्लःसुरूपे पदगीतऽछ्ये हकारे च ककारश्चोभवतिमरायेद्विमात्रः

उत्त . मऽंहविः । स्मिनूश्यैते । शिक्षाणोस्मिन् । सि । पौरुमद्गे । अपोवसानोअर्षसि । अन्यत्रैतेषु सामसु एषां पर्वणां योनिवद्भावादंत्यमक्षरं नीचं भवतीति *छम्भेचौशसूये* महाविष्टभेच- ऽश सूये । एकाक्षराण्युदाहरणानि । योनिवद्भावान्नीचत्वे प्राप्ते उच्चीभावोपदेशः । कदासुत तृषाणऽ । त्वयावयंमवतः शन-त्वावज्रिन्त्सहस्रऽंस्व समुद्रस्याधिविष्टपे *शीयेचनाकुद्ऽंहत्* सदोविशीये च प्रथमे स्वरे उच्चंभवति अधिकारात् । एकाक्ष-राण्युदाहरणानि । नाकुद्दहत । इमे चविश्वाभुवना । पद्यमध्ये गृह्यते । वैच्छंदसत्वात् । असिसत्यईशानकृत । एवमन्तेमद्यमदं । राजादेवऋतं बृहत् *यशसिकृष्टादेकं* इन्द्रस्य यशसि कृष्टादेक-मक्षरं द्वितीयस्वरं उच्चं भवति । आद्यन्तयोस्त्वं वृत्राणि हऽंशिब्दात् कृष्टात्,हऽंशब्दोतीये स्वरेउच्चोभवति । महीवक्रतिशब्दात्क्रत्तिश-ब्दः द्वितीय उच्चोभवति । सिद्धोपन्यासोविशेषार्थः *ध्यमायामका-रोद्वितीय * मध्यमायां तु स्तोत्रीयायां कृष्टात्परः द्वितीयं स्वर मकारश्च भवति । तउत्त्वनूनमद्वितीयं द्वे अक्षरे भवत इत्यर्थः *संमिश्लः सुरूपे पदगीतऽँछ्यो *संमिश्लः सुरूपेपदगीतोभवति । ऽछ्ये प्रत्ययभूते आद्ये तु सुरूपे अनोद्येप्रत्ययत्वात् संध्यगीत एव *हकारेच ककारश्चोभवति मराये द्विमात्रः *मरायेचककार ऽभवति । हकारे प्रत्यये द्विमात्रः । ननु ह्रस्वः कोउहादाउहाउ-हाउवेति *गोष्ठेषुः *गोष्ठेषु परीतोत्पत्तिषुअः कारऽभवति । किमुक्तं भवति यस्यामृचि गोष्ठउत्पन्नस्तस्यामृचि अकारऽभवति

छेष्वः कारः तरायेषुप्यते नौवरुणसाम्नि द्वितीयेलां-
देथमोच्चमऊभति चतुर्थेतुवृणीजास्वरं सर्वत्र कांपाच-

गोष्ठानीति बहुवचनं छत्रिन्यायेनवाआर्षेयांतरवोद्धारशालावत् तथा च सामतंत्रेऽपिभाष्यं गोष्टेषु मति मानाविधिरिति । तस्मात्प-रीतोषिंचतासुनमिति प्राप्ते अःकारः सर्वसामसु ऊभवति । तोषिं इदश्वरूपग्रहणम् । परीतोषिंचतायामेतदुक्तं भवति, ऊभावश्चा-त्राधिकारात् *रायेषुप्यते *असम्बद्धमिदं । एकाक्षराराण्युदाहर-णानि । तशब्दः जातंरितंतिमातरः । राशब्दः । राजने । येशब्दः उन्नये । एतेषुतरोतरः । राजन उन्नयेषु अःकारोलुप्यते कथंतरो-तर इत्यत्र रइतिप्राप्नोति । ऊष्मा चपरसंस्थानमापद्यते । इतिलक्षणात्तस्य अकारस्य लोपोभवति । ततोवचनांतरेणऊत्वं भवति । अदेस्तं । तथाराजनेवागीडामूत्रेवाहद्भाइति अकारएव प्राप्नोति । प्रकृतत्वात् । आत्राप्योभावोवाचनिकः । राजने च स्व-शब्दऊभवतीति । उन्नये च अहोरात्रण्यरित्राणीतिप्राप्नोति रेफश्च-तुल्यस्थाने लुप्यते । अत्रापिवाचनिकएवऊभावः उन्नयेसमास-त्वादेति । एवमेतेषूदाहरणेषु अकारोलक्षणप्राप्तोलुप्यतइति । अथवा अपरा व्याख्या योगतराणिएषएतेषु भावः प्राप्यतइति वर्णयितव्यं *नौवरुणसाम्नि* योनौ च वारुणसाम्नि अःकार ऊभवति । अधिकारात् । प्रमित्रायांवचआ *द्वितीये लांदेथमोच्चंमक्षति* इलांदेद्वितीये तु गाने प्रथमे स्वरे उच्चं भवति । एकाक्षराण्युदाहरणानि । ऊति अकारः । अग्ने-तव । ऊकारः । ऊर्जनपा । तकारः तिर्मदस्य *चतुर्थेतु वृणीजास्वरं सर्वत्र* तस्मिन्नेव इलांदे चतुर्थे अनुगाने वृणी-जास्वरमापद्यते । पावकवर्चाः शुक्रवर्चाइति । एवमादीन्युदा-

प्यनेनयताविग्निरेच देदेचाविधाः सर्वत्रा योनौ जास्व-
रं॰श्रमनसेचद्विषस्वमनसेचद्विषः ॥ ६ ॥
अप्सुषडंतेरक्षाष्कारणिधनवदुपान्त्ये भिरायवा

हरणानि । योनौ इन्द्रंनरायांदृणीइहजास्वरमापद्यते *कांपा-लुप्यते* तस्मिन्नेव चतुर्थेऽनु गाने योनिवदृष्टा कांपा लुप्यते । पावकवर्चादीन्येवोदाहरणानि *नयताविनिरेच* नकारः प्रतिषेधार्थः । वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु कांपा नलुप्यते इत्यर्थः । एकाक्षराणिपंचोदाहरणानि । याताविग्निरै । यकारः ईयासी-भानुना । ताशब्दः आतावोनेमही । विकारः पादाईश्वादर्शनां । ग्निकारः । आग्नीयमूम्नायदारे । शब्दः धाइरेपुरोजनाः *देदेचा-विधाः सर्वत्र* तस्मिन्नेव इलान्दे पदे पंचाक्षराविधा सर्वत्र भवति । अग्नेतवश्रएवमादीनि । तथा च बृहद्भानोशएवमा-दीनि *अयोनौ* । योनिवर्जमित्यर्थः । योनौतुपादिका पञ्च विधाभवति । अन्यानुगानवर्जम् अग्निरग्निपात्यग्निः इन्द्रंनर इति च एतेष्वनुगानेषु पादिकाविधाः *जास्वरं॰श्रमनसेचद्विषः* वैश्वमनसे च पवस्वादेवायांयोनिदृष्टायोस्वरः द्विषः स्वरोभवति । अतिद्विषः । सुनीथोघासमर्त्यइत्यत्र अतिद्विषः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य षष्ठीकंडिका ॥

अप्सुषडांतेरक्षाष्कारणिधनवत त्रिष्टुप्सु वषट्कार-णिधने विधुंदद्रायां रक्षाआष्कारणिधनवद्भवति वहूनां मनेवहूनां *उपान्त्येभिरायवा*प्रतिस्तोत्रीयं उपांत्ये पादे अभ्यासवि-षयेभिरायवा भवाति।इतरेषु पादेषु व्यभिचारदर्शनात्तिसद्धोपन्या-सः । इतरथा योनिवद्भावात्प्रतिपादंभिरायवाप्राप्नोति *अन्यत्र सुताद्यलुप्ता*अन्येषु पादेषु सुना भवति । आद्येलुप्तासुता ।

ऽन्यत्रसुताद्यलुप्ता पञ्चाक्षरश्चाभ्यासः क्रायां राजेऽध्यमा-
यांपाष्टे वृ दाद्यायांचांत्यस्यतमसेस्वासूत्तरयोर्वृणीति-
रुतेचतुरक्षरे नाभ्यासे नरायेहा उवाद्वितीयात्सकृ-
त्कृष्टा दांत्याविधाः सर्वत्रस्वासूत्तमायां प्रथमेदे मूर्द्ध-

---

कदावसोद्वितीये । दीर्घा ३ अहो वासुता । एषासुता ह्यक्षरा आद्यलुप्ता भवति *पंचाक्षरश्चाभ्यासः* अर्थात्तृतीये । तृतीये पादे पंचाक्षरअभ्यासोभवति *क्रायांराजेऽध्यमायां* अक्रायां सामराजे मध्यमायां स्तोत्रीयायां पंचमाष्टमे अष्टमे पादे पादे वृद्धे भवतः । योनौसप्तमाष्टमयोर्वृद्धिरित्यतोवचनम् मतेधाराइसत्रा । *आद्यायां चान्त्यस्य *आद्यायां स्तोत्रीयायां अन्तस्य पादस्य पंचमाष्टमे वृद्धे भवतः* तमसेस्वासूत्तरयोर्वृणीतरुतचतुरक्षरे*सहो दैर्घतमसे पित्वासोमायां उत्तरयोः स्तोत्रीययोः वृणा च तरुणा वृणीतरुते चतुरक्षरेभवतः । सत्वामिन्द्रा ३ प्रभूवसाउ । इमाब्रह्मासम्मसदाई । एवंचतुरक्षरेकर्त्तव्ये । आद्यायामप्येवमिति चेत् । न । योनेच विचार्यत्वात । योन्यन्तरापेक्षं चैतद्वचनं स्यात । अथवा ऊहकारेण सह विकल्पः *नाभ्यासे *उत्तरयोरेव स्तोत्रीययोः अभ्यासविषये अक्षरैव ऽयक्षरैव तरुणाभवति न चतुरक्षरा *मरायेहाउवाद्वितीयात्सकृत्कृष्टा* मराये हाउवासामान्ते द्वितीयावस्वरादारभ्य सकृत्कृष्टा भवति उपापत्वादस्याः उदूहप्रतिषेधः प्रागुपायादितिप्राप्ते वचनं *दांत्याविधाः सर्वत्रस्वासूत्तमायां प्रथमे दे* पुनरुक्तमिदंसूत्रं *मूर्द्धन्यएव दंत्यः स्वरोपधः*दंत्यः विरामेपि मूर्द्धन्य एव भवति । किमविशेषेण । न । यदि ऽवन्मे भवति स्वरपूर्व इत्यर्थः । कस्मिन्प्राप्त इदमारभ्यते । उच्यते । [illegible]पदे रेफात्तकारोमूर्द्धन्य मापद्यते इति ।

न्यएवदन्त्यः स्वरोपधो णश्चयोतिहारीस्यादविकृतपूर्व-

ऊचानामेकपदे मूर्द्धन्य एवेतिवचनं । तथार्षाभ्यामित्यत्र एकपद एव ऋकारमाकाराभ्यां परस्य मूर्द्धन्यापत्तिरितिवचनानि उदाहरणानि। जरावोधीये उरुकृदुरुणः अयं नकारः विरामे मूर्द्धन्य एव भवति तथा मानवे आद्ये शिक्षाणो आद्या । तथा नौधसएवदेवोदाहरणं । साशा इक्षाणो अस्मिक्षाणो आ तथापार्थवासिष्ठयोः । इंद्रायसोमाइ३परिषाइत्यत्र पूर्वयो रुदाहरणयोः सं॑हितकालेयेन णत्वं प्राप्नोति नानापदत्वादिति । उच्यते । सत्यं न प्राप्नोति । किं तर्हि भाष्यकारेण अक्षरचोद्येन प्रापितं । कथं । अत्र किल पादे मूर्द्धन्य इति वक्तव्ये तथार्षभ्यामितिवक्तव्ये एवमक्षरचोद्येन नानापदेपि प्रापितं । तत्र च उदाहृतानि येमानाः अर्वाङ्गः । उरुकृदुरुणः । स्वर्णयस्तेशृङ्गवृषोणपात् । एवं क्वचित् मूर्द्धन्यापत्तिः सं॑हितायामप्युक्तेऽपि न दोषः । प्रत्युदाहरणानि । एवं तावत्दीर्घतमनोर्केनृभिर्येमाणो हर्यतो विचक्षणः क्षण अयंविसर्जनीयोपधानस्वरोपरोधः तस्मादमूर्धन्यापत्तिर्न भवति । इंद्राय सोमंपरिषिच्यमान इत्यत्र तु समासपदत्वात्संहिताकाले मूर्द्धन्यापत्तिरेवेति *णश्चयोऽतिहारीस्यादविकृतपूर्वपदवत्* णकारश्च यः अतिहारी स्यात् अतिहारयोगादतिहारी अविकृतपूर्वपदवद्भवति। समासपदवद्भवति इति यथा उत्तरे मानवे सुतेष्विन्द्रगिर्वण इति णकार एव भवति। अतिहारयोगः कथमिति । उच्यते। गिर्वणस्त्वया भूषन्ति मानव इति *परिष्कृते चागमोलोप्यः* परिष्कृते चामामिकः सकारोलुप्यत इति । परिष्कृत इति किमुक्तंभवति । उच्यते। परिष्कृतं शोभनं भूषितं अलंकृतमित्यर्थः। स्तोभेन च सामर्थ्यं रक्षितंकृतं भवति।

पद्व त्परिष्कृतेचागमोलोप्यः ॥७॥

कार्णश्रवसोत्तरयोर्व्यै स्वदयसदावृधां दस्म१सुरा-क्रौंचेस्त्रभानहिवामग्निर्वोवाजीयउपांत्यकृष्ट१ सर्वासु-

अलंकृतं भूषितं दर्शनात् । मकृत्यैव नाम सुशोभनं तदनुसंहृ१स्तो-भं वर्णवत् तथा च परिष्कृतः । संस्तुत इत्यर्थः । किमुक्तं भवति । स्तोभः परिष्करणं अलंकार इत्यर्थः । तस्मिन्परिष्करणे परिष्कृतस्तोभे आगमः आगमिकः सकारः स लोप्यः । यथाहारिश्चंद्रइत्यत्र वाभ्रवेसमासः । ऋक्षुचंद्रइति अस्य सकारस्य स्तोभेसतिलोपो भवति । हाराइहाइवान्द्रो इति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृतेपुष्पभाष्ये दशमप्रपाठकस्य सप्तमी कंडिका ।

*कार्णश्रवसोत्तरयोर्व्यै *स्वदयासदावृधाम् *कार्णश्रवसे उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्व्यैस्वदयायोनिदृष्टा सदावृद्धामापद्यते *दस्म१सुराक्रौंचस्त्रभानेहिवा* दस्मंतंवोदस्मांसुराअभिप्रवस्सुरा एतयोस्तृचयोर्वाङ्निधने क्रौंचेप्रभाइन्द्रोमहस्त्रभर्णास इत्येतस्मिन्पादे प्रभासापनयोस्तृतीये पादे नहिवामापद्यते । नहिवानहिवश्चरप्रश्चने द्वितीये साम्नि प्रथमे पादे *अग्निर्वोवाजीयउपान्त्यकृष्ट१ सर्वासु* अग्निर्वोदेवमग्निभिरित्यत्र रायोवाजीये प्रतिस्तोत्रीयं द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं कृष्यते योनौ तु स्वादोरित्थायां द्वितीये पादे उपांत्यमक्षरं न कृष्यते । अतोवचनंगौरीयाइति । *त्रिकवत्सायांचाद्ययोः* त्रिकवत्सायां चाद्ययोः स्तोत्रीययोः द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं न कृष्यते । अत्र च द्वितीये पादे यत्पूर्वं तत्रोपांत्यमक्षरं कृष्यते । एवं द्रष्टव्यं । इतरथा नैवात्र पादः परिसमाप्यत इति संदेहः स्यात् *प्रथमायां चतुर्थमुत्तरयोः पंचमं* नित्यवत्सायामेव योनौ आद्यात्स्वरात्परस्तात् एतस्मात्परस्ताद्य-

त्रिकवत्सायांचाद्ययोः प्रथमायांचतुर्थमुत्तरयोः पञ्चम-ꣳस्वासु वैराजे तृतीये प्रथमांत्येवृद्धेऽप्रस नार्मेद्वितीया-याꣳ राधायांतृतीयमयोनौ कौत्सदꣳष्ट्रोत्तराकूपारꣳश्रु-

त्पर्वं तत्र चतुर्थमक्षरं कृष्यते । तत्र त्रिकवत्सायामाद्यायां स्तोत्रीयायां आस्वरात्परस्तात् ताराद्दाध्म एतस्मात्प-रस्तात् अन्यत्र आधाएतयोः परस्तात्पर्वं तत्र पंचममक्षरं कृष्यते *स्वासु वैराजे तृतीये प्रथमान्त्ये वृद्धे* महावैराजे स्वासु सर्वासु स्तोत्रीयासु (तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमा-न्त्ये अक्षरे वृद्धे भवतः। द्वितीयेष्वपि पादेष्वेवमेवेति चेत् । न । तत्राव्यभिचारात् अदोषः *अप्रस *अकारः प्रतिषे-धार्थः।)(१) तृतीयेपादे द्वितीये पर्वणि प्रथमान्त्ये अक्षरे वर्द्धते इत्यस्यापवादः प्रशब्दसशब्दौ न वर्द्धेते इति । सर्वामिद्रप्रइमाब्र-ह्मा *नार्मे द्वितीयायांꣳराधायां तृतीयमयोनौ* नार्म्मेधे द्विवसोराधे ऊर्जापाताचताचतासभाइति च । अत्र द्वितीयायां वसोराधायां ऊहगीतौ तृतीय मक्षरं वर्द्धते द्वित्रोदाइवा । वाहासू-वा । इंद्रं विश्वायां च योनिवर्जं । योनौ तु द्वितीयायां वसारो-धायां तृतीयस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *कौत्सदꣳष्ट्रोत्तराकूपार-ꣳश्रुत्यपृश्निमानवाद्यरुणवैधृतवासिष्ठतिथकुम्भनि त्रेपु च नौ *अ-संबद्धप्रायमिदं सूत्रं छात्रभोजनन्यायेन कस्मिंश्चित्किंचिद्वर्द्धते । ऐडकौत्से याहींद्रेतिप्रस्तावाद्यस्य योनावेव अकारस्य वृद्धिः । परिसं-ख्यानार्थं वचनं अभीनोवादिषु प्रस्तावादिषु प्रस्तावाद्यस्य वृद्धिप्रति-षेधः । उत्तरे आष्ट्राꣳदंष्ट्रे तृतीये पादे द्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते ।

(१) ( ) एतदन्तर्गतो पाठः पुस्तकद्वये नास्ति, तथापि एक स्मिन् वर्तते इति स्थापितः ।

थ्यपृश्निमानवाद्यरुणवैधृतवासिष्टातिथकुभनित्रेषुचनौ तीषंगशाकरयोराधांतोऽयोनौ ग्निरवीवारे रिंनुरयि शोके मनुगोभिस्त्रिणिधने सौहाविषरंध्रोत्तरयोर्गो भिरिलान्दस्वान्त्याद्यमुपान्त्यमयोनौ ॥ ८ ॥

तथा उत्तरे द्ंष्ट्रे।एतदुक्तं भवति। आकूपारे यदिंद्रचित्रायां द्वितीयेपादे द्वितीये पर्वणि दूराधसायां तृतीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते। श्रुध्येप्रतिहाराद्द्वितीयस्य योनावेव वृद्धिः। वरुणसाम्नि घृतवत्यां द्वितीयेपादअष्टममक्षरं(कृष्यते)वर्द्धते। वैधृते च वासिष्ठ एषमाकोशायां मध्यमयोः पादयोः द्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते। अभिमियाणयां प्रतिषेधः सर्वेषामेतषामूहगीनां प्रतिषेधः तिथकुभनित्रेषु च एतेषु अप्येवमेव परिसंख्यानार्थं वचनं। दैवातिथे आद्यायामेव स्तोत्रीयायां तृतीयपादाद्यमक्षरं वर्द्धते त्रैककुभे च उद्गीथाद्यस्य योनावेव वृद्धिः। पूर्वे च जनित्रे प्रतिहाराद्यस्य योनावेव वृद्धिः *तीषंशाकरयोराधान्तः* अतीषङ्गे रहस्ये च शाकरवर्णे आधान्तोवर्द्धते यदिन्द्रचित्रअर्थासोमतृचयोः *अयोनौ* योनावेव तयोराद्यान्तयोः वृद्धिप्रतिषेधः। उग्रं अतीषङ्गसानुः शाकरपर्णे। *ग्निरवीवारे* क्षुद्रवारवन्तीये द्वितीये पादे द्वितीये पर्वणि द्वितीयस्याक्षरस्य एतयोरेव वृद्धिरन्यत्र प्रतिषेधः परिसंख्यानेन पदं दद्यात्। अग्निमुन्मवावस्वीरिति। *रिंनुरयि शोके* त्रैशोके च रिनुः। अपि च एतेषामक्षराणां वृद्धिः सजूरानक्षुरा इन्द्रअजनूराः। अपिकर्णे *मनूगोभिस्त्रिणिधने* अग्नेस्त्रिणिधने अरूपेगोगान्नोभिरितिभिशब्दस्य वृद्धिः *सौहविषरन्ध्रोत्तरयोर्गोभिः *सौहविषे उत्तरे च उक्ष्णारन्ध्रे गोभिःशब्दस्य वृद्धिः। गोभिः श्रीणान इति। सौहविषे गोभिः जात इत्यौक्ष्णौरन्ध्रे *इलान्देस्वान्त्या-

यस्नेहरेच श्येनेदानींध्वरां प्रोवाराह ऊताकयाश्थि-
रां द्वितीयमकर्षणं धर्तासाविसोच यसुसफेमादाऽत्य-
क्षरां देऽग्येप्रह्व द्वितीयेमथतां वैराजेयोनावन्त्ययोर्नतं वै-

---

यमुपान्त्यम् *इळान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोशवसा इत्ये-
तस्मिन् गानेन आद्यम् । किमुक्तं भवति । अदर्दरुत्समसृजा
इत्यत्र । आद्यं यत्पर्व योनिसंज्ञितं आद्ये साम्नि इत्यर्थः ।
तस्य तृतीये तु गाने उपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *अयोनौ *अयोनौतूपा-
न्त्यश्चिरित्यनुगाने एवं उपान्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः प्रथमे पादे ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमप्रपाठक-
स्याष्टमी कण्डिका ।

यस्नेहरेच यस्नेमदायां च वार्षाहरे अविशेषोपदेशात्सर्व-
पर्वणां उपान्त्यस्य वृद्धिः । योनौ तु प्रथमयोः पादयोर्व्यभिचारादि-
दमुच्यते । योनिवद्भावोमाभूदितित्वमेतद्धोहाइ इत्यत्र *श्येनेदा-
नाध्वरां* गोविच्छयेनेनायोनिदृष्टाइहाष्टमे पर्वणि ध्वरामापद्यते सो-
मश्चा दानापवइन्द्रायामाद्ये साम्नि दा ३ नां ३ *प्रोवाराहऊताकय
स्थिरां* प्रोवाराह अन्त्ये याउभएका कयस्थिरामापद्यते अन्त्ये
ष्वेव च पादेषु *द्वितीयमकर्षणं* एवेष्वेव वाराहवासिष्ठेषु अन्येषु
अन्येषु पादेषु द्वितीये स्वरे यकर्षणमासीत् । योनौ तु द्वितीयक-
र्षणं न भवतीत्यर्थः *वर्तासाविसो च* वासिष्ठे द्वितीयस्वरे तुक-
र्षणं कार्या न भवति इत्यर्थः *यसुमफेपादाऽत्यक्षरां* योनिदृष्टाऽत्य-
क्षरा प्रहूयसा आसीत् सा त्रिकद्रुकायां द्वितीयेतामापद्यते इडानां
देऽग्येप्रहूद्वितीयेमथतां । पञ्चनिधने वामदेव्ये कयानायां
द्वितीये पादे या प्रहूयसा आसीत सा त्रिकद्रुकायां द्वितीये
पादे अथान्थतामापद्यते । अथान्थतात्वामग्नेपुष्करादधीत्यत्र *वैरा-

वैश्वमनसेत्वा स्तोभार्चिकसंधेर्ग्रहणात्सप्तमे द्वितीयांतेप्रोत्तमायामाद्ये शौक्तेचाद्ययोः शौक्तेच सुषाश्रीणप्रव्रङ्वरुणसाम्नि इलांदेहीषिप्रभृत्युद्धारोऽन्त्यायामनुद्धार स्तमसोर्कैयोनावाद्ययोर्मागायतो दूघातनिघातौ ॥ ९ ॥

जे योनावन्त्ययोर्नतं* महावैराजे योनौ आद्यायामन्त्ययोः पादयोर्विनतं भवति । अन्यत्र प्रतिषेधो न भवतीत्यर्थः । *वैश्वमनसे त्वास्तोभार्चिकसन्धेर्ग्रहणात्* वैश्वमनसे संश्लेषो भवति । जसआकलशमित्यत्र । कस्मात् । अत्वात् । अत्वोपदेशादित्यर्थः । जसात्वैश्वमनसा इति । यदि पुनस्तत्र चौषसन्धिन्यायेन संश्लेषः क्रियते तथासति अत्वोपदेशोऽनर्थकः स्यात् । किञ्च स्तोभार्चिकसन्धेर्ग्रहणादेव संश्लेषो भवति । नान्यथा । कथमयं स्तोभार्चिकसन्धिरिति । उच्यते । यो सौ आकारः अत्वमापादितः स्तोभः स इत्यभिप्रायः *सप्तमे द्वितीयान्तेप्रोत्तमायामाद्ये* वात्सप्रे द्वितीयान्त्ये पादे नीचादी भवतः । प्रथमायांस्तोत्रीयायां उत्तमायामाद्ये वात्सप्रे अन्त्यायां स्तोत्रीयायां प्रथमद्वितीये पादे नीचादी भवतः *शौक्ते चाद्ययोः* त्रैशोके चाद्ययोः स्तोत्रीययोर्यथासम्भवं पादादयोनीचा भवन्ति *शौक्ते च* शौक्ते चाद्ययोः स्तोत्रीययोः पादादि नीचैः । *सुषाश्रीणप्रव्रङ्वरुणसाम्नि *वरुणसाम्नि एते शब्दाः प्रतिहारविषये नीचा भवन्ति *इलान्दे इहीषीप्रभृत्युद्धारः *इलान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोश इत्येतस्मिन् हीषीप्रभृत्युद्धारः सूत्रा एषाहीषी एतस्याः परस्तात्सर्वे स्तोभाउद्ध्रियन्त इत्यर्थः । *अन्त्यायामनुद्धारः* एतस्मिन्नेवानुगाने अन्त्यायां विधायां दाशुषे कावे इत्येतस्यामनुद्धारः *तमसोऽर्के योनावाद्ययोर्मागायतोदूघातनिघातौ *महोदैर्घतमसे योनावाद्यामि-

अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देशः स्तोभः पुरस्तादंत-

त्यर्थः। अन्त्ययोः स्वस्तोत्रीययोः मागायता उद्घातानिघातौ प्रतिभवतः। वाक्यशेषः। कस्माद्भेदेनोपन्यासः योनावन्त्ययोश्चेति। उच्यते। धर्मभेदात्। आद्यायामुद्घातं मागायता उत्तरयो र्निघातं प्रतीयतोभेदेनोपन्यासः उद्घात इत्युच्चप्रतीत्यर्थः। निघात इति नीचप्रतीत्यर्थः। आद्यायां सोममिन्द्रमापाशब्द उच्चप्रत्ययः प्रत्ययामादापूजिशः शब्दोनिचैवर्तते। सुमेमघवन् छन्दोनीचप्रत्ययः पर्वणां भेदं कृत्वा आत्मनोनुस्मरणार्थं केनापि कृतम्।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य
नवमी कण्डिका।

अथोहगीतानां प्रस्तावोद्देशः कोऽस्याभिसम्बन्धः। उच्यते भावाः परिसमाप्ताः। तेषां च भावानां भक्तिसम्बन्धेन लक्षणमुक्तं। स्तावोपान्त्यं दैव्ये येसूक्ते तरेहारादि उपायद्वितीयं काण्वे योनौ निधने हीषीस्थ॰सर्वत्रेति। अतः तासां भक्तीनां विज्ञानार्थमाह। अथोहगीतीनामिति। यद्येवं सर्वभक्तीनामेव लक्षणोद्देशोवक्तव्यः। कुतः। यस्मात्सर्वभक्तिसम्बन्धेन भावानामुपदेशः कृतः। अथ कस्मात्प्रस्तावस्यैव केवलस्य लक्षणमुद्दिश्यत इति। उच्यते। एवमेतत्। किंतर्हि? सूत्रकारेण पञ्चविधोपग्रन्थकारादिभिः प्रतिहारनिधनयोर्लक्षण मुक्त्वा ततः अथातः प्रतिहारस्य महाप्रपञ्चेन प्रतिसामानुक्रमणं कृतं। प्रस्तावलक्षणं नैवोक्तं।

सूत्रे पाञ्चविध्ये च लक्षणमात्रं उपदिष्टं। नतु प्रतिहारवद्विस्पष्टमुक्तं। अतोविस्पष्टीकरणार्थं आद्यत्वान्मुख्यत्वाच्च प्रस्तावस्य विशेषलक्षणमाह। उद्गीथोपद्रवौ तु परिशेषसिद्धौ

र्वा (क) प्रस्तोतुरन्तेवा विधाद्य उद्गातुस्त्तकारावर्षभ-पावमानजानित्राणां; हुवादिर्वासिष्ठे पद्योनादेशे ध्य-

तस्मादाह । अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देशइति । अथ भावानन्त-रमूहगीतीनां साम्नां प्रस्तावोद्देशः । उद्देशोलक्षणमुच्यते । प्रस्ता-वस्य लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः । तदेतत्प्रतिज्ञासूत्रम् । *स्तोभः पुरस्तादन्तर्वा प्रस्तोतुः* *तस्य प्रस्तावस्य पुरस्ताद्यः स्तोभः स प्रस्तावाङ्गं भवतीत्यर्थः *अन्तर्वा* अन्तरशब्दोमध्यवाची मध्ये च प्रस्तावस्य यः स्तोभः सप्रस्तावाङ्गं भवति यथापुरस्ताद स्तोभः आश्वसूक्त पूर्वयौक्ताश्वैडयास्याभिनिधनकाण्वादारसदिडासंक्षारा-दिषु । मध्ये च यथा गौषुक्तसौमे माधुच्छन्दसवाचः सामानीपादी यहाविष्कृतादिषु क्वचिदुभयं यथाभावे *अन्ते च *प्रस्तावस्य यः स्तोभः प्रस्तावांगभवति । यथा पौरुमद्गऔर्द्ध्वसद्मनश्यैत-द्विधनिधनायास्यादिषु *अविधाद्यः* किं सर्व एव प्रस्तावान्त्यः स्तोभः प्रस्तावाङ्गं भवति । न । अविधाद्यः । अकारः प्रतिषेधा-र्थः । विधाद्यस्तु उद्गीथाङ्गमेव भवति । किमुक्तं भवति । प्रस्ता-वात्पराया विधा तस्या आदौ यः स्तोभोऽवस्थितः तस्या अङ्ग-भूतः स न प्रस्तावाङ्गं भवति । किं तर्हि । तद्विधाङ्गमेव भवति उद्गीथांगमित्यर्थः । यथा आथर्वणवार्षाहरऐडस्वरपश्वानिधनवै-रूपऐडसाकमश्वादिषु संकृतिनि च प्रस्तावपक्षे । उद्गातुस्तु का-ण्वर्षभपावमानजानित्राणां* तुशब्दः पूर्वलक्षणप्राप्तनिवर्त्तकः एते-षु सामसु पूर्वलक्षणेन अविधाद्यत्वात्प्रस्तावाङ्गत्वे प्राप्त उद्गीथा-ङ्गं भवतीत्यर्थः । *हुवादिर्वासिष्ठे *इहापि पूर्वलक्षणेन कृत्स्न-स्तोभस्य प्रस्तावाद द्वित्वे प्राप्ते एकदेशस्य उद्गीथाङ्गत्वमुपदिश्यते । हुवादिस्तोभः उद्गातुर्भवति । वयमेतेवासिष्ठेहुवेहोईएवमुद्गातुर्भ-वति *पद्योनादेशे* सर्वत्र सर्वसामसु पद्यः प्रस्तावोभवति ।

आदेशे तु यथादेशं, यथा सदृशगीतिषु सर्व्वेष्वेव यथा ऐडयामडे-
डमांडवत्वासदस्यवमगायतायोनिधनवैश्वज्योतिषायंपूषाक्रौंचपव-
स्वार्गीवदैवोदासवाङ्निधनक्रौंचलौशऐडकाववयज्ञसारथिपर्याकूपार-
वैधृतवासिष्ठशैखंडिनानि पदवित्प्रस्तावानि । एतेषु पादः प्रस्ता-
वोभवति वासिष्ठं मरायामाष्टादंष्ट्रसंक्रोशमहावैश्वामित्रचतुर्थवैदन्व-
तप्लववनिहवार्कपुष्पसामराजमार्गीयवपार्थवाहृद्यौतानत्रैष्टुभानित्रैस-
पात्रेषुभानुष्टुभवात्सप्रस्वारत्वाष्ट्रीसामद्वयस्वाराश्वरूपयासवैश्वज्यो-
तिषप्रथमोत्तमवाजाजित कुत्सस्याधिरथीयाऽरिष्टास्वाशिरापर्काग्नेरर्को-
दीर्घतमसोर्कभ्राजोऽग्रयभ्राजेविकर्णभासाऽग्नेर्त्रैगोत्तरवार्कजंभप-
दनिधनवामदेव्योत्तरमरुतांसंस्तोभोद्भिद्बलवत् समहसमातृका-
न्योभयतः संसर्पोत्तरोर्भर्याग्निवेत्रितद्गायायात्रतोभमंपूर्वगवां व्रता-
निश्निपीयामानिधनानि स्तोभपदविभाग्यानि । एतेषु आद्य-
स्तोभसहितः प्रस्तावो भवति । उत्तरस्यस्तोभविभाग्यत्वादु-
द्गीथाङ्गमेवेत्युक्तं । अन्यानि स्तोभविभाग्यानि तेषु वक्ष्य-
ति । स्तोभउपायान्तः पदनिधनेष्विति । विषयभक्तिष्वाम-
हीयवादिषु कथमिति चेत् ? उच्यते । विषमभक्तिष्वपिपद्य-
एवप्रस्तावोभवति, किं सर्व्वेष्वेव ? न । यान्यस्यां काण्डकायां
विषमभक्तीनि उच्चारितानि, तद्वर्जमन्येषु सर्व्वेषु विषमभक्तिषु पद्यः
प्रस्तावोभवति । यथाऽऽमहीयवरौरवयौधाजयवामदेव्यनौधसका-
लेयसंहितसफपौष्कलश्यावाश्वान्धीगवादीनि । यत्र पुनः पादै-
कदेशाभ्यासः तत्र कथमिति ? यथा मरायवात्समेशिखण्डिन-
दीर्घतमसोर्कादिषु । उच्यते । तत्रापि सामाभ्यास एव पादः
प्रस्तावोभवति । कुतः । कृत्स्नपादाभ्यासे वचनारम्भात् पादो-
ऽभ्यस्त इति । तेन पारिशेष्यादेकदेशाभ्यासं साभ्यासः पादः प्र-
स्तावोभवतीति सिद्धं ।

क्षरोवासंकृतिदार्ढच्युतयोश्चतुरक्षरोवासुरूपाजिगैड-साकमश्वानां सदेवतोवाराजनशाकरर्षभयो द्विपात्सं जयना नदगौशृंगरात्रिदैवोदासानां कावश्रौतकक्षार्षभत्र्यंतायास्यैडौक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोत्क्षमार्गीयवज-

---

*अक्षरोवासंकृतिदार्ढच्युतयोः*पञ्चोवाचाशब्दात् । *चतुरक्षरोवा सुरूपाजिगैडसाकमश्वानां *एतेषां सुरूपादानां चतुरक्षरोवा प्रस्तावोभवति । सुरूपैडसाकमश्वयोः । सस्तोभश्चत्रिभागत्वात् प्रस्तावाङ्गंभवति । अन्तेचाविधाय्इति वचनात् *सदेवतोवाराजनशाकरर्षभयोः* राजनशाकरर्षभयोः सदेवतः पादः प्रस्तावोभवति । पादः पाम एव गृह्यते । पद्यो नादेगच्छति विशेषेणार्थपरिसंख्यानभयादेवमार्थं आरम्भः । देवतासूत्रास्तोभत्वाद्वचनारम्भः । अन्ये त्वधीयते—सदैवतोवाराजनशाकरर्षभयोरेतेषां विकल्पः सदेवतोवा देवता विनाच *द्विपात्संजयनानदगौश्रृङ्गरात्रिदैवोदासानां* एतेषां साम्नां द्वौद्वौ पादौ प्रस्तावोभवति *कावश्रौतकक्षार्षभत्र्यन्तायास्यैडैक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोक्षमार्गीयवजराबोधीयपद्माहिष्ठीयोत्सेधवाम्रस्वारसामराजपौरुमीढपूर्वमारवन्तीयवार्त्रतुरयरावबैरूपहस्वांगृहदोपशामहादिवाकीर्त्यानां वातः* एतेषां कावादीनां वाशब्दान्तः प्रस्तावोभवति स्तोभश्च यथान्यायं भवति। अन्तेचाविधाय्इत्यनेन न्यायेन । यथा त्र्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरन्ध्रेडादीनां सहस्तोभेन वा शब्दान्तः प्रस्तावोभवति । महावैष्टंभश्यैतद्विनिधनायास्यसौभरसत्रासाहीयश्रुध्यवरुणसामसदोविशीयाभित्रित्तवाम्रादीनां वान्तत्वेप्यग्रहणं न्यायसिद्धत्वात् । पद्योऽनादेशाइति अविधाय्इतिस्तोभस्य प्राप्तिरिति। अन्तग्रहणं कावादीनां केषांचित्पदमतिरिच्यप्रस्तावो भवति

राबोधीययज्ञाहिष्ठीयोत्सेधवाम्रस्वारसामराजपौरुमी-
ढपूर्ववारवंतीयवार्त्रतुरयणववैरूपहूस्वाबृहदोपशामहा-
दिवाकीर्त्यानां वातः कृष्टाद्धृष्णो द्विर्वावारवंतीय-
आत्मनिचमहादिवाकीर्त्ये यांतोदाशस्यत्यभासशांम
दगायत्र्यासितानां जारांतोर्वाकिवासिष्टप्रियपज्राणां
वारांतोवैश्वामित्रे हाउकारांतः संतनिजमदग्न्याभीव-
र्तकार्तयशाकारांत स्त्वाष्ट्रीसाम्नां जाराग्नेदूतोपक्रमा-

केषांचिदर्द्धपदं प्रस्तावः । अतोवैलक्षण्यात्कावादीनां पृथग्ग्रहणमुक्तं *कृष्टाद्धृष्णः* वृद्धिकृष्टात्परोयोवा शब्दः तदन्तःप्रस्तावो भवति । वाशब्दादुत्वात् कृष्टात्परइति विशेषणार्थमाह । कृष्टादूृष्ण इति । इन्द्राउवापावमन्तः *द्विर्वावारवंतीये*पूर्वे वारवन्तीये द्वौ वाशब्दौ तत्र आद्ये प्राप्ते विकल्पमाह । द्विर्वावाशब्दान्तः प्रस्ताव इति सकृद्वेति *आत्मनि च महादिवाकीर्त्ये* पूर्वसूत्रेणादावेवैकोवान्तः प्रस्तावःप्राप्तः । अनेन सूत्रेणात्मनि च द्वितीयोविहितः । आदावात्मनि द्विर्वाशब्दान्तःप्रस्तावोभवति समुच्चयेन नतु विकल्पः *यान्तोदाशस्य त्यभासशांमदगायत्र्यासितानां *एतेषां चतुर्णां दाशस्यत्यादीनां याशब्दान्तः प्रस्तावोभवति । ऐडकौत्सादीनां यान्तत्वेऽप्यग्रहणादुक्तः परिहारः । कावश्रौतकक्षार्पभेत्येतस्मिन्नपुत्रे *जारान्तोर्वाकिवसिष्ठप्रियपज्राणां* एतेषां त्रयाणां वोड्कादीनां जारान्तः प्रस्तावोभवति *वारान्तोवैश्वामित्रे*मफपौष्कलाक्तपरादीनांवारान्तत्वेऽप्यग्रहणं अत्रापि स एव परिहारः । *हाउकारान्तः सन्तनिजमदग्न्यभीवर्त्तकार्तयशाकारान्तत्वाष्ट्रीसाम्नां *एतेषां चतुर्णां हाउकारान्तः प्रस्तावोभवति । पृश्निदावसुनिधनासितच्यावनहाविष्कृतपौरुमद्गगौतमादीनां हाउका-

णांतएवाविभाग्यानाम् ॥ १० ॥

यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोकक्रोशश्रौष्टोद्दंशपुत्रदैर्घतमसासिमानांनिषेधवैराजानां ह्यक्षरो ऽभ्यस्तो ह्यक्षरआ-

रान्तमप्यग्रहणं पूर्ववत् *जाराग्निदूतोपक्रमाणां तेएवाविभाग्यानां* *जाराग्निदूतयाचयान्युपक्रमान्ते तानि जाराग्निदूतोपक्रमाणि । तेषां ते एव पर्वाणि प्रस्तावाभवन्ति । जारोपक्रमेषु जाराग्निदूतोपक्रमेष्वग्निदूता । यथात्रैष्टुभौशनाग्नवैदन्वदीर्घगूर्द्दगायत्रपार्श्वेशाकरर्षभाथर्वणवार्णरेवतीनित्यवत्साबाजीयरथ्यअरण्येगेयद् । श्येनः यज्ञीयस्य चोत्तरयोः एतेषु जाराप्रस्तावोभवति । सुज्ञानत्वाष्ट्रीसामाग्नपार्श्वपूर्व्यमाणवाग्नेस्त्रिणिधनेषोद्दधीवाजदावयोक्ष्णोरंध्राग्नारसर्दोखयन्तीत्वाष्ट्रीसामवात्सवाभ्रवकाशीतभारद्वाजाच्छिद्ररयिष्टबृहद्भारद्वाजकाशपूर्ववैष्णवौपगवपूर्वत्रिपूर्वावार्षाहराग्नस्वरद्वंदवस्थानाथर्वणातीषंगान्तरिक्षवाहाङ्गिरांजोवैरूपव्याहृतिसामानि । एतेषु सामसु अग्निदूताप्रस्तावो भवति । किमविशेषेणैव जाराग्निदूतयोः प्रस्तावार्थमिति । अविभाग्यानां साम्नामेषधर्मोभवति । जाराग्निदूते प्रस्तावः । विभाग्यानान्तु अग्निदूतासहितजारासहिहितोजारासहितश्च पद्यएव प्रस्तावाभवति । यथाप्रायदीशार्गदीर्घतमसोर्काारिष्टभर्गमुद्दावैश्वामित्रादिषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य दशमीकण्डिका ।

*यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोकक्रोशश्नौष्टोद्दंशपुत्रदैर्घतमससिमानांनिषेधवैराजानांह्यक्षरः *एतेषां यौक्ताश्वादीनां दशानां ह्यक्षरः प्रस्तावोभवति । अत्र सहोदैर्घग्रहणं जारोपक्रमत्वे सिद्धेपिआदेरवृद्धत्वात् । कृतं स्ताभेश्चैतेषु प्रस्तावाङ्गं भवति यथान्याय *अ-

नूपैटतसौहविषवैष्णवोत्तरपर्यातः स्वराणामग्निदू- ताभ्यस्तामध्यमक्रौंचस्य पादोभ्यस्तोवषडंताभ्यस्ता- कूपारराजनपयसां द्वादशाक्षराणि चरैवतर्षभे ऽप्य- क्षरोबृहत्के सोमसामगायत्रीक्रौंचवैरूपौदलगायत्र्यौ- शनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेहवदैध्मवार्हद्रथ- शः कण्वबृहत्त्रैष्टुभ श्यावाश्वशौक्तवार्षाहरवाज- भृत्कार्णश्रवसानांचत्वारि द्वेवांत्ययोः षट्शंकुबार्हत-

---

भ्यस्तोद्व्यक्षरआनूपैटतसौहविषवैष्णवोत्तरपर्योन्तः स्वराणाम्* । आनूपादीनां द्व्यक्षरः अभ्यस्तः प्रस्तावोभवति । द्वे द्वे अक्षरे अभ्यस्त आद्ये प्रस्तावोभवति । *अग्निदूताभ्यस्तामध्यमक्रौंच- स्य*अग्निदूताभ्यस्तावोभवति *पादोभ्यस्तोवषडन्ताभ्यस्ता- कूपारराजनपयसां *एतेषां वषडन्तादीनां चतुर्णां पादः अभ्य- स्तः प्रस्तावोभवति । राजनस्येह पुनर्ग्रहणं विशेषणार्थं । तत्रो- क्तं स्वदैवतः पादोभवतीति । इह त्वयं विशेषः । साभ्यासः पादोभवतीति । दद्राणायां तुषडन्तेवैच्छन्दसत्वादेकदेशाभ्यासः । *द्वादशाक्षराणि च रैवतर्षभे *रेवतर्षभे च पादः अभ्यस्तः । द्वा- दशचैतान्यक्षराणि प्रस्तावोभवति षट्त्रिंशदक्षरऋषभस्यरैवतस्येति *ऽप्यक्षरोबृहत्के* ऽप्यक्षरःप्रस्तावोभवति *सोमसामगायत्रीक्रौंच- वैरूपौदलगायत्र्यौशनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेहवदैध्मवार्हद्र- थशः कण्वबृहत्त्रैष्टुभश्यावाश्वशौक्तवार्षाहरवाजभृत्कार्णश्रवसानां चत्वारि* एतेषां सोमादीनां सप्तदशानां चतुरक्षरः प्रस्तावोभवति । स्तोभं यथान्यायमुक्तं *द्वेवान्त्ययोः *अन्त्ययोर्वाजभृत्कार्णश्रवस- योर्द्वेवा अक्षरे प्रस्तावोभवति चत्वारि वेतिविकल्पः *षट्शंकुबा- र्हतवाजजित्स्वाररोहितकूलीयासितयौक्तस्रुचानाम् *एतेषां शंकादी-

वाजजित्स्वाररोहितकूलीयासितयौक्तस्नुवानामष्टा-
वौरुक्षयजागतसोमसाम्नोरेकादशोत्तरेजनित्रेद्वादशह-
रिश्रीयेते स्तोभउपायांतः पदनिधनेषु निधनंचतदं गं-
स्या द्विरेकवृषे त्रिर्वापदस्तोभेष्विलांदाद्येत्रिरुक्तंयथो-

नां पंचानां षडक्षरः प्रस्तावोभवति *अष्टावौरुक्षयजागतसोमसा-
म्नोः* अष्टावौरुक्षयजागतसोमसाम्नोः*एकादशोत्तरेजनित्रे *उ-
त्तरे जनित्रे तंवोदस्मपुरोजित्योः एकादशाक्षरः प्रस्तावोभवति।
द्वादशहरिश्रीयन्ते हरिश्रीनिधनेद्वादशाक्षरः प्रस्तावोभवति-
*स्तोभउपायान्तः पदनिधनेषु*येषां पदानि धनानि स्तोभ
भक्तीः प्रविभज्यन्ते तेषु पदनिधनेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति।
स्तोभः प्रागुच उपायवान् स्तोभः पदपदनिधने ष्वेतदुक्तंभवति-
उदाहरणानि। यथा गोष्टप्रतोदसौमित्रधर्म्मभ्राजकीर्त्यंयशः सं-
सर्पभद्रश्रेयोऽश्ववृत्तैकवृषोत्तरगवांव्रतलांदाद्वितीयानुगानगनपदस्तो-
भादीनि एतेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति। *निधनं च तदंगं
स्यात्* तस्मात्प्रस्तावादूर्द्ध्वं यत्पदानिधनं तत्प्रस्तावांगं अत्रोच्यते
सर्वप्रयोज्यत्वान्निधनस्याङ्गत्वे किं प्रयोजनं। उच्यते। कुशा-
निधाने प्रयोजनं अङ्गत्वे। निधनांतेकुशानिधानं भवति। त-
दङ्गत्वे प्रयोजनं। अन्ये तु ब्रुवते। अस्यमते न निधनमपि स्तो-
भविभाग्येसुप्रस्तोनप्रयोज्यमेवेतिवचनात् निधनं च तदङ्गं स्या-
दिति। तस्मादेष विशेषः *द्विरेकवृषे *पूर्वसूत्रे सकृदुपाया-
न्तः पदप्रत्ययः प्राप्तः अत आह। द्विरेकवृषइति। द्विः
उपायान्तः स्तोभः एकवृषेप्रस्तावोभवति पदप्रत्ययोदेवता-
प्रत्ययश्च। एववृषभस्योतापवन्तः स्तोभः पादानांनिधनत्वा-
दिति। उपासोगायत्वं। *त्रिर्वापदस्तोभेषु*। इडापि पूर्व

क्तमितरेष्वंत्येवाद्यक्षरो महानाम्नीषुद्विपदासुप्रस्तावः शाक्करप्रथमेष्वध्यासपुरीषेषु च यथोपदिष्टं वैछंदसेषु-

---

वदेव सत्तऽपार्यामः आद्यः स्तोमः प्राप्तः अतआह त्रिवर्पिदस्तो-भेष्वाति। त्रिर्वानुपार्पान्तः स्तोत्रः प्रस्तावोभवति सतद्देविविक-ल्पः त्रयोवाउपायान्ताः स्तोमाः प्रस्तावोभवति। एकोवाउपा-यान्तः। *इलांदाद्येत्रिरुक्तं *इलान्दस्याद्येस्तोभिके अनुगाने-त्रिरुक्ते इलांदस्याद्ये स्तोभिके अनुगाने त्रिरुक्तं स्तास्रुमम्ना-वारवन्तीयमवत वसुरुसत्रासाहीयहि चेति पशीमतदिदाश्वेत अ-धपदिसदोविशीयत्रिष्टुद्रजगतीविषथङ्गायमत्तपी। यौधाजयं आ-जागृकिवित्तयो गौंहापितमपूर्पुरुच्यावाश्वांधीगवदेव्योकानिधन-आग्नेतमग्राय: पसाकमश्वविधुद्दाणवपडन्तोधर्मयानोधीगवगो-विच्छेनानि। पतेषुमातप्रास्तावकिमेवस्यात्। नपद्यः पद्योनादे-शइति अस्पायमपाहः। वैछन्दासेषुगास्ताविकमेवगान प्राप्तावो-भवाति। नपद्य इति। अथइति। अथस्तादप्यक्तमेवतिषामहे आ-यम्रिछन्दसियथान्यायमाववायः। इति। तथाप्रस्तायमतिसराण-धनानामक्षपरिगाणंसर्वत्रयथायोनिविकीर्षेदिति। तस्माद्वैछ-न्दातेप्रस्ताविकमेवगीतप्रस्तावोभवति। तषडं। तयो। नोदो नो-पादोभ्यस्तप्रस्ताचेन्द्रद्राणायाङ्क्ष्यादेक दिशाभ्यासइति। उ-च्यतेयानौ! अष्टाछरपादाभ्यासात्। षोऽशाक्षरः प्रस्ता। वो भवाति। देवचतुर्थायोस्रुसस्तोभः पादः प्रस्तायोभवति। यद्यो-नादेशदूति वचनात्। पञ्चमेपिपद्यएवभवति। एवभवति। अ-स्य मतेनपञ्च। यनुगानेविविभागयः। अन्तवादव्यक्षरः। *अत्ते पञ्चमे नु गाने पद्योवा प्रस्तावाभवति। व्यक्षपेतियिकल्पः। महानाम्नीषुद्विपदासुप्रस्तावः शाकरप्रथमेष्वध्यासपरीपेषु च य-

गीतंप्रास्ताविकमेवस्या यण्वादीनामप्रस्ताव्याउत्तराः

थोपदिष्टं *महानाम्नीषुमदिष्टम्भवति । कथं चोपदिष्टमिति न-च्यते । द्विपडासु मस्तावः । शाक्वरप्रथमेष्वपि । पद्य एव मस्ता-वोभवति । पूर्ववत् । पशिक्षाशचीनां पता ३इ । १३ दाविष्ठव-ज्रिभजसा ३ई । १३ सनः स्वरिषदितिहिषाः । णेतत्रयः शाक-रप्रथमेषुपानादेश इति । अथाप्येतदेवलक्षणान्त्मध्यास्यांपुरीषप-देषुचजारामस्तावोभवति । वचनात् । ताएग्रिदूतोपक्रगाणामिति अभ्यासेषु । आयाहक्रां ३ भूरोसाखा । पुरीषपदेषु आत इत्रां एषै वशब्दः पञ्चस्वपिपकैकस्मिनमस्तावाभवति । एत एवमहा-नाम्नीषपादिष्टं । वच्छरसषु गीतिम्मास्ताविकमेचस्पात् *वैछन्द-सेष सामसु मास्ताविर्याद्राणापादेकदेशाभ्यास इति उच्यतेपो-नौ । अपक्षरपादाभ्यासात् । षोदशातरः मस्तावोभवति । द-द्राणाचुएकादशाक्षरपादोयातः । एकदेशाभ्यासेः । तेवषोऽशा-क्षरः मस्तावोभवति । अतः पञ्चाक्षराभ्यासः । यरावादीनाप-मस्ताच्यादुत्तरायण्यानापञ्चानांन्मयत्पसन्तनिशाकरवर्णानांस्तो-त्रीया अमस्ताव्येषासन्तनिनः मस्ताव्येयासन्ततिनः । *वाश-द्वोविकल्पार्थः । यण्वादिषु आधावहुत्तरमोः मस्तावलोमं एवं सन्तति न्यपिमाप्तं । तस्मिन्नविफल्पमाह । वामस्ताव्येउत्तरेसं-सन्तानिनः । वा अमस्ताव्ये इति विकल्पः । उत्तरयोरितिसिद्धं ।

इतिपुष्पसूत्रभाष्यो कादशमीकण्डिका दशमः मपाठकः समाप्तः।

उपाध्यायाजातशत्रुकृतो । पाठकधनेश्वरस्यपत्रद्रायनायपस्ति-कालिखिता । उपाध्यायनरहसिसुतत्रुकासोमनमिति । यथोक्तं यथालक्षणं भवति । कथं चोक्तं । द्वितीयेचातुगानेस्तोमपि भा-ग्प स्वाततः मस्तावोभवति । तृतीयदेवंन्ततदेवमस्तावोभवति ।

प्रस्ताव्येवासंतनिनः प्रस्ताव्येवासंतनिनः ॥ ११ ॥

इति पुष्पसूत्रेदशमः प्रपाठकः(१) ॥
पुष्पसूत्रं समाप्तम्।

गीतमितिनभययथावर्णगितव्यं । क्वचिद्गीतशब्देनपर्वगृहीतव्य । व्यत्रमालेये । क्वचिच्चतीतिशब्देनगानंगृह्यते । कियुक्तम्भवति । मास्ताविक्रीयीतिः मास्ताविपाङ्गनगृहीतव्यमित्यर्थः । यथावि-रादत्रमिदेव्यो । उभयोहारुदाहरणानिवक्ष्यामः ।

इति पुष्पसूत्रभाष्यं समाप्तं ।

---

(१) अत्र प्रथमादर्शपुस्तके लेखकेन लिपिकाल एवं लिखितः। "सवत् १६७२ समयेश्वाद्रकृष्म १ रवौ अथेहवाराणास्यांवस्तव्य आभ्यंतरनागरज्ञातीयत्रिपाठीविश्वनाथसुतत्रिपाठीगंगाधरसुतत्रिपा-ठी गोपीनाथ सुतात्रिपाठीपद्मनाभदीक्षितवेदपञ्चाननेन लिखितं । त्रिपाठीपरमानन्दसुत विश्वनाथायदत्तं । विश्वनाथपुत्रपौत्राणां पठनार्थं। लेखकपाठकयोः शुभंभूयात्।

न्यायरसिकों को अपूर्व लाभ ।

* कारिकावली *

मुक्तावली और न्यायचन्द्रिका सहित ।

भारतवर्षके प्रायः सभी पंडित तथा विद्यार्थिगण विश्वनाथन्यायपंचानन कृत 'न्यायसिद्धान्तमुक्तावली' से परिचित हैं, तथा पढ़ते पढ़ाते भी हैं। क्यों कि ऐसा न्याय वैशेषिक के मत का नवीन और प्राचीन दोनों लेखशैली से वना हुआ दूसरा ग्रंथ अभीतक प्रचलित नहीं है। परन्तु वह भी प्रायः जगह २ पर नयी न्यायशैली अधिक होने से न्यायशास्त्र के सिद्धान्तमात्र का परिचय चाहनेवालों के लिये वैसी उपयोगी नहीं है जैसी षट्दर्शनव्याख्याता पं० नारायणतीर्थ कृत 'न्यायचन्द्रिका'। यह सोचकर हमने यह अपूर्व व्याख्या परीक्षार्थियों के उपकारार्थ ढुंढिराजशास्त्री कृत टिप्पणी सहीत मुक्तावली के साथ अपने यहां सुंदर बम्बई टाइप में शुद्ध कराय मुद्रित की है। न्यायचंद्रिकाका महत्त्व ग्रंथ देखनेहीसे मालुम पड़ेगा उसके विषय में अधिक लिखना व्यर्थ है। ग्रंथ का मूल्य भी सब के उपकारार्थ १) रु. मात्र रक्खा गया है।

इसके अलावे हमारे यहां हरतरह के संस्कृतग्रन्थ तथा भाषाभाष्य की पुस्तकेंभी मिलती हैं और भी हमारे यहां हर तरह की छपाई तथा जिल्द के बंधाई का कार्य भी होता है। एक बार पत्र व्यवहार कर देखीये, और पुस्तकों का वड़ा सूचीपत्र मुफ्त मंगाकर देखीये।

पुस्तक मिलने का पता—

जयकृष्णदास–हरिदास गुप्त,

चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस

विद्याविलास प्रेस, गोपालमंदिरलैन,

बनारस सिटी।

५९ आपस्तम्बगृह्यसूत्रम् । श्रीहरदत्तप्रणीतयाऽनाकुलाख्यया व्याख्यया, श्रीसुदर्शनाचार्यप्रणीतया तात्पर्यदर्शनाख्यया व्याख्यया च समलङ्कृतम्, पृथक् सूत्रपाठेन, पाठभेदेन, मीमांसापदार्थविवरणेन च संयोजितम् । (कर्म० वि० ५) रु० ४—०

६० नाट्यशास्त्रम् । भरतमुनिप्रणीतम् (सम्पूर्णम्) साहित्योपाध्याय एम.ए. इत्यादिपदवीभाजा पण्डित बटुकनाथ शर्म्मणा तथा साहित्यशास्त्रि एम.ए. पदवीभृता पण्डित बलदेवोपाध्यायेन च सम्पादितम् । (नाट्यशास्त्र वि० १) रु० ५—०

६१ काव्यालङ्कारः । श्रीभामहाचार्येण विनिर्मितः । काशीविश्वविद्यालयाध्यापकाभ्यां पण्डित बटुकनाथ शर्मा एम० ए० साहित्योपाध्यायः तथा पण्डित बलदेव उपाध्याय एम० ए० साहित्यशास्त्री इत्येताभ्यां भुमिकादिभिः समलङ्कृत्य सम्पादितः, काशी विश्वविद्यालयोपकुलपतिपदं विभुषयद्भिः श्रीमदाचार्यप्रवरैः आनन्दशङ्कर ध्रुव महोदयैः लिखितेन प्राक्कथनेन सनाथीकृतः । (अलङ्कार वि० २) रु० १—८

६२ ब्रह्मवादः । गोस्वामि श्रीहरिरायजी महाराज विरचितः । श्रीगोपालकृष्णभट्ट विरचित विवरणाख्यव्याख्यासमलङ्कृतः । तथा गोस्वामी श्रीब्रजनाथविरचितो ब्रह्मवादः । तथा शुद्धाद्वैतपरिष्कारः श्रीमद्रामकृष्णभट्ट विरचितः । श्रीरघुनाथशास्त्रि विरचित शुद्धाद्वैतपरिष्कारतात्पर्यम् । श्रीहरिशङ्कर शास्त्रि—वेदान्तविशारदेन विस्तृत भूमिकया विविधपरिशिष्टैर्भाषानुवादेन टिप्पण्यादिना च समलङ्कृतः । (शुद्धाद्वैतसम्प्रदाय वि० १) रु० १—०

६३ प्रेमरसायनम् । श्रीविश्वनाथपण्डितरचितम् (का०वि०८) रु० १—०

६४ व्याप्तिपञ्चकरहस्यम् सिंहव्याघ्रलक्षणरहस्यं च । श्रीमथुरानाथतर्कवागीशकृतम् । न्यायाचार्य पं० शिवदत्तमिश्र विरचित गंगानिर्झरिणीव्याख्यया टिप्पण्यादि विभूषितं च । (न्या० वि० ८) रु० ०—१२

६५ सिद्धान्तबिन्दुः । श्रीमधुसूदनसरस्वती विरचितः । श्रीभगवान्शङ्कराचार्य विरचित दशश्लोकव्याख्यारूपः श्रीगौड ब्रह्मानन्दविरचित न्यायरत्नावली-नारायणतीर्थ विरचित लघुव्याख्या टिप्पणीसहितः । (वेदान्त वि० ८) रु० ५—०

६६ अन्त्यकर्मदीपकः आशौचकालनिर्णयसहितः । प्रेतकर्मब्रह्मीभूतयतिकर्मनिरूपणात्मकः । महामहोपाध्याय पं० श्री नित्यानन्दपन्तपर्वतीय विरचितः । (कर्मकाण्ड वि० ६) रु० १—८

६७ सांख्यदर्शनम् । श्रीमद्विज्ञानभिक्षुकृत सांख्यप्रवचनभाष्यसमलङ्कृतम् । (सांख्य वि० १) रु० २—०

६८ अनेकार्थसङ्ग्रहो नाम कोशः । आचार्यश्रीहेमचन्द्रेण विरचितः । (कोश वि० २) रु० २—०

६०. शिशुपालवधम् । श्रीमन्माघकविनिर्मितं श्रीवल्लभदेवकृतया सन्देहविषौषधिव्याख्यया महामहोपाध्याय श्रीमल्लिनाथकृतया सर्वङ्कषाव्याख्यया समेतम् । (सम्पूर्णम्) रु० ३—०

६९ „ „ (संपूर्णम्) रफ मोटा कागज रु० २—४

७० व्याप्तिपञ्चकम् सिंहव्याघ्रलक्षणं च । श्रीजगदीशतर्कालङ्कार-कृतम् । न्यायाचार्य पं० शिवदत्तमिश्र विरचित गंगानिर्झरि-णीव्याख्यया टिप्पण्यादि विभूषितं च । (न्याय वि० ९) रु० ०—८

७१-१ ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् । चतुःसूत्र्यन्त पूर्णानन्दीय व्याख्या-सहितया श्रीगोविन्दानन्द प्रणीतया रत्नप्रभया समन्वितम् । द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादान्तो प्रथमोभागः रु० २—८

७१-२ ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् । रत्नप्रभया सहितम् । द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादान्ताच्चतुर्थाध्याय पर्यन्तः द्वितीयोभागः । (यन्त्रस्थ)

७२-१ सिद्धान्तशिरोमणिः । श्रीभास्कराचार्य विरचितः । गणि-ताध्यायः वासनाभाष्य सहितः । ज्योतिषाचार्य म. म. श्री६मद्बापूदेवशास्त्रिकृतटिप्पणी सहितः । (ज्यो० वि० ४) २—०

७२-२ सिद्धान्तशिरोमणिः । „ „ „ गोलाध्यायः वासनाभाष्य सहितः । ज्योतिषाचार्य म. म. श्री६मद्बापूदेवशास्त्रिकृतटिप्पणी सहितः । (ज्यो०वि०४) २—०

७३ काकचण्डीश्वरकल्पतन्त्रम् । पण्डित रामकृष्ण शर्म्मणा सम्पा-दितम् । पण्डित बटुकनाथ शर्म्मा एम. ए. साहित्योपाध्याय इत्येतेन लिखितया प्रस्तावनया सनाथीकृतम् । (आयुर्वेद शास्त्रविभागे १) रु० ०—८

७४ किरातार्जुनीयम् । श्रीमत्कविकुलचूडामणिभारविविरचितम् । मल्लिनाथसूरिकृतया घण्टापथसमाख्यव्याख्यया तथा पं० श्रीगङ्गाधरशर्मणा कृतया सुधाऽऽख्यव्याख्यया समलङ्कृतम् । (सर्गत्रयमात्रम्) । (काव्य वि० १०) रु० ०—१२

७५ चन्द्रालोकः । पीयूषवर्षश्रीजयदेवकवि प्रणीतः । श्रीमत्पद्मना-भमिश्रापराभिधानप्रद्योतनभट्टाचार्य विरचितया चन्द्रालो-कप्रकाशापराख्य 'शरदागम' टीकया सङ्कलितः । साहि-त्याचार्येण खिस्ते इत्युपाख्यनारायणशास्त्रिणा भूमिका द्भिः सम्भूष्य सम्पादितः । (अलङ्कार वि० ३) रु० ०—१२

७६ किरातार्जुनीयम् । श्रीमत्कविकुलचूडामणिभारविविरचितम् । मल्लिनाथसूरिकृतया घण्टापथसमाख्यया तथा पं० श्रीकन-कलालशर्मणा कृतया भावार्थदीपिनीव्याख्यया समलङ्कृ-तम् । (सर्गत्रयमात्रम्) (काव्य वि० ११) रु० ०—६

जयकृष्णदास—हरिदासगुप्तः,
चौखम्बा संस्कृत सीरीज़ आफिस, विद्याविलास प्रेस,
गोपालमन्दिर के उत्तर फाटक बनारस सिटी ।